

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE KIBRIS İNANÇ
TARİHİ

MUSTAFA ŞENGİL

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN:
PROF. DR. NERMİN ÖZTÜRK

KONYA-2020

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mustafa Şengil		
	Numarası	148102013073		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri / Dinler Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
Tezin Adı	Osmanlı'dan Günümüze Kıbrıs İnanç Tarihi			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Mustafa ŞENGİL

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mustafa ŞENGİL		
	Numarası	148102013073		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ / DİNLER TARİHİ		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	•	
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Nermin ÖZTÜRK		
Tezin Adı	OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE KIBRIS İNANÇ TARİHİ			

Kıbrıs Adası, tarihin farklı dönemlerinde birçok medeniyet ve kültüre ev sahipliği yapmıştır. Bugün adada yaşayan iki büyük topluluk Rumlar ve Türklerdir. Bunun yanında küçük gruplar halinde Ermeniler, Maruniler, Latin Katolikler, Anglikanlar, Yahudiler ve yeni dini oluşumlardan Yahova Şahitleri, Bahailer ve Protestanlar yaşamaktadır. Çalışma Osmanlı Devleti'nin adada nasıl bir ortam bulduğunu göstermek adına 1571 yılından önceki durumu, Osmanlı'nın adayı fethi ve sonrasını, 1878-1960 yılları arasında adayı yönetmiş olan İngiliz idaresi dönemini ve 1960'dan günümüze dini durumu ortaya koymayı amaçlamıştır.

Bugün ada nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Ortodoks Rum halkı, Osmanlı Devleti'nin adayı fethi ile yaşama şansı bulmuş, ellerinden alınan kilise ve manastırları Osmanlı Devleti sayesinde kendilerine iade edilmiştir.

Osmanlı tebaası olan Müslüman Türkler, 1878 İngiliz idaresi sonrası Rumların kendilerine saldırmaları sebebiyle doğal bir refleksle savunma pozisyonuna geçmişler, Osmanlı Devleti'nin yıkılmış ve hilafetin kaldırılmış olması sebebiyle lidersiz kalmışlar, kendi aralarında örgütlenerek ulusal topluma geçiş sürecini yaşamışlardır. Bu süreçte Kıbrıs İslamları tanımlaması yerini Kıbrıs Türkleri tanımlamasına bırakmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Din, Kıbrıs Tarihi, Dinler Tarihi, Hıristiyan, Müslüman, Ortodoks

ABSTRACT

Author' s	Name and Surname	Mustafa ŞENGİL		
	Student Number	148102013073		
	Department	Religious And Philosophical Studies/ History of Religion		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		
		Doctoral Degree (Ph.D.)	•	
	Supervisor	Prof. Dr. Nermin ÖZTÜRK		
Title of the Thesis/Dissertation	Religious History of Cyprus from Ottomans to Nowadays			

The island of Cyprus has hosted many civilizations and cultures in different periods of history. The two major communities living on the island today are Greeks and Turks. In addition, small groups of Armenians, Maronites, Latin Catholics, Anglicans, Jews and the new religious entities, such as Jehowa's Witnesses, Bahais and Protestants live there. The study aims at revealing the situation before 1571, when the Ottoman Empire conquered the island, the conquest of the island by the Ottomans and its aftermath, the period of British rule between 1878-1960, and the religious situation since 1960.

Orthodox Greek people, who constitute the majority of the island population today, had the chance to live with the conquest of the island by the Ottoman State, and thanks to the Ottoman Empire their churches and monasteries were returned to them.

After the attack of Cypriot Greeks towards Muslim Turks following the establishment of British rule in 1878, it was only a natural reflex for these once Ottoman citizens to protect themselves, and to undergo a process of nationalization in the wake of the collapse of Ottoman Empire and the consequent removal of khalifat. In this process, the appellation of Cypriot Muslim let its place to Cypriot Turk.

Keywords: Cyprus, Religion, History of Cyprus, History of Religions, Christian, Muslim, Orthodox

İÇİNDEKİLER

ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	iv
ÖNSÖZ	vii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	10
1. Araştırmanın Konusu	10
2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	11
3. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırları	11
4. Araştırmanın Yöntemi	12
5. Araştırmanın Kaynakları	12

1. BÖLÜM

OSMANLI'NIN FETHİNE KADAR KIBRIS

1. Kıbrıs'ta İlk Yahudilik	17
1.1. Yahudiliğin Kıbrıs'ta Ortaya Çıkışı.....	17
1.2. Osmanlı Döneminde Yahudilerin Kıbrıs'ta Yaşadığı Bölgeler.....	18
2. Kıbrıs'ta İlk Hıristiyanlık	19
2.1. Barnaba'nın Kıbrıs'a Gelişi ve Yahudilikten Dönüşüm.....	19
2.2. Kıbrıs Ortodoks Kilisesi	20
2.3. Kıbrıs Katolik Kilisesi (1191-1571)	24
2.3.1. Lüzinyanlar Dönemi (1192-1489)	26
2.3.2. Venedikliler Dönemi (1489-1570).....	30
3. Kıbrıs'ta İlk İslamiyet	31

2. BÖLÜM

OSMANLI DÖNEMİ KIBRIS'TA DİNİ DURUM

1. Adanın Osmanlı Tarafından Fethi	33
2. Fethi Hazırlayan Sebepler	33
2.1. Jeopolitik Sebepler.....	33
2.2. Ekonomik Sebepler.....	34
2.3. Dini Sebepler	34
3. Fetih Sırasında Kıbrıs'ta Yaşayan Din Mensupları	35
3.1. Yahudiler	35
3.2. Hıristiyanlar	37
3.2.1. Katolikler.....	37

3.2.2. Ortodokslar.....	39
4. Osmanlı'nın Adayı Fethinden Sonra Dini Durum.....	40
4.1. Ortodoks Hıristiyanlar	40
4.2. Ermeniler	53
4.3. Marunîler	57
4.4. Süryaniler.....	59
4.5. Yahudiler	59
4.6. Linobambakiler	61
4.7. Müslümanların Adaya Yerleşmeleri ve Sürgünler	62
5. Değerlendirme.....	65
3. BÖLÜM	
İNGİLİZ YÖNETİMİNDE DİNİ DURUM	
1. İngilizlerin Adayı İlhakı	70
1.1. Osmanlı'nın Adayı Kaybetmesinden Sonraki Genel Dini Durum	78
1.1.1. Müslümanlar	79
1.1.1.1. Naiblik	82
1.1.1.2. Müftülük	86
1.1.1.3. Evkaf Murahhası.....	89
1.1.1.4. Fetva Eminliği Meselesi	94
1.1.2. Hıristiyanlar.....	98
1.1.2.1. Ortodoks Hıristiyanlar	98
1.1.2.1.1. Kilise Krizi 1900-1910.....	103
1.1.2.2. Ermeniler	110
1.1.2.3. Marunîler	113
1.1.2.4. Latin Katolik Hıristiyanlar.....	114
1.1.2.5. Anglikan-İngiliz Kilisesi	115
1.1.3. Yahudiler	117
1.1.4. Linobambakiler	120
2. Hıristiyan - Müslüman Çatışmasının Türk-Rum Çatışmasına	
Dönüşmesi.....	122
2.1. Rumların Adayı Yunanistan'a Bağlama Çabaları	129
2.1.1. Eoka.....	129

2.1.2. Enosis	131
2.2. Milli Mücadele ve Türk Mukavemet Teşkilatı	134
2.2.1. Milli Mücadele	134
2.2.2. TMT (Türk Mukavemet Teşkilatı) ve Fonksiyonu	137
2.3. Olayların Arkasında Yatan Dini Sebeplerin Analizi	139

4. BÖLÜM

KIBRIS'TA BUGÜN DİNİ DURUM

1. İngiliz Sömürgesinden 1960 Kıbrıs Cumhuriyetine Geçiş	149
1.1. Siyasi Durum	152
1.2. Sosyal Durum	158
2. 1963-1974 Arası Süreç	161
3. Müslümanlar	164
3.1. Din Hizmetleri Müşavirliği	169
3.2. Müftülük Makamı – Kıbrıs Müftülüğü / Din İşleri Başkanlığı	171
3.3. Evkaf	174
4. Hıristiyanlar	176
4.1. Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi	176
4.2. Ermeni Kilisesi	180
4.3. Latin Katolik Kilisesi	184
4.4. Marunî Kilisesi	186
4.5. Anglikan Kilisesi	190
4.6. Yahova Şahitleri	193
4.7. Kıbrıs Protestan Kilisesi	194
5. Yahudiler	194
6. Bahâlik Ezelîlik	197
SONUÇ	199
KAYNAKÇA	204

ÖNSÖZ

Kıbrıs Adası, coğrafi konumu sebebiyle tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, farklı etnik ve dini unsurları içinde barındırmıştır. Bu sebeple çok zengin bir tarihi mirasa ve çok renkli toplumsal ve kültürel çeşitliliğe sahiptir. Mikenler, Fenikeliler, Asurlular, Eski Mısırlılar, Persler, Makedonyalılar, Romalılar, Bizanslılar, Müslüman Araplar, İngilizler, Lüzinyanlar, Cenevizliler ve Venedikliler adada hâkimiyet kurmuşlardır. Putperestlik, Zerdüştlük, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet ise adada yaşamış olan dinlerdendir.

Osmanlı'dan Günüze Kıbrıs İnanç Tarihi adını taşıyan çalışmamız giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında çalışmanın amacı, kapsamı, sınırları ve kaynakları aktarılmış, kavramsal çerçeve hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde adanın Osmanlı Devleti tarafından fethine kadar olan süreç incelenmiş, Yahudilik ve doğuş döneminde Hıristiyanlık hakkında bilgi verilmiş, Osmanlı öncesi Müslümanların adayı vergiye bağlamasından ve ilk fetihden bahsedilmiştir.

İkinci bölümde Osmanlı Devleti'nin adayı fethetme sebepleri, fetih sırasında adada yaşayan din mensupları, fetih sonrası dini durum ortaya koyulmuş, son olarak bu dönemle ilgili genel durum değerlendirmesi yapılmıştır.

Üçüncü bölümde Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs Adası'nın idaresini İngilizlere bırakmasından sonraki dini durum, Müslümanların durumları ile kurumları, Ortodoks Hıristiyanların durumu ile kilise krizi, diğer dini unsurların durumu ile dinsel çatışmanın etnik çatışmaya dönüşümü incelenmiştir.

Dördüncü bölümde ise Kıbrıs Adası'nın bugünkü siyasi ve sosyal durumu ortaya koyulduktan sonra Müslüman ve Hıristiyanların dini durumları ve kurumları, 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşu, 1974 Barış Harekâtına giden süreç ile adanın asıl nüfusunu oluşturan Ortodoks Hıristiyanlar ile Müslümanlar dışında kalan dini unsurlar hakkında bilgi verilmiştir.

Bu çalışma Dinler Tarihi alanında son zamanlarda ilgi duyulan etno-dinsel çalışma alanına girmektedir. Akdenizin öneminin daha iyi anlaşıldığı son yıllarda

Kıbrıs Adası'nın siyasi ve sosyal durumunun yanında dini durumunun ve geçmişinin bilinmesi önem arz etmektedir.

Çalışmam esnasında bana her türlü desteği veren, değerli fikir ve tavsiyeleri ile beni yönlendiren değerli danışman Hocam Prof. Dr. Nermin Öztürk başta olmak üzere, her zaman yapıcı eleştirileri ve teşvikleri ile beni motive eden kıymetli Tez İzleme Komitesi Üyeleri Doç. Dr. Ahmet Aras ile Dr. Öğr. Üyesi Aytekin Şenzeybek'e teşekkürü bir borç bilirim.

Ayrıca ulaştığı kaynakları benimle paylaşmaktan asla çekinmeyen kıymetli arkadaşım Dr. Volkan Nurçin'e özveri ve diğergâmlığı sebebiyle teşekkür ederim. Doktora eğitimi için beni teşvik edip bu zorlu süreçte kendilerinden fedakârlık eden aileme, maddi olarak destek veren Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı ve Diyanet Vakfı'na müteşekkirim.

Mustafa ŞENGİL

Konya 2020

KISALTMALAR

BCA Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

bk. Bakanız

BM Birleşmiş Milletler

BOA Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

cev. Çeviren

ed. Editör

EMU Doğu Akdeniz Üniversitesi

EOKA Ethniki Organosis Kyprion Agoniston

FE. Fetva Eminliği

H.z. Hazreti

KATAK Kıbrıs Adası Türk Azınlığı Kurumu

KKTC Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti

KŞŞ Kıbrıs Şer'iyeye Sicilleri

KVİA Kıbrıs Vakıflar İdaresi Arşivi

MAA KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi

MÖ Milattan önce

TDV Türkiye Diyanet Vakfı

TDVİA Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

TMT Türk Mukavemet Teşkilatı

ts. Tarihsiz

TTK Türk Tarih Kurumu

vd. ve diğerleri

vs. Vesaire

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

Kıbrıs Adası, Osmanlı Devleti'nin fethettiği 1571 yılına kadar farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Osmanlı Devleti'nin adayı fethetmesinden 1878 yılında İngilizlere bırakıncaya kadar geçen yaklaşık 308 yıllık idaresinde tüm dinlere özgürlük tanımış, kendi iç meselelerine çözebildikleri müddetçe karışmamıştır. Bu dönemde kendi dindaşı olan Türklere de ayrıcalıklı yaklaşmamış, adaletle hükmetmiştir. 1878 yılında İngiliz idaresinin yönetimi devralmasıyla Müslümanlar için yeni bir dönem başlamıştır. Farklı sebepler yanında Osmanlı Devleti, adayı, adada yaşayan Ortodoks Hıristiyanların daveti üzerine fethetmiş olmasına rağmen İngiliz idaresi sonrası Ortodoks Hıristiyanlar, adayı Türk ve Müslümanlardan arındırmak için bugüne kadar çalışmışlardır.

Adada küçük dini gruplarla birlikte asıl yekünü Ortodoks Hıristiyanlar ve Sünni Müslümanlar teşkil etmektedir. Müslümanlarla Osmanlı'nın adayı fethi ile gerçek anlamda tanışan Hıristiyanlar, hem onlarla hem de bağlı oldukları idare ile iyi ilişkiler kurmaya gayret göstermiştir. İngiliz idaresi sonrası adada kurulan yeni düzenle birlikte Hıristiyanlar kilise öncülüğünde bir hayalin peşine düşerek, önce İngiliz idaresini daha sonra da Müslümanları hedef almışlardır. Türkiye'deki gelişmelerin de ada Müslümanlarına etki ettiği bu dönemde Türkler, dinsel toplumdaki ulusal topluma geçiş sürecini yaşamış, milliyetleri ile birlikte dinlerini de kaybetmemek için çaba sarfetmişlerdir.

Osmanlı Öncesi, Osmanlı Dönemi, İngiliz İdaresi ve bugün olmak üzere dört bölümde Kıbrıs Adası'nın dini serüveni ortaya konulmaya çalışılmıştır. Osmanlı öncesi, çalışmamızın asıl konusu olmamasına rağmen konu bütünlüğü ve Osmanlı'dan sonraki dönemin daha iyi anlaşılması için çalışmaya dâhil edilmiştir. Bu doğrultuda araştırmanın temel konusu, Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs'ı fethinden itibaren günümüze kadar adanın dini tarihinin ve geçirdiği süreçlerin bir fotoğrafını çekmek, Dinler Tarihi alanında lokal çalışmalar yapılmış olsa da bir bütün olarak adanın dini tarihini ortaya koymaya çalışmaktır.

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Hıristiyanlığın doğduğu yıllardan itibaren tarihi bilinen Kıbrıs; tarihçiler, sosyologlar, arkeologların yapmış olduğu çalışmalara rağmen, dini tarihine değinilmediğinden tam anlamı ile anlaşılammıştır. Araştırma bu boşluğu doldurmayı hedeflemektedir.

Araştırma Osmanlı Dönemi dini durumu, İngiliz idaresi döneminde ada toplumlarının yaşadıkları ile birlikte günümüz dini oluşumları ve eğilimlerinin incelenmesi ve okuyucuya aktarılması hedeflenmektedir. Osmanlı Devleti'nden önceki dönem ile ilgili de konuya hazırlık amacıyla bilgi verilmiştir. Bu durum tespit edildiğinde Kıbrıs'ta yaşamış ve yaşamakta olan dinler hakkında okuyucunun doyurucu bilgi sahibi olması hedeflenmektedir. Çünkü dönemsel incelemeler geçmişten günümüze olaylar ve gelişmeler perspektifinden günümüz dini durumunu göstermede yetersiz kalmaktadır.

Akdeniz'in stratejik, askeri ve politik öneminin daha da arttığı bugünlerde Türkiye ile sıkı bağları bulunan KKTC, dini konularda zaman zaman birbirini anlama problemi yaşamaktadır. Araştırma bu konuya da ışık tutmayı, tarihi süreci göz önünde bulundurarak problemin kaynağını bulmayı hedeflemektedir.

3. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırları

Osmanlı'dan Günümüze Kıbrıs İnanç Tarihini ortaya koymayı hedefleyen bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin adayı fethinden günümüze kadar yaşamış olan dinleri kapsamaktadır. Osmanlı öncesi dönem araştırmanın esas kısmına girmemesine rağmen, konunun arka planını oluşturması açısından genel hatlarıyla incelenmiştir. Araştırmada siyasi sosyal faktörler ve bu faktörlere bağlı olan dini hareketlilik incelenmiş olsa da kapsam "Dinler Tarihi" ile kayıtlanmıştır. Araştırma dökümantasyon metodu ve literatür taraması ile sınırlıdır. Anket ve mülakat yöntemleri araştırmada kullanılmamıştır. Araştırma Türkiye ve Kıbrıs'ta bulunan kütüphane ve arşivler ile elektronik ortamda ulaşılan kaynaklar ile sınırlıdır.

4. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmada nitel araştırma metotlarından dökümantasyon metodu kullanılmıştır. Araştırmada dökümantasyon metoduna uygun olarak konuyla ilgili yazılı materyaller, veri toplama tekniği ile toplanmış, betimleme tekniği ile değerlendirilmiştir.

Araştırma uzun bir süreci kapsadığından, gereksiz detaya girmekten kaçınılmıştır. Bahsedilen konu veya dönemle ilgili bir çalışma varsa o çalışmaya yönlendirme yapılmıştır. Araştırma yapılırken ilk kaynağa ulaşma noktasında azami gayret gösterilmiştir. Arşiv belgeleri ile ilgili atıf yapılırken vesikanın bizzat kendisine ulaşılarak, üzerindeki numaralardan teyit edilmiştir. Dört bölümden oluşan çalışmada dinler, her bölümde ayrıca incelenmiş, o dönem şartlarındaki durumu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Böylece dönem içinde dinin durumunu görme imkânı sağlanmıştır. Ayrıca tarihi seyrin ve kronojinin bozulmaması için azami gayret gösterilmiştir.

5. Araştırmanın Kaynakları

Münir Yıldırım, *Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi*, İstanbul, Aziz Andaç Yayınevi, 2008: Bu araştırmada, yazar Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi'nin Hıristiyan tarihindeki önemine vurgu yapmış ve apostolik olma özelliğinden bahsederek konuyu okuyucuya sunmuştur. Ayrıca kilisenin oluşumu, Bizans sonrası durumu ve kilise teşkilat yapısını detaylı bir biçimde incelemiştir.

Talip Atalay, *Geçmişten Günümüze Kıbrıs: İdari Yapılanma ve Din Eğitimi*, Konya: Mehir Vakfı Yayınları, 2003: Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs'ı fethettiği 1571 yılından 1994 yılına kadar İslam din eğitiminin Kıbrıs'ta geçirdiği tarihi süreç ve bu süreç içerisinde din eğitimi-öğretimi kurumları ve siyasal şartlar sonucu Kıbrıs Türklerinin dini hayatında meydana gelen değişiklikler ortaya koyulmuştur. Ayrıca çalışmanın sonunda alana ilişkin çözüm önerileri sunulmuştur. Çalışma, literatür inceleme ve analizi yöntemiyle, gözlem ve mülakat teknikleri kullanılarak yapılmıştır. Din eğitimi ile ilgili bölümü olmasa da idari yapılanma kısmı bizi ilgilendirmektedir.

Hüseyin Mehmet Ateşin, *Kıbrıs'ta İslami Kimlik Davası*, İstanbul: Marifet Yayınları, 1996: Bu araştırma, Kıbrıs'ın 649 yılında Müslümanlar tarafından fethedilmesinden 1990 yılına kadar Kıbrıs'ta İslami kimliğin şekillenişini ele almaktadır. Ada'nın dini tarihine ışık tutacak önemli bulgular, belge ve gözlemlere dayanılarak açıklanmıştır. Eğitim, Müftülük, Evkaf ve dönemin önemli şahsiyetleri yazarın üzerinde önemle durduğu konulardandır.

Nuri Çevikel, *Kıbrıs Eyâleti: Yönetim, Kilise, Ayân ve Halk, 1750-1800: Bir Değişim Döneminin Anatomisi*, Gazimağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi Basımevi, 2000: 2020 yılında aramızdan ayrılan Nuri Çevikel'in bu çalışması başlığundan da anlaşılacağı üzere incelemiş olduğu dönemdeki dini konulara da temas etmiştir. Nuri Çevikel'in diğer iki çalışması, *Kıbrıs: Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası, 1570-1878* ile *Kıbrıs'ta Osmanlı Mirası 1570-1960* da incelemiş olduğu dönemi Osmanlı'nın diğer bölgeleri ile birlikte gelişen olaylarla beraber incelemesi bakımından önemlidir.

Ümit Güler, *17. ve 18. Yüzyıl Kıbrıs Şer'iyye Sicillerine Göre Müslüman-Zimmi İlişkileri ve İslam Hukuku Açısından Tahlili*, Basılmamış Doktora Tezi, Bursa, 2015: Çalışma, bir İslam Hukuku çalışması olmasına rağmen Şer'iyye Sicillerini incelemiş olması ve Müslüman-Zimmi ilişkilerine değinmesi açısından bizim için önem arz etmektedir.

Sir George Francis Hill, *A History of Cyprus*, Cambridge: Cambridge University Press, 1952: Toplam dört ciltten oluşan bu çalışma her cildinde Kıbrıs Tarihi'nin ayrı bir dönemini incelemiştir. Kilise Krizi, Osmanlı'nın Gayr-i Müslim tebaa ile ilişkileri gibi konulara değinmesi sebebiyle burada anılması gerekmektedir. Kitabın Kıbrıs Tarihi Osmanlı ve İngiliz İdaresi 1571-1948 adı ile bir cildi Nazım Can Serbest tarafından Türkçeye çevrilmiş ve İş Bankası Kültür Yayınları tarafından 2016 yılında yayımlanmıştır.

Claude Delaval Cobham, *Excerpta Cypria: Materials for a History of Cyprus*, Cambridge: Cambridge University Press, 1908: Farklı araştırmacıların yazılarını bir araya getirmiş olan bu eser, Kıbrıs hakkında çalışma yapanların mutlaka müracaat ettiği esas kaynaklardan biri olagelmıştır.

Ahmet C. Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler, 1570-1878: 308 Yıllık Türk Dönemine Yeni Bir Bakış*, Lefkoşa: Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi (CYREP), 1994; *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs II, 1878-1952: Enosis Çemberinde Türkler*, İstanbul: Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi (CYREP), 1996; *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs III, 1951-1959: Enosis Karşı Taksim ve Eşit Egemenlik*, Lefkoşa: Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi (CYREP), 1998: Ahmet C. Gazioğlu tarafından yazılmış olan bu üç kitap da Türklerin adada varoluş kavgasını farklı bir perspektiften dönemsel olarak ele almaktadır.

1. BÖLÜM

Osmanlı'nın Fethine Kadar Kıbrıs

Kıbrıs coğrafi konumu sebebiyle çok zengin bir tarihi mirasa ve renkli toplumsal ve kültürel çeşitliliğe sahiptir. Kıbrıs adası MÖ 7000 yılına kadar bilinen tarihi boyunca birçok ırka, dine ve medeniyete mensup milletlere ev sahipliği yapmıştır.¹ Osmanlı'nın adayı fethettiği 1570-1571 yıllarına kadar adada Mikenler, Fenikeliler, Asurlular, Eski Mısırlılar, Persler, Makedonyalılar, Romalılar, Bizanslılar, Müslüman Araplar, İngilizler, Lüzinyanlar, Cenevizliler ve Venedikliler hâkimiyet kurmuşlardır. Din olarak ise adada Putperestlik, Zerdüştlük, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet yaşama şansı bulmuştur.²

Büyük Roma İmparatorluğu'nun 395 yılında ikiye bölünmesi ile Kıbrıs, imparatorluğun doğu kesiminde, Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu sınırları içinde kalmıştır. Müslüman Arapların Kıbrıs'ı fethedip haraca bağladıkları ara dönemler hariç Bizans hâkimiyeti yaklaşık 800 yıl sürmüştür. 4. yüzyılda İmparator I. Theodosius'un Hıristiyan olarak Hıristiyanlığı devletin resmi dini olarak ilan etmesi adada yaşayan birçok etnik grubun geleceğini etkilemiştir. Bu duruma bağlı olarak Kıbrıs halkı bu süreç içerisinde aşırı derecede Helen kültürü etkisi altında kalarak dilin de etkisi ile dejenere olmuş ve zamanla tek bir kimliğe, Rum kimliğine bürünmüşlerdir.³

Bizans hâkimiyetinin ardından adada Lüzinyanlar dönemi başlamıştır. 1187 yılında Hittin Savaşı ile Selahattin Eyyûbi Kudüs Krallığı'nı yıkmış, daha sonra Türk-İslam âlemine karşı düzenlenen ve Kudüs'ü Müslümanlardan kurtarmayı

¹ Netice Yıldız, "Başlangıcından 1878'e dek Kıbrıs Tarihi- Bener Hakkı Hakeri", *EMU Journal of Cypriot Studies* 2/2 (1996), 178; Nuri Çevikel, *Kıbrıs Eyâleti: Yönetim, Kilise, Ayân ve Halk, 1750-1800: Bir Değişim Döneminin Anatomisi* (Gazimağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi Basımevi, 2000), 15; Peter Zervakis, "Historische Grundlagen", *Südosteuropa-Handbuch* 8 (1998), 39.

² Antonio Maria Graziani, *Kıbrıs Savaşı 1570-1571*, çev. Ali Çakıroğlu (Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları), 13.

³ Halil Fikret Alasya, *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs' ta Türk Eserleri* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1977), 25.

hedefleyen üçüncü haçlı seferi (1189-1192) de başarılı olamayınca, Kudüs Krallığı Müslümanlar tarafından yıkılan ve krallığını kaybeden Guy de Lusignan adada büyük çabalarla Lüzinyan hâkimiyetini (1192) kurmuştur.⁴ Asiller için sosyokültürel bakımdan iyi işler yapmış olsalar da feodal bir sistem kurmuş olan Lüzinyanlar döneminde ada halkı pek de refah yüzü görememiştir. Hatta bu dönemde halkın ağır şartlara dayanamayarak intihar ettiklerine dair kayıtlar da vardır.⁵

1489 yılında Lüzinyan Kraliçesi Catherine Cornaro tahtını kardeşlerine bıraktı. Bu devrediş adada Venedik idaresinin başlaması anlamına geliyordu. Bu yıldan itibaren adaya yerleşen Venedikliler mevcut feodal düzeni koruyarak vergileri daha da artırmışlardır. Venedik idaresi döneminde Kıbrıs Venedik'ten atanan bir vali ile idare edilmiştir. Venedikliler, 1370 yılından beri Lüzinyanlar'ın Mısır'daki Memlük Sultanlığına ödemekte oldukları vergiyi de aynen ödemeye devam etmişlerdir.⁶ Venedikliler Kıbrıs'ı bir yerleşim yerinden çok bir askeri ve ticari sömürge veya koloni olarak kullanmışlardı. Yerli halkın durumunu pek de dikkate almamışlardı.⁷ Asıl amaç adayı Türk istilalarına karşı koruma ve bu amaca uygun olarak da bölgenin en güçlü kalelerini inşa etmektir.⁸ Tüm bunların yanında dönem ile ilgili bilgiler verilirken detaylarına değinilecek olan Katolik-Ortodoks mücadelesi de en önemli problemlerden biri idi.

Adanın Osmanlı tarafından fethedilmesinden önce Venedik idaresi altında feodal düzen içerisinde ezilen halkın durumu, tüm bu olanlarla beraber adada hiç eksik olmayan kuraklık, salgın hastalıklar, çekirge istilaları, deprem ve seller sebebiyle hiç de iç açıcı durumda değildi. Bu sayılanların tümü sebebi ile adanın Osmanlı tarafından fethinden önce kaçabilenler Rodos ve Anadolu'ya kaçmış, adanın

⁴ Necmettin Ayan, *Haçlı Seferleri'nde Kıbrıs'ın Rolü (1191-1310)* (Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 64.

⁵ Franz Georg Maier, *Cyprus: From the Earliest Time to the Present Day* (London: Elek Books, 1968), 89; Michael Lee - Hanka Lee, *Cyprus* (Melbourne: Wren, 1973), 41.

⁶ Ronald C. Jennings, *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640* (New York: New York University Press, 1993), 4.

⁷ Lee - Lee, *Cyprus*, 46; Nesim Zia, *Kıbrıs'ın İngiltere'ye Geçişi ve Adada Kurulan İngiliz İdaresi* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1975), 6.

⁸ Claude Delaval Cobham, *Excerpta Cypria: Materials for a History of Cyprus; Tr. and Transcribed, with an Appendix on the Bibliography of Cyprus* (Cambridge: Cambridge: University Press, 1908), 57; Jennings, *Christians and Muslims*, 4-5.

nüfusunda ciddi bir azalma olmuştu.⁹ Ada dışına kaçamayanlar ise mevcut düzene zaman zaman isyan etmişlerdir. 1570 yılında ise artık tüm olan bitene dayanamayan Kıbrıs halkı Osmanlı Devleti'ne elçi ve mektup göndererek adanın Türkler tarafından fethini istemiştir.¹⁰

1. Kıbrıs'ta İlk Yahudilik

1.1. Yahudiliğin Kıbrıs'ta Ortaya Çıkışı

Kıbrıs'ta miladi ilk yıllarda dini yapı oldukça karmaşık bir yapı arz etmekteydi. Yerel halk çoğunlukla politeist bir inanca sahip olmakla birlikte bunlar arasında monoteist bir inanca sahip olan Yahudiler de bulunmaktaydı. Kudüs bölgesinden adaya gelen Yahudiler adada azımsanmayacak derecede kalabalıktı. Kıbrıs'taki bu Yahudiler, Kudüs bölgesinin Roma'nın egemenliğine girmesiyle İmparatorluğa karşı isyan etmiş ve kendi topraklarından adaya sürgün gelmişlerdi.¹¹ Buradaki Yahudi toplumu adaya çok erken dönemde yerleşmiş ve Hıristiyanlığın buralarda yayılmasına zemin hazırlamıştır. Çünkü Hıristiyanlığın davette ilk muhatabı Yahudilerdi. Yahudilerin bu dönemde Kıbrıs'ta Salamis şehrinde yaşadıkları ifade edilmektedir.¹² Daha sonra Hıristiyanlığın Barnaba tarafından Yahudilere teklif edilmesiyle çıkan kargaşa sonucu Yahudiler tarafından öldürülen Hıristiyanlar olmuş ve Yahudiler daha da ileri giderek 115 yılında¹³ Kıbrıs'taki Roma yönetimine isyan etmiştir. Bu isyan bastırıldıktan sonra Kıbrıs'taki Yahudiler adadan sürülmüş ve çok uzun bir süre adaya sokulmamışlardır.¹⁴ Osmanlı'nın adayı fethi ile Yahudiler ile ilgili sınırlandırma ve yasaklar da kaldırılmıştır.¹⁵

⁹ Osman Turan, "Ortaçağlarda Türkiye-Kıbrıs Münasebetleri", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (MBKTK)* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 14-19 Nisan 1969), 226; Hugh Dominic Purcell, *Cyprus* (New York: Praeger, 1969), 148; Çevikel, *Kıbrıs Eyâleti*, 19.

¹⁰ Bk. Çevikel, *Kıbrıs Eyâleti*, 15-20.

¹¹ Philip Newman, *A Short History of Cyprus; with Special Reference to Those Events in the History of the Surrounding Civilizations Which Have Left Their Mark Upon the Island* (London: Longmans, Green, 1953), 222; Münir Yıldırım, *Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi: İlk Dönem Bir Hristiyan Kilisesi Olarak* (Ankara: Aziz Andaç, 2008), 13.

¹² Yıldırım, *Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi*, 21.

¹³ C. Spyridakis, *A Brief History of Cyprus* (Nicosia: Publications Department, Greek Communal Chamber, 1964), 33.

¹⁴ Bener Hakkı Hakeri, *Başlangıcından 1878'e dek Kıbrıs Tarihi* (Lefkoşa: KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993), 84.

¹⁵ Hakeri, *Başlangıcından 1878'e dek Kıbrıs Tarihi*, 84.

1.2. Osmanlı Döneminde Yahudilerin Kıbrıs'ta Yaşadığı Bölgeler

Adada Osmanlı yönetimi öncesinde, Venedikliler zamanında sayıları az da olsa bir Yahudi cemaatinin varlığı bilinmektedir. Ada, Avrupa ile Kudüs arasında deniz güzergâhı üzerinde bulunması sebebiyle özellikle Kudüs'ü ziyarete giden Latin Hacıların uğrak noktası olmuştu. Venedikliler zamanında Yahudilerin sadece Mağusa şehrinde yaşamalarına izin verilmişti.¹⁶

Adaya ait ilk Osmanlı belgelerinde az sayıda Yahudi cemaatinden söz edilmektedir. 1572 tarihli mufassal tahrir defterinde Rumların çoğunlukta olduğu Mağusa şehir nüfusu içinde altı evli ve bir bekâr olmak üzere yedi Yahudi ailesinden söz edilir. Bu ailelerin tek mahallede değil dağınık halde oldukları da belirtilir.¹⁷

Anadolu'ya ait Osmanlı sürgün belgelerinde Yahudilerden söz edilmez. Ancak 1570 yılında, fetihten hemen önce Limasol'da ticaretle uğraşan birkaç Yahudi'den bahsedilmektedir.¹⁸ Yahudiler adada Mağusa şehir merkezinden başka Lefkoşa şehrinde çok az sayıda, Hırsofu'ya bağlı Gerosa köyünde, Lefke'ye bağlı Aya Yorgi ve Aya Nikola köylerinde, Girne'ye bağlı Kormakitis ve Mamili köylerinde yaşamışlardır.¹⁹ Kıbrıs'ta Yahudi varlığı ile ilgili bilgiler kısıtlıdır. Bunun en önemli sebeplerinden biri hiç şüphesiz sayıca az olmaları ve bir cemaat oluşturamamış olmalarıdır. Diğer önemli sebebi ise; Osmanlı hâkimiyeti altında Müslüman olmayan halkın topluca “zımmi” kelimesi ile ifade edilmesi; Hıristiyan Yahudi veya Ermeni vs. diye ayrılmamış olmasıdır.²⁰ Onlar da diğer zımmiler gibi cizyelerini ödemişler ve Kıbrıs'ta ticaret vs. ile uğraşmışlardır. Kıbrıs tarihte Yahudiler için arz-ı mev'ûd içinde olmasına rağmen hiçbir zaman cezbedici bir yer olmamıştır. Kıbrıs'ta Yahudiler, Rumlar gibi bir cemaat olamadıklarından, onlarla ilgili herhangi bir berat kaydına da rastlanmamaktadır. Çünkü Osmanlı Devlet teşkilatına göre, herhangi bir ibadet yerinin açılması, tamiri, ayin yapılması veya din adamı atanabilmesi için İstanbul'dan berat alınması, diğer bir ifade ile izin verilmesi gerekmekteydi.²¹ Buna

¹⁶ Jennings, *Christians and Muslims*, 190.

¹⁷ Jennings, *Christians and Muslims*, 263.

¹⁸ Jennings, *Christians and Muslims*, 270.

¹⁹ Jennings, *Christians and Muslims*, 164-165.

²⁰ M. Akif Erdoğan, *Kıbrıs'ta Osmanlılar* (Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları, 2008), 70.

²¹ Çevikel, *Kıbrıs Eyâleti*, 79-80.

rağmen Yahudiler; özellikle Siyonist Yahudiler bugün Kıbrıs'a ciddi anlamda ilgi göstermektedir. İleride bu konu detaylarıyla incelenecektir.

2. Kıbrıs'ta İlk Hıristiyanlık

2.1. Barnaba'nın Kıbrıs'a Gelişi ve Yahudilikten Dönüşüm

Kıbrıs'a 46'da havarilerden Pavlus ve Barnaba'nın gayretleri ile giren Hıristiyanlık, İmparator Konstantin'in bu dini resmileştirmesi ile gelişmiş ve İmparator Zeno (474-491) devrinde Kıbrıs Kilisesi teşkil edilmiştir.²²

Kıbrıs, Hıristiyanlığın adaya girdiği sıralarda Roma İmparatorluğunun bir eyaleti olarak yönetilmekte ve başında Sergius Paulus adında bir vali bulunmaktaydı.²³ Kıbrıs adasındaki faaliyetlerin merkezini Güney-Batı sahilinde yer alan başkent konumundaki Baf şehri oluşturmaktaydı.

Kıbrıs'ın yönetim merkezi olan Baf şehrindeki misyon faaliyetlerinin başarıya ulaşması ve vali tarafından Hıristiyanlığın kabulü, Barnaba ve Pavlus'un faaliyetlerinin önünü açan bir gelişme olarak görülmektedir. Kıbrıs Valisi Sergius Paulus'un Hıristiyanlığı kabul etmesi, o dönemde ilk defa bir Romalı yöneticinin Hıristiyanlığı tanınması anlamına gelmekteydi. Nitekim bu durum Kıbrıs'ta kiliseleşme hareketinin başlamasına da yol açmaktaydı.²⁴ Aynı zamanda Sergius Paulus'un Hıristiyanlığı kabulü ile Kıbrıs Kilisesi resmen kurulmuş oldu ve dünyadaki kilise hareketlerine de fikri öncülük etti.²⁵

Barnaba Kıbrıs'taki misyon faaliyetlerinde öncelikli olarak hep Yahudileri seçmiştir. Yahudilere sürekli Hıristiyanlık telkininde bulunmuştur. Yahudilere göre Barnaba Yahudiliğe ihanet eden, Kıbrıs'ı Hıristiyanlaştıran ve sonunda Romalı valiyi de Hıristiyan yapan bir hain durumundaydı. Bu gelişmeler neticesinde Yahudiler Barnaba'yı öldürdüler. Bu durum Yahudiler ile Hıristiyanlar arasında ciddi gerilimlere yol açmış ancak artık Kıbrıs'ta Hıristiyanlığın temelleri atılmıştı.²⁶

²² Sir George Francis Hill, *A History of Cyprus* (Cambridge: Cambridge University Press, 1952), 278-279; Alasya, *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri*, 24; Nuri Çevikel, *Kıbrıs: Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası, 1570-1878* (İstanbul: 47 Numara Yayıncılık, 2006), 30.

²³ Charles Augustus Goodrich, *A History of the Church: From the Birth of Christ to the Present Time* (New York: Brattleboro Typographic Company, 1839), 30.

²⁴ Spyridakis, *A Brief History of Cyprus*, 32; Yıldırım, *Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi*, 19.

²⁵ Spyridakis, *A Brief History of Cyprus*, 32.

²⁶ Spyridakis, *A Brief History of Cyprus*, 32.

Yahudilerin bu olaylardan sonra adadan sürüldüğünü ve uzun zaman da adaya giremediklerini daha önce zikretmiştik.

2.2. Kıbrıs Ortodoks Kilisesi

395'te Roma İmparatorluğu'nun İmparator Theodosios tarafından doğu-batı olarak ikiye ayrılması ile²⁷ Kıbrıs, Doğu Roma hâkimiyeti altında kalmış ve diğer on dört vilayetle birlikte Antakya'dan idare edilmeye başlamıştı. Kıbrıs bundan sonraki yaklaşık sekiz yüz yıl, Arap Müslümanların (Hz. Osman Dönemi, Emeviler, Abbasiler, Memlükler) fetih dönemindeki aralıkları hariç Bizans Hâkimiyetinde kalmıştır.²⁸ 395 yılından itibaren artık Helen kültürünün etkisi ile resmi din Hıristiyanlık, resmi dil Yunanca olmuştur.²⁹ Kıbrıs'ın Bizans hâkimiyeti altına girmesi ile Yunancanın ve Hıristiyanlığın devletçe resmileştirilmesi, ada tarihinde çok eski zamanlardan bu döneme kadar hüküm sürmüş olan Latin, Hitit, Eski Mısır, Fenike, Asur, Pers ve Yahudilerin kalıntısı olan bir kısım farklı unsurların³⁰ aynı potada eritilip,³¹ kendini Yunanlı telakki etmeye başlayan yeni bir etnik oluşumun meydana gelmesine yol açmıştır.*

Kıbrıs, ilk Hıristiyan yerleşim merkezlerinden biri olmakla birlikte Barnaba'nın faaliyetleri sonucu çok erken dönemde Hıristiyanlaşmıştır. Kıbrıs'ın ilk başpiskoposu olarak Barnaba'nın görülmesinin doğal bir sonucu olarak Kıbrıs Kilisesi "Apostolik Kilise" unvanını taşımaktadır. Bu özellik Hıristiyan Kiliselerinin en başta gelen ayrıcalıklarından biridir.³²

Hıristiyan Kiliselerinin bütünüyle kabul ettiği ve Hıristiyan inanç esaslarının oluşturulduğu I. İznik Konsili' ne (325) Kıbrıs Kilisesi davet edilmiş ve Kıbrıs

²⁷ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015), 49.

²⁸ Çevikel, *Kıbrıs: Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası*, 30.

²⁹ Purcell, *Cyprus*, 74.

³⁰ Kıbrıslı Rumların kökeni ile ilgili tartışmalar için bk. İsmail Şahin, "Geçmişten Günümüze Kıbrıslı Rumlar: Dil, Din ve Kimlikleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/39 (30 Ağustos 2015), 341-343.

³¹ Alasya, *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri*, 25.

* Nitekim daha sonra yer vereceğimiz, Adanın Yunanistan'a bağlanma hayali-ENOSİS konusunda batılı tarihçiler dâhil herkes Kıbrıs'taki Hıristiyan Rumların, Yunan kökenli değil Fenike kökenli olduğu konusunda hemfikirdir.

³² Yıldırım, *Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi*, 22.

Kilisesi bu konsile üç metropolitte katılım sağlamıştır.³³ Bunlar; adanın kilise merkezi konumundaki Baf, Salamis ve Trimyous şehirlerinin piskoposlarıydı.³⁴ Bu ilk konsile katılmış olması Kıbrıs Ortodoks Kilisesinin, ilk dönemlerden itibaren otosefal bir kilise olduğunu göstermektedir.³⁵

Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin müstakil ve bağımsız bir kilise olarak teşekkülünden ve Antakya Patrikliği ile mücadelesinden de burada bahsetmek yerinde olacaktır. Bilindiği gibi Kıbrıs Kilisesi Doğu Kiliseleri piskoposlukları içinde yer alan on beş vilayetten biriydi ve Antakya Patrikliği bu kiliselerin üzerinde idi. Başka bir deyişle bu kiliseler Antakya Patrikliğine bağlıydı.³⁶ Kıbrıs Başpiskoposunun 431 yılında ölmesi üzerine Antakya Patriği John Kıbrıs'a bir heyet göndererek Başpiskoposluk seçimlerinin Efes Konsili³⁷ toplanana ve orda Kıbrıs Kilisesi ile ilgili kesin karar alınana kadar ertelenmesini istedi.³⁸ Ancak Kıbrıs'taki piskoposlar, Antakya'nın bu talimatını dinlemeyerek başpiskopos seçimi yaptılar ve Reginos'u ölen başpiskoposun yerine yeni başpiskopos olarak seçtiler. Reginos da kendisinden başka üç piskopos ile beraber Efes'e katıldı. Bu tarihten önce Kıbrıs Antakya bölgesine bağlı vilayetlerden biri olduğundan Antakya'nın uygun gördüğü kişiler idareci oluyordu.³⁹ Aynı zamanda Hıristiyan din adamlarının kutsanması da Antakya Patrikliği tarafından yapılıyordu.⁴⁰ Reginos Efes'te, Kıbrıs'ta Barnaba'dan o güne kadar tüm Başpiskopos seçimlerinin kendi aralarında yaptıkları kutsal mecliste seçildiğini, bu seçimin Antakya Patrikliği ile hiçbir alakası olmadığını ifade etti. Buna karşılık Antakya Patrikliği, Kıbrıs'ın başpiskoposluk seçiminin kendilerine danışılmadan yapılmasının uygun olmadığını, Kıbrıs'ın Antakya idare sınırları içinde olması sebebiyle başpiskoposluğun da Antakya Patrikliğine bağlı olması gerektiğini, başpiskoposun da Antakya Patrikliği tarafından kutsanarak göreve başlaması

³³ Newman, *A Short History of Cyprus*, 64.

³⁴ Andreas Mitsides, "The Church of Cyprus: A Historical Retrospective", *Cyprus: The Holy Island* (Nicosia: y.y., 2000), 44.

³⁵ Yıldırım, *Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi*, 23.

³⁶ Yıldırım, *Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi*, 28.

³⁷ İskenderiyye-İstanbul-Antakya Arasındaki Rekabet ve Üçüncü Genel Konsil ile ilgili bk. Francis Dvornik - Soeur Jean Marie O.P, *Konsiller Tarihi İznik' ten II. Vatikan' a*, çev. Mehmet Aydın (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019), 14-17.

³⁸ Hakeri, *Başlangıcından 1878'e dek Kıbrıs Tarihi*, 90.

³⁹ Yıldırım, *Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi*, 28; Halil Fikret Alasya, *Tarihte Kıbrıs* (Lefkoşa: Kıbrıs Türk Kültür Derneği Genel Merkezi, 1988), 10.

⁴⁰ Antonius Hilhorst, *The Apostolic Age in Patristic Thought* (Leiden: Brill, 2004), 48.

gerektiğini belirtti.⁴¹ Bu açıklama üzerine Efes'te toplanan Konsil, Kıbrıs Kilisesi'nin bağımsız bir Kilise olmasını “sekizinci kanun” saydı.⁴² Bu kanunla Kıbrıs Kilisesi'nin egemenliği tanınmış ve kendi başpiskoposlarını seçme hakkı da resmen kendilerine verilmiş oldu.⁴³

İmparator Zenon (474-491) zamanına kadar Kıbrıs Kilisesi ile ilgili Efes'te alınan karar tartışılmadı. Ancak bu dönemde İmparator Zenon tarafından Antakya Patriği olarak atanan Peter, Zenon tarafından Patrik atanmasını, Kıbrıs Kilisesinin üstünlük iddialarını reddetmesine rağmen kendisine yapılan siyasi bir jest olarak yorumlayarak Kıbrıs Kilisesi'nin yeniden Antakya Patrikliğine bağlanması gerektiğini İmparator Zenon'a arz etti.⁴⁴ İmparator Zenon ise bu teklifi olumlu karşıladı. Antakya Patrikliğinin en önemli argümanı Kıbrıs Kilisesinin “apostolik” olmadığı iddiasıydı. Barnaba'nın Kıbrıs'a Antakya üzerinden gittiği, dolayısı ile apostolik kökenli olmadığı, her halükarda Antakya Patrikliğine bağlı olması gerektiği Antakya Patriği Peter tarafından iddia edilmişti.⁴⁵ O dönemde Kıbrıs'ta başpiskoposluk makamında bulunan Anthemios, Kıbrıs Kilisesi'nin manevi geçmişini ve başpiskoposların yıllardır Kıbrıs'taki kendi kutsal sinodlarında* seçildiğini anlattıysa da İmparator Zenon'u ikna edemedi. Rivayete göre bu mücadeleler sırasında Kıbrıs Başpiskoposu Anthemitos rüyasında Barnaba'nın Salamis yakınlarında bir ağacın altında gömülü olduğunu görür. Bu rüyaya bağlı

⁴¹ Henry Thomas Forbes Duckworth, *The Church of Cyprus* (London: Society for Promoting Christian Knowledge, 1900), 6.

⁴² Mehmet Aydın, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü* (Konya: Nüve Kültür Merkezi), 194.

⁴³ Duckworth, *The Church of Cyprus*, 6; İsmail Şahin, *Kıbrıs Başpiskoposluğu; 1571-1821* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 10.

⁴⁴ Maier, *Cyprus*, 60.

⁴⁵ Yıldırım, *Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi*, 31.

* Sinod (Synod): Sinod kelimesi, Yunancadaki Sunodus kelimesinden gelmektedir. Sunodus ise, yol almak anlamına gelmektedir. Sinod, cemaatin işlerini tartışmak için davet edilmiş dini şeflerin toplantısına verilen bir addır. Protestan din görevlileri Sinod halinde toplanmaktadırlar. Bizans usulünce ayın yapan Ortodoks kiliselerinin de bir kutsal Sinodları vardır. Bu konseyde bir milli kilisenin metropoliti veya patriği hazır bulunmakta ve bazen iktidarın tamamını elinde tutmaktadır. Katolik kiliselerinin de rahiplerini, piskoposların etrafında toplayan piskopos Sinodları vardır. Bunlar, en az on yılda bir toplanmaktadırlar. Sinodlar, piskoposluk statüleri veya düzenlemeleri yayınlamaktadırlar. Piskoposlar arası Sinodlar, bölgesel, milli veya kıtalararası olabilmektedir. Piskoposlar ve onların danışmanları müşterek bir problemi incelemek için toplanmaktadırlar. 6. Paul tarafından 15 Eylül 1965'te bir *Piskoposlar Sinodu* tesis edilmiştir. Bu Sinod, kilisenin merkezi bir organizmasını teşkil etmektedir. Roma'da bulunan bir daimi sekretarya ile teçhiz edilmiştir. Her iki yılda bir düzenli olarak toplanmaktadır. Papa'nın yanında istişarî bir görev üstlenmektedir. Papa istediği takdirde, müzakereci bir rol oynamaktadır. Bk. Aydın, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, 692-693.

olarak başpiskoposun rüyada gördüğü yerde kazı çalışması yapılır ve bir mezar bulunur. Mezarda Barnaba'ya ait eşyalar ve el yazması bir de İncil bulunur.⁴⁶ Başpiskopos Anthemitos bu durumu avantaja çevirerek bulunan bu Kutsal eşyaları da yanına alarak İmparator Zenon'a gitti. Daha önce Efes Konsili'nde de ifade edildiği gibi Kıbrıs Kilisesi'nin Havariler tarafından kurulmuş ilk Kiliselerden olduğunu, kendi kutsal meclisi tarafından idare edildiğini ve bu geleneğin kendilerine Barnaba ve Pavlus'un mirası olduğunu elindeki kutsal emanetleri de bu durumun ispatı olarak göstererek İmparator Zenon'a anlattı.⁴⁷ Başpiskopos Anthemitos'un anlattıkları ve yanındaki emanetler İstanbul Kilise Meclisi'ni ve İmparator Zenon'u ikna etmeye fazlası ile yetti. Zenon, Antakya Patrikliğinin apostolik dönemden beri Kıbrıs Kilisesi üzerinde bir üstünlük veya önceliğinin olmadığına kanaat getirdi. Bunun sonucunda İmparator Zenon, hem Kıbrıs Kilisesi'nin bağımsızlığını onayladı hem de Kıbrıs Başpiskoposluğuna özel ayrıcalıklar⁴⁸ verdi.⁴⁹ Bu ayrıcalıklar Kıbrıs Başpiskoposluğuna siyasi önemi olan birçok yetkinin de verilmesi anlamına geliyordu. Bizans Döneminde İstanbul Patriği tamamen İmparatorun isteğine bağlı olup, siyasi yetkileri bulunmuyordu. Bu açıdan bakıldığında verilen imtiyazların Kıbrıs Kilisesi için önemi daha iyi anlaşılmaktadır. İmparator Zenon döneminde elde edilen bu imtiyazlar daha sonraki dönemlerde ada halkının inancını ve kültürünü değiştirme yönünde yapılan baskılar karşısında Kıbrıslı piskoposların elini güçlendirmiştir. Böylece Kıbrıs Kilisesi tarih boyunca halk üzerinde hem siyasi hem de dini otoritesini perçinlemiş oldu. İmparatorluk ile Kıbrıs arasındaki ilişkilerin Kilise üzerinden yürütülmesi de bu durumun bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.⁵⁰ Kıbrıs Kilisesi'nin, Efes Konsili'nde apostolik kilise payesini kazanmış olması, Antakya Patrikliğinin daha sonraki dönemlerde ortaya atacağı iddiaların önüne geçmesi açısından da önemli bir delil olmuştur.⁵¹

⁴⁶ Spyridakis, *A Brief History of Cyprus*, 37.

⁴⁷ Adrian Fortescue, *The Orthodox Eastern Church* (London: Catholic Truth Society, 1908), 290.

⁴⁸ Resmî belgelerde İmparator gibi kırmızı mürekkeple imza atmak, dini törenlerde ve kilise festivallerinde mor pelerin giymek, Piskoposluk asası yerine İmparatorluğun saltanat asasını taşımak. Bk. Sir Harry Luke, *Cyprus Under the Turks 1571-1878* (London: C. Hurst, 1969), 16 ve devamı.

⁴⁹ Şahin, *Kıbrıs Başpiskoposluğu*, 11.

⁵⁰ Şahin, *Kıbrıs Başpiskoposluğu*, 12.

⁵¹ Walter Frederic Adeney, *The Greek and Eastern Churches* (Edinburg: C. Scribner's Sons, 1908), 341.

Kıbrıs Adası'nın siyasi olarak İstanbul'a bağlı olması sebebiyle Kıbrıs Kilisesi de doğal olarak İmparatorluğun merkezi olan İstanbul'a bağlıydı. Kıbrıs 6. yüzyılda, 535 yılında idari olarak İmparator Justinian tarafından İstanbul'a bağlandı. Yönetim açısından İmparatorluk sınırları içerisinde bulunan Kıbrıs Kilisesi, İstanbul Patrikliği tarafından otosefal bir kilise olarak kabul edilmekle beraber İstanbul Patrikliğinin üstünlüğünü de kabul ediyordu. İstanbul Patrikliği, zaman zaman Kıbrıs Başpiskoposluğunun kazanımlarını azaltmaya çalışsa da bu, Kıbrıslı din adamları tarafından Efes Konsili kararlarına dayanarak reddedilmiştir. Daha önce bahsedildiği gibi Kıbrıs Başpiskoposluğu ekümenik konsil kararlarında İstanbul Patrikliğini ikna etmişti.⁵²

7. yüzyılda bir taraftan da yeni bir din olan İslam'ın yayılması ve fetihleri hızla devam ediyordu. Bu dönemde Kıbrıs zaman zaman idari olarak sahip değiştirmiştir. Bazen Bizans'ın bazen de Müslümanların elinde kalmıştır. Ancak daha sonra Kıbrıs'ta ilk İslamiyet konusunda da bahsedileceği gibi bu dönemde, ada Müslümanların eline geçtiği zamanlarda sadece ada tarafından ödenen vergi Müslümanlara ödenmiştir. Buna rağmen, Kıbrıs Başpiskoposu John, bu geçişli dönemlerde Kıbrıs Hıristiyanlarını da yanına alarak Bizans'ın hâkim olduğu topraklara göçmeyi uygun görmüştür. Bu durum Kıbrıs'ta Kilise başpiskoposlarının, Kıbrıs'ta sadece dini bir lider değil aynı zamanda siyasi bir lider olduğunu da göstermesi bakımından önemlidir. Ada yeniden Bizans hâkimiyetine geçtiği zaman Kıbrıs Kilisesi yöneticileri/piskoposları adaya dönerek faaliyetlerine ve teşkilatlanmasına kaldığı yerden devam etmiştir. Kıbrıs'ın Lüzinyan hâkimiyetine geçene kadarki süreçte tarihi seyri, Kilisenin müstakil teşkilatlanması, siyasi ve sosyal konulardaki faaliyetleri bu şekilde devam etmiştir.⁵³

2.3. Kıbrıs Katolik Kilisesi (1191-1571)

1071 yılında Türklerin Bizanslılara karşı kazandığı Malazgirt Savaşı neticesinde kısa sürede Anadolu, Suriye ve Filistin Müslümanların hâkimiyeti altına girmişti. Bunun üzerine Papalığın, hem Kutsal Ülke Filistin'i kurtarmak hem de 11.

⁵² Detaylı bilgi için bk. Mehmet Çelik, *Fener Patrikhanesinin Ökümeniklik İddiasının Tarihi Seyri, 325-1453* (İzmir: Akademi Kitabevi, 2000).

⁵³ Fortescue, *The Orthodox Eastern Church*, 47-51.

yüzyıldan beri güçlenmekte olan iktidarını Hıristiyan doğuya kadar uzatmak amacıyla dini ve daha birçok yan faktörlerin etkisiyle *Haçlı Seferleri* diye anılacak olan olaylar dizisi başlamış oldu.⁵⁴

1096 yılında Papa 2. Urbanus'un büyük gayretleri ile daha sonra da yapılacak olan Haçlı seferlerinin birincisi gerçekleştirilmiş, ancak düzensiz ve disiplinsizlik yüzünden hemen hezimete uğramıştı. Bunun üzerine 1097 yılında daha düzenli birliklerle yeniden Anadolu üzerine yürünmüş ve devamında 1098 yılında Antakya ve 1099 yılında da Kudüs zapt edilip bu iki şehirde Haçlı Krallıkları kurulmuştu.⁵⁵

1157 yılında Kıbrıs, Kilikya Ermeni Prensi Toros ve Antakya Prensi Renaud De Chatillon tarafından işgal edilerek çok büyük tahribata uğratıldı.⁵⁶ Şehir ve köyler yağmalandı, halkın çoğu ya esir alındı ya da öldürüldü.⁵⁷

Kıbrıs ile ilgili asıl sefer Üçüncü Haçlı Seferidir. Üçüncü Haçlı Seferi, Fatımi Halifeliğine bağlı Suriye'nin hükümdarı Nüreddin Mahmud Zengî'nin 1174'te ölmesi üzerine Suriye'de kendi idaresini kurmuş olan Selahaddin Eyyûbi'nin 1187'de Kudüs'ü tekrar ele geçirmesine tepki olarak başlatılmıştır.⁵⁸ Üçüncü Haçlı Seferi'ne Almanya Kralı Frederik Barbaros, Fransa Kralı Philip Augustus ve İngiltere Kralı (Aslan Yürekli) Richard bizzat başkanlık etmiştir.

Kral Richard denizden Akka'ya doğru hareket ederken donanması fırtınaya kapılmış, kendisi Rodos'a çıkmak zorunda kalırken, kız kardeşi ve nişanlısını taşıyan gemi de Kıbrıs'a; Limasol limanına yakın bir yere sürüklenmişti. Bu sırada Kıbrıs'a adada imparatorluk ilan etmiş olan Bizans'ın asi valisi Isaac Comnesus hâkimdi. Comnesus İngiliz Kraliyet ailesine mensup kişileri taşıyan gemiye el koyup içindekilere de kötü muamelede bulunur. Sonradan Limasol'a ulaşan Richard, Comnesus' tan özür dilemesini ister ancak talebi kabul edilmez. Bunun üzerine

⁵⁴ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 334-335.

⁵⁵ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 334-335.

⁵⁶ Gülay Ögün Bezer, "Kıbrıs'ta İslam Hâkimiyeti ve Selçuklular Zamanında Kıbrıs ile Ticari İlişkiler", *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi* (İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı, 2001), 4.

⁵⁷ Turan, "Ortaçağlarda Türkiye-Kıbrıs", 212.

⁵⁸ Ramazan Şeşen, *Salâhaddîn Eyyûbî ve Devlet* (İstanbul: Çağ, 1987), 131.

Richard uzun uğraşlar sonucu adaya çıkararak Kıbrıs'ı istila eder.⁵⁹ Böylece Üçüncü Haçlı Seferi, dolayısı ile İngiltere Kralı'nın Kıbrıs çıkarması, adada ilk İngiliz idaresinin kurulup tecrübe edilmesine sebep oldu.⁶⁰ Kıbrıs'ta Katolik Hıristiyanlığın nasıl hâkim olduğunu anlamak için bu geçiş sürecinden bahsetmek zorunlu bir hal almıştır. Aşağıda detayları verilecek olan Lüzinyan ve Venedik idaresi ile konu daha iyi anlaşılacaktır.

2.3.1. Lüzinyanlar Dönemi (1192-1489)

Bizans İmparatorluğu'nun Kudüs'e saldırısı sırasında Kıbrıs, Bizans tarafından fethedilerek bir mola yeri olarak kullanılmıştır. Ancak İngiltere Kralı I. Richard, Eyyûbiler Devleti'nin kurucusu ve Selçuklu komutanı Selahattin Eyyûbi'yi yenip de Kudüs'ü geri alamamış ve Richard'a Kıbrıs ülkesinden çok uzakta olması sebebiyle pek cazip bir yer olarak gelmemiştir. Dolayısıyla Richard, adayı Kudüs seferi dönüşünde yüz bin altına *Tapınak Şövalyeleri*'ne* satmıştır. Ortodoks olan ada halkını Katolik yapmaya çalışan Templar Şövalyeleri adada bir isyanla karşılaşmışlardır.⁶¹ Bunun sonucunda şövalyeler adayı Richard'a geri verip kırk bin altınlık peşinatlarını kurtarmak isterler. Ancak Richard bunu kabul etmez ve paranın geri kalanını da istemeye devam eder. Bunun üzerine, krallığı elinden gitmiş olan eski Kudüs Kralı Guy de Lusignan Kıbrıs'ı Tapınak Şövalyelerinden satın alır. Bu alışveriş 1192 yılında olup Kıbrıs'ta 400 yıl sürecek olan Latin egemenliği dönemi başlamış olur.⁶²

Bu sırada Kıbrıs'ın yerli halkı olan Rumlar, Suriye ve Filistin'in Müslümanların eline geçmesi ile ortada kalmış olan çok sayıda Haçlı Latin unsurunun adaya göçmesi ile çoğunluğu kaybetmişler ve toprağa bağlı köle olarak

⁵⁹ Cobham, *Excerpta Cypria*, 53; Hill, *A History of Cyprus*, 1/316-318; Purcell, *Cyprus*, 168-169; Ahmet C. Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler, 1570-1878: 308 Yıllık Türk Dönemine Yeni Bir Bakış* (Lefkoşa: Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi (CYREP), 1994), 29; Çevikel, *Kıbrıs: Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası*, 36.

⁶⁰ Ahmet Aras, "Geçmişten Günümüze Kıbrıs İnanç Coğrafyası", *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 12 (2011), 172.

* **Tapınak Şövalyeleri (Templier Tarikatı)**: 12. yüzyılda Kudüs'te kurulan şövalyeler birliği. Mabedin Şövalyeleri diye adlandırılan tarikat mensupları, kısaca Templar diye isimlendirilmişlerdir. Templar Tapınak demektir. Bk. Aydın, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, 749.

⁶¹ Daha geniş bilgi için bk. Çevikel, *Kıbrıs: Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası*, 37-42.

⁶² Sir Hamilton Goold Adams, *Kıbrıs'ın El Kitabı*, çev. Ali Çakıroğlu (Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları, 2007), 150; Purcell, *Cyprus*, 120; Alasya, *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri*, 31.

kullanılmaya başlamışlardı.⁶³ Lüzinyanlar bu dönemde yönetici sınıf iken yerli halk onların köleleri durumunda idi.⁶⁴

1194 yılında Guy de Lusignan'ın ölmesi üzerine yerine kardeşi Amaury geçti. 1194'ten 1197'ye kadar Lord olarak anıldıktan sonra 1197 yılında Kıbrıs Kralı olarak tanındı. 1197'de Lüzinyan Kralı Amaury, kendisinin Roma Germen İmparatoru 6. Henry tarafından tanınmasına karşılık Papa 3. Celestine'ye Kıbrıs'ta Katolikliğin yayılması için müracaat etmişti. Bunun sonucu olarak Amaury Kıbrıs Kralı olarak taçlandırıldı. Aynı yıl Suriyeli Baronlar tarafından Kudüs Kralı seçildi. Böylece Amaury hem Kıbrıs hem de Kudüs Kralı oldu.⁶⁵ Bunun üzerine, Lefkoşa'da Latin Başpiskoposluğu ve Mağusa, Limasol ve Baf'ta da piskoposluklar oluşturuldu.⁶⁶ Tüm bu kurulan yeni piskoposlukların masrafları da Ortodoks Kilisesinin bütçesinden karşılandı.⁶⁷ Bu dönemde Vatikan adaya bir kardinal göndererek Ortodoks halkın Katolik yapılması hususunda nasıl bir çalışma yapılması gerektiğini de belirlemeye çalışmıştır. Vatikan'ın bu hareketindeki asıl amaç Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin ruhban sınıfını kontrolü altına almaktır. Nitekim Latin yönetimi adada daha önce on dört olan Ortodoks Hıristiyanların piskoposluk bölgesini dörde düşürdü.⁶⁸ 1247 yılına kadar gelen tüm Papalar Kıbrıs'ta Ortodoks Hıristiyanlara yoğun baskılar yaparak inançlarını değiştirme (ayinlerde ekmeğe maya katmama gibi) hususunda baskılara devam etti. Sadece Papa 4. Innocent Kıbrıslı Hıristiyanlar üzerinde daha ılımlı bir siyaset güttü. 1247 yılında Papa Innocent adaya Frensizken Lawrence'i Papalık Elçisi olarak tayin etti. Lawrence'e Kıbrıslıların Latinlerin saldırılarından korunması yönünde bir de talimat verdi.⁶⁹ Papa 4. Innocent daha önce Latin idaresinde sindirme-yok etme siyaseti sebebiyle uygulanmayan, Ortodokslara kendi başpiskoposlarını seçme yetkisi vererek, Ortodokslar üzerindeki baskıyı kısmen de olsa hafifletti.⁷⁰ Bu dönemde Ortodoks Hıristiyanlar adadaki Latin Başpiskoposa bağlılık yemini etmek yerine kendi başpiskoposlarına bağlılık yemini

⁶³ Hill, *A History of Cyprus*, 2/667-669.

⁶⁴ Spyridakis, *A Brief History of Cyprus*, 47; Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler, 1570-1878*, 10-11.

⁶⁵ Maier, *Cyprus*, 80.

⁶⁶ Peter W. Edbury, *Kingdoms of the Crusaders: From Jerusalem to Cyprus* (Sydney: Ashgate), 5.

⁶⁷ Newman, *A Short History of Cyprus*, 108.

⁶⁸ Hill, *A History of Cyprus*, 4/46-47.

⁶⁹ Maier, *Cyprus*, 86.

⁷⁰ Duckworth, *The Church of Cyprus*, 24.

etmeye başladılar. Böylece adada Ortodoksların hareket alanı biraz daha genişlemiş oldu. Baskılar ve ölüm korkusuyla adadan kaçan Hıristiyanlar bu durumu bir umut olarak görerek tekrar adaya dönmeye başladılar. Papa 4. Innocent 1254 yılında ölünce yerine 4. Alexander Papa olarak seçildi. Ancak 4. Alexander, 4. Innocent'in gösterdiği müsamahayı Ortodoks Hıristiyanlara göstermedi. 1260 yılında Papa'nın "Bulla Cypria" adlı⁷¹ bir bildiri ile Latin Başpiskoposunu tüm adanın tek dini lideri olarak ilan etmesiyle Kıbrıs'ta Ortodoks inanç Katoliklik karşısında sindirilmeye çalışıldı.⁷² Papa Alexander tarafından dikte edilen Bulla Cypria ile ilgili maddeleri Ortodoks Hıristiyanlara yapılan baskıların ağırlığını görmek bakımından burada zikretmek yerinde olacaktır:

- *Ada genelinde kiliseler için toplanan yardımlarda sadece Katolik piskoposlar yetkilidir ve kullanım hakkı da sadece onlara aittir.*
- *(Daha önce on dört olan) Ortodoks piskoposluk bölgesi dört ile sınırlı olacak, seçimini Kıbrıs'ın yerli halkı yapacaktır. Buna karşılık Katolik piskoposluk bölgeleri de dördtür ve her zaman muhafaza edilecektir.*
- *Latin piskoposlar Lefkoşa, Mağusa, Limasol ve Baf şehirlerinde bulunacaklar ancak Ortodoks piskoposlar aynı bölgelerde ikamet etmekle birlikte Latin piskoposlar ile aynı şehir veya kasabalarda ikamet etmeyecekler. Kendi piskoposluk bölgelerinde de ikamet etmeyecekler.*
- *Lefkoşa'daki Latin Başpiskoposluğu adanın tek başpiskoposluğu olacak ve bu durumu her iki taraf da kabul edecektir.*
- *Bölgesinde piskopos olarak seçilen her Ortodoks piskopos, Latin Kralından onay alacak ve adadaki Latin başpiskoposuna sadakat ve bağlılık yemini edecektir.*

⁷¹ Nicholas Coureas, *The Latin Church in Cyprus, 1195-1312* (Ashgate, 1997), 3-4; Spyridakis, *A Brief History of Cyprus*, 47-48; Purcell, *Cyprus*, 192; Nuri Çevikel, *Kıbrıs'ta Osmanlı Mirası 1570-1960* (İstanbul: 47 Numara Yayıncılık, 2006), 313.

⁷² Duckworth, *The Church of Cyprus*, 25.

- *Tüm Ortodoks piskoposlar, Latin başpiskoposun denetiminde olacaklar ve en üst yetkili olarak onu tanıyacaktırlar.*
- *(Bu dönemde Ortodoks Başpiskopos olan) Germanos, başpiskopos unvanını kullanabilir ancak bu sadece onursal bir unvan olup herhangi bir yetkiye sahip değildir. Germanos'tan sonra bu unvan kullanılmayacaktır.*
- *Ortodoks piskoposların, bölgelerinde Latin Piskoposlar tarafından yapılan törenlere ve kilise meclislerine katılmaları zorunludur.*⁷³

Bir önceki Papa döneminde yumuşama eğilimi gösteren Katolik-Ortodoks gerilimi böylece tekrar tırmanmış ve çatışmaya dönüşmüştür. Tüm bunların sonucunda Ortodoks piskoposlar tekrar adadan göç etmeye başlamışlardır. Direnmek isteyenler olduysa da bunlar, çok şiddetli şekilde cezalandırılıp öldürülmüşlerdir. Tüm bunlar olurken İstanbul Patrikliği de Latin Başpiskoposluğuna itaat edenleri aforoz edeceğini ilan etti.⁷⁴ Münir Yıldırım'ın ifade ettiğine göre “*Bütün bu olanlardan anlaşılan şudur ki; Kıbrıs'taki Ortodoks Kilisesinin bu durumunun asıl nedenlerinden biri hiç şüphesiz Kıbrıs Kilisesinin 1054 yılındaki Doğu-Batı ayrışmasında İstanbul Patrikliğinden yana tavır almasıydı.*”⁷⁵ Neticede Doğu-Batı Kiliseleri arasındaki mücadelenin Kıbrıs'a faturası ağır olmuştur.

Tüm bunlar olurken İstanbul Patrikliği de kutsal sinod toplantılarında Kıbrıslı Ortodoks Hıristiyanların Latinler karşısındaki bu küçük düşürücü durumuna çareler aramaya, bir çözüm yolu bulmaya çalışıyordu.⁷⁶

Bulla Cypria, Osmanlı Kıbrıs'ı fethedene kadar geçerliliğini devam ettirmiştir. Dolayısı ile Osmanlı adayı fethedene kadar Kıbrıs Ortodoks Kilisesi, Ortodoks dünyadaki varlığını ve kimliğini yitirmiş; Latin zulmü ve baskısı altında ezilerek

⁷³ Detaylı bilgi için bk. Duckworth, *The Church of Cyprus*, 25-28.

⁷⁴ Duckworth, *The Church of Cyprus*, 28.

⁷⁵ Yıldırım, *Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi*, 47.

⁷⁶ Miltiades Basil Efthimiou, *Greeks and Latins on Thirteenth-Century Cyprus: A Study of Churchmen and Crusaders*. (Michigan: University Microfilms, 1974), 25-26.

kendine yer aramıştır.⁷⁷ Tüm bu olanların sonucu olarak adada başlayan Ortodoks-Katolik mücadelesi Osmanlı'nın 1571'de adayı fethetmesine kadar devam etmiştir.⁷⁸

2.3.2. Venedikliler Dönemi (1489-1570)

1489 yılında Kraliçe Catherine'nin tahttan çekilmesi ile Venedik idaresi Kıbrıs'ta resmen başlamış oldu. Venedik İdaresinde de adanın eski hukuki, idari, iktisadi ve sosyal yapısında bir değişiklik olmadı. Hatta Lüzinyan döneminden daha da vahim bir hal aldı. Ada Venedik'ten gönderilen bir vali tarafından idare ediliyordu. 1489 yılında idare değişimi ile Venedik idaresi tarafından da Memlük Sultanlığına ödenen verginin ödenmeye devam edileceği bildirildi. Venedikliler adayı bir yerleşim yeri olmaktan ziyade bir üs olarak kullanmışlardı. Dolayısı ile daha önceki dönemlerde ezilen halk için değişen bir şey olmamış,⁷⁹ halk yine sömürge olarak kullanılmıştı.⁸⁰ Venediklilerin asıl hedefleri ise toprak ve halktan en yüksek derecede kar elde etmek ve Türk istilasına karşı büyük kaleler, burçlar yaparak savunma tedbirleri almaktı.⁸¹ Ortodoks Rum halk bu dönemde daha da ağırlaşan vergi yükü altında ezilmeye devam etmiştir.⁸² Venedikliler aynı zamanda adadaki tüm Rum okullarını da kapattılar. Sosyal ve ekonomik hayatı çekilmez hale getirdiler. Ortodoks halk üzerindeki baskıyı azaltacaklarını söylemelerine rağmen Latin baskısını daha da artırdılar.

Venedik İdaresi döneminde Ortodoks Rum halk, maruz kaldıkları çeşitli idari, iktisadi, hukuki, sosyal ve dini baskılara, bu dönemde en çok karşılaşılan çekirge istilaları, kuraklık ve salgın hastalıklara daha fazla dayanamayarak Rodos veya Anadolu'ya göç etmiş ve bunun doğal bir sonucu olarak ada nüfusunda ciddi bir

⁷⁷ Şahin, *Kıbrıs Başpiskoposluğu*, 39.

⁷⁸ Spyridakis, *A Brief History of Cyprus*, 47-48; Maier, *Cyprus*, 80-88; Purcell, *Cyprus*, 152-154; Salahi Ramadan Sonyel, *Settlers and Refugees in Cyprus* (London: Cyprus Turkish Association, 1991), 5; Çevikel, *Kıbrıs: Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası*, 40.

⁷⁹ Çevikel, *Kıbrıs: Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası*, 43.

⁸⁰ Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler, 1570-1878*, 8.

⁸¹ Cobham, *Excerpta Cypria*, 57; Spyridakis, *A Brief History of Cyprus*, 53; Çevikel, *Kıbrıs: Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası*, 43.

⁸² Alasya, *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri*, 40.

düşüş olmuştur.⁸³ Anadolu'ya göçün altında yatan sebep ise hiç şüphesiz Osmanlı'nın tüm halka ve diğer din mensuplarına gösterdiği hoşgörü ve adaletti.

Osmanlı'nın adayı fethine yakın zamanda artık ada dışına kaçamayan halk idareden iyice hoşnutsuz hale gelmişti. Uğradıkları maddi baskı ile beraber Ortodoksluğun Katoliklik karşısında sindirilmeye çalışılması ile bir alternatif arayışına girmişlerdi. Bu durumu 1560'lı yıllarda çıkan isyanlar ve 1570 yılında dönemin Osmanlı hükûmetinden elçi ve mektup göndererek⁸⁴ adayı fethetmelerini istemeleri açıkça göstermekte idi. Osmanlı'nın adayı fethetmesini yerli halkın istemesindeki en dikkat çekici ayrıntı, daha sonra da değinileceği üzere, yaklaşık yüz küsur yıl önce fethedilmiş olan İstanbul'daki Müslüman olmayan halka Fatih Sultan Mehmet'in davranış biçimiydi. Yaklaşık seksen yıl süren Venedikliler dönemi sözün en kısa tarifi ile askeri bir işgaldi. Rum Ortodoks halka köle muamelesi yapmışlar, onları birçok hürriyetlerden bu arada din hürriyetinden de mahrum bırakmışlardı.

3. Kıbrıs'ta İlk İslamiyet

Kıbrıs'ta Bizans hâkimiyeti yukarda bahsedildiği şekilde devam ederken Arap Yarımadasında sonraki yılları İstanbul'un Fethine kadar etkileyecek olan yeni bir din yani İslamiyet doğmuştu.

Müslümanların fetih hareketinde Kıbrıs da fethedilen yerler arasına katıldı.⁸⁵ İlk olarak Hz. Osman devrinde 647 yılında Şam Valisi Muaviye komutanlığında adaya sefer düzenlenmişti.⁸⁶ Bu sefer sonucunda Kıbrıslılar, Bizans'a ödemekte oldukları 7200 dinar vergiyi artık Müslümanlara ödemek üzere anlaşmışlardı.⁸⁷ Bununla beraber ada bu dönemde ayrı bir vilayet olarak yönetilmeye başlamıştır.⁸⁸ Ancak Kıbrıslıların yapılan anlaşmaya uymayarak hem Bizans'a savaş gemisi

⁸³ Turan, "Ortaçağlarda Türkiye-Kıbrıs", 226-227; Purcell, *Cyprus*, 148; Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler, 1570-1878*, 9.

⁸⁴ Hill, *A History of Cyprus*, 3/799; Maier, *Cyprus*, 106; Purcell, *Cyprus*, 149-150.

⁸⁵ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahya b. Cabir Belazüri, *Fütuhu'l-Büldan (Ülkelerin Fetihleri)*, çev. Mustafa Fayda (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987), 218.

⁸⁶ Hill, *A History of Cyprus*, 1/284.

⁸⁷ Hill, *A History of Cyprus*, 1/257; Maier, *Cyprus*, 65; Alasya, *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri*, 26; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 108.

⁸⁸ İbrahim Sarıçam - Seyfettin Erşahin, *İslam Medeniyeti Tarihi* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 99.

yardımında bulunmaları hem de vergileri düzenli ödememeleri sebebiyle 653 yılında Abdullah b. Kayı komutasında ada tamamen fethedilip, buraya Suriye'den Müslüman iskânı yapılmıştır.⁸⁹ Muaviye tarafından tekrardan yapılan on yıllık anlaşma gereği ada Müslüman emir ve hâkimlerce idare olunmuştur.⁹⁰

Kıbrıs'ta kurulan İslam İdaresi zaman zaman saldırılara uğramış ve bu saldırılar sebebiyle adaya 964 yılında yeniden Bizans hâkimiyetine geçinceye kadar yirmi dört sefer düzenlenmişti. Örneğin 704 yılında Heraklios tarafından adanın kontrolü ele geçirilmiş ancak Harun Reşid (790-806) zamanında tekrar geri alınmıştı.⁹¹

Abbasi İmparatorluğu'nun 9. ve 10. yüzyıllarda küçük devletlere bölünmesi ile başlayan gerileme döneminde, Bizans İmparatoru 2. Nikephoros 964 yılında Kıbrıs'ı yeniden ele geçirmiştir.⁹² Bundan sonra artık 12. yüzyıla kadar adada Bizans hâkimiyeti hüküm sürmüştür.⁹³

⁸⁹ Hill, *A History of Cyprus*, 1/284; Purcell, *Cyprus*, 110.

⁹⁰ Turan, "Ortaçağlarda Türkiye-Kıbrıs", 212.

⁹¹ Çevikel, *Kıbrıs: Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası*, 34.

⁹² Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 269-270.

⁹³ Aras, "Geçmişten Günümüze Kıbrıs İnanç Coğrafyası", 171.

2. BÖLÜM

Osmanlı Dönemi Kıbrıs'ta Dini Durum

1. Adanın Osmanlı Tarafından Fethi

16. yüzyılın sonlarına gelindiğinde artık Osmanlı İmparatorluğu için Kıbrıs, fethedilmesi zorunlu olan bir ada haline gelmişti. Bu durum hem Jeopolitik hem stratejik ve hem de dini açıdan artık kaçınılmaz bir durumdu. Bu yıllarda daha önce de bahsedildiği üzere Kıbrıs adası, denizcilikte epeyce yol kat etmiş olan Venedikliler elinde bulunuyordu. Anadolu, Suriye ve Mısır topraklarına hâkim olmuş olan Osmanlı İmparatorluğu için “Kıbrıs’ı elinde bulundurmamak artık Akdeniz’e hâkim olmak” demek olduğu da çok iyi biliniyordu. Kıbrıs bu döneme kadar Roma, Bizans ve İslam İmparatorluklarının hâkimiyeti altına girmiş ve birçok devletin Kıbrıs’a sahip olmak için kıyasıya mücadelelerine tanıklık etmişti. Kıbrıs Adası bu dönemde aynı zamanda “Hıristiyanlığın son kalesi”⁹⁴ olarak da görülüyordu. Bu sebeptendir ki Osmanlı topraklarının güvenliği yönünden olduğu kadar Müslüman topluluklar için de hayati bir öneme sahipti.⁹⁵ Çünkü Kıbrıs Adası aynı zamanda Osmanlı deniz ticaretinin ve hac yolculuğuna çıkan Müslümanların da güvenliği sebebiyle önem arz etmekteydi.⁹⁶ Venedik idaresi altında bulunan Latin ve diğer milletlere mensup korsanlar, 16. yüzyılın sonlarında artık iyiden iyiye Akdeniz’deki Osmanlı sivil ve askeri denizcilik faaliyetlerini tehdit etmeye başlamıştı.⁹⁷

2. Fethi Hazırlayan Sebepler

2.1. Jeopolitik Sebepler

Osmanlı Devleti 16. yüzyıla gelindiğinde artık Anadolu, Suriye ve Mısır topraklarına egemen hale geldiğinden, bu topraklara stratejik ve merkezi bir üs konumunda olan Kıbrıs Adası, Osmanlı’ya dost görünen ancak her fırsatta Osmanlı

⁹⁴ Yıldırım, *Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi*, 48.

⁹⁵ Hüseyin Kabasakal, *Kıbrıs'ın Fethi (1570-1571)* (Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 1986), 13-15.

⁹⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1964), 3/13.

⁹⁷ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, 3/10.

Devleti'ni zayıflatma yıpratma noktasında hamle yapan Venedik idaresinin elinde bulunuyordu.⁹⁸ Bununla birlikte artık Hıristiyan coğrafya iyice daralmış, Doğu Akdeniz'de Hıristiyanların elinde kalan tek yer de Kıbrıs Adası idi. Dolayısı ile bu yönü ile de Kıbrıs, Hıristiyanların kalesi durumunda idi.⁹⁹ Kıbrıs Adası Venediklilerin elinde olduğu müddetçe, Osmanlı'nın zayıf düştüğü durumlarda düşmanları tarafından kullanılmaya da müsaitti.¹⁰⁰ Örneğin Osmanlılar, Karamanoğulları ile 1471 yılında mücadele etmiş ve dönemin Kıbrıs Kralı, Karamanoğlu Beyliği'ne yardım için otuz bin kişilik takviye kuvvet göndermiştir.¹⁰¹ Tüm bu sayılanlar sebebiyle Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'deki güvenliğini sağlamak, tehlikeleri bertaraf etmek için Kıbrıs Adası'nı fethetmesi, stratejik ve jeopolitik olarak kaçınılmaz hale gelmiştir.

2.2. Ekonomik Sebepler

Avrupa ile Asya arasındaki deniz yolu Kıbrıs Adasından geçmektedir. Buna bağlı olarak mal ve ganimet yüklü ticaret gemilerini vurmak isteyen korsanlar, Akdeniz'deki Malta, Girit, Rodos ve Kıbrıs gibi adaları mesken edinmişlerdi.¹⁰² Korsanların bu faaliyetleri sebebiyle Akdeniz'de ticaret sekteye uğramakta ve bundan Osmanlı Devleti de etkilenmekteydi. Sultan 2. Selim'in şehzadeligi yıllarında, kendisine Mısır'dan gönderilen hediyeleri taşıyan gemi de korsanlar tarafından yağmalanmıştır.¹⁰³

2.3. Dini Sebepler

İslam'ın doğduğu dönemde Kıbrıs'a Müslümanlar tarafından yirmi dört sefer düzenlenmiştir. Bu seferler sırasında İslam ordularınca birçok şehit verilmiştir. Bu şehitlerden bir tanesi de Kıbrıs Adası'nda sembol haline gelen Hz. Muhammed'in sütannesinin kardeşi Ümmü Haram binti Milhan'dır.

⁹⁸ Alasya, *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs' ta Türk Eserleri*, 45.

⁹⁹ Kabasakal, *Kıbrıs'ın Fethi*, 14.

¹⁰⁰ Ali Efdal Özkul, *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi: 1726-1750* (Ankara: Dipnot Yayınları, 2010), 38.

¹⁰¹ Alasya, *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs' ta Türk Eserleri*, 46.

¹⁰² Korsan faaliyetleri ile ilgili detaylı bilgi için bk. Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası I-II*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay (İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 1990), 2/146-163.

¹⁰³ Alasya, *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs' ta Türk Eserleri*, 47; Özkul, *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi*, 38.

Memlûkler¹⁰⁴, Kıbrıs Adası'ndan aldıkları haracı, Mekke ve Medine'ye bağışlamışlardı. Osmanlı Devleti Memlûk Devletini yenince, Memlûklerin Kıbrıs'tan aldığı vergi Osmanlı Devleti'ne ödenmeye başlamış, Osmanlı da bu vergiyi Mekke ve Medine halkına bağışlamaya devam etmiştir. Anadolu ve Rumeli'den Hac görevini yerine getirmek üzere kutsal topraklara yolculuk yapan Müslüman hacılar da korsan saldırılarına maruz kalmaktaydı.¹⁰⁵

Osmanlı'nın adaletle hükmettiğini ve ister Müslüman olsun ister gayrimüslim olsun tüm tebaasına eşit davrandığını duyan Kıbrıs halkı da, Venedik baskısından bıkmış ve dönemin padişahı 2. Selim'e Kıbrıs'ı fethetmesi için dilekçeler göndermiştir.¹⁰⁶

Dönemin Şeyhülislamı Ebussuud Efendi de 2. Selim'in isteği üzerine, Kıbrıs'ın fethinin ve Venedik'e savaş açılmasının şeriata uygun olduğuna dair¹⁰⁷ bir fetva vermiştir.¹⁰⁸ Dahası Ebussuud Efendi, bu fetvada, Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs'ta miras hakkının olduğunu da belirtmiştir.¹⁰⁹

Tüm bu sebepler dolayısı ile Osmanlı Devleti, adayı elinde bulunduran Venedik idaresine Kıbrıs'ı kendilerine savaşız teslim etmeleri için elçi göndermiş, talepleri kabul edilmeyince de Kıbrıs'ın fethi için gerekli hazırlıklara başlamıştır.

3. Fetih Sırasında Kıbrıs'ta Yaşayan Din Mensupları

3.1. Yahudiler

Daha önce de belirttiğimiz gibi Osmanlı'nın adayı fethinden önce, Venedikliler zamanında, Kıbrıs'ta az sayıda da olsa bir Yahudi nüfusu vardı ve bu Yahudi cemaati

¹⁰⁴ Memlûklerin Kıbrıs Hâkimiyeti ile ilgili bk. Fatih Yahya Ayaz, *Memlûk-Kıbrıs İlişkileri: Kıbrıs'ta İlk Türk Hâkimiyeti* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2016).

¹⁰⁵ Kabasakal, *Kıbrıs'ın Fethi*, 17.

¹⁰⁶ Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler, 1570-1878*, 15.

¹⁰⁷ Algül Hüseyin, "Osmanlılar Devrinde Kıbrıs Seferinin Mânevî Cephesi ve Ebussuud Efendi'nin Seferle İlgili Fetvası", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (1987), 40.

¹⁰⁸ Halil İncik vd., "Kıbrıs Fethinin Tarihi Manası", *Kıbrıs ve Türkler* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1964), 21 vd.

¹⁰⁹ Recep Dündar, "Kıbrıs'ın Fethi", *Türkler* 9 (2002), 667.

varlığını Osmanlı idaresi döneminde de devam ettirdi. 14. yüzyılda Yahudiler başlarına sarı renkli başlık takmak zorundaydı.¹¹⁰

Mehmet Akif Erdoğan'ın belirttiğine göre¹¹¹ “*Türkiye’de saklanan Osmanlı arşiv belgelerinde Osmanlı hâkimiyetinin ilk yıllarında Kıbrıs adasında oturmuş ve yaşamış olan Yakubi ve Yahudi cemaati üzerine kıymetli bilgiler bulmak mümkündür. Özellikle Kıbrıs adasının tahrir defterlerinde ve Lefkoşa Şer’i Mahkemesi tutanaklarında Yahudiler üzerine özgün bilgiler serpiştirilmiş vaziyettedir.*”

Kıbrıs Yahudileri ile ilgili ilk araştırma yapan kişi Prof. Ronald C. Jennings; eserlerinde Kıbrıs Yahudileri ile ilgili dağınık bilgileri bir araya toplamaya çalışmıştır. Jennings, çalışmalarında Kıbrıs Yahudilerinin Osmanlı idaresi öncesi adadaki varlıkları, ilgilendikleri meslek dalları, yaşadıkları bölgeler ve Osmanlı idarecileriyle olan ticari ilişkilerini incelemiştir.¹¹² Jennings’in verdiği bilgilere göre Osmanlı idaresi öncesinde adada bir Yahudi mevcudiyeti vardı ve sayıları az da olsa Osmanlı idaresi döneminde de varlıklarını devam ettirdiler. Erdoğan’ya göre Yahudilerin varlıklarını devam ettirmelerini, Osmanlı belgeleri de desteklemektedir.¹¹³ Kıbrıs adası ile ilgili ilk Osmanlı belgelerinde az sayıda Yahudi varlığından söz edilmektedir. 1572 tarihli mufassal tahrir defterinde Rumların çoğunlukta olduğu Mağusa’ da altı evli bir bekâr yedi Yahudi ailesinden söz edilmektedir. Bu Yahudiler toplu halde sadece bir mahallede değil, şehrin değişik yerlerinde dağınık olarak yaşamaktaydılar.¹¹⁴ Osmanlı’nın fethetmiş olduğu bölgelere uyguladığı nüfus aktarım politikası gereğince uygulanan sürgün planı Yahudilerde başarılı olmadı. 1576 yılının ekim ayında bin zengin Safed* Yahudi’si adaya yerleştirilmek istenmiştir.¹¹⁵ Sıcak iklimi, hastalıklar ve salgınlar sebebiyle Anadolu’da Kıbrıs hakkında iyi konuşulmaması sebebiyle Safed Yahudileri adaya

¹¹⁰ Jewish Telegraphic Agency JTA, “Behind the Headlines the Role of Cyprus in Jewish History”, www.jta.org (25 Temmuz 1974).

¹¹¹ Erdoğan, *Kıbrıs’ta Osmanlılar*, 68.

¹¹² Jennings, *Christians and Muslims*, 190.

¹¹³ Erdoğan, *Kıbrıs’ta Osmanlılar*, 68.

¹¹⁴ Jennings, *Christians and Muslims*, 263.

* Bir yanlış yazım ihtimali olmasına karşı “Seferad” Yahudilerinin kastedilip edilmediği araştırılmış yazımın doğru olduğu, bugün İsrail topraklarında bulunan Safed Kasabası mensubu olan Yahudilerin kastedildiği anlaşılmıştır.

¹¹⁵ Erdoğan, *Kıbrıs’ta Osmanlılar*, 69.

yerleşmek istemediler.¹¹⁶ Jennings 1570 yılında, Limasol şehrinde ticaretle uğraşan birkaç Yahudi tespit etmiştir.¹¹⁷

Tüm bunlardan anladığımız kadarıyla Lefkoşa mahkemesi tutanakları ve Osmanlı tahrir defterinde bulunan bilgiler ışığında Osmanlı hâkimiyetinin adadaki ilk yıllarında Yahudi cemaatinin varlığı şüphe götürmemekte; bu cemaatin mensupları ise Yahudilik tarihinden beri adada bulunmaktadır. Bu dönemde Yahudiler adada genellikle ticaretle uğraşmakta ve Osmanlı yönetici ve kurumlarıyla iyi ilişkiler kurmaktadırlar. Ancak tüm bu olumlu havaya, maddi teşviklere rağmen ada Yahudiler için göç edilecek ve yaşanacak cazip bir yer haline gelmemiştir.

3.2. Hıristiyanlar

3.2.1. Katolikler

Daha önce Lüzinyanlar'ın Kıbrıs'taki kurucusu Guy de Lusignan'ın ölümünden sonra yerine kardeşinin geçtiği ve Roma İmparatoru tarafından da tanınarak kendisine Kıbrıs Kralı olarak taç giydirildiğinden bahsedilmişti. Yeni Kıbrıs Kralı Amaury aynı zamanda Kudüs Kralı da olması sebebiyle iki krallık unvanı taşımaya başladı. Papa 3. Celestine'in Kıbrıs'ta Latin Kilise teşkilatının oluşması ve adadaki Ortodoksların da buna dâhil olmasını istemesi ile Vatikan tarafından gönderilen elçiler yoluyla Kıbrıs Latin (Katolik) Kilisesi 1196 yılında Papa 3. Celestine himayesinde kuruldu.¹¹⁸ Lüzinyan ve Venedik Dönemi olmak üzere Osmanlı'nın adayı fethine kadar adada Latin egemenliği devam etmiştir.¹¹⁹

Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs'ı 1571 yılında fethetmesi ile buradaki Latin soyluların bir kısmı savaş sırasında ölmüştür. Geriye kalanlardan bir kısmı adayı terk etmiş, bir kısmı köleleştirilmiş ve bir kısmı da Ortodoks Hıristiyanlığa veya İslamiyet'e geçerek adada kalmıştır.¹²⁰ Osmanlı Devleti adayı fethettikten sonra Latin Katolik Kilisesi'nin faaliyetlerine son vererek Lüzinyan döneminde inşa edilen

¹¹⁶ Jennings, *Christians and Muslims*, 212-234.

¹¹⁷ Jennings, *Christians and Muslims*, 270.

¹¹⁸ Coureas, *The Latin Church in Cyprus, 1195-1312*, 3.

¹¹⁹ Detaylı bilgi için bk. Yıldırım, *Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi*, 40-49.

¹²⁰ Hasan Samani, *Tanzimat Devrinde Kıbrıs (1839-1878)* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2006), 117.

Lefkoşa'daki Aya Sofya Katedrali* ile Mağusa'daki Aya Nikola Katedralini** camiye çevirmiş, geri kalanları ise Ortodoks Kilisesi'nin kullanımına vermiştir. En az bir Latin Kilisesi de adada yaşayan Ermenilerin eline geçmiştir.¹²¹ Bu gelişmelerin bir sonucu olarak da adada az sayıda Latin Katolik kalmıştır.¹²²

Dandini, 1596 yılında yapmış olduğu ada ziyaretinde Lefkoşa'da küçük bir Katolik Kilisesi ile Papazın, Larnaka'da ise Venedikli tüccarlara hizmet eden bir Fransızken manastırının varlığından bahseder.¹²³

18. yüzyılda Kıbrıs'taki yabancı devlet konsolosluklarının bilhassa Fransa'nın himayesindeki “efrenç” (Frenk-Avrupalı) rahiplerin Ortodoks kilise ve manastırlarına izinsiz girerek misyonerlik faaliyeti yaptıkları ve Ortodoks Rumları Katolikliğe döndürmeye çalıştıkları görülmektedir.¹²⁴

Tanzimat Döneminde Kıbrıs adlı çalışmasında Hasan Samani; “1845 yılında Kıbrıs ziyareti yapan Ludwig Ross, adada 1000 kadar Latin Katolik bulunduğunu ve bunların 500'ünün Larnaka ve Skala'da, bir kısmının ise Lefkoşa ve Limasol'da yaşadığını bildirmektedir. Ross, Maronitleri de bu sayıya dâhil etmektedir.” diyerek dönemle ilgili sayı bilgisi vermiştir.¹²⁵ Bu dönemde adada bulunan Latin Katolikler, Osmanlı Döneminden sonra adada kalanlardan ziyade ticari faaliyetler amacıyla liman şehirlerine ve hükûmet merkezi Lefkoşa'ya yerleşmiş olan Avrupalı tüccarlardan oluşmaktaydı.¹²⁶ 1870 tarihli Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti Salnamesi'nin Kıbrıs Sancağı bölümünde Latinlerin Tuzla'da bir kiliseye sahip oldukları ve bu kilisenin ruhani liderinin Patrik vekili Mikaili Cirelli Efendi olduğu belirtilmektedir.¹²⁷

* Bugün Selimiye Camii

** Bugün Lala Mustafa Paşa Camii

¹²¹ Jennings, *Christians and Muslims*, 156.

¹²² Jennings, *Christians and Muslims*, 149.

¹²³ Jennings, *Christians and Muslims*, 150.

¹²⁴ Çevikel, *Kıbrıs Eyâleti*, 213.

¹²⁵ Ludwig Ross, *A Journey to Cyprus (February and March 1845)*, çev. Claude Delaval Cobham (Nicosia, 1910), 10; Ross'tan akt. Samani, *Tanzimat Devrinde Kıbrıs*, 119.

¹²⁶ Theodoros Papadopoulos, *Social and Historical Data on Population (1570-1881)* (Lefkoşa: Cyprus Research Centre, 1965), 88.

¹²⁷ “Cezâir-i Bahr-i Sefid Vilayeti Salnamesi 1287”, 81.

3.2.2. Ortodokslar

Adanın Osmanlı topraklarına katılması, 1570 yılında Lefkoşa'nın fethiyle başlayıp, 1571 yılında Mağusa'nın fethi ile yaklaşık bir yıl içerisinde gerçekleşmiştir. Bununla birlikte adanın Osmanlı Devleti'ne resmen bağlanması, 1573 yılında Osmanlı-Venedik Anlaşması ile gerçekleşmiştir.¹²⁸ 1571 yılında Kıbrıs Adası, Osmanlı tarafından fethedilmesi ile Hıristiyan olmayan bir yönetim altına girmiş oldu. Venedik ve Lüzinyan İdaresi altında ezilen halk, İstanbul'un fethinde olduğu gibi Latin Yönetimi görmektense Müslüman Türk Yönetimini görmeyi yeğler hale gelmişti. Yerli Ortodoks halk Venedik ve Lüzinyan idaresinden bıkmış olduğundan, Müslüman Osmanlı Türk yönetimini desteklemiş ve adayı fethine yardım etmiştir.¹²⁹ Kıbrıs'ta yaşayan Ortodoks halk için adanın Osmanlı tarafından fethedilmesi, özgürlüklerin kazanılması ve Venedik yönetimi ve Katolik baskısından kurtuluş anlamına geliyordu.¹³⁰ Venedik İdaresinin feodal yönetiminden ezilen ve her türlü sosyal haklardan ve dini özgürlüklerden mahrum kalan adanın Ortodoks halkı fetihden hemen önce isyan etmişti.¹³¹ Tüm bunlardan anlaşılacağı üzere Ortodoks ada halkı, Osmanlı Türk yönetimine geçiş ile kendi dindaşlarının baskısından kurtularak rahat bir nefes almayı ümit etmekteydi.¹³² Adanın Osmanlı tarafından fethi ile ağır Venedik vergileri kaldırılmış ve Venedik vergilerine nispetle çok daha hafif olan Osmanlı vergi sistemi yürürlüğe konmuştur. Aynı zamanda fethedilen adanın köleliğe de son verilmiştir. Adada fetihden itibaren uygulanacak hukuk sistemi ile ilgili olarak ada halkının fikri sorulmuş, onların da talebi ile Osmanlı hukuk sisteminin uygulanması uygun görülmüştür.¹³³ Tüm bunların sonucu olarak ada Osmanlı yönetiminin idaresi altına girmiş ve adada bu tarihlerden itibaren Osmanlı İdari Sistemi geçerli olmuştur.

Kıbrıs'ta Lüzinyan ve Venedik İdaresi döneminde Ortodoks Kilisesi dışında sayıları az da olsa kendi kiliselerine sahip olan başka Hıristiyan gruplar da

¹²⁸ Kemal Çiçek, "Kıbrıs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/374.

¹²⁹ Luke, *Cyprus Under the Turks, 1571-1878*, 14.

¹³⁰ Duckworth, *The Church of Cyprus*, 43.

¹³¹ Çevikel, *Kıbrıs: Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası*, 58.

¹³² Maier, *Cyprus*, 117.

¹³³ Çevikel, *Kıbrıs: Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası*, 70-71.

bulunmaktaydı. Ermeniler, Marunîler,¹³⁴ Suriyeli Yakubiler ve Sina Hıristiyanları bu gruplardandı. Ortodoks Hıristiyanlardan sonra adada en çok nüfus Ermenilere aitti.¹³⁵ Bu gruplar da Latin baskılarından kendilerine düşen hisseyi almış, zaman zaman Latin yönetimine isyan etmişlerdir.¹³⁶ Nihayetinde Latin Katolik olmayan tüm unsurlar için Osmanlı Devletinden yardım istemekten başka çare kalmamıştır.¹³⁷

4. Osmanlı'nın Adayı Fethinden Sonra Dini Durum

4.1. Ortodoks Hıristiyanlar

Osmanlı Devleti, Kıbrıs Adası'nı tamamen ele geçirdikten sonra 16. yüzyıl'da Anadolu ve Rumeli'de uygulamış olduğu tipik yönetim biçimini aynı şekilde orada da tesis ederek uygulamaya koydu. Kıbrıs Halkı da Osmanlı İdaresi'nin getirmiş olduğu bu yeni yönetim sistemini Latin egemenliğinin feodal yapısından kurtulmak için hemen kabul ettiler.¹³⁸ Bu yeni yönetim sistemine göre Kıbrıs idari olarak üç sancağa ayrılmış olup bunlar; Kyrenia (Girne), Famagusta (Mağusa) ve Paphos (Baf)'tu. Bu üç sancaktan oluşan Kıbrıs Beylerbeyliğine de Muzaffer Paşa getirildi. Başkent olarak ise Lefkoşa kabul edildi.¹³⁹ Merkez teşkilatın yanı sıra taşra teşkilatı da kurularak taşra teşkilatı idari görevlileri olan sancakbeyi ve diğer görevliler tayin edildi. Sancaklar, kadılar tarafından yönetilen kazalara, kazalar naiplerce yönetilen nahiyelere, nahiyeler de köylere ayrıldı. Tüm bunlarla birlikte Lefkoşa Beylerbeyliğine Anadolu topraklarından da bazı sancaklar bağlandı. Ada içinden Lefkoşa ile beraber on yedi kaza oluşturuldu. Bunlar; Tuzla, Piskopu, Limasol, Evdim, Gilan, Mağusa, Karpaz, Dağ, Değirmenlik, Baf, Kukla, Hirsofu, Lefke, Omorfo, Mesarya, Girne kazalarıdır. Devlet idaresinin düzenli bir şekilde yürütülebilmesi için de bir divan oluşturuldu. Bu divana ise Divan Efendisi, Tezkereci, Defterdar, Kethüda, Yeniçeri Ağası ve Ruznameci atandı. Bu üyeler

¹³⁴ Kıbrıs Marunîleri ile ilgili geniş bilgi için bk. Mustafa Şengil, *Dinler Tarihi Açısından Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ndeki Marunîler* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010).

¹³⁵ Yıldırım, *Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi*, 47.

¹³⁶ Duckworth, *The Church of Cyprus*, 28.

¹³⁷ Halil Fikret Alasya, *The Privileges Granted to the Orthodox Archbishopric of Cyprus by the Ottoman Empire: Training Affairs in Cyprus* (Ankara, 1969), 6.

¹³⁸ Halil İnalçık, *The Ottoman Policy and Administration in Cyprus After the Conquest* (Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1969), 10.

¹³⁹ Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler, 1570-1878*, 97.

haftanın belli günleri toplanarak önemli görülen sorunları idare merkezi olan İstanbul'a bildirmekteydi.¹⁴⁰

Osmanlı İdaresinde Kıbrıs Adası'nda en yetkili konumda Beylerbeyi bulunmaktaydı ve Lefkoşa kazasında ikamet etmekteydi. Beylerbeyinden sonra sırasıyla Sancakbeyi, Kadı, Müftü ve Defterdar gibi merkez ve taşra teşkilatında görevli idareciler gelmekteydi. Bu idarecilerle birlikte gayrimüslim cemaatlerin de Osmanlı İdaresi ile ilişkilerini düzenleyen temsilcileri vardı. Bu temsilciler genellikle gayrimüslimlerin en yüksek rütbeli din adamları olup, Osmanlı İdaresi tarafından kendi cemaatlerini yönetmek üzere görevlendirilmişlerdi. Bu temsilcilere Osmanlı İdaresi tarafından görev alanlarını ve yetki sınırlarını belirleyen bir de berat verilirdi.¹⁴¹

Gayrimüslim halkın Osmanlı tarafından tanınan en büyük temsilcisi başpiskopostur. Başpiskopos gayrimüslim azınlıkların özgür iradeleri ile seçilip Osmanlı İdaresi tarafından onaylanıyordu. Başpiskoposun asli görevlerinden biri de gayrimüslim halkın kendi aralarındaki işlerini çözüme kavuşturmaktı.¹⁴²

Osmanlı İdaresi ile Ortodoks halkın işlerinin daha kolay ve düzenli yürümesi amacıyla merkezde ve Osmanlı Devleti'nin diğer eyaletlerinde olduğu gibi saray tercümanı yani Dragoman tayin edilmişti. Dragoman da aynı başpiskopos gibi gayrimüslim halkın kendi hür iradesi ile seçtiği, yabancı dilleri iyi bilen kişilerden olurdu. Dragomanlık için başpiskopos, adada yaşayan Ortodoks halk içinden bir aday gösterir, gösterilen bu aday da Osmanlı İdaresince onaylanınca görevine başlardı.¹⁴³ Bu kural yeni bir saray tercümanı atanmasında, saray tercümanının azlinde veya ölümünde de geçerli bir kuraldı. Bundan dolayı başpiskopos ile saray tercümanı arasındaki ilişkilerin iyi olması gerekmektedir. Çünkü saray tercümanının seçimi ve Osmanlı İdaresinin onayına sunulmasında Ortodoks Kilisesi Başpiskoposunun tam yetkisi bulunmaktaydı.¹⁴⁴

¹⁴⁰ Hakeri, *Başlangıcından 1878'e dek Kıbrıs Tarihi*, 243.

¹⁴¹ Yıldırım, *Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi*, 53.

¹⁴² Luke, *Cyprus Under the Turks, 1571-1878*, 78.

¹⁴³ Luke, *Cyprus Under the Turks, 1571-1878*, 79.

¹⁴⁴ Hill, *A History of Cyprus*, 1/319.

Saray tercümanı ve piskoposlar gayrimüslim halktan vergi toplamakla görevli idi. Saray tercümanı gayrimüslim halkın vergilerini toplamakla birlikte, Osmanlı idaresi ile Hıristiyan halk arasındaki iletişimi de sağlamakta, görevi gereği Osmanlı padişahı ile sorumlu olduğu konularda direk görüşebilmekteydi.¹⁴⁵ Bu sebeple saray tercümanları ile piskoposların ada yönetiminde ciddi bir etkileri vardı.¹⁴⁶ 1754 yılından sonra Osmanlı idaresinin Ortodoks halka verdiği ayrıcalıkların artırılmasıyla saray tercümanlığı daha da önemli bir makam haline gelmiştir.¹⁴⁷

Osmanlı'nın adayı fethinden sonra idari olarak gayrimüslimler için eskiden beri uygulanan “millet sistemi” yürürlüğe konularak bir bakıma otonom bir yönetim biçimi uygulanmıştır.¹⁴⁸ Gayrimüslimler için Kıbrıs Adası'nda uygulamaya konulan bu sisteme göre Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi'nin Başpiskoposu, “milletbaşı” (ya da Kocabaş)¹⁴⁹ olarak tanınmış ve Ortodoks Rumların temsilcisi haline gelmiştir. Osmanlı Devleti'nde milletbaşı unvanı ilk defa İstanbul'un fethi ile birlikte Fatih Sultan Mehmet tarafından Ortodoks Kilisesi'nin başındaki isim olan Germanos'a verilmişti. Bununla birlikte Ortodoks Kilisesi'nin başı olan Patriklik makamı, vezir seviyesine çıkarılmış ve gerektiği durumlarda divan-ı hümayuna da çağırılmıştır.

¹⁴⁵ Hakeri, *Başlangıcından 1878'e dek Kıbrıs Tarihi*, 249.

¹⁴⁶ Newman, *A Short History of Cyprus*, 177.

¹⁴⁷ Hill, *A History of Cyprus*, 1/52.

¹⁴⁸ Çevikel, *Kıbrıs: Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası*, 94; Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler, 1570-1878*, 79; Yıldırım, *Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi*, 54.

¹⁴⁹ Kocabaş: Osmanlılar' da gayrimüslim cemaatlerin ileri gelenlerine verilen ad. Osmanlı toplumunda belirli bölgelerdeki Hıristiyan tebaanın önde gelen, tanınmış, bazı hallerde kendilerine danışılan bir nevi ihtiyar heyetini oluşturan sivil temsilcilerin başı durumundaki kimseleri ifade eder. 17. yüzyıl Osmanlı kaynaklarında bunlar için “reâyâ vekilleri” tabiri de geçer. Zamanla bu vekillere belgelerde ileri gelen, yaşlı ve tecrübeli sıfatlarına uygun olarak “koca” adı verilmiştir. Önceleri devletin çeşitli malî istekleri ve vergi meseleleri hususunda kendilerini muhatap aldığı bir nevi mahallî temsilci durumunda olan ve buldukları mahalle yahut köy halkı tarafından seçilen kocabaşların ön plana çıkmaları 1102'de (1691) gerçekleştirilen cizye vergi reformundan sonradır. Onların bir güç odağı haline gelişleri, Müslüman gruplar içinde âyanın yükselişiyle hemen hemen aynı döneme rastlar. Bu bakımdan bazı araştırmalarda kocabaşlardan Hıristiyan cemaatlerin âyanı şeklinde de bahsedilir. Kocabaşı özellikle 19. yüzyılda Balkanlar, Anadolu ve Ege adalarındaki Hıristiyan topluluklar arasında “çorbacı” tabiriyle de anılmıştır. Yine aynı yüzyıla ait kayıtlarda bunlardan “kura vekilleri, milletbaşı” olarak söz edildiği dikkati çeker. Belgelerde bu gibi tabirlerin birbirinin yerine kullanılması bu sivil oluşumun bir müessese niteliği kazanmadığını, devletin resmî yapısında ve işleyişinde bir anlam taşımadığını gösterir. Detaylı bilgi için bk. “Kocabaşı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 26: 140-141, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kocabasi>.

Patriğe İstanbul'un fethi ile Fatih tarafından tanınan bu haklar diğer padişahlar tarafından da devam ettirilmiştir.¹⁵⁰

Bu unvan ile birlikte Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu, temsil ettiği Hıristiyanların meselelerini doğrudan Osmanlı'nın yönetim merkezi olan İstanbul'a arz etme ve reayanın vergilerini toplama gibi imtiyazlara kavuşmuştu.¹⁵¹ Osmanlı Devleti'nin bu ayrıcalıkları vermesindeki amacı çoğunluğu Ortodoks Hıristiyanlardan oluşan ada halkını doğrudan yönetime katmak ve dinî cemaatleri özerk bir yapıya kavuşturmaktır.¹⁵²

Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu ve Kıbrıs Divan Tercümanı (Dragoman), zaman zaman kendilerine Osmanlı Devleti tarafından tanınan imtiyazları kötüye kullanmış, Hıristiyan tebaanın bu sebeple rahatsız olmasına sebep olmuşlardır. Bu suistimaller arasında yetkilerini kendi çıkarları için kullanmak ve kendi dindaşlarından fazla vergi toplamak sayılabilir. Bu tip durumlarda haksızlığı ispatlanan yöneticiler görevden alınmış, gerekirse idam edilmiştir.

Kıbrıs Adası'nda Kilisenin, Osmanlı merkezi idaresi ile ilişkilerinin normal seyrettiği dönemlerde gerçek yönetici durumunda olduğu ve her zaman ayrıcalıklı konumda bulunduğu görülmektedir.¹⁵³

Kıbrıs'ta fetihden itibaren zamanla yönetim açısından Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu ve Divan tercümanı, Osmanlı Devleti'nin gönderdiği paşadan ya da vali konumundaki görevliden daha güçlü duruma geldi. Bu da Kıbrıs'ta merkezi Osmanlı hükûmetinden daha güçlü bir yapının etkili olduğu inancını doğurdu. Bu durumdan Osmanlı paşası da zaman zaman rahatsızlık duymaktaydı. Başpiskopos ve Divan Tercümanının bu kadar güçlü konuma getirilmesinde merkezi hükûmetin de büyük etkisi vardı. Çünkü Osmanlı tarafından 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması ile Ortodoks Hıristiyanların koruyuculuğuna soyunan Rusya'ya, diğer Avrupa

¹⁵⁰ Çelik, *Fener Patrikhanesinin Ökümeniklik İddiasının Tarihi Seyri*, 123.

¹⁵¹ Çevikel, *Kıbrıs: Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası*, 101-102.

¹⁵² Yıldırım, *Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi*, 55.

¹⁵³ Çiçek, "Kıbrıs", 25/379.

devletlerinin etkisini kırmak için imtiyazlar tanınarak toprakları elde tutma politikası uygulanmıştı.¹⁵⁴

16, 17 ve 18. yüzyıllarda Dünyadaki gelişmelere paralel olarak, Kıbrıs'ta da Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla Ortodoks Kilisesi'nin yetkileri daha da artmıştır. Hıristiyan halkın ve dolayısı ile kilisenin Avrupalı Devletlerin katkısıyla Osmanlı Devleti'nden büyük imtiyazlar kopardığı görülmektedir. Bu üç yüzyıl incelendiğinde, gelişmelerin hep Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi'nin lehine olduğu görülmektedir.¹⁵⁵

Bu gelişmelerin kendisini zayıflattığını fark eden Osmanlı Devleti, 17. yüzyılda adada bir denge unsuru kurmak amacıyla, fetihle birlikte yok ettiği Latin Kilisesini yeniden güçlendirme yolunu denemiştir. Adada tekrar canlandırılan Katoliklerle birlikte, bazı Katolik misyoner servisler ve gruplar da faaliyete geçirilmiştir.¹⁵⁶ 1620 ve sonrasında Latinlere karşı bir yumuşama olmuş, bunun üzerine Katolik Tarikatlarından "Paris Kapusin Cemiyeti" vaizi Rahip Pacifiko Osmanlı Devleti'ne gelip, izin aldıktan sonra Rumeli, Suriye, Filistin ve Irak ile beraber Kıbrıs'ta da Kapusen (Kapuçin) Manastırı kurmuştu. Adada bunun dışında Cizvit ve Frensizken Tarikatları da faaliyet göstermekteydi. Kıbrıs ve bütün İmparatorluktaki bu Latin canlanmasının sebebi, bazı araştırmacılara göre¹⁵⁷ Osmanlı'nın Katolik olan devletler ile olan ticaretini hareketlendirmek iken, bazılarına göre ise¹⁵⁸ Papa'nın kaybetmiş olduğu Protestanlar ve Kalvinistlere karşı, Ortodoks Rumların yeni nesillerini kolejler yolu ile Katolik mezhebine çekmek ve doğuda iki mezhebin birleşmesini sağlama çabasıydı.

Kıbrıs'ta gayrimüslim tebaanın başında, Osmanlı İdaresi'nin başından sonuna kadar, hiyerarşik düzene bakıldığı zaman, Rum Ortodoks Kilisesi Başpiskoposları, daha sonra yetki sırasına göre papazlar, Kıbrıs Divan Tercümanları (Dragoman), mahkeme tercümanları ve Avrupalı konsolosluklarda görevli tercümanlar

¹⁵⁴ Çevikel, *Kıbrıs: Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası*, 115.

¹⁵⁵ Yıldırım, *Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi*, 57.

¹⁵⁶ Çevikel, *Kıbrıs: Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası*, 106.

¹⁵⁷ Purcell, *Cyprus*, 172.

¹⁵⁸ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, 3/119.

bulunmaktaydı. Askerlik gibi zorunlu hizmetlerden muaf tutulmuş olan gayrimüslim esnaf ve tüccarlar, Türklerin ürettikleri malları pazarlayan kesim olduklarından zengin bir orta sınıf oluşturmuşlardır.¹⁵⁹

Kıbrıs'ta gayrimüslim tebaanın en yüksek dini otoritesi olan başpiskoposu, Rumlar kendi aralarında seçebiliyorlardı. Başpiskopos da kendi altındaki papazları ada içinden ve dışından, yani diğer Hıristiyan ülkelerden tercih edebilmekteydi.¹⁶⁰ Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi'nin 1754 yılından sonra İstanbul'daki Fener Rum Patrikhanesinden bağımsız hale getirilmesi ile Kıbrıs Başpiskoposunun gayrimüslim cemaat üzerindeki etkinliği ve otoritesi daha da kuvvetlenmiş, Sultan Abdülaziz'in 1865 yılında Kıbrıs Başpiskoposu ve papazlara verdiği beratla Kıbrıs'taki Hıristiyanların birçok konuda olduğu gibi dini hayatlarında da mutlak otoritesi olmuşlardı.¹⁶¹ Hukuki olarak ise gayrimüslimlerin kendi aralarındaki tüm ailevi ve dini problemler ile sadece cemaat üyelerini ilgilendiren meselelerde başpiskoposun baktığı Kilise Mahkemesi yetkili kılınmıştı. Sadece kadıların baktığı ağır ceza davaları bu durumdan hariç tutulmuştu.¹⁶² 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin tanımış olduğu ayrıcalıklar sebebiyle Rum Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu, diğer papazlar ve Kıbrıs Divan Tercümanı adada yegâne nüfuz sahibi olmuşlar; kendilerine tanınan yetkileri suistimal edip, kendi cemaatleri aleyhinde çıkar aracı olarak kullanarak Müslim ve gayrimüslim reayanın üzerinde bir baskı unsuru haline dönüşmüşlerdir.¹⁶³

İdare sınıfında durum böyle iken bu durum adadaki hukuki düzenin işleyişini olumsuz etkilemiştir. Gayrimüslim halk normal şartlarda Kilise Mahkemesi'nin yetki alanına giren birçok konuda Kadı Mahkemesi'ne başvurmuştur. 1698-1726 yılları arasına ait Şer'îye sicillerine göre, teorik olarak Kilise'nin bakması gereken birçok davaya Kadı'nın baktığı anlaşılmıştır.¹⁶⁴ Gayrimüslim reaya, Kadı'nın vereceği

¹⁵⁹ Çevikel, *Kıbrıs: Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası*, 153.

¹⁶⁰ Purcell, *Cyprus*, 173; Çevikel, *Kıbrıs: Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası*, 173.

¹⁶¹ Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler, 1570-1878*, 387.

¹⁶² Çevikel, *Kıbrıs: Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası*, 174; Yıldırım, *Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi*, 57.

¹⁶³ Maier, *Cyprus*, 119-120.

¹⁶⁴ Kemal Çiçek, *Zimmis (Non-Muslims) of Cyprus in the Sharia Court: 1110/39 A.H.* (University of Birmingham, 1992), blm. özet.

kararın adaletli olması konusunda kendilerini güvende hissediyorlardı.¹⁶⁵ Mahkeme kayıtlarından¹⁶⁶ anlaşıldığına göre yine zimmiler çeşitli konularda Müslümanlara karşı açmış oldukları davaların büyük bir çoğunluğunu kazanmışlardır.¹⁶⁷

Kıbrıs Adası'nın Osmanlı Devleti tarafından fethi ile birlikte Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi için de yeni bir dönem başlamış oldu. Latin Kilisesinin egemenliğine girerek kapatılan Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi, Osmanlı idaresi tarafından yeniden açılarak başpiskoposluk statüsünde yeniden ihya edilmiştir. Kıbrıs Adası'nda var olan Ortodoks Kilisesi dışındaki kiliseler Osmanlı Devleti'nin tekrar güçlendirdiği Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesine bağlanmış ve eski hallerine kavuşturulmuştur.¹⁶⁸ Diğer yandan adanın fethi ile birlikte Katolik Kilisesi tamamen ortadan kaldırılarak, Venedik dönemindeki Kıbrıs Katolik Kilisesi Başpiskoposu Venedik'e gönderilmiş ve adada bulunan Katoliklerin Osmanlı yönetimine düşman olmadıkları müddetçe adada yaşamalarına izin verilmişti.¹⁶⁹

Kıbrıs'ta Katolik Venedik yönetiminin varlığına müsaade ettiği ancak fonksiyonel olarak çalışmasına izin vermediği dört Ortodoks piskoposluğu Osmanlı Devleti tarafından piskopos ataması yapılarak yeniden işlevsel hale getirildi ve Lefkoşa başpiskoposluk olarak tanındı.¹⁷⁰ Ataması yapılan bu dört piskopostan üçü Kıbrıs kökenli olup diğeri Giritli idi. Bu piskoposlardan Timotheos Lefkoşa'ya başpiskopos olarak; diğeri üçü de Baf, Limasol ve Mağusa piskoposluklarına bölge piskoposu olarak atandılar.¹⁷¹

Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs Adası'nı fethi ile Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesine tanımış olduğu özgürlükler sonucunda Latin döneminde tamamen kesilen İstanbul Patrikliği ile ilişkiler normal seyrine dönmüştür. Kıbrıs Kilisesi'nin yeniden

¹⁶⁵ Çiçek, *Zimmis (Non-Muslims) of Cyprus in the Sharia Court*, 80; Çevikel, *Kıbrıs: Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası*, 175.

¹⁶⁶ Şer'iyye Sicillerine Göre Müslüman Zimmi İlişkileri için bk. Ümit Güler, *17. ve 18. Yüzyıl Kıbrıs Şer'iyye Sicillerine Göre Müslüman-Zimmi İlişkileri ve İslâm Hukuku Açısından Tahlili* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015).

¹⁶⁷ Vergi Bedevi, "Kıbrıs Şer'i Mahkeme Sicilleri Üzerine Araştırmalar", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (MBKTK)* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1969), 147-148; Çiçek, *Zimmis (Non-Muslims) of Cyprus in the Sharia Court*, 80.

¹⁶⁸ Çiçek, *Zimmis (Non-Muslims) of Cyprus in the Sharia Court*, 375.

¹⁶⁹ Hakeri, *Başlangıcından 1878'e dek Kıbrıs Tarihi*, 254-255.

¹⁷⁰ Duckworth, *The Church of Cyprus*, 44.

¹⁷¹ Şahin, *Kıbrıs Başpiskoposluğu*, 63.

yapılanması sürecinde kilisenin kendi içerisindeki idari tasarruflara Osmanlı yönetimi karışmamış, bu durumu Kilise'nin kendi iç meselesi olarak algılamıştır.¹⁷²

Zaman içerisinde Osmanlı Devleti'nin adaya yerleşmesi ve idaresini kurmasıyla Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi'nin yeniden yapılanma sürecinde belirlenmiş olan dört piskoposluk bölgesinde değişiklik yapıldı. Bu değişikliğe göre Girne ve Tuzla'da yeni piskoposluklar açılmış, Mağusa ve Limasol'daki piskoposluklar kapatılmıştır. Bu değişiklik sonucu piskoposluk bölgeleri Lefkoşa, Girne, Baf ve Tuzla olmak üzere yine dört bölgeye ayrılmıştır.¹⁷³ Ayrıca her piskoposluk bölgesinin kendi sorumluluk alanları da bu değişiklikle yeniden belirlenmiştir. Mağusa, Larnaka ve Lefkoşa'nın doğu kesimleri başpiskoposluğun da bulunduğu Lefkoşa piskoposluğuna, Larnaka ve Limasol bölgelerinin güney kesimleri Tuzla piskoposluğuna, Girne bölgesi ve Lefkoşa'nın batı kesimleri Girne piskoposluğuna, Baf ve Limasol'un geri kalan kısmı ise Baf piskoposluğuna sorumluluk bölgesi olarak bağlanmıştır.¹⁷⁴ Latin egemenliği sonrası kaybettikleri tüm hakları geri verilen Ortodoks halka kiliselerin açılması ve rahatça ibadet edebilme hakkı da böylece verilmiş oldu. Buna ek olarak dönemin Osmanlı Padişahı Kıbrıs Adası'na has bir ferman yayınlarak adada yaşayan Hıristiyan halkın korunacağını ve dini ve sosyal haklarının da hamisinin Osmanlı Devleti olduğunu beyan etti.¹⁷⁵ Hıristiyan halkın tüm bu haklarla beraber iç meselelerinde de kendi kendilerini yönetebilmeleri hakkı tanınmış, ayrıca Latin egemenliği döneminde tahrip olan özellikle Bizans döneminden kalma ibadet yerlerinin onarılması ve tekrar ibadete açılması konusunda da destek sağlanmıştır.¹⁷⁶

Kıbrıs Adası'nda Osmanlı Devleti tarafından Hıristiyan Ortodoks halkın temsilcisi olarak başpiskoposun tanınması, zamanla bu makamı siyasi ve dini yönden ciddi ağırlığı olan bir konuma getirdi. Uzun yıllar boyunca hem Ortodoks Kilisesi'nin hem de Ortodoks Kıbrıs halkının temsilcisi konumunda olan

¹⁷² Duckworth, *The Church of Cyprus*, 46.

¹⁷³ Duckworth, *The Church of Cyprus*, 46; Yıldırım, *Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi*, 59.

¹⁷⁴ Duckworth, *The Church of Cyprus*, 46-47.

¹⁷⁵ İnalçık, *The Ottoman Policy*, 10.

¹⁷⁶ Alasya, *The Privileges Granted to the Orthodox Archbishopric of Cyprus by the Ottoman Empire*, 7.

başpiskoposlar, kendi tebaasının şikâyet ya da taleplerini iletmek üzere İstanbul'a gittiler.¹⁷⁷ Osmanlı Devleti tarafından Ortodoks Kilisesi başpiskoposuna tanınan bu haklar 1754 yılında yayınlanan fermanla kocabaş ya da milletbaşı unvanı ile resmileşmiştir. Bu unvan ile Kıbrıs Başpiskoposu İstanbul Patrikliğinden bağımsız olduğunu göstermiş oluyordu. Ayrıca bu unvan ile başpiskoposa adadaki gayrimüslim tebaadan vergi toplama görevi de verilmiş oluyordu. Başpiskoposun yanı sıra piskoposlara da vergi toplama görevi verilmiş, toplanan verginin bir kısmının da kendi kiliselerine ayrılmasına müsaade edilmiştir.¹⁷⁸ Böylece Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu bu yeni yetkisi ile dini etkinliğinin yanı sıra siyasi ve ekonomik olarak da etkinlik kazanmış oldu.

Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs Adası'nı fethinden itibaren önemli haklar elde eden Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi 1754 yılına kadar başpiskopos ve piskoposlarını kendisi seçmiş, seçilen bu başpiskopos ve piskoposlar İstanbul Patrikliğinin önerisi ile divanın onayına giderek ataması yapılmıştır. 1754 yılından sonra ise Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi Başpiskoposuna Kocabaş unvanı verilmesi sebebiyle İstanbul Patrikliğine teklif etme ve onay almaya gerek kalmamış, tabiri caizse Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi sınıf atlamıştır. Bu tarihten itibaren Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu Osmanlı idaresi ile doğrudan muhatap olmuştur. Kıbrıs Adası'nda başpiskopos ve piskoposlar, halkın kendi arasında yaptığı seçimlerden sonra İstanbul'un onayına sunulmakta, atama onaylandığı takdirde ise başpiskopos ya da piskoposun görev süresi, yeri ve özlük hakları ile ilgili kendisine verilen beratla göreve başlamaktaydı.¹⁷⁹ Bununla birlikte Ortodoks din adamları kendi hiyerarşik düzenlerine göre terfi ve atama gibi işlemleri yapmakta, sadece onay aşamasında padişaha sunmaktaydı. Din adamlarının cezalandırılmaları da Kilisenin kendi iç kurallarına göre belirlenmekteydi.¹⁸⁰ Ortodoks din adamlarının silah taşıma ruhsatları da bulunuyordu. Kiliseye yapılan para ve mal yardımına da kimsenin müdahale

¹⁷⁷ Luke, *Cyprus Under the Turks, 1571-1878*, 78.

¹⁷⁸ Newman, *A Short History of Cyprus*, 179.

¹⁷⁹ Çevikel, *Kıbrıs Eyâleti*, 80.

¹⁸⁰ Yıldırım, *Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi*, 61.

etmesi mümkün değildi. Başpiskoposa daha önceden verilmiş olan Ortodoks halktan vergi toplama yetkisi, 1754 yılından sonra da aynen devam etmiştir.¹⁸¹

Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi kendilerine tanınan tüm bu imtiyazlara rağmen Osmanlı Devleti'nin adayı hâkimiyeti altında tuttuğu dönemde sıkıntı yaşadıklarını iddia etmiştir. Hıristiyan Ortodoks halkın askere alınması, zorla müslümanlaştırılmaları, mahalli ve merkezi idarenin baskıları ve ağır vergiler bu iddialar arasındadır.¹⁸² Ayrıca Osmanlı idaresine ve adadaki temsilcilerine karşı gelmeleri sebebiyle çok sayıda başpiskoposun sürgüne gönderildiği, istifaya zorlandığı ve sağlıksız koşullara maruz bırakılmak suretiyle öldüğü de ileri sürülmüştür. Kilise bu iddialarına ek olarak 1821 Yunan isyanı sonrasında hiç suçları olmamasına rağmen başpiskopos dâhil dört piskoposun idam edildiğini ifade etmiştir.* Bu isyan sırasında Kıbrıslı Rum Ortodoks halkın çok kayıp verdiğini ve adanın nüfus oranında ciddi bir azalma olduğunu da iddialarına eklemişlerdir.¹⁸³

Osmanlı Devleti'nin, gerileme dönemi içinde kalan süreç içerisinde Kıbrıs'ı ve dolayısı ile Kıbrıs'ta yaşayan gayrimüslim halkı memnun etme çabasının bir sonucu olarak Ortodoks Kilisesi başpiskoposuna vermiş olduğu imtiyazlar, zaman içerisinde başpiskoposun dini ve politik gücünün büyümesine yol açmıştır. Öyle ki bu güç Osmanlı Devleti'nin adaya atamış olduğu valinin yetkilerini sınırlar hale gelmiştir. 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başlarında Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu Osmanlı Devleti'nin adadaki temsilcisinin toplum üzerindeki saygınlığı kadar güce sahip olmuştur.¹⁸⁴ Sadece dini değil aynı zamanda tüm diğer konularda da Ortodoks Hıristiyanların Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi Başpiskoposuna başvurmaları onun her konuda Ortodoks halkın lideri olduğunu göstermektedir.¹⁸⁵ Piskoposlara verilen bu imtiyaz ve haklar onların sadece gücünü değil aynı zamanda

¹⁸¹ Hakeri, *Başlangıcından 1878'e dek Kıbrıs Tarihi*, 254-255.

¹⁸² CHURCHOF CYPRUS, "Churchofcyprus",

<https://archive.churchofcyprus.org.cy/article.php?articleID=96>, t.y., erişim: 15 Ekim 2019.

* Adada kargaşa çıkarmaları sebebiyle idam edilen ve sürülen din adamları olmuştur. Müslüman yöneticilerden de aynı şekilde sürgün edilen ve idam edilenler de olmuştur. Detayları ayrıca işlenecektir.

¹⁸³ John T. A Koumoulides, *Cyprus and the War of Greek Independence 1821-1829* (London: Zeno, 1974), 66-67.

¹⁸⁴ Yıldırım, *Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi*, 62.

¹⁸⁵ Bertold Spuler, *Muslim and Orthodox in the Near East with Special Reference to Cyprus* (Lefkoşa: Athens, 1973), 331.

sorumluluklarını da göstermektedir. Adada olup biten her türlü problemde, başarısızlıktan ve Osmanlı idaresine karşı olan hareketlerden de Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu bizzat sorumlu tutulmuştur.

Burada 1821 Yunan isyanı sırasında ve sonrasında Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi'nin ve Kıbrıs Adası'ndaki gayrimüslim halkın isyan dönemindeki durumundan bahsetmek yerinde olacaktır. 19. yüzyıldan itibaren Fransız ihtilalinin de etkisiyle Osmanlı Devleti topraklarında özellikle de balkanlarda isyanlar çıkmaya başlamıştı. Bunların başında 1821 Yunan isyanı gelmektedir.¹⁸⁶ Yunan isyanı Ortodoks piskopos ve din adamlarının Ortodoks halkı Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtıp isyana teşvik etmeleri ile çıkmıştır.¹⁸⁷ Ortodoks din adamları Ortodoksluğu, Helen kültürü ve Bizans mirasıyla harmanlayarak Yunan kimliğinin ayrılmaz bir parçası olarak sunmuşlardır.¹⁸⁸ Bu dönemde Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki baskıları ve Fransız ihtilalinin başlattığı özgürlük hareketleri Kıbrıs Adası'nda da yakından izleniyordu. Kıbrıs'taki Ortodoks Kilisesi Başpiskopos ve piskoposları da bu olaylardan etkilenmiş ve adadaki Osmanlı Türk yönetimine karşı halklarını isyana teşvik etmişlerdir. Bu dönemde başpiskopos ve piskoposlar açıkça adadaki Müslümanlar ve Osmanlı Devleti aleyhine faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu kışkırtmaların ve isyan faaliyetlerinin en büyük destekçileri Avrupalı devletlerin adada bulunan konsolosluklarıydı. Özellikle Fransız konsolosluğunun adadaki Ortodoks halkı Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtmakla kalmayıp aynı zamanda silah ve malzeme desteğinde bulunduğu da tespit edilmiştir.¹⁸⁹

Ortodoks Kilisesi Kıbrıs'ta Hıristiyan halkı, İngilizlerin gelip Türklerden kurtaracağına ve kendilerince Osmanlı zulmünün biteceğine inandırmaya çalışmışlardır. Ancak çoğu zaman kilisenin bu gayretleri Hıristiyan halk tarafından rağbet görmemiştir. Halk bu olup biten olumsuz durumların sebebinin de başpiskopos ve piskoposlar olduğunu belirtmiştir. Bu duruma örnek olarak adada

¹⁸⁶ Münir Yıldırım, *Yunanistan ve Ortodoks Kilisesi* (İstanbul: Aziz Andaç, 2005), 67.

¹⁸⁷ Charles A. Frazee, *The Orthodox Church and Independent Greece 1821-1852* (Cambridge: Cambridge University Press, 1969), 9.

¹⁸⁸ Yıldırım, *Yunanistan ve Ortodoks Kilisesi*, 67-72.

¹⁸⁹ Haydar Çoruh, "1833 Kıbrıs İsyani, İsyanda Yabancı Konsolosların Rolü ve Adada Tanzimat'ın Uygulanması", *Üçüncü Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi* (Gazimağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi Basımevi, 2000), 1/296.

başpiskopostan sonra en etkili unvan olan divan tercümanının, 1808 yılında kendi halkı tarafından saraya şikâyet edilmesi sonucu idam edilmesi verilebilir.¹⁹⁰ Bu olaydan sonra divan tercümanı Osmanlı hükûmeti tarafından atanmış, 1821 Yunan İsyanı ile de bu unvan tamamen kaldırılmıştır.¹⁹¹

Ortodoks din adamları tarafından Yunanistan'ın bağımsızlığı için kurulan Filik-i Eterya¹⁹² teşkilatının bir şubesi de Kıbrıs'ta açıldı.¹⁹³ Bu teşkilat Avrupalı devletler tarafından kendi çıkarları doğrultusunda ekonomik ve siyasi olarak desteklenmekteydi.¹⁹⁴ Bu teşkilatın çalışmaları sonucu adada Osmanlı Devleti'ne karşı isyan hareketleri başladı. Ortodoks halktan bazılarının Osmanlı yönetimine yaptığı ihbarlar, Filik-i Eterya Cemiyeti ile Ortodoks Kilisesi arasındaki mektupların ele geçirilmesi ve 1821 Yunan isyanına Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi tarafından maddi destek sağlanmış olması¹⁹⁵ adadaki Osmanlı İdaresi ile Ortodoks Kilisesi'ni karşı karşıya getirmiştir. Kıbrıs'taki bu isyan hazırlığını takip eden Vali Küçük Mehmet Paşa durumu İstanbul'a bildirmiş ve muhtemel isyan hareketlerine karşı adaya asker sevkiyatı yapılmıştır.¹⁹⁶ Ayrıca Osmanlı Devleti'nin bu dönemde Hıristiyanlar için çıkarmış olduğu silahsızlanma emrinin Kıbrıs'ta da uygulanması emredildi. Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu bu emri kendi din adamlarına ve halkına bildirerek silahların teslim edilmesini talep etmiştir.¹⁹⁷

Yunan İsyanının başpiskopos ve papazlar tarafından desteklendiğini tespit eden Vali Küçük Mehmet Paşa, Padişah 2. Mahmut'a bir mektup göndererek adadaki hadiselerden sorumlu olanları listelemiş, listede ismi geçenlerin cezalandırılması için izin istemiştir. 2. Mahmut adaya, mektupta adı geçenlerin ve Osmanlı Devleti'ne ihanet edenlerin derhal cezalandırılmasını ve idam edilmesini emreden bir ferman göndermiştir. Vali Küçük Mehmet Paşa'nın listesinde Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi

¹⁹⁰ Çevikel, *Kıbrıs: Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası*, 123-124.

¹⁹¹ Yıldırım, *Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi*, 64.

¹⁹² Detaylı bilgi için bk. Fikret Kürşad vd., *Belgelerle Kıbrıs'ta Yunan Emperyalizmi: Megali Idea-Filika Eteria-Kilise* (İstanbul: Kutsun Yayınevi, 1978).

¹⁹³ Şahin, *Kıbrıs Başpiskoposluğu*, 128.

¹⁹⁴ George Hill, *Kıbrıs Tarihi, Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi (1571-1948)*, çev. Nazım Can Serbest (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016), 124.

¹⁹⁵ Samani, *Tanzimat Devrinde Kıbrıs*, 99.

¹⁹⁶ Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler, 1570-1878*, 247.

¹⁹⁷ Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler, 1570-1878*, 248.

Başpiskoposu Cyprianos'un yanı sıra Baf, Girne ve Tuzla piskoposlarının da adı bulunmaktaydı.¹⁹⁸ Listede Ortodoks Kilisesi mensuplarıyla birlikte adanın ticaretinde söz sahibi olan, Avrupa devletleriyle iyi ilişkiler kuran kesimden de isimler bulunmaktaydı. Vali idamların sadece Kilise mensupları ile sınırlı kalmasını talep etmişse de bu talebi onaylanmadı.¹⁹⁹ Listede ismi yer alanlardan bazıları adadaki yabancı ülke konsolosluklarına sığınarak adadan kaçmayı başardılar. Suçları kesinleşen ve idamlarına karar verilen Başpiskopos Cyprianos, Baf, Girne ve Larnaka piskoposları ile bazı din adamları 9 Ağustos 1821 tarihinde idam edildiler.²⁰⁰ Tüm bunlar Osmanlı Devleti'nin adayı fethettiği günden itibaren Ortodoks Kilisesi'ne vermiş olduğu hak ve özgürlüklerin kötüye kullanılmasının bir sonucudur.

Yunan İsyanından sonra Padişah 2. Mahmut'un içine girmiş olduğu reform hareketlerinden Kıbrıs da payına düşeni almıştır. 1829-30 yıllarında Kıbrıs Adası'nda Rumlar lehine yerel reform yapılmıştır. İç isyan sırasında adayı terk eden Hıristiyan halkın geri dönmesi için başpiskopos aracılığı ile çağrı yapılmış ve ciddi bir vergi indirimi uygulanmıştır.²⁰¹ Rumların kendi işlerini kendi seçecekleri temsilciler yoluyla yürütebilmeleri için yerel meclisler oluşturma hakkı tanınmıştır.²⁰² 4 Kasım 1830 yılında toplanan Rum Meclisi'nde Osmanlı Devleti'nin kendilerine tanıdığı haklar çerçevesinde idare, iktisat, eğitim²⁰³ ve sağlık alanlarında önemli kararlar alınıp, bu alanlarda muhtariyet rejimi oluşturabilecek çeşitli örgütler kurulmuştur.²⁰⁴ Kaza İhtiyar Heyeti, İhtiyar Heyeti, Merkezi İhtiyar Heyeti ve Halk Komitesi veya Kamu İşleri Komitesi bunlardan bazılarıdır. Bunlar dışında adanın merkezi Lefkoşa'da her yıl toplanıp, reayanın çeşitli meselelerini görüşüp karara bağlayacak, başpiskopos ve üç piskoposla birlikte adanın Rum eşrafından yirmi dört kişinin katılımı ile bir Merkezi Meclis kurulmuştur. Bu meclisin üyeleri seçimle iş başına gelip, ikinci defa seçilme hakkına da sahipti. Kaza İhtiyar Heyeti temsilcileri

¹⁹⁸ Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler, 1570-1878*, 248.

¹⁹⁹ Hill, *Kıbrıs Tarihi*, 129.

²⁰⁰ Hakeri, *Başlangıcından 1878'e dek Kıbrıs Tarihi*, 275-276.

²⁰¹ Hüseyin Metin, *Kıbrıs Tarihine Toplu Bir Bakış* (Lefkoşa: Halkın Sesi Basımevi, 1959), 149.

²⁰² Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler, 1570-1878*, 366-367.

²⁰³ Hasan Samani vd., *The Ottoman Period in Cyprus: Learning to Explore Change, Continuity and Diversity*, ed. Christine Counsell (Lefkoşa: KAILAS Printers & Lithographers Ltd., 2011), 17.

²⁰⁴ Çevikel, *Kıbrıs: Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası*, 129.

de aynı şekilde halk tarafından seçilmekteydi.²⁰⁵ Bütün bu yeni düzenlemelere ek olarak tarihte ilk defa Kıbrıs Rum Ortodoks halkın İstanbul'da daimi bir elçi bulundurmasına da izin verilmiştir. 1830 yılından itibaren Kıbrıs'ta Osmanlı Devleti'nin iradesi ile özerk ve parlamenter bir sistem oluşturulmuş, bu düzen küçük değişikliklerle birlikte adanın 1878 yılında İngilizlere devrine kadar devam etmiştir.²⁰⁶ Tüm bu yazılanlardan anlaşılacağı üzere Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi'nin gücü Osmanlı Devleti'nin tarihi süreç içerisinde tanımış olduğu ayrıcalıklardan gelmektedir. Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi Osmanlı Devleti döneminde hem siyasi hem dini hem de sosyal olarak birçok hak elde etmiştir. Ada tarihinde en uzun ve istikrarlı dönem de yine Osmanlı Devleti'nin adaya hâkim olduğu dönemdir.²⁰⁷

4.2. Ermeniler

Adada Ermeni Cemaatinin varlığı ilk Bizans dönemine kadar gider.²⁰⁸ Daha önce zikredildiği gibi Lefkoşa'da Lüzinyanlar döneminde bir Ermeni Mahallesi vardı. Kıbrıs Ermenilerinin kökenleri büyük olasılıkla Kilikya ve Suriye Ermenilerine dayanmaktadır.²⁰⁹ Ermeni Kilisesinin adada varlığı da Avrupalı gezginlerin notlarında geçmektedir.²¹⁰

Kıbrıs Adası'nda yaşayan Ermeni nüfus, Osmanlı egemenliğinin ilk yıllarına ait resmi belgelerde, Müslüman olmayan tüm unsurları içine alacak şekilde bir tanımlama ile Rum, Yahudi, Ermeni ve Yakubi gibi sınıflamalara ayırmaksızın *ehl-i zimmet/taife/cemaat* adı ile dini bir grup olarak yazılmıştır. Tarihçi Sir Harry Luke fetihten hemen sonra yapılan bir araştırma ile Rum, Ermeni, Marunî, Çingene ve diğer etnik grupları da içine alan yaklaşık seksen beş bin kişinin vergiye bağlandığını ve vergiye bağlananların yaklaşık elli yıldır adada yaşadıklarını belirtmiştir.²¹¹ Osmanlı Devleti'nin adayı fethinden sonra yürütmüş olduğu resmi iskân politikası

²⁰⁵ Hill, *A History of Cyprus*, 4/8-9; Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler, 1570-1878*, 366-367.

²⁰⁶ Çevikel, *Kıbrıs: Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası*, 131.

²⁰⁷ Şükrü S Gürel, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960): Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika* (Ankara: Kaynak Yayınları, 1984), 11.

²⁰⁸ Papadopoulos, *Social and Historical Data*, 87.

²⁰⁹ Erdoğan, *Kıbrıs'ta Osmanlılar*, 55.

²¹⁰ Jennings, *Christians and Muslims*, 272.

²¹¹ Luke, *Cyprus Under the Turks, 1571-1878*, 21.

çerçevesinde birkaç Anadolu Ermeni ailesi de adaya sevk edilmiştir. 17. yüzyılda ise İran Ermenileri ipek ticareti yapmak üzere adaya yerleşmişlerdir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin farklı bölgelerinden adaya kendi istekleriyle yerleşen Ermeni aileler de olmuştur. Kendi isteği ile gelenler dışında 17. ve 19. yüzyıllarda Anadolu ve Suriye'de, özellikle de Kudüs'te kargaşa çıkaran Ermeni papazları Mağusa kalesine sürgüne gönderilmiştir.²¹²

Ronald C. Jennings'e göre 1572 yılında Lefkoşa şehir merkezi nüfusunun tamamı Hıristiyanlardan oluşmaktaydı. Bu nüfusun onda biri Ortodoks Rum Hıristiyan, bir mahalle de Hıristiyanlarla karışık yaşayan Latin Katolik idi. Ermeni nüfus ise kale içi diye tabir edilen bölgedeki Ermeni Mahallesinde yaşamaktaydı. Jennings'e göre Lefkoşa şehir nüfusunun %8'i Ermenilerden oluşmaktaydı.²¹³ Bu dönemde ada Osmanlı tarafından fethedilmiş ancak henüz adaya Müslüman nüfus yerleştirilmemişti. Ayrıca ona göre Osmanlı'nın adayı fethettiği ilk yıllarda Ermeni cemaatinin nüfusu önemsenmeyecek kadar azdı. Fetihden sonra Latinlere ait malların mülkiyet hakkı Rum ve Ermenilere geçmiştir.²¹⁴ Ermeniler 1580-1640 yılları arasında kendi mahallelerinde yaşamış olsalar da ilerleyen yıllarda farklı bölgelerden mülk edinerek Müslüman ve diğer din mensupları ile karışık mahallelerde de yaşamışlardır.²¹⁵

Ermenilerin Murad, Hüsna, Emircan, Allahverdi, Ayas, Turfanda, Çoban, Derviş, İsa, Yedigâr, Nazar, Abdullah, Yakup, Selman, Abid gibi Türk ve Müslüman isimlerini kullanmaları sebebiyle Kıbrıs Adası'nda da diğer Osmanlı topraklarındaki gibi varlıkları ile ilgili bilgilerin net olarak ortaya koyulması güç hale gelmektedir.²¹⁶ Ayrıca Ermeni isimleri Rumca ve Türkçe isimlerle kaynaşmış, Lefkoşa Ermenilerinin bazıları gayrimüslim Kıbrıs Çingeneleri gibi Rumlaşmışlar ve zamanla

²¹² Erdoğan, *Kıbrıs'ta Osmanlılar*, 57.

²¹³ Ronald C. Jennings, "The Population, Taxation, and Wealth in the Cities and Villages of Cyprus, According to the Detailed Population Survey (Defter-i Mufassal) of 1572", *Journal of Turkish Studies* 10 (ts.), 176.

²¹⁴ Jennings, *Christians and Muslims*, 6.

²¹⁵ Erdoğan, *Kıbrıs'ta Osmanlılar*, 58.

²¹⁶ Recep Dünder, *Kıbrıs Beylerbeyliği, 1570-1670* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998), 393.

Rumca isimler taşımaya başlamışlardır.²¹⁷ Kıbrıs Ermenileri ve Süryanilerin çoğu Rumca şahıs ismi taşımaları ve küçük birer cemaat olmaları sebebiyle kültürel ve dilsel olarak kalabalık ve baskın olan Rum milliyeti içerisinde kaybolmuşlardır.²¹⁸ Lefkoşa dışında varlıklarına dair herhangi bir kayıt bulunmayan Ermenilerin, 1623-1643 yıllarında Lefkoşa şehir merkezindeki en kalabalık mahalle olan Terbiyodi (Tirebiyoti) mahallesinde iki yüz yirmi vergi mükellefi bulunmaktaydı.²¹⁹

Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs Adası'nı idare ettiği süre boyunca Kıbrıs Ermenileri yeni yasal haklar elde etmişlerdir. Bunların en önemlisi Ermeni papazların kendi manastır ve kiliselerinde ayinlerini özgürce gerçekleştirmeleridir. Bir diğeri ise cemaatin kendi özel sorunlarını aralarında çözebilme hakkıdır. Kilise yöneticileri, kiliseyi yönetmek dışında cemaatin kendi aralarındaki problemleri çözmek üzere de Osmanlı idaresi tarafından görevlendirilmişlerdi. Ermeniler kendilerini aşacak bir sorun olmadığı müddetçe Lefkoşa Şer'i mahkemesine başvuru yapmamışlardır.²²⁰

Kıbrıs'ta Ermeni papazların atama, yükselme ve görevden çıkarılma yetkileri, önce Kıbrıs Ermeni papazına, daha sonra da İstanbul Ermeni Patriğine aitti. Ermeni papazlar ve Kocabaşlar cemaat içindeki sorunları çözmekle görevliydi. Bu görevliler Ermenilerin aile geleneklerini de hukuken koruma hakkına sahiptiler. Ermeni köy papazlarının kendi cemaatlerinin evlilik işlemlerini yapmalarına da Osmanlı döneminde izin verilmiştir. Evlenme ve boşanma konularında ilk yetkili Ermeni papazları idi. Ermeni papazların sorunları çözememesi durumunda, Lefkoşa Şer'i Mahkemesine başvuruluyordu. Bir diğeri hak ise ölen Ermenilerin varisleri yoksa mallarının devlete değil Ermeni kilisesine kalmasıdır. Özellikle papazların biriktirdiği mal ve paralar adada terek toplamakla görevli memurlar (beytülmal nazırı, kassam, örf taifesi) tarafından devlet hazinesine vermek üzere alıkonulamazdı. İstanbul Ermeni Patriği ve adadaki murahhasların görevlerinden biri de Osmanlı

²¹⁷ Jennings, *Christians and Muslims*, 264.

²¹⁸ Jennings, *Christians and Muslims*, 8.

²¹⁹ Jennings, *Christians and Muslims*, 195.

²²⁰ Erdoğan, *Kıbrıs'ta Osmanlılar*, 60.

idaresi aleyhine çalışan Ermeni din adamlarını uyarıp cezalandırmaktı. Bu şekilde cemaat üzerinde denetim kurumsal olarak İstanbul'dan sağlanmış oluyordu.²²¹

Osmanlı idaresi altında Kıbrıs'ta Ermenilerin vasiyetleri resmen kabul ediliyor ve uygulanıyordu.²²² Ermeni cemaati üyeleri kendi aralarında bir anlaşmazlığa düştiklerinde Lefkoşa Şer'i Mahkemesi, erkek ya da kadın iki Ermeni'nin tanıklığını resmen kabul ediyordu.²²³

Ermeni papazlar bağ, bahçe, çiftlik, tarla, dükkân, değirmen, ayazma, bina, manastır, ev gibi Ermeni kilisesine vakfedilmiş her türlü eşyanın kullanım hakkına sahipti. Bu durum onların adada mal edinme hakkının olduğunu göstermektedir.²²⁴ Ayrıca Ermeniler, Ermeni Kilisesinden borç para alabiliyordu. Ermeni kadın ve erkekler de adada ev satın alabilirler ve bunları istediklerine satabilirlerdi. Osmanlı döneminde Ermeni kadınlar içinde ihtida olayları da görülmektedir.²²⁵

Osmanlı idaresinin ilk yıllarında Lefkoşa şehrinde ipek ticareti ile uğraşan az sayıda Ermeni vardı. Bu Ermeniler Osmanlı'nın adayı fethinden önce de adada bulunuyorlardı. Fetihden sonra ise Niğde, Kütahya, Afyon, Bilecik ve Lefke şehirlerinden, ilerleyen yıllarda İran'dan adaya göç edip ipek ticareti ile meşgul olmuşlardır. Osmanlı Devleti adada Ermeni kilisesinin varlığına ve teşkilatlanmasına müsaade etmiş, zimmilere sağladığı yasal haklar çerçevesinde Ortodoks Gregoryen olan Ermenilere de her türlü dini özgürlüğü sağlamıştır.

Kıbrıs Ermenilerinin çok az bir kısmı Katolik olup Kudüs Latin Patrikhanesine bağlıydı. Ermenilerin Girne'de bir manastır ve Lefkoşa'da bir kiliseleri vardı.²²⁶

²²¹ Erdoğan, *Kıbrıs'ta Osmanlılar*, 61.

²²² "Ermeni zimmilerinin kendi ayin-i batılları üzere kiliseleri fukarasına ve patrik ve merhasiyye her ne vasiyyet ederler ise makbul olup Ermeni şahidleri ile şer'le istima oluna" Lefkoşa Sicili 17, 65. Erdoğan, *Kıbrıs'ta Osmanlılar*, 61.

²²³ Kıbrıs Vakıflar İdaresi Arşivi KVİA, *Kıbrıs Şer'îye Sicilleri [KŞS]*, No. 3, Sayfa. 121.

²²⁴ Erdoğan, *Kıbrıs'ta Osmanlılar*, 61.

²²⁵ Adem Kara, "Şer'iyye Sicillerine Göre Kıbrıs'ta Ermeniler", *The Journal of Academic Social Science Studies* 2/6 (2013), 658.

²²⁶ Cemil Çelik, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs'ın İdari ve Sosyal Durumu (1878-1914)* (Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 252.

17. yüzyıl başlarında Lefkoşa'da kale içinde bulunan Ermeni mahallesinde Tartuza adında bir kilise vardı.²²⁷ 19. yüzyıl başlarında Girne' de bir Ermeni Manastırı vardı. 1831 sayımında bu manastırda on dört erkeğin yaşadığı kaydedilmiştir.²²⁸ Bu manastırın adı Sourp Mağar olup bugün kullanılamaz durumdadır. Restorasyonu ve Ermenilerin hizmetine açılması için devlet nezdinde ciddi gayret sarf edilmektedir.

4.3. Marunîler

1571 yılında Osmanlı Devleti Kıbrıs adasını fethettikten sonra adada daha önce altmış olan Marunî köylerinin sayısı otuz üçe düşmüştür. Bunda daha sonra da açıklanacağı üzere Marunîlerin Katolik olmalarının büyük etkisi vardır.

Osmanlı'nın Kıbrıs'ı fethi sırasında Marunîlerin başpiskoposları Karpaşa Bölgesinde Idalon'daki manastırda bulunmaktaydı. 1596'da, fetihten 25 sene sonra Marunî Köylerinin sayısı on dokuz düşmüştür. Marunîler, Osmanlıların Marunîler de dâhil gayr-i Müslimlere ağır vergiler uyguladığını düşünmekte ve dile getirmektedirler. Adanın Osmanlıya karşı savunması sırasında birçok Marunî öldürülmüştür. Tüm bunların sonucu olarak Marunî nüfusunda büyük bir azalma görülür ve başpiskoposları Lübnan'a geçer.²²⁹

Kıbrıs'taki Marunî köylerinin sayısı 1250 yılında altmış, 1570 yılında otuz üç, 1576 yılında on dokuz, 1700 ile 1820 yılları arasında on olarak tespit edilmiştir. 1960'da ise dört Marunî köyü bulunmaktadır.²³⁰ 1960'ta Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşunu takiben yapılan nüfus sayımına göre Kıbrıs'ta yaşayan toplam Marunî nüfusu 2750 olarak belirtilmiştir.

Bu düşüşün bazı kesimlerce asimile olarak algılandığı görülmektedir. Ancak zamanla İslâm'ı tercih eden Marunîler olduğu gibi Ortodoks Hıristiyanlığı seçip

²²⁷ M. Akif Erdoğan, "Unpublished Ottoman Documents on the History of Cyprus from the Evkaf Archives in Nicosia City, February 1606 - March 1609", *Epetirida* 25 (1999), 134.

²²⁸ M. Akif Erdoğan, "Kıbrıs Adası'nın 1831 Tarihli Bir Osmanlı Nüfus Sayımı", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 12/1 (Haziran 1997), 85; Özkul, *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi*, 105-109.

²²⁹ Guita G. Hourani, *A Reading in the History of Maronites of Cyprus from the Eighth Century to the Beginning of British Rule* (Lebanon, 2005), 6; Şengil, *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ndeki Marunîler*, 61.

²³⁰ Haşmet Muzaffer Gürkan, *Kıbrıs Tarihinden Sayfalar* (Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları, 2006), 163.

Rumlaşanlar ve anavatanları olan Lübnan'a dönüşler de gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, günümüz Kıbrıslı Türk nüfusu arasında asimile edilmiş Marunî nüfus bulunduğunu ileri sürmek kanıtlanabilecek bir iddia olarak ele alınamaz.

Kimi kaynaklarda, bir miktar Marunî'nin de Osmanlı dönemi boyunca İslâmiyet'i seçerek, bugünkü Kıbrıslı Türkler arasında yer aldığı ileri sürülmektedir.²³¹ 1570 ile 1576 yılları arasında mevcut otuz üç köyün on dokuza düştüğü görülmektedir ki Osmanlı ile Latin dünyası arasındaki çekişmeyi de göz önüne aldığımız zaman, Hıristiyanların paralı askerlerini oluşturan bu topluluğun, fetih esnasında kırıldığını, kalanlardan kimisinin de adayı terk ettiğini söylemek yanlış olmaz. Osmanlı'nın adayı fethinden, 1820 yılına kadar ise on dokuz köy ona düşmüştür. İlk altı yıl ile sonraki üç asır arasındaki Marunî nüfus azalmasının oranı aynıdır. İngiliz döneminin başında, 1881 yılında yapılan nüfus sayımında ise Marunî nüfus sadece 212 olup bu rakam tüm nüfusun %0,11'i kadardır.

İslâm'ı seçen Marunîlerle ilgili bir internet sitesinde dikkatimizi çeken bilgilere rastladık: *“Osmanlı'nın uyguladığı ağır vergiler artık dayanılmaz hale gelince 1636 senesinde bazı Marunîler kurtuluşu Müslüman olmakta görmüştür. Müslüman olan Marunîler, genellikle Lefkoşa civarında yaşamaktadır ve İslâm'ı seçmelerine rağmen Marunîler, hiçbir zaman Hıristiyan inançlarından ve geleneklerinden vazgeçmemiştir. Bundan dolayı hem Müslümanlar gibi çocuklarını sünnet ettirdiler hem de Hıristiyan inancına uygun olarak çocuklarını vaftiz etmeye devam ettiler. Ayrıca çocuklarına bir Hıristiyan bir Müslüman olmak üzere iki isim verirlerdi.”*²³² Bu bilgilerin doğru olmadığı Osmanlı Devleti'nin hiçbir zaman asimilasyon politikası gütmeyeceği tüm otoriteler tarafından bilinmektedir.

Osmanlı egemenliği sırasında Marunî Kilisesi, Kıbrıs Ortodoks Kilisesi otoritesi altındaydı ve Marunîler Kıbrıs Ortodoks inançlarına geçmeye ve Ortodoks Kilise hiyerarşisini kabul etmeye zorlanmışlardı. 1845 yılında Marunî Patrikliği Bâbiâli'den gelen bir fermanla Kıbrıs Ortodoks Piskoposluğundan ayrılmış ve

²³¹ Gürkan, *Kıbrıs Tarihinden Sayfalar*, 161.

²³² Maronites of Cyprus MARONITES (Erişim 03 Şubat 2010).

bağımsız kilise haline gelmiştir. Bunda Fransız konsolosluğunun büyük etkisi vardır.²³³

4.4. Süryaniler

Kıbrıs'ta Süryani varlığı ile ilgili bilgileri bir papaz olan Dandini, 1596 yılında yapmış olduğu ziyaretle bizlere aktarmaktadır.²³⁴ Süryani cemaatinin az olmadığı üç büyük piskoposluktan birinin Kıbrıs'ta bulunmasından anlaşılmaktadır. Osmanlı döneminde Lefkoşa'daki Süryani kilisesi ve on dokuz Süryani köyü tek bir papazla idare edilmektedir. Süryaniler ile ilgili fazla bilgi bulunmamakla birlikte mahkemelere intikal eden davalardan anlaşıldığı kadarıyla Süryanilerin çoğunlukla Lefkoşa civarında ikamet ettikleri tahmin edilmektedir.²³⁵

Kıbrıs Adası'nın Osmanlı hâkimiyeti altında kaldığı 308 yıl boyunca bütün etnik unsurlar, uygulanmış olan geleneksel millet sistemi sayesinde benliklerini muhafaza etmişlerdir.²³⁶

4.5. Yahudiler

Osmanlı döneminde Kıbrıs'ta Yahudiler, mahkeme tutanaklarında ya bir köyde mültezim olarak veya uzun mesafeli ticaretle uğraşan birileri olarak görülüyorlar. Örneğin Lefkoşalı Yahudi Isak, Venedik'ten teneke, kalay ve bıçak getirip adada satmaktaydı.²³⁷ Kıbrıs adasında Yahudiler, Mağusa şehir merkezi dışında, çok az sayıda Lefkoşa şehrinde, Hırsofu'ya bağlı Gerosa köyünde, Lefke'ye bağlı olan Aya Yorgi ve Aya Nikola köylerinde, Girne şehrinin Koromadi (Kormakitis) ve Mamili (Mia Millia) köylerinde yaşamışlardı. Bu bölgelerde yaşayan Yahudilerin ne sebeple ve ne şekilde bu köylere dağıldıkları ile ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgi yoktur. Ancak bu Yahudiler üzerinde herhangi bir ticari veya sosyal sınırlandırma yoktur.²³⁸

²³³ Detaylı bilgi için bk. Şengil, *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ndeki Maruniler*, 62.

²³⁴ Jennings, *Christians and Muslims*, 148.

²³⁵ KVİA, KŞS, No. 3, Sayfa. 121 Defter 3/18, Defter 4/11.

²³⁶ Dündar, *Kıbrıs Beylerbeyliği*, 391.

²³⁷ Erdoğan, "Unpublished Ottoman Documents on the History of Cyprus", 131; Jennings, *Christians and Muslims*, 335.

²³⁸ Jennings, *Christians and Muslims*, 164-165.

Osmanlı döneminde Kıbrıs adasında yaşamış olan Yahudiler, gerek kendi aralarında gerekse diğer din mensupları ile şahsi ve ticari anlaşmazlık durumlarında Lefkoşa Şer'i meclisini kullanmışlardır.²³⁹ Osmanlı'nın adayı fethettiği ilk yıllarda Müslümanlar dışındaki tüm gayrimüslim tebaa eşit haklara sahipti. Osmanlı yöneticilerince adet olduğu üzere, Müslüman olmayan tüm diğerleri “zımmi” olarak isimlendirildiler. Yahudiler de bu dönemde açıkça Yahudi olarak değil; zımmi olarak isimlendirilmişlerdir.²⁴⁰ Cizye ödemekle mükellef olan “Kıbrıs keferesi” içinde kanunen Yahudiler de bulunmaktaydı. Lefkoşa mahkemesinde bulunan dağınık bilgilere göre Kıbrıs adasında Yahudilerin mülk edinmelerine kanunen izin verilmişti.²⁴¹

Kıbrıs Adası'nda birkaç Yahudi mukataa ve iltizam işleri ile de meşgul olmuşlardı. Mesela adanın ilk şarap (hamr) emini Karanko isminde bir Yahudi idi. Devlet malını iç etmekten adaya sürgün edilmişti. 1607 yılı Mayıs ayında (1016 Sefer) dönemin Kıbrıs Beylerbeyi Mustafa'ya gönderilen emirnamede Karanko hesaplaşmak üzere İstanbul'a geri çağılmıştı.²⁴²

Yahudiler ile ilgili diğer önemli konu ise cizye vergisine muhatap olmalarıdır. Bu emre göre Kıbrıs köylerinde ne kadar Yahudi varsa İslam hukuku kuralları gereğince cizyelerini mübaşire ödemeleri gerekmektedir. Kıbrıs kadıları da bu vergilerin toplanması hususunda sorumlu tutulmuşlardı. Ağustos 1634 (Rebiülevvel 1044) tarihli Kıbrıs kadılarına İstanbul'dan gönderilen bir emirde Yahudilerden de cizye vergisinin tahsil edilmesi gerektiği açık olarak belirtilmiştir.²⁴³

Bu ve buna benzer onlarca emir ve davadan da anlaşılacağı üzere Yahudiler az da olsa Kıbrıs Adası'nda Osmanlı dönemi başlarında varlık göstermişler, Lefkoşa Şer'i Mahkemesini de davalarını çözmek üzere kullanmışlardır.

²³⁹ Jennings, *Christians and Muslims*, 387.

²⁴⁰ Jennings, *Christians and Muslims*, 132.

²⁴¹ Erdoğan, *Kıbrıs'ta Osmanlılar*, 70.

²⁴² Erdoğan, “Unpublished Ottoman Documents on the History of Cyprus”, 136.

²⁴³ Erdoğan, *Kıbrıs'ta Osmanlılar*, 72.

Osmanlı döneminde Yahudiler ile ilgili tutanaklarda kayıtlı olan bir belgeye göre de fakir Lefkoşa Yahudilerinin himaye edilmesi için Refail isimli Yahudi Nisan 1602’de (Zilkade 1010) bir vakıf kurmuştur.²⁴⁴

4.6. Linobambakiler

Linobambakiler Osmanlı döneminde görünüşte Türk ve Müslüman olan ancak gerçekte Hıristiyan olan kişilere verilen addır.²⁴⁵ Diğer bir deyişle adadaki kripto Müslümanlardır. Osmanlı’nın adayı fethinden sonra Latin Hıristiyanlar, diğer bir deyişle Katolik Hıristiyanlar hayatta kalabilmek için gönüllü veya zorla ihtida etmişler, ancak gerçek anlamda Müslüman olmamışlardır. Bu grup zaman içerisinde Ortodoks mezhebine geçmişlerdir. Linobambakiler hem Müslüman hem Hıristiyan olarak yaşamaları sebebiyle Müslüman ve Hıristiyanların ortak kullandıkları İbrahim (Abraham), Yusuf (Joseph), Musa (Moses) gibi²⁴⁶ isimleri kullanmışlardır.

Linobambakiler, Kıbrıs Adası’nda ihtida etmiş, ancak daha sonra irtidad etmek isteyip de sosyal, ekonomik, dini ve hukuki bir takım sebeplerle irtidad edememiş mühtediler olarak da tanımlanabilirler.²⁴⁷ Linobambakilerin sayıları farklılık göstermekle birlikte Osmanlı’nın son dönemlerinde bin iki yüz, bin beş yüz arasında olduğu ifade edilmektedir.²⁴⁸ Linobambakiler aslen Ortodoks Kilisesi’ne bağlı olmalarına rağmen kanunen zimmi olarak kabul edilmemektedirler. Evlenme ve vaftiz gibi ibadetlerini kilisede yapmalarına rağmen Osmanlı Devleti tarafından Müslüman olarak kabul edilmekteydiler.²⁴⁹

²⁴⁴ Jennings, *Christians and Muslims*, 49; Erdoğan, *Kıbrıs’ta Osmanlılar*, 72.

²⁴⁵ Samani, *Tanzimat Devrinde Kıbrıs*, 121.

²⁴⁶ Samuel White Baker, *Cyprus as I Saw It in 1879* (London: Macmillan, 1879), 323; Çelik, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs’ın İdari ve Sosyal Durumu*, 266; Elmaziye Töre, *Kıbrıs Türk Alt-Kültüründe İnanç Kurumu* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1989), 76-77.

²⁴⁷ Güven Dinç, “Kıbrıs’ta İhtidâ Hareketleri (1800-1878)”, *Bilgi* 84 (2018), 263.

²⁴⁸ Baker, *Cyprus as I Saw It in 1879*, 323; Çelik, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs’ın İdari ve Sosyal Durumu*, 266.

²⁴⁹ Çelik, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs’ın İdari ve Sosyal Durumu*, 266.

4.7. Müslümanların Adaya Yerleşmeleri ve Sürgünler*

Venedikliler dönemindeki baskı ve Osmanlı'nın adayı fethi sırasındaki savaş ortamı sebebiyle adada ciddi bir nüfus azalması olmuştu. 1572 yılında hazırlanmış olan "tahrir defteri" ne göre tarımla geçinen insanların bulunduğu Meserya ve Mazoto bölgelerinde yetmiş altı köy tamamen terkedilmişti.²⁵⁰ Bunun bir sonucu olarak da adadaki geniş araziler metruk hale gelmişti.²⁵¹ Osmanlı Devleti tarafından yeni fethedilmiş olan bu toprakların idaresinin emniyetli ve istikrarlı bir şekilde devam edebilmesi, adaya Türk ve Müslüman unsurların iskân edilmesine bağlıydı. Bu amaçla 22 Eylül 1572 tarihli "Sürgün Hükümü" Anadolu, Karaman, Rum (Sivas, Tokat, Amasya) ve Zülkadriye kadılarına gönderildi. Bu hükme göre kimlerin, nereden ve kaç kişinin adaya sevk edileceği belirlenmişti.²⁵²

Bu hüküm özetle şöyleydi:²⁵³

- Ada toprağı çok bereketli olup, tarım için gayet müsaittir.
- İklim ılıman olup, ziraat yapmaya oldukça elverişlidir.
- Adaya göç edenler üç yıl her türlü vergiden muaf olacaklardır.
- Şehir ve köylerde mevcut hane adedine göre, her on haneden bir hane gönderilecek olup, işleri yolunda ve toprağı olanlar değil, işleri yolunda olmayıp, toprağı olmayan veya az olanlar sürgün için yazılacaktır.
- Her meslek grubundan şehir hayatı için ayrı ayrı seçim yapılacaktır.

* Osmanlılar eskiden beri, yeni fethedilmiş bulunan bir bölgedeki Türk nüfusunu çoğaltmak ve o bölgeyi imar edip kalkındırmak üzere bu usule başvurmakta idiler. Eskiden bu iskân, kolonizasyon ve imar metoduna, "Sürgün Usulü" denirdi. Detaylı bilgi için bk. Vergi H. Bedevi, Kıbrıs Tarihi, s. 119.

²⁵⁰ İncalçık, *The Ottoman Policy*, 7; Jennings, "The Population, Taxation, and Wealth in the Cities and Villages of Cyprus, According to the Detailed Population Survey (Defter-i Mufassal) of 1572", 177; Cengiz Orhonlu, "Osmanlı Türklerinin Kıbrıs Adasına Yerleşmesi (1570-1580)", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (MBKTK)* (Türk Heyeti Tebliğleri, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1969), 93.

²⁵¹ Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler, 1570-1878*, 100.

²⁵² Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 15/1-4 (1949), 556-557.

²⁵³ Çevikel, *Kıbrıs Eyâleti*, 24.

- Sürgünler tarım ve hayvancılık ile uğraşanların hayvanları ve çiftleriyle, esnafın her türlü alet edevatıyla yapılacak olup, taşınmazları açık artırma usulü ile satılacaktır.
- Adaya göç ettirilecek kişiler sanayi ehli olup, fakir ve zavallı değil, iş yapabilecek güç ve kuvvette olacaktır.
- Sürgün listesinde sürgün edilenlerin isimleri ve yerleştirildikleri mahaller, beraberlerinde götürdükleri davar ve aletler yazılacak, bir nüshası Kıbrıs Beylerbeyi'ne bir nüshası da Kadı Mahkemesine verilecektir.
- Adam seçiminde ve sevkiyat işlemlerinde her türlü suistimalden dikkatle kaçınılacaktır.
- Üç yıl vergi alınmayacağı sözü her yere yayılarak insanlar teşvik edilecektir.
- Sürgün defterine yazılıp da gitmeyenlerin her nerede olursa olsun bulunup asılacağı ilan edilecektir.
- Sürgünler konusunda Kadıların dikkat etmesi gereken bazı kurallar vardır.
- İskân yazımında kişi ve toplulukların himaye edilmeyeceği ve yalnız Teke bölgesinden 5720 hanenin adada iskân edileceği bilinmelidir.²⁵⁴

Sürgün yazılanların içinde çiftçi, hallâc, ayakkabıcı, tellâk, boyacı, debbağ (derici), demirci, aşçı, tüfekçi, tüccar, keçeci, hayyât (terzi), çilingir, taşçı, imam, eskici, kürekçi, muytâb (kıl dokumacısı), marangoz, nalbant, haffâf (çizmeci), öğrenci gibi mesleklerden insanlar bulunuyordu. Ancak çoğunluğu herhangi bir mesleği olmayan ve toprağı da bulunmayan kişiler oluşturuyordu. Mesleği olanların

²⁵⁴ Detaylı bilgi için bk. Yusuf Halaçoğlu, "Osmanlı Döneminde Kıbrıs'ta İskân Siyaseti", *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, ed. Ali Ahmetbeyoğlu - Erhan Afyoncu (İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı, 2001).

da çoğunu çiftçiler oluşturuyordu. Sürgün yazılan 1689 haneden 777 hanesi gönüllü olarak kendi istekleri ile Kıbrıs Adası'na gitmek isteyenlerden oluşuyordu. Tüm bunlarla beraber sürgün yazılan herkesin, adli bir kayıtlarının olmadığına ve ahlaki olarak doğru dürüst insanlar olduklarına dair iki kefil getirmeleri de gerekiyordu.²⁵⁵

1572 – 1581 yılları arasında devam eden sürgün yazımları ilk yıllarda yukarıda bahsedilen şekilde devam ederken, sonraki yıllarda ada cezai olarak da sürgün yazılan bir yer haline gelmişti. Nitekim Osmanlı'nın adayı fethetmesinden önce de ada bir kısım şahıs ve topluluklar için bir sürgün yeri olarak kullanılmakta idi.²⁵⁶ Toplum içinde kanunlara, adetlere ve ahlaka aykırı davranışları tespit edilmiş olanlar ve bu suçlardan hüküm giymiş olanlar da Kıbrıs'a sürgün yazılmıştır.²⁵⁷ Şirretlik, gammazlık, kan davası, ribâhorluk, vergi kaçakçılığı ve vergilerin toplanmasına engel olma, hırsızlık, eşkıyalık, ırza tecavüz, zina, ana dövmek, imana sövmek, fiske gibi suçlar, sürgün yazılmaya sebep gösterilen hallerdendi. Bu suçları işleyip haklarında sürgün kararı verilenler hemen aileleri ile birlikte Kıbrıs'a gönderilip, mal, mülk ve eşyaları da bilahare satılıp parası arkalarından gönderilmişti.²⁵⁸

Çeşitli sebeplerle 1572 yılında yukarıda sürgün yazılanların tamamı adaya sevk edilememiş; sonradan Adana, Sis ve Tarsus sancaklarından da Kıbrıs'a adam sevk yapılması emredilmişti.²⁵⁹ Ayrıca sürgün yazılan yerlerden az sayıda da olsa bazı Hıristiyan ailelerin de Kıbrıs'a sürgün yazılmış olduğu bu konuda İstanbul'a gönderilmiş olan sürgün defterinden anlaşılmaktadır.²⁶⁰

1571 yılından 1581 yılına kadar devam eden bu sürgün işlemi çeşitli nedenlerle tam istenen düzeyde gerçekleşmemiştir. Anadolu topraklarında kurulu düzeni olanların düzenini bozmak istememesi, yeni bir başlangıç yapmaktan çekinmeleri, durumu iyi olup hiçbir vukuatı olmayan seçilmiş insanların, işledikleri suç nedeni ile

²⁵⁵ Mehmet Akif Erdoğan, "Kıbrıs'ın Türkler Tarafından Fethi ve İlk İskân Teşebbüsü, 1570-1571", *Kıbrıs'ın Dünü-Bugünü Uluslararası Sempozyumu*, (Gazi Mağusa, 28 Ekim-2 Kasım 1991), (1993), 48.

²⁵⁶ Hill, *A History of Cyprus*, 1/281; Purcell, *Cyprus*, 109-110.

²⁵⁷ Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler, 1570-1878*, 106-107.

²⁵⁸ Barkan, "Sürgünler", 557-558.

²⁵⁹ Halil İnalçık vd., "Kıbrıs'ta Türk İdaresi Altında Nüfus", *Kıbrıs ve Türkler* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1964), 29.

²⁶⁰ Suraiya Faroqi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler: Kent Mekânında Ticaret Zanaat Ve Gıda Üretimi, 1550 - 1650*, çev. Neyyir Kalaycıoğlu (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994), 20.

sürgün yazılanlarla birlikte sevk edilmesi ve en önemlisi de yeni fethedilmiş olan adaya her an bir Haçlı saldırısı olma ihtimali gibi sebepler, sürgünün tam anlamıyla gerçekleşmemesinde etkili olmuştur.²⁶¹ Geri dönmek isteyen veya geri dönenler ise geldikleri yerler ile Kıbrıs Adası'nın iklim şartlarının farklı olması sebebiyle uyum sağlayamadıklarından dönmek istemişlerdir.²⁶²

Sürgün hükmü adada tipik 16. yüzyıl Osmanlı Türk toplumunun inşasını hedeflemekteydi. Toplumun her tabakasından, her meslek grubundan tebaayı içermekteydi. Bir Beylerbeylik olan Kıbrıs'a Beylerbeyi, Yeniçeri Ağası, Defterdar ve Kadı tayini de yapılarak idare sınıfı da oluşturulmuştu.

Tüm bu yazılardan Sürgün Hükmü yazılırken her ne kadar vukuatı olanlardan adaya sürgün yazılanlar olmuşsa da asıl amacın adaya “iyi halli” insanların yerleştirilmesi olduğu anlaşılmaktadır.²⁶³ Bunun sebebi Kıbrıs Adası'nın Osmanlı İdaresi tarafından bir koloni değil, yurt yapılmak istenmesidir. Yeni fethedilmiş ve çoğunluğunu gayrimüslim insanların oluşturduğu Kıbrıs Adası'nda Osmanlı'nın sağlam bir Türk İdaresi kurması ve hâkimiyetini tam anlamıyla sağlaması oraya Müslüman toplumun iskânını sağlaması ile mümkündür.²⁶⁴

5. Değerlendirme

Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs Adası'nı fethi ile birlikte adada diğer Osmanlı topraklarında olduğu gibi yeni bir sayfa açılmış; müsamaha ve adalet adanın her yerine hâkim olmuştur.²⁶⁵ Kıbrıs Adası, Hıristiyanlığı ilk kabul eden yerlerden biri olması sebebiyle Ortodoks Hıristiyanlığın hâkim olduğu bir bölgeydi. Ancak Lüzinyan ve Venedik idaresi döneminde bu durum değişmiş ve çoğunluğu Ortodoks Hıristiyan olan Kıbrıs halkı Katolik baskısına maruz kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin jeopolitik, ekonomik ve dini sebeplerle adayı fethinden sonra ise Kıbrıs

²⁶¹ Orhonlu, “Osmanlı Türklerinin Kıbrıs Adasına Yerleşmesi”, 96; Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, 22; Gazioglu, *Kıbrıs'ta Türkler, 1570-1878*, 106-107; Çevikel, *Kıbrıs Eyâleti*, 27.

²⁶² Hill, *A History of Cyprus*, 4/19; Çevikel, *Kıbrıs Eyâleti*, 27; Barkan, “Sürgünler”, 544-564.

²⁶³ İnalçık vd., “Kıbrıs'ta Türk İdaresi Altında Nüfus”, 29.

²⁶⁴ Detaylı bilgi için bk. Halaçoğlu, “Osmanlı Döneminde Kıbrıs'ta İskân Siyaseti”.

²⁶⁵ Mustafa Göregen, “Bir Arada Yaşama Tecrübesi Bakımından Osmanlı Dönemi Kıbrıs”, *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 2/1 (30 Mayıs 2016), 21.

Ortodokslarının bu durumu düzelmiştir.²⁶⁶ Katolik baskısı sonucu kaybedilen bütün manastır ve kiliseler ile bunlara bağlı olan topraklar, fetihten sonra on beş yirmi yıl içinde tekrar Ortodoksların eline geçmiştir.²⁶⁷

Osmanlı Döneminde Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi, Lefkoşa, Baf, Tuzla ve Girne olmak üzere dört Piskoposluk bölgesine ayrılmıştı. Bu dört piskoposluk bölgesi adanın tamamını etkinlik alanı içine alacak şekilde düzenlenmişti.²⁶⁸ Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi Başpiskoposluğu ve üç temsilcisine 1660 yılında *reaya vekilleri* unvanı verilerek Osmanlı Devleti'nin Kilise üzerindeki iyileştirmelerine bir yenisi eklenmiş oldu.²⁶⁹ Bunun anlamı başpiskoposa reayanın meselelerini doğrudan İstanbul'a arz etme ve vergilerini toplama gibi imtiyazların verilmesiydi.²⁷⁰ Kıbrıs başpiskoposlarına bu tür imtiyazlar verilmesinin altında birçok sebep yatmakla birlikte İtalyan şehir devletçiklerinin Kıbrıs Adası'nı Osmanlı Devleti'nden ayırma teşebbüslerine karşı bir tedbir olarak, Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi'ne bir takım toplumsal, ekonomik ve dini ayrıcalıklar verilerek Kıbrıs Rum toplumunun devlete olan bağlılığının devamı ve olası bir muhalefetin engellenmesi düşüncesinin de olabileceği ifade edilmektedir.²⁷¹

16. yüzyılda Avrupa hukuk düzeni Kanuni ve Selim devirlerinde Osmanlı İmparatorluğu'ndaki hukuk düzeniyle kıyaslanamayacak durumdaydı.²⁷² Avrupa'da daha henüz medeni bir hukuk düzeni kurulmadığı halde Osmanlı Devleti, devrin en yüksek hukuk düzenine ulaşmıştı. Nitekim bu devirde Osmanlı İmparatorluğu hudutları içerisinde din, dil ve ırk ayırımı yapılmaksızın herkese eşit davranılmaktaydı ve herkesin malı, canı ve namusu devletin garantisi altında, emniyetteydi. Adada Ortodokslar dışında kalan diğer etnik ve dini gruplar oldukça

²⁶⁶ John Hackett, *A History of the Orthodox Church of Cyprus: From the Coming of the Apostles Paul and Barnabas to the Commencement of the British Occupation (a.d. 45-A.d. 1878): Together with Some Account of the Latin and Other Churches Existing in the Island* (London: Methuen, 1901), 194-195; Duckworth, *The Church of Cyprus*, 43.

²⁶⁷ Cobham, *Excerpta Cypria*, 308.

²⁶⁸ Duckworth, *The Church of Cyprus*, 46-47.

²⁶⁹ Newman, *A Short History of Cyprus*, 175-176; Güven Dinç, *Osmanlı Yönetiminde Kıbrıs (1800-1839)* (Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 136.

²⁷⁰ Şahin, *Kıbrıs Başpiskoposluğu*, 39.

²⁷¹ Maier, *Cyprus*, 118.

²⁷² Vehbi Zeki Serter, "Osmanlılar Döneminde Kıbrıs'ta Türk Adaleti (1571-1878)", *XIII. Türk Tarih Kongresi* 3/1 (04 Ekim 1999), 221.

azınlıkta olup bu gruplarla ilgili bilgi yukarıda verilmiştir. Ne kadar az olurlarsa olsunlar devlete iletilen her türlü şikâyet, talep veya arzual idare tarafından mutlaka değerlendirilmiş ve sonuca ulaştırılmıştır. İmparatorluğun genel sınırları içerisinde çeşitli din, dil ve geleneklere bağlı kavimlere hiçbir ayrıcalık gözetmeksizin adilane bir yönetim uygulayan Osmanlı yöneticileri, esaret altında, tüm haklarından yoksun bir şekilde inleyen Kıbrıslıların fetih başvurularına da kayıtsız kalmamıştır.²⁷³ Osmanlı Devleti'nin adada bulunan gayrimüslimlere hiçbir baskı yapmadığı ve adaletle hükmettiği bizzat Rum yazarlar tarafından ifade edilmektedir.²⁷⁴

Kıbrıs'ın fethinin tamamlanmasından sonra Padişah 2. Selim'in Kıbrıs Beylerbeyi, Kadısı ve Defterdarı'na gönderdiği 7 Mayıs 1572 tarihli Hüküm (Emir) Osmanlı'nın adadaki gayrimüslim tebaaya davranışını göstermesi bakımından önemlidir:

*" ... Kıbrıs Beylerbeyi'ne, Kadısı'na ve Defterdarı'na Hüküm: Kıbrıs Adası, benim ezici gücümle fetholünmüş bir ülkedir. Savaş nedeniyle halk, güçsüzlüğe düşmüştür. Şeriat uygulamasında, vergilerin alınmasında, davaların görülmesinde ve öteki durumlarda ada halkına zulmedilmeyip, adaletle işlem yapılmalı ve korunmalıdırlar ki, güçlenebilsinler. Bu konuda her biriniz ayrı ayrı dikkatli olacaksınız. Yerli halk, Tanrı'nın bize emanetidir. Onları, her zaman koruyacak onlara kimsenin zulmetmesine göz yummayacaksınız. Şer'i hükümler uygulanırken, vergiler toplanırken, adaletle davranınız ve yerli halkı ayırıcı hareketlerden kaçınınız. Benim adil hükümdarlığım süresince yerli halkın rahatlık, bolluk ve güven içinde bulunması, ülkenin bayındır olması isteğimdir. Bu konularda gerektiği gibi davranılacak, bir dakika bile kaybedilmeyecektir. Ola ki, yerli halka zulmolunduğu, ağır vergi konulduğu ve aralarına karıştıracılık sokulduğu duyulacak olursa, özürlerinizin asla kabul edilmesi ihtimali yoktur. Ona göre gaflet etmeyiniz."*²⁷⁵

Adanın fethinden sonra angarya (zorla ve bedava çalıştırma) kaldırıldı.

²⁷³ Serter, "Osmanlılar Döneminde Kıbrıs'ta Türk Adaleti", 223.

²⁷⁴ Vergi H Bedevi, *Kıbrıs Tarihi: Başlangıcından Zamanımıza Kadar* (Lefkoşa: Halkın Sesi Matbaası, 1966), 135 (Kiprianu, *Istoria Hronologiki Tis Nisu Kipru*, s. 208- Bedevi'den naklen).

²⁷⁵ *Kıbrıs Seferi (1570-1571): Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi 3. Kısım Eki* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1971), 3/158.

Yine Osmanlı yönetiminde yerli Kıbrıs halkı, adaletli vergi ile tanıştı. Venedikliler döneminde ağır vergiler altında ezilen ve fakirleşen yerli halk, Osmanlı yönetimi döneminde getirilmiş olan adaletli vergi sistemi sayesinde kısa bir sürede refaha kavuştu.

Kıbrıs Adası'na tam bir özgürlük getiren Türk yönetimi, yerli halka dini bakımdan da tam anlamıyla özgürlük tanımıştır.²⁷⁶ Bugün olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu dönemde de ada Anadolu'nun içinde bulunduğu siyasi, ekonomik ve askeri durumdan doğrudan etkilenmiştir.²⁷⁷

Tüm bunların sonucu olarak Kıbrıs Rum halkı, başpiskoposun liderliğinde örgütlenmiş sosyal ve kültürel alanlarda her türlü özgürlüğe sahip güçlü ve etkili bir toplum haline gelmiştir.²⁷⁸ Ancak Ortodoks Rum halkı, kendilerine tanınan hakları kötüye kullanmış ve çeşitli hareketleriyle Türkler tarafından kendilerine tanınan haklara layık olmadıklarını ispat etmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin zayıf düştüğü dönemlerde Ortodoks Kilisesi, Türkler sayesinde kazandığı bu üstün durumdan yararlanarak Kıbrıs'ın tekrar Hıristiyanlar eline geçmesi için çalışmaktan geri kalmamıştır.²⁷⁹ Piskoposlar ayrıca Osmanlı Devleti tarafından kendilerine tanınan bu ayrıcalıklardan da yararlanarak, şahsi zenginlik peşinde dahi koşmuştur. Kıbrıs'ta İngiliz Konsolosluğu yapmış olan Drumond, *"hayatın oldukça ucuz olduğu bir yerde başpiskopos ve piskoposların zengin olmak hevesine düşerek para toplamak için yerden yere seyahat etmeleri hayrete şayan değil midir? "* demektedir.²⁸⁰

Adanın 1818 ve sonrası dönemlerinde Valisi olan Küçük Mehmed Paşa yaptığı araştırmalarda bir kilisenin cephane ile doldurulmuş olduğunu ve dağıtılmak üzere

²⁷⁶ Serter, "Osmanlılar Döneminde Kıbrıs'ta Türk Adaleti", 223.

²⁷⁷ Mehmet Balyemez - Fuat İnce, "Mondros'tan Lozan'a Kadar Olan Dönemde Kıbrıs ve Kıbrıs Türkleri - Cyprus and the Turkish Cypriots from Armistice of Mudros to Lausanne Peace Treaty", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 10/26 (30 Aralık 2018), 857.

²⁷⁸ Çevikel, *Kıbrıs: Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası*, 122.

²⁷⁹ Alasya, *Tarihte Kıbrıs*, 116.

²⁸⁰ Luke, *Cyprus Under the Turks, 1571-1878*, 81; Hill, *A History of Cyprus*, c. 4/317; Alasya, *Tarihte Kıbrıs*, 118; Serter, "Osmanlılar Döneminde Kıbrıs'ta Türk Adaleti", 225.

broşürleri tespit etmiştir.²⁸¹ Vali bu durum karşısında 1818 yılından beri Filiki Eteria Örgütü'nün kilise ile ilişkileri ve Kyprianos'un da isyan için en azından para yardımında bulunacağı sözü vermesi sebebiyle durumu İstanbul'a bildirmiş ve Kilisenin önde gelenlerinin idam edilmesini teklif etmişti. 19-21 Temmuz 1821 tarihinde listesi İstanbul'a gönderilip onay alınan papazlar ve Kıbrıslı Rumların ileri gelenleri ile Başpiskopos Kyprianos Lefkoşa'da asıldı.²⁸² Yumuşak yüzünü gösteren Osmanlı Devleti adaleti gereği, Rum tebaanın dahi rahatsız olduğu bu tip durumlarda da devlet olmanın gereğini yerine getirmiştir.

Ortodoks Kilisesi'nin bugün sahip olduğu ayrıcalıkların hepsi Osmanlı döneminde kendilerine verilen ayrıcalıklardır. Osmanlı'nın son 45-50 yıllık döneminde Rum halkı, fiilen kendi kendilerinin yöneticisi ve efendisi olmuştur.²⁸³

Osmanlı Devleti, 3 Kasım 1839 Tanzimat Fermanı, 28 Şubat 1856 Islahat Fermanı, 23 Aralık 1876 I. Meşrutiyet gibi topraklarında yaşayan gayrimüslim unsurlarla ilgili özgürlükler ve haklar²⁸⁴ noktasında ferman ve kararlar almış olsa da gerileme sürecini ve toprak kaybını engelleyememiş, 1878 yılında Kıbrıs Adası'nın idaresini geçici olarak İngilizlere bırakmak zorunda kalmıştır.

²⁸¹ Spyridakis, *A Brief History of Cyprus*, 61; Purcell, *Cyprus*, 193; Çevikel, *Kıbrıs: Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası*, 125.

²⁸² Hill, *A History of Cyprus*, 4/133; Spyridakis, *A Brief History of Cyprus*, 61; Maier, *Cyprus*, 120; Alasya, *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri*, 102; Çevikel, *Kıbrıs: Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası*, 125.

²⁸³ Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler, 1570-1878*, 135.

²⁸⁴ Gayrimüslimlere verilen haklarla ilgili bk. Samani, *Tanzimat Devrinde Kıbrıs*, 88-95.

3. BÖLÜM

İngiliz Yönetiminde Dini Durum

1. İngilizlerin Adayı İlhakı

18. yüzyılda İngiltere Akdeniz ile hem ticari hem de siyasi olarak ilgilenmeye başlamıştır. Yedi yıl savaşlarından sonra 1768 yılında imzalanan Paris Antlaşması ile Hindistan'ın hâkimiyeti Fransa'dan İngiltere'ye geçmiştir.²⁸⁵ İngiltere, Hindistan ile arasında kalan bölgede, ticaretin düzenli olarak devam etmesi ve bu yolun güvenli bir şekilde çalışması için gereken her şeyi yapmaya çalışmıştır.²⁸⁶

Bunun bir sonucu olarak İngiltere, Hindistan'a ulaşan ticaret zincirini güvenli hale getirme ve bu yola gelebilecek tehlikelerin her çeşidini bertaraf etme politikası gereği Akdeniz ve çevresinin büyük bölümüne hâkim olan Osmanlı Devleti ile sıkı ilişkiler kurmasına neden oldu.²⁸⁷ Rusya'nın sıcak denizlere inme politikasını engellemenin İngilizlere göre en kolay yolu, Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü desteklemektir. Böylece Osmanlı Devleti Rusya'nın emellerine karşı bir tampon bölge vazifesi görecekti. 1798 yılında Napolyon'un Mısır'ı işgali, 1831-1840 yılları arasında Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa İsyanı ve 1853-1856 Kırım Savaşı sırasında İngiltere bu politikası gereği Osmanlı Devleti'ne destek olmuştur.²⁸⁸ İngiltere, Akdeniz'de İstanbul ve Çanakkale Boğazı'na hiçbir zaman sahip olmak istememiştir.²⁸⁹ Çünkü boğazlara hâkim olmak İngiltere ile Avrupa Devletlerini karşı karşıya getirecekti. Bunun yerine İngiltere, Osmanlı ile iyi ilişkiler kurup, üzerindeki etkiyi artırarak daha kolay bir yol seçmiştir. İngiltere'nin ticaret yollarının

²⁸⁵ Rifat Uçarol, *1878 Cyprus Dispute and Ottoman - English Agreement: (handover of the Island to the British)* (Lefkoşa: Rüstem Kitabevi, 2000), 32.

²⁸⁶ Süleyman Kocabaş, *Hindistan Yolu ve Petrol Uğruna Yapılanlar Türkiye ve İngiltere* (İstanbul: Vatan Yayınları, 1985), 35.

²⁸⁷ Bekir Bozkurt, *İngiltere'nin Kıbrıs Adasını İlhak Süreci* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 20.

²⁸⁸ Bozkurt, *İngiltere'nin Kıbrıs Adasını İlhak Süreci*, 22.

²⁸⁹ Rifat Uçarol, *1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı-İngiliz Anlaşması: Ada'nın İngiltere'ye Devri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1978), 33.

güvenliğini sağlamak amacıyla üslere ihtiyacı vardı ve Kıbrıs bu güzergâh üzerinde en iyi üslerden biriydi.²⁹⁰

1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla İngiltere'nin sömürgelerine giden ticaret yollarının birleştiği Mısır'ı kontrol edebilecek yakınlıkta olması, Ruslara karşı caydırıcı bir unsur olarak donanma bulundurabilecek olması, Osmanlı Devleti'nin dağılması durumunda coğrafi yakınlığı sebebiyle hemen müdahale edilip daha fazla pay alınabilmesi gibi nedenlerle Kıbrıs Adası'nın elde bulundurulması İngiltere için önemliydi. Çünkü Kıbrıs Adası askeri, siyasi ve ticari olarak bugün olduğu gibi o dönemde de önemli bir konumdadır.

1853 yılında Rusya, Prens Mençikof'u İstanbul'a göndererek bazı taleplerde bulundu. Kutsal yerlerin himaye ve bakımının Ruslara bırakılması, Osmanlı Devleti tebaası olan bütün Ortodoks Hıristiyanların Rus himayesine verilmesi ve Osmanlı Devleti ile Rusya arasında ittifak yapılması Rusların talepleri arasındaydı.²⁹¹ Osmanlı Devleti Rusya'nın bu isteklerini reddedince Rusya 1853 yılında Eflak ve Boğdan'a girdi. Osmanlı ise İngiliz ve Fransızların tavsiyesi ile Rusya'yı protesto etmekle yetindi. İngiltere ve Fransa ise Rus tehlikesine karşı donanmalarını Çanakkale'ye demirledi.²⁹² Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya derhal Eflak ve Boğdan'ı terk etmesini bildirmesi ile Osmanlı-Rus diğer adı ile Kırım Savaşı başlamış oldu.²⁹³ Savaş müttefik kuvvetlerin Sivastopol'u 10 Eylül 1855'te almasıyla son buldu. Rusların yenildiği bu savaş sonunda²⁹⁴ Paris'te bir kongre düzenlenmesi kararlaştırıldı. Birçok karar alınmış olmakla birlikte konumuzla alakalı olması bakımından; "Osmanlı Padişahının 28 Şubat 1856'da ilan ettiği Islahat Fermanı diğer devletler tarafından memnuniyetle karşılanmakla birlikte bu ferman antlaşmayı imzalayan hiçbir devlete Osmanlı Devletinin içişlerine karışma yetkisi vermeyecektir" maddesi ile "Boğazlar 1841 Londra antlaşması hükmünce kapalı kalmaya devam edecektir" maddeleri önemlidir. Kırım Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti askeri olarak Avrupa

²⁹⁰ Uçarol, *1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı-İngiliz Anlaşması*, 33.

²⁹¹ Mahmud Celâleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikât* (İstanbul: Berekât Yayınevi, 1983), 1-3/16.

²⁹² Bozkurt, *İngiltere'nin Kıbrıs Adasını İlhak Süreci*, 28.

²⁹³ Bozkurt, *İngiltere'nin Kıbrıs Adasını İlhak Süreci*, 28.

²⁹⁴ Ali Fuat Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyâsiyye* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1957), 1/83.

devletlerinden destek almış ve muhtaç duruma düşmüş, ayrıca savaş sebebiyle İngiltere'den borç alarak İngiltere'nin etkisi altına girmiştir. Paris antlaşmasının 12. maddesi gereğince Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün Avrupa devletlerinin garantisi altında olması da İngiltere'ye Osmanlı toprakları üzerinde söz sahibi olma hakkı vermiştir. Tüm bunların bir sonucu olarak 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) sırasında Osmanlı Devleti İngiltere'den toprak bütünlüğünü korumak için yardım istemiş, İngiltere ise bu talebe karşılık Kıbrıs Adası'nın üs olarak kendisine verilmesini istemiştir.²⁹⁵

Osmanlı-Rus Savaşı sonunda Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması yapılmış ve Osmanlı Devleti Karlofça Antlaşmasından sonraki en ağır toprak kaybını yaşamıştır. Ayastefanos Antlaşması sonunda iyice zorda kalan Osmanlı, İngiltere'den yardım istemiş, ancak İngiltere hem kendi menfaatleri gereği hem de Rusları karşısına almak istemediğinden Rusya ile Berlin Kongresi öncesi 30 Mayıs 1878'de gizli bir antlaşma yapmıştır.²⁹⁶ Bu antlaşmaya göre Rusya Akdeniz'den vazgeçmiştir. Osmanlı Devleti, Berlin Kongresi'nde kendi tarafında olacağına emin olduğu İngiltere'nin yardım şartı olarak Kıbrıs Adası'nı istemesi ile bir kez daha yalnız kalmıştır.²⁹⁷

İngiltere 16 Mayıs 1878'de İstanbul Elçisi Henry Layard aracılığı ile Osmanlı Devleti'nden öncelikli olarak Anadolu topraklarındaki Hıristiyan halk için ıslahatlar yapmasını istiyordu. Ayrıca Osmanlı ile Berlin Kongresi öncesi yapmış oldukları görüşmelerin de gizli kalmasında ısrar ediyordu. İstanbul Elçisi Henry Layard, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'ndan gelen telgraf gereği Osmanlı Devleti'nden taleplerde bulunmuş ve üstü kapalı tehdit etmiştir.²⁹⁸ Ayrıca Büyükelçiden taleplerinin iki gün içinde cevaplanmasını, aksi takdirde İngilizlerin Berlin Kongresine katılmayacaklarından Osmanlı'nın yalnız kalarak parçalanacağını da belirtmesi istenmiştir.

²⁹⁵ Bozkurt, *İngiltere'nin Kıbrıs Adasını İlhak Süreci*, 36.

²⁹⁶ Yuluğ Tekin Kurat, *Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği: 1877-1880* (Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, 1968), 26.

²⁹⁷ Bozkurt, *İngiltere'nin Kıbrıs Adasını İlhak Süreci*, 50.

²⁹⁸ Kurat, *Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği*, 83-84.

25 Mayıs 1878 günü Henry Layard birkaç taleple beraber Malta Adası'nın Osmanlı'yı Rus tehdidinden korumak için uzak olduğunu, bu yüzden Kıbrıs Adası'nın Osmanlıya yardım edebilmek amacıyla geçici bir süre ile donanma üssü olarak kullanılmak üzere İngiltere'ye verilmesini teklif ediyordu.²⁹⁹

İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile bir anlaşma yapma ve Kıbrıs Adası'nın kullanımını alma talepleri karşısında Osmanlı Devleti'nin de bazı istekleri vardı. Bunlar; Kıbrıs'ta İslam halkının miras taksimi, evlenme gibi işlerini yürütmek için şer'i mahkemelerin devamı, Vakıf malları cami, okul, tekke ve mezarlıkların idaresi için Evkaf tarafından atanan bir memurun adada bulunması, devlete ait emlak ve arazinin tasarrufunun Osmanlı Devleti'nde olması ve İngiltere'ye geçici olarak verilen adaya yapılan masrafların daha sonra Osmanlı Devleti'nden talep edilmemesi gibi taleplerdi.³⁰⁰ İngiltere'nin talepleri ve Osmanlı Devleti'nin istekleri Meclis-i Mahsus'ta görüşülmüş ve dönemin padişahı 2. Abdülhamid'e başka çare olmadığından olumlu görüş beyan edilmiştir.

4 Haziran 1878 yılında Osmanlı Devleti'ni temsilen Hariciye Nazırı Saffet Paşa, İngiltere'yi temsilen İstanbul Büyükelçisi Henry Layard, Osmanlı-İngiliz ittifak antlaşmasını imzalamışlardır.³⁰¹

Antlaşma iki maddeden oluşmaktadır:

“Madde 1: Rusya Devleti Batum, Ardahan, Kars veya adı geçen yerlerden birini işgal altında tutup da, ileride her ne vakit olursa olsun, kesin barış sözleşmesiyle tayin olunan Osmanlı Devleti'nin Asya topraklarından bir kısmını daha ele geçirip istilaya başlayacak olursa, bu halde İngiltere Devleti, bu toprakları silah ile korumak ve savunmak üzere Osmanlı Devleti'yle birleşmeyi taahhüt eder. Ve buna karşılık Padişah hazretleri de, ülkesinde bulunan Hıristiyan ve diğer tebaanın iyi idare ve korunmasıyla ilgili ilerde iki devlet arasında kararlaştırılacak olan gerekli ıslahatı uygulayacağını İngiltere Devleti'ne vaat ile beraber adı geçen bu devleti bu taahhütlerinin yerine getirilmesi için, lazım gelen ıslahatları

²⁹⁹ Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyâsiyye*, 2/94-95.

³⁰⁰ Bozkurt, *İngiltere'nin Kıbrıs Adasını İlhak Süreci*, 57.

³⁰¹ Türkgeldi - Baykal, *Mesâil-i Mühimme-i Siyâsiyye*, 2/102.

sağlayabilecek bir duruma getirebilmek amacıyla, kendisine Kıbrıs Adası'nı tahsis etmeye ve adaya asker yerleştirerek, adayı idare etmesine muvafakat eder.

Madde 2: İşbu sözleşme tasdik edilecek ve tasdik edilmiş nüshaları bir ay içinde ve mümkün olduğu takdirde daha önce teati edilecektir. İki tarafın murahhasları onayları üzere, işbu sözleşmeye imza etmiş ve mühürlemişlerdir. İşbu sözleşme bin sekiz yüz yetmiş sekiz yılı Haziranın dördüncü günü İstanbul'da düzenlenmiştir.”³⁰²

Görüldüğü gibi İngiltere bu antlaşma ile Kıbrıs Adası'nın kullanımını almakla birlikte Hıristiyan tebaanın hamiliği görevini de üstlenmiştir. İngiltere diğer devletlerin tepkisini azaltmak amacıyla Kıbrıs Adası'na geçici bir süreliğine yerleştiğini beyan etmiştir.³⁰³

Antlaşmayı hemen imzalamak zorunda kalan Osmanlı Devleti ek maddeler koymak istemiş, Saffet Paşa aksi takdirde antlaşmanın imzalanmasına rağmen henüz onaylanmadığı için mazbata veremeyeceğini, mazbata vermek için padişah fermanının gerekli olduğunu elçi Henry Layard'a bildirmiştir. Fazla zamanı olmayan Henry Layard 1 Temmuz 1878 günü antlaşmaya eklenen maddeleri kabul etmiştir.³⁰⁴

Bu antlaşma ile adada kurulacak olan İngiliz idaresinin şartları belirlenmiştir. Antlaşmaya göre:

“Madde 1: Adada bir Şer’iyye mahkemesi bulunacak ve Müslüman ahalinin şeriata ilişkin davalarına bakacaktır.

Madde 2: Adadaki Evkafın yönetimi için, İstanbul'daki Evkaf Nezareti bir yönetici atayacak ve bu yönetici İngiliz idaresinin de atayacağı bir diğer yönetici ile işbirliği halinde, adanın Müslüman Evkafını yönetecektir.

Madde 3: İngiltere Devleti ada gelirlerinden yönetim masraflarını düşükten sonra, geriye kalan miktarı Osmanlı maliyesine her yıl ödeyecektir. Bu miktarın

³⁰² Mahmud Celâleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikât*, 1-3/142-143; Bozkurt, *İngiltere'nin Kıbrıs Adasını İlhak Süreci*, 63.

³⁰³ Bozkurt, *İngiltere'nin Kıbrıs Adasını İlhak Süreci*, 64.

³⁰⁴ Kurat, *Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği*, 88-89.

hesaplanmasında son beş yılın ortalaması esas alınacak ve adadaki padişaha (emlak-i emiriye) veya devlete ait (emlak-i hümayun) gelirleri bu hesabın dışında tutulacaktır.

Madde 4: Gerek Osmanlı Devleti ve gerekse sultanın kendisi adada bulunan mallarını serbestçe kiralayıp satabileceklerdir ve bunların gelirleri ada gelirleri arasında sayılmayacaktır.

Madde 5: İngiltere Devleti, genel çıkarlar için adada ıslahat yapmak üzere gerekli gördüğü istimlakleri yapabilecektir.

Madde 6: Rusya, Kars ve Ermenistan'da son savaşta ele geçirdiği yerleri Osmanlı devletine geri verdiği zaman, İngiltere Devleti de Kıbrıs Adası'nı boşaltacak ve 4 Haziran antlaşması yürürlükten kalkacaktır.

*Bu antlaşma 1878 yılı Temmuz ayının birinci günü İstanbul'da imzalanmıştır.*³⁰⁵

Bu ek antlaşma ile Osmanlı Devleti Kıbrıs Adası'nda bulunan Müslümanların haklarını azami derecede korumaya çalışmış ve özellikle altıncı madde ile İngilizlerin adada kalıcı olmadığını kayıt altına almıştır.³⁰⁶

İngiltere ittifak antlaşması onaylanmadan Osmanlı Devleti'ni tehdit etmek ve ittifak antlaşması imzalandıktan sonra adaya hemen çıkabilmek için 4 Temmuz 1878'de Lord John Hay komutasındaki dört gemiyi Larnaka Limanı'na gönderdi ve antlaşmanın padişah tarafından onaylanmasını bekledi.³⁰⁷

İngiltere uzun uğraşlardan sonra 1 Temmuz 1878 tarihli antlaşma ekini, 7 Temmuz 1878'de padişaha onaylattı. Kıbrıs'a asker çıkarma yetkisi veren ve ada yönetiminin İngiltere'ye geçtiğini belgeleyen ferman Sami Paşa tarafından Kıbrıs'a

³⁰⁵ Ahmet C. Gazioğlu, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs II, 1878-1952: Enosis Çemberinde Türkler* (İstanbul: Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi (CYREP), 1996), 15-17.

³⁰⁶ Bozkurt, *İngiltere'nin Kıbrıs Adasını İlhak Süreci*, 68.

³⁰⁷ Ercümen Kuran vd., "Kıbrıs İdaresinin İngiltere'ye Terki", *Kıbrıs ve Türkler* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1964), 66.

götürüldü. 10 Temmuz'da adaya varan Sami Paşa fermanı ertesi gün valiye vererek görevini tamamladı.³⁰⁸

Fermanda Osmanlı Devleti Kıbrıs'ın hâlâ bir Osmanlı toprağı olduğunu, hükümranlık hak ve yetkilerinin hâlâ devam ettiğini, Kıbrıs ile Osmanlı Devleti arasında bağın koparılmayacağını belirterek, adadaki Müslüman halkı teskin etmiştir. Ayrıca eskiden olduğu gibi kimsenin ırkı ve dini konusunda ayırt edilmeyeceğini de fermanda beyan etmiştir.³⁰⁹

Ferman adaya ulaştıktan bir gün sonra 12 Temmuz 1878'de Amiral John Hay İngiliz birliklerini Mağusa Limanı'ndan adaya çıkardı. Amiral, çıkarma esnasında her hangi bir engel olmaması için Cuma vaktini tercih etmişti.³¹⁰ 12 Temmuz günü Lefkoşa meydanında Osmanlı ve İngiliz yetkilileri huzurunda yapılan resmi tören ile İngiliz bayrağı göndere çekildi.³¹¹ Böylece Kıbrıs Adası 307 yıllık Osmanlı idaresinden sonra 12 Temmuz 1878 tarihinde İngiliz idaresi tarafından yönetilmeye başlamıştır. 22 Temmuz'da da adayı İngiltere adına yönetmek üzere Sir Garnet Wolseley'i Yüksek Komiser olarak göndermiştir.³¹²

Adadaki Müslümanlar, Osmanlı Devleti tarafından gönderilen ferman sebebiyle yeni idareyi sükûnetle karşılamış, Hıristiyanlar ise daha sonra sorunlar yumağına dönüşecek olan 1821 Yunan isyanından beri hayalini kurdukları³¹³ Yunanistan'a bağlanma emelleri için yeni idareyi bir aşama olarak görmüşlerdir.³¹⁴ 1878 yılında Kıbrıs'ın İngiltere'ye kiralanmasının ardından Rumların Enosis istekleri giderek artmıştır.³¹⁵

³⁰⁸ Kuran vd., "Kıbrıs İdaresinin İngiltere'ye Terki", 66; Bozkurt, *İngiltere'nin Kıbrıs Adasını İlhak Süreci*, 77.

³⁰⁹ Detaylı bilgi için bk. Bozkurt, *İngiltere'nin Kıbrıs Adasını İlhak Süreci*, 77-80.

³¹⁰ Kurat, *Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği*, 101.

³¹¹ Alasya, *Tarihte Kıbrıs*, 130.

³¹² Halil Fikret Alasya vd., "İngiliz İdaresinde Tatbik Edilen Politika", *Kıbrıs ve Türkler* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1964), 68.

³¹³ Alasya vd., "İngiliz İdaresinde Tatbik Edilen Politika", 69.

³¹⁴ Ahmet An, *Dinsel Toplumdan Ulusal Topluma Geçiş Süreci ve Kıbrıs Türk Liderliğinin Oluşması: 1900-1942* (Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları, 1997), 18.

³¹⁵ Ergenekon Savrun, "1571 Türk Yönetiminden, 1878-1925 İngiliz Taç Kolonisi' ne; Kıbrıs Üzerinde Enosis Faaliyetleri ve İngiliz Stratejisi", *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi* 3/1 (01 Nisan 2017), 1.

Kıbrıs Adası, 1878'den 1914'e kadar İngiliz idaresinde bir Osmanlı toprağı olarak yönetilmiştir. Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na Almanya saflarında katılınca, İngiltere Hükûmeti 5 Kasım 1914 yılında Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. Bu ilanla beraber İngiltere, 4 Haziran 1878 yılında yapılan Osmanlı-İngiliz ittifak antlaşmasını da hükümsüz saydı. Böylece İngiltere antlaşmada taahhüt ettiği, Osmanlı Devleti'nin Asya topraklarını Rusya'ya karşı koruma sorumluluğundan da kurtuldu.³¹⁶ İngiliz Hükûmeti aynı gün savaş ilanı kararının yanında Kıbrıs Adası'nı da ilhak ettiğini açıkladı.³¹⁷ Bu açıklamaya göre İngiltere hükûmeti, 4 Haziran 1878 ve 1 Temmuz'da yapılan ek antlaşmaların hükümsüz olduğunu ilan etmiştir.³¹⁸

İngiliz Yüksek Komitesi 27 Kasım 1917 tarihinde bazı kararlar alıp bu kararları çıkarılan bir beyanname ile ilan etti. Kıbrıs'ta doğmuş olup da halen Kıbrıs'ta ikamet eden Osmanlı vatandaşları ilhak tarihinden itibaren İngiliz vatandaşlığına geçecek, Kıbrıs'ta doğmamış fakat adada ikamet eden Osmanlı vatandaşları Kıbrıs'ı terk edebilecek, bir sene içinde adayı terk etmeyen Osmanlı vatandaşı Türkler İngiltere vatandaşlığına geçirilecek.³¹⁹ İngilizlerin 1914'te adayı ilhak etmesinden sonra çıkarılan beyannamelerle İngiliz vatandaşlığını kabul etmek istemeyen Kıbrıslı Türkler Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmışlardır.³²⁰

Kıbrıs Adası, Kuruluş Savaşı sonrasında 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması'nın 20. Maddesiyle İngiltere'ye devredilmiştir.³²¹ Ancak 1878 yılında imzalanan hükümlerlik antlaşması ihlal edildiği için Kıbrıs Sorunu günümüze kadar çözülemeden gelmiştir.³²²

³¹⁶ Bozkurt, *İngiltere'nin Kıbrıs Adasını İlhak Süreci*, 88.

³¹⁷ Sebahattin Özel, "Birinci Dünya ve Milli Kurtuluş Savaşları İle Sonrasında Kıbrıs Türklerinin Genel Durumu", *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, ed. Ali Ahmetbeyoğlu - Erhan Afyoncu (İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı, 2001), 161.

³¹⁸ Ahmet C. Gazioğlu, *İngiliz İdaresinde Kıbrıs: Statü ve Anayasa Meseleleri* (İstanbul: Ekin Basımevi, 1960), 27.

³¹⁹ Gazioğlu, *İngiliz İdaresinde Kıbrıs*, 28.

³²⁰ Gazioğlu, *İngiliz İdaresinde Kıbrıs*, 28-29; Bozkurt, *İngiltere'nin Kıbrıs Adasını İlhak Süreci*, 89.

³²¹ Alasya vd., "İngiliz İdaresinde Tatbik Edilen Politika", 78.

³²² Bozkurt, *İngiltere'nin Kıbrıs Adasını İlhak Süreci*, 90.

1.1. Osmanlı'nın Adayı Kaybetmesinden Sonraki Genel Dini Durum

Kıbrıs Adası'nın idaresini ele geçirdikten sonra İngiliz Hükûmeti, Sir Garnet Wolseley'i Yüksek Komiser olarak atamıştır. Wolseley, 23 Temmuz 1878 tarihinde yayınladığı bildiriye; adada yaşayanlara adil davranılacağını ve hukuki güvenceden herkesin eşit olarak yararlanacağını, adanın maddi ve manevi refahını artıracak her türlü girişimin yapılacağını ilan etmiştir.³²³ Kıbrıs'ta yürürlüğe soktuğu idari düzenlemeden sonra İngiltere, 6 Ağustos 1878 tarihinde, ada yönetiminin devrini tamamlamıştır.³²⁴

İngiliz Hükûmeti, Kıbrıs'ta yönetimi devraldığında adada Osmanlı tarafından kurulmuş olan ve işleyen bir düzen ve farklı yapıda olan iki ana toplumsal unsur bulmuştur. Bunlar Enosis* idealini sürekli gündemde tutan Yunan milliyetçiliğinden etkilenmiş olan ve Yunanistan'la birleşme isteği olan Rumlar ile adanın yönetimini "geçici" olarak İngiltere'ye terk eden Osmanlı Devleti'ne sadık olan Müslüman Kıbrıs Türk toplumdur.³²⁵

Kıbrıs'ın yönetimini devraldıktan sonra Sir Garnet Wolseley'in idari anlamda ilk olarak Kıbrıs Mutasarrıfı ile altı kaymakamı görevlerinden almış ve onların yerine Yüksek Komisere bağlı olarak çalışacak Komiserler atamıştır.³²⁶ İdari anlamda yapılan bu düzenlemeye ilave olarak kamusal görevlerde bulunan bazı Müslüman yöneticiler görevlerinden uzaklaştırılmış, onların yerine ise ilk önce İngiliz daha sonra Ermeni ve Rumlar getirilmiştir.³²⁷

Kıbrıs'ta yaptığı bu idari düzenlemelerden sonra İngiliz Hükûmeti 14 Eylül 1878 tarihinde yayımladığı Kraliyet Emri (Order in Council) ile adanın siyasi yapısını belirleyen ilk Kıbrıs Anayasası'nı yürürlüğe koymuştur.³²⁸ Kıbrıs Anayasası

³²³ Gazioğlu, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs II, 1878-1952*, 30.

³²⁴ Mehmet Balyemez, *İngiliz Yönetimi Döneminde Kıbrıs Türklerinin Siyasi Örgütlenmeleri (1923-1960)* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 8.

* Kıbrıs'tan İngilizleri ve Türkleri çıkararak adayı Yunanistan'a bağlama ideali.

³²⁵ Gürel, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960)*, 160-161.

³²⁶ Meltem Onurkan Samani, *Kıbrıs Türk Milliyetçiliği* (İstanbul: Bayrak Matbaacılık, 1999), 29; Balyemez, *İngiliz Yönetimi Döneminde Kıbrıs Türklerinin Siyasi Örgütlenmeleri*, 10.

³²⁷ Alasya, *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs' ta Türk Eserleri*, 135-136.

³²⁸ Balyemez, *İngiliz Yönetimi Döneminde Kıbrıs Türklerinin Siyasi Örgütlenmeleri*, 10.

ile siyasi yapının en üst organı olarak Kavanin Meclisi³²⁹ belirlenmiştir. Yüksek Komiser başkanlığındaki Kavanin Meclisi'nde üç İngiliz üye ile bir Müslüman, bir Rum ve bir Ermeni'den oluşan seçilmiş üç üye yer almıştır.³³⁰ Rumların meclisin nüfus oranına göre olması gerektiğini beyanları üzerine Wolseley, 30 Kasım 1882 tarihinde yaptığı düzenleme ile Kavanin Meclisi'ndeki üyelerin dağılımını dokuz Hıristiyan, üç Müslüman ve altı İngiliz üye olarak değiştirmiştir. Kıbrıs Adası'ndaki Müslüman Türk toplumu bu düzenlemelerden sonra toplumsal statülerinin 1878 yılı öncesi gibi olamayacağı anlamış ve en azından Rum toplumu ile eşit siyasi haklara sahip olmak istemişlerdir.³³¹

1.1.1. Müslümanlar

İngilizlerin Kıbrıs Adasının idaresini teslim aldıkları 1878 yılında adada iki yüz cami ve mescit, on beş tekke ve sekiz medrese bulunuyordu. Ada üzerindeki dağılımları ise; Lefkoşa'da altmış dokuz cami ve mescit, altı tekke ve altı medrese, Larnaka'da yirmi bir cami ve mescit, üç tekke, Limasol'da on altı cami ve mescit, bir tekke, bir medrese, Mağusa'da kırk dört cami ve mescit, üç tekke, Baf'ta otuz üç cami ve mescit, bir tekke, bir medrese, Girne'de ise on yedi cami ve mescit, bir tekke şeklindeydi.³³²

Kıbrıs'ta İngiliz döneminde arazilerin yaklaşık yarısı Türklere aitti. Kıbrıs Adası'nda bulunan dükkân, kahvehane, han, hamam gibi dokuz yüz altmış dokuz işyerlerinin altı yüz yetmiş altısı Müslümanlara, iki yüz doksan üçü ise gayrimüslimlere aitti. Yani Müslümanlar mülklerin yaklaşık %70'ine sahipti.³³³ Tarımla uğraşanların oranı Türklere daha fazla olduğu için diğerlerine oranla ekilip dikilen arazi Türklerin elinde daha fazla idi.³³⁴

³²⁹ Kavanin Meclisi hakkında detaylı bilgi için bk. Meltem Onurkan Samani, *Kıbrıs' ta Bir Sömürge Kurumu: Kavanin Meclisi (1882-1931)* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2007).

³³⁰ Balyemez, *İngiliz Yönetimi Döneminde Kıbrıs Türklerinin Siyasi Örgütlenmeleri*, 11.

³³¹ Hill, *A History of Cyprus*, 4/418.

³³² *Cyprus Blue Book For The Year 1900-1901*, 1901, 256.

³³³ Çelik, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs'ın İdari ve Sosyal Durumu*, 269.

³³⁴ Yusuf Sarıncay (ed.), *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs: Nüfusu-Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları* (Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı), 36.

İngiliz idaresi Osmanlı Devleti'nden yönetimi devraldıktan sonra adada yönetici statüsünde olan Türkleri görevden almış ve yerlerine İngiliz idarecileri atamıştır. Alt kademelerde görev yapan memurların ise görevlerine devam etmelerine izin vermiştir. Adada yaşayan Rumlar İngiliz sömürge yönetimine Türk memurlar hakkında şikâyetlerde bulunmuştur. İngiliz idaresi Türk memurların Osmanlı yönetiminden kalma tecrübelerinden faydalanmışlar, raporlarında Türklerin düşük maaşla, düzenli, disiplinli ve idarecisine sadık kimseler olduklarından bahsetmişlerdir. Ancak girişimciliklerinin Rumlara oranla zayıf olduğundan mallarının el değiştirdiğini de raporlarında kaydetmişlerdir.³³⁵

İngiliz İdaresi döneminde adada kurulan polis teşkilatına çoğunluk olarak Türklerden alım yapılmıştır. Bunda adada Osmanlı döneminden kalma dört yüz Türk askerinin ve Osmanlı Padişahı 2. Abdülhamit'in isyan çıkarılmaması ve sükûnetle davranılması talimatının etkili olduğu söylenebilir. İngiliz yönetimi polis teşkilatı kurarken çıkacak olan maliyeti hesaplamak için Osmanlı'dan 1873 ile 1877 yılları arasına ait masraf defterlerini istemiş ve bu defterler kendilerine gönderilmiştir.³³⁶ Ada İngiliz idaresine geçtikten sonra ada dışında Osmanlı ordusunda görev yapan Kıbrıslı Müslümanlar ailelerinin yanına dönmek istemiş, istifalarını vererek ya da emekli olarak adaya dönüp polis teşkilatına katılmışlardı. Polis teşkilatı beş yüz yetmiş dört Müslüman ve seksen sekiz Hıristiyan personelden oluşmaktaydı. Müslümanlar (Türkler) disiplini sevdikleri için polis teşkilatına katılıyor, Hıristiyanlar ise düşük maaşı sebebiyle polisliği tercih etmiyorlardı. İngiliz idaresi polis teşkilatını kurarken yarı yarıya kurmayı düşünmüş ancak Rumlar disiplinsiz davranışları sebebiyle tercih edilmemiştir. Türkler ise itaatkâr, saygılı ve komutanlarına bağlıydı.³³⁷ Rumların tercih edilmemesi Rum basınında şikâyet konusu olmuş ve nüfusa göre orantılı olması talep edilmişti. İlerleyen yıllarda Rumların sayısı artmasına rağmen Türkler çoğunlukta olmuştur. Polis teşkilatında, 5 Mayıs 1911 tarihli rapora göre dört yüz elli beş Müslüman, iki yüz doksan Hıristiyan görev yapmaktaydı.³³⁸ İngiliz yönetimi kolluk kuvveti olarak genellikle Türkleri

³³⁵ National Archive NA, *Colonial Office [CO]*, 883/4/5.

³³⁶ Osmanlı Arşivi BOA, *Hariciye Nezâreti Siyasi Kalemi [HR.SYS]*, No. 897, Gömlek No. 13.

³³⁷ Esmé Scott-Stevenson, *Our Home in Cyprus* (Chapman and Hall, 1880), 69-71; NA, *CO*, 883/4/5.

³³⁸ National Archive NA, *Colonial Office [CO]*, 883/7/10.

seçmiş ve bu şekilde adada bir güç dengesi oluşturmaya çalışmıştır. İngiliz idaresi bir nüfus dengesi oluşturmaya çalışsa da Mısır, Anadolu ve Adalar'dan Kıbrıs'a Rum göçü olmuş ve bu denge sağlanamamıştır. Rumlar genellikle ticaret ve zanaatla uğraşırken Türkler de asker, polis veya memur olmayı tercih etmiştir.³³⁹ Bu dönemde basında Türklerin çocuklarını ticarete yönlendirmesini teşvik eden haberler yer almış, meslek sahibi olan Türklerin babalarının mesleği ve esnafılık yerine memurluğu tercih etmesinden bahsedilerek çocukların eğitim aldıktan sonra ticarete yönlendirilmeleri tavsiye edilmiştir. Adada ticarete Rumların daha etkin olması ve memuriyette de Rumların itirazları sebebiyle İngiliz idaresinin Rum istihdamı yapması sebebiyle Türkler ekonomik olarak zor duruma düşmüştür. Ekonomik olarak zor duruma düşen Türkler için Türk aydınlar Doktor Hafız Cemal önderliğinde Sanayi Mektebi kurmuştur. Ancak bu mektep iç çekişmeler sebebiyle uzun ömürlü olmamış Doktor Hafız Cemal ise adayı terk etmek zorunda kalmıştır.³⁴⁰

Türkler arasında ilk ayrılık tohumları da İngilizler tarafından atılmıştır.³⁴¹ İngiliz idaresinin ve dolayısıyla Kavanin Meclisi'nin talimatlarını uygulayanlar Enosis yanlısı olmakla suçlanmışlardır. 1902 yılında Evkaf İdaresi'nin tercümanı İrfan Efendi ve Müftü Vekili Tayyip Efendi, Kavanin Meclisi'nin Türk üyeleri Hafız Ziyai Efendi ile Ahmet Derviş Efendi'ye karşı “*mebuslarımız adayı Yunanistan'a vermek için Rumlara birlik yaptılar*” diyerek halkı kışkırtmıştır. Kıbrıs Tarihi yazarı Zannetos'a göre bu kışkırtmanın altında da bizzat İngilizlerin köylerde dağıttığı bildiriler yatmaktadır.³⁴² Çünkü İngilizler kendilerine karşı Rum ve Türklerin bir araya gelmesini hiçbir zaman istemediler.³⁴³ Hâlbuki Hafız Ziyai Efendi Milli Mücadele döneminde de görüleceği üzere Evkafın İngiliz idaresinin isteği doğrultusunda yönetilmesine karşı çıkmış ve Evkaf mallarının zarara uğratıldığını

³³⁹ Çelik, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs'ın İdari ve Sosyal Durumu*, 272.

³⁴⁰ Detaylı bilgi için bk. Harid Fedai, *Kıbrıs Sanayi Mektebi* (Lefkoşa: KKTC Milli Eğitim, Kültür, Gençlik ve Spor Bakanlığı, 1997); Ahmet An, *Kıbrıs Türk Kültürü Üzerine Yazılar* (Lefkoşa: Kılıncım Yayınları, 1999), 164-173; Çelik, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs'ın İdari ve Sosyal Durumu*, 273; Oğuz Karakartal, “Dr. Hâfız Cemal (Lokman Hekim)’ den Bir Teşhis ve Reçete: ‘Kıbrıs Osmanlılarına Mahsus Parlak İstikbâl Programı’ (1909)”, *Kıbrıs Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi* 1/1 (30 Mayıs 2017), 44.

³⁴¹ An, *Dinsel Toplumdan Ulusal Topluma Geçiş Süreci ve Kıbrıs Türk Liderliğinin Oluşması*, 14.

³⁴² Sibel Akgün, “Kıbrıslı Müslüman Türklerin Siyasi ve Toplumsal Gruplaşma Örneği Olarak “Kadıncılar- Müftücüler / Müftücüler- Evkafçılar (1878- 1914)”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/2 (25 Nisan 2017), 1159.

³⁴³ An, *Dinsel Toplumdan Ulusal Topluma Geçiş Süreci ve Kıbrıs Türk Liderliğinin Oluşması*, 13-14.

dile getirmişti. İngiliz İdaresi yukarıda bahsedilen tahriklerle, Türklerin Evkaf İdaresi üzerinde söz sahibi olması gerektiğini savunan Hafız Ziyai Efendiye etkisiz hale getirmeye çalışmıştır.³⁴⁴

İngiliz idaresi döneminde adada Rumlar başpiskoposluk kavgası ile iki gruba ayırdıkları gibi Türkler de Kadı ve Evkaf taraftarları olarak iki gruba ayrılmış ve İngilizlerin böl-yönet politikası işletilmiştir. Bu şekilde İngiliz yönetimi Kıbrıs'ta nüfusun büyük kısmını oluşturan iki toplumu istediği gibi yönetmiştir.

1.1.1.1. Naiblik

4 Haziran 1878 Antlaşmasına ek olarak Sadrazam Saffet Paşa ile Layard arasında imzalanan 1 Temmuz ek antlaşmasına göre adadaki Müslüman halkın dini işleriyle şer'i mahkemeler ilgilenmeye devam edecekti.³⁴⁵ Bu sebeple İngiliz idaresi döneminde adada ikili hukuk sistemi uygulanmıştır. Yapılan antlaşmaya uygun olarak adada yaşayan Müslümanların dini işlerine ve kendi aralarındaki hukuki işlere bir süreye kadar şer'i mahkemeler bakmıştır.

Kıbrıs Naibliği Mahkeme-i Şer'iyesi, adada Müslümanlar arasında çıkacak olan her türlü şer'i meseleyi mahkeme etmeye ve hüküm vermeye yetkili ve bağımsızdı. Şer'i konular, nizamiye mahkemelerince ortaya koyulan kanunlar dışında, hakkında açık hüküm bulunmayan ve şer'i incelemeye ihtiyaç duyan, naibin görev alanını da ilgilendiren tüm şer'i hususlardır.³⁴⁶ Naib, adada Müslümanların dini başvuru makamı ve şer'i hukuklarının belirlendiği makam olması sebebiyle Kıbrıs adliye mahkemeleri hakkında İngiliz idaresi tarafından yayınlanan kararnamelerden muaftı. Ada yönetimi Müslümanları ilgilendiren şer'i konularda Naibliğin yaptığı müracaatları kabul etmek ve uygulamakla yükümlüydü. Kesinleşen şer'i ilam kararlarını uygulamak da sadece kaza adliye mahkemesi hâkimlerine aitti. Şer'i mahkemeler tarafından şer'i bir hüküm sebebiyle mahkûm olanların kaza mahkemeleri hâkimleri tarafından sorgulanması geçerli olmayıp mahkeme niteliği

³⁴⁴ Gazioğlu, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs II, 1878-1952*, 80-81; Samani, *Kıbrıs' ta Bir Sömürge Kurumu*, 162-163.

³⁴⁵ Osmanlı Arşivi BOA, *Yıldız Esas Evrakı [Y.EE]*, No. 41, Gömlek No. 149.

³⁴⁶ Çelik, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs'ın İdari ve Sosyal Durumu*, 275.

taşımamakta ve istinafa gitmeleri de şer'i karar olmaları sebebiyle kabul edilmemekteydi. Herhangi bir şer'i ilam hükmünü tartışmaya açmak veya şer'i meselelerle ilgili bir davayı görmek nizamiye mahkemelerinin yetkisi dışındaydı. Şer'i mahkemelerde kararlar İslam fıkıh hükümlerine göre verilirdi.³⁴⁷

İngiliz idaresi 16 Mart 1882 tarihinde çıkarmış olduğu “*Kıbrıs Muhâkim-i Adliyesi Kanunu*” kapsamında adadaki hukuk sisteminde şer'i mahkemelerin Müslümanlarla ilgili hükümleri dışındaki yetkilerini yeni kurulan adliye mahkemelerine devretmiştir.³⁴⁸ 4 Mayıs 1883 tarihinde Osmanlı Devleti'nin adaya müdahalesini engellemek ve sınırlamak amacıyla “*Kıbrıs'ta İslam Şer'îye Mahkemeleri'nin Yargılama Sınırlarının Düzenlenmesine Dair Kanun*” yayınlarak adadaki şer'i mahkemelerin yetki ve sorumluluk sahaları ile teşkilatlanmaları ile ilgili düzenlemeler yapmıştır.³⁴⁹

Kıbrıs'taki şer'i mahkemeler 16 Ağustos 1883 tarihinde çıkarılan bir kanunla dört bölge mahkemesine ayrıldı. Bu kanuna göre Osmanlı Devleti tarafından atanan Kıbrıs Naibi sadece Lefkoşa Merkezinden sorumlu tutuldu. Bu düzenlemeye göre Bâbiâli'ye sadece Kıbrıs merkez naibi olarak görev yapacak olan kadıyı belirleyebilme yetkisi verildi. Merkez naibinin atanması ise Kıbrıs Yüksek Komiseri tarafından onaylandıktan sonra resmi gazetede yayınlanması ile yürürlüğe giriyordu. Bu kanuna göre Kıbrıs Naibi, diğer bölgelerdeki naiblere müdahale edemeyip, sadece Lefkoşa merkezdeki davalara bakabiliyordu. Bu durum Kıbrıs'ta İngiliz mahkemesine de konu olmuş, mahkeme baş kadının kaza kadıları üzerinde yetkisi olmadığına karar vermiştir.³⁵⁰ Bu kanunla, anlaşma gereği Bâbiâli tarafından atanan başkadının Lefkoşa merkezi dışında yetkisi kalmamış kazalardaki naibler müstakil hale gelmiştir. Böylece İngiliz idaresi tarafından atanmaları sebebiyle diğer üç bölge

³⁴⁷ KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi MAA, *Fetva Eminliği Belgeleri [FE]*, Kutu. 4, Dosya. 26, Gömlek. 28, Belge. 1; National Archive NA, *Colonial Office [CO]*, 883/3.

³⁴⁸ KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi MAA, *Fetva Eminliği Belgeleri [FE]*, Kutu. 7, Dosya. 54, Gömlek. 1, Belge. 1.

³⁴⁹ *The Cyprus Gazette*, “Supplement” (05 Haziran 1883), 312 No. 109.

³⁵⁰ *The Cyprus Law Reports: Cases Determined by the Supreme Court of Cyprus on Appeal from the Daavi Courts and District Courts* (Nicosia, Cyprus: Published by the authority of the judges of the Supreme Court, 1894), 2/26-29; Çelik, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs'ın İdari ve Sosyal Durumu*, 276.

naibi (kadısı) İngiliz idaresinin naibleri olmuştur.³⁵¹ İngilizler 1883 yılında yapmış oldukları bu kanuni düzenlemelerle 1878 yılında Osmanlı Devleti ile yapılan antlaşmada yer almayan hükümlerden doğan boşluğu iyi değerlendirmişlerdir. Bu düzenlemeler ile Müslümanların dini hayatları ile ilgili konularla ilgilenen şer'i mahkemelere müdahale ederek adadaki şer'i mahkemelerin sayısı ve yetkilerini sınırlandırmıştır.

Ada yönetiminin İngilizlere devredildiği 1878 yılında adada görevli olan Kadı Ahmet Neşet Efendi ile ilgili de bir kriz yaşanmıştı. Osmanlı İdaresi Kıbrıs Başkadısı Ahmet Neşet Efendi'yi görevden alarak yerine Asım Efendi'yi Başkadı olarak tayin ettiğini İngiliz yönetimine bildirdi.³⁵² Bu sırada adada Yüksek Komiser olan Wolseley, Bâbîâli'nin bu atamasını onaylamamış, idari görevde olan birinin detaylı tetkik yapılmadan görevinden alınamayacağını belirterek Osmanlı'nın adadaki iç işlere müdahalesini engellemeye çalışmıştır.³⁵³ İngiliz idaresinin Ahmet Neşet Efendi'yi görevden almayacağını bildirmesi üzerine Şeyhülislam Asım Efendi'yi Bağdat Kadılığına tayin etmiştir.³⁵⁴ Başkadı Ahmet Neşet Efendi 1877 yılında göreve gelmiş ve 28 Eylül 1884 yılında ölünceye kadar Kıbrıs Naibi olarak görev yapmıştır.³⁵⁵

Ahmet Neşet Efendi'nin vefatından sonra ise Mevlana Ebulhayr Efendi Lefkoşa Naibi olarak Osmanlı Hükûmeti tarafından görevlendirildi.³⁵⁶ İngiliz Hükûmeti Kıbrıs'ta yaşayan daha ehliyetli kimselerin olduğunu söylese de Osmanlı Devleti Ebulhayr Efendi'de ısrar etmiş ve İngiliz Hükûmeti gecikmeli de olsa tayini onaylamıştır.³⁵⁷ Ebulhayr Efendi'nin Kadılığı döneminde Kıbrıs'ta "Cemiyet-i Hayriye-i İslamiye" adı ile bir yardım cemiyeti kurulmuş ve ada içinde ve dışında eğitim gören öğrencilere yardımda bulunmuştur.³⁵⁸

³⁵¹ Fadıl Niyazi Korkut, *Hatıralar* (Mağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi, 2000), 52.

³⁵² Osmanlı Arşivi BOA, *Hariciye Nezâreti Siyasi Kalemi [HR.SYS]*, No. 892, Gömlek No. 1.

³⁵³ Anne Cavendish (ed.), *Cyprus 1878: The Journal of Sir Garnet Wolseley* (Nicosia: Cultural Centre of the Cyprus Popular Bank, 1991), 124-127; Zia, *Kıbrıs'ın İngiltere'ye Geçişi*, 90-91; Çelik, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs'ın İdari ve Sosyal Durumu*, 81.

³⁵⁴ Hill, *Kıbrıs Tarihi*, 350-351; Zia, *Kıbrıs'ın İngiltere'ye Geçişi*, 91.

³⁵⁵ Hill, *Kıbrıs Tarihi*, 651.

³⁵⁶ Kıbrıs Vakıflar İdaresi Arşivi KVİA, *Kıbrıs Şer'îye Sicilleri [KŞS]*, No. 54, Sayfa. 51, Hüküm. 99.

³⁵⁷ Çelik, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs'ın İdari ve Sosyal Durumu*.

³⁵⁸ Ahmet An, *Kıbrıs'ın Yetiştirdiği Değerler (1782-1899)* (Ankara: Akçağ).

Ebulhayr Efendi'nin vefatından sonra Bâbîâli tarafından Kıbrıs Naibliğine 1891 yılında Mustafa Fevzi Efendi atanmıştır. Mustafa Fevzi Efendi hakkında adadaki Müslüman ahali 1894 yılında İngiliz yönetimine ve Bâbîâli'ye zeki ve akıllı biri olmadığı ve haksızlık yaptığı ile ilgili şikâyetlerde bulunmuştur.³⁵⁹ Bu şikâyetler üzerine Mustafa Fevzi Efendi Kıbrıs Naibliği görevinden alınmış ve yerine Ataullah Efendi tayin edilmiştir. Ataullah Efendi Kıbrıs Adasında idadi kurulması için büyük gayret sarf etmiştir.³⁶⁰ Ataullah Efendi hakkında da Osmanlı yönetimine toplu dilekçe verilmiş ve kendisinden rahatsızlık duyulduğu ifade edilmiştir.³⁶¹ Ataullah Efendi üç yıl Kıbrıs Adası'nda görev yaptıktan sonra uyum sağlayamadığını belirterek adadan ayrılmış ve Beyrut Naibliği görevine nakil olmuştur. Ataullah Efendi'nin yerine 11 Mart 1898 tarihli Yüksek Komiser onayı ile Mehmet Vecihi Efendi Kadı olarak atanmıştır.³⁶² Mehmet Vecihi Efendi, Kavanin Meclisi Üyesi Hafız Ziyai Efendi ile birlikte Kıbrıslı Türklerin meseleleri ile özellikle de Evkaf meselesi ile yakından ilgilenmiştir.³⁶³ Mehmet Vecihi Efendi okullarla ilgili düzenlemeler yapması sebebiyle dönemin Kıbrıs Müftüsü Ali Rıfkı Efendi tarafından İstanbul'a şikâyet edilmiştir.

Mehmet Vecihi Efendi Evkafın Şer'iyye mahkemesine devredilmesi gerektiğini Kıbrıs Yüksek Komiserine söylediği³⁶⁴ gibi, Kavanin Meclisi Üyesi Derviş Paşa vasıtasıyla Kavanin Meclisi'ne de taşımıştır.³⁶⁵

Mehmet Vecihi Efendi'nin rahatsızlanması sebebiyle 1900 yılından itibaren Sivas Kadısı Osman Nuri Efendi Kıbrıs Naibi olarak görevlendirilmiştir. Adada yaklaşık yedi yıl görev yapan Osman Nuri Efendi de Müftü ile anlaşamamış ve bölgenin hassasiyeti sebebiyle görevinden alınarak yerine Numan Efendi görevlendirilmiştir.

³⁵⁹ Osmanlı Arşivi BOA, *Sadâret Eyâlât-ı Mümtâze Kalemî Belgeleri [A.}MTZ.KB]*, No. 1, Gömlek No. 1.

³⁶⁰ *Kıbrıs Gazetesi* (14 Mart 1898).

³⁶¹ Korkut, *Hatıralar*, 21-22.

³⁶² *The Cyprus Gazette*, "His Excellency The Officer Administering the Government Has Been Pleased To Appoint Mehmed Vedjih Effendi To Be Cadi Of Cyprus, To Have; Jurisdiction İn The Town Of Nicosia No:4187" (18 Mart 1898), 3580.

³⁶³ Dr. Fazıl Küçük, *Evkaf'ın Kayıtsız Şartsız Topluma Devir-Teslimi 56 Yıl Süren Kavga*, ed. Altay Sayıl (Lefkoşa: KKTC Vakıflar İdaresi Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1999), 115-116.

³⁶⁴ Korkut, *Hatıralar*, 22.

³⁶⁵ National Archive NA, *Colonial Office [CO]*, 69/12, 490-491.

Numan Efendi daha çok Evkaf ile ilgili sorunlar ve yolsuzluklarla ilgilenmiştir. Numan Efendi'nin şikâyeti üzerine Evkaf Murahhası İrfan Efendi 2. Abdülhamit tarafından görevinden azledilmiş ancak İngiliz yönetimi İrfan Efendi'yi aynı görevine devam ettirmiştir.³⁶⁶

Numan Efendi 1910 yılında üç yıldan fazla Kıbrıs Naibi olarak görev yaptıktan sonra Kıbrıs'taki görevinden Beyrut Naibliği' ne atanmıştır. Beyrut Naibliği görevine başlamadan da vefat etmiştir. Tam bir İngiliz yanlısı olan Kavanin Meclisi Üyesi Mehmet Şevket Bey tarafından Bâbîâli'ye Numan Efendi'yi şikâyet edip İngiliz idaresini ve Evkafın faaliyetlerini öven bir şikâyetname gönderilmiştir.³⁶⁷ Numan Efendi'den sonra 28 Şubat 1911 tarihinden itibaren Ali Rıfat Bey Kıbrıs Kadısı olarak görev yapmıştır.

İngiliz İdaresi bu dönemde kaza kadılarının atamasını kendisi yapmış, Bâbîâli tarafından yapılan başkadının atamasını ise Yüksek Komiser onayladıktan sonra resmi gazetede yayınlamıştır.

1.1.1.2. Müftülük

İngiliz yönetimi ada idaresini devraldığı anda adada 1877 yılında Kıbrıs Müftülüğü' ne atanan 1816 doğumlu Kıbrıs'ın önde gelen ailelerinden birine mensup olan Sait Ahmetzâde Esseyid Ahmet Asım Efendi bulunmaktaydı.³⁶⁸

Müftü Ahmet Asım Efendi Kavanin Meclisi'ndeki üye sayılarının eşitliği hakkında mücadele etmiş, Bâbîâli'ye mektuplar göndermiş, İstanbul'dan İngiliz yönetimine uyarılar yapılmış ancak başarılı olamamıştır. Müftü Ahmet Asım Efendi 1884 yılında bir toplantı düzenlemiş, başkanlık yaptığı bu toplantıda İslam mekteplerinin ihtiyaçlarının karşılanması için bir komisyon kurulması kararlaştırılmıştır. Bu komisyon tarafından maddi imkânsızlıklar sebebiyle İngiliz idaresi tarafından kapatılan mekteplerin tekrar açılması, mektep olmayan Müslüman

³⁶⁶ Osmanlı Arşivi BOA, *Hariciye Nezâreti Siyasi Kalemi [HR.SYS]*, No. 900, Gömlek No. 82.

³⁶⁷ KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi MAA, *Fetva Eminliği Belgeleri [FE]*, Kutu. 5, Dosya. 35, Gömlek. 5, Belge. 1-2.

³⁶⁸ Kıbrıs Vakıflar İdaresi Arşivi KVİA, *Kıbrıs Şer'îye Sicilleri [KŞS]*, No. 54, Sayfa. 65, Hüküm. 136.

köylerinde Kur'an ve dini bilgiler öğretecek okullar açılıp bunlara on iki öğretmen istihdamı yapılmasına izin verilmesi talep edilmiştir.³⁶⁹

Müftü Asım Efendi 1887 yılında İngiliz yönetiminde maaşının artırılmasını istemiş, dilekçesi 18 Kasım 1887 tarihinde Yürütme Meclisi'nde görüşülüp bir sonraki Müftüye emsal teşkil etmemek üzere aldığı maaşın iki katına kadar maaş alabileceği kararı alınmıştır.³⁷⁰ Bu dilekçe İngiliz idaresi döneminde Müftü maaşının da İngiliz idaresi tarafından ödendiğini göstermesi bakımından önemlidir. Ahmet Asım Efendi 29 Ağustos 1890 tarihinde 74 yaşında vefat edinceye kadar Kıbrıs Müftülüğü görevine devam etmiştir. 23 Ekim 1890 tarihinde ise Bâbîâli tarafından Ayasofya Camii müderrislerinden Ali Rıfki Efendi Kıbrıs Müftüsü olarak atanmıştır. Ada halkı ise arz-ı mahzar ile adanın yerlilerinden olan ve daha önce Müftü seçilmiş olmasına rağmen Ahmet Asım Efendi'nin Müftü olması için bu görevden çekilen Mehmet Raif Efendi'nin tayin edilmesini istediklerini bildirmiştir.³⁷¹ Ali Rıfki Efendi'nin İngiliz idaresi tarafından onayında yaklaşık beş aylık bir gecikme olmuşsa da İngiliz idaresinin her yıl hazırlanmış olduğu rapor kitaplarında Ali Rıfki Efendinin atama onay tarihi 27 Ekim 1890 olarak raporlanmıştır.³⁷² Ali Rıfki Efendi, Rumların Yunanistan'a bağlanmak için adada eylemler yaptığını, Enosis mitingleri düzenlediklerini ve adadaki Türkleri rahatsız ettiklerini Bâbîâli'ye, İngiltere yönetimine ve adadaki İngiliz yönetimine bildirmiştir.³⁷³ Ali Rıfki Efendi adadaki Yüksek komiserden Rumların taşkınlıklarına ve yaptıkları mitinglere karşı tedbir almasını da istemiştir.³⁷⁴ Ali Rıfki Efendi hakkında zaman zaman İstanbul'a çok yaşlı olması ve görevini layıkıyla yapamadığı şikâyetleri yapılmaktaydı.³⁷⁵ 1910 yılında Ali Rıfki Efendi yaşlılığı sebebiyle görevini hakkıyla yapamadığı, İslam ahalisinin ve vakıfların hukukunu koruyamadığı gerekçesiyle emekli ya da azledilip yerine Hafız Ziyai Efendi'nin tayin edilmesi için Kıbrıs Müslüman ahalisi adına iki

³⁶⁹ Osmanlı Arşivi BOA, *Yıldız Esas Sadrazam Kâmil Paşa Evrakı [Y.EE.KP]*, No. 1, Gömlek No. 86.

³⁷⁰ National Archive NA, *Colonial Office [CO]*, 69/2.

³⁷¹ BOA, *HR.SYS*, No. 892, Gömlek No. 1.

³⁷² *Cyprus Blue Book For The Year 1893-1894*, 1894, 204-205.

³⁷³ Çelik, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs'ın İdari ve Sosyal Durumu*, 291.

³⁷⁴ National Archive NA, *Colonial Office [CO]*, 69/7.

³⁷⁵ KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi MAA, *Fetva Eminliği Belgeleri [FE]*, Kutu. 6, Dosya. 46, Gömlek. 42, Belge. 1.

kişi meşihat makamına dilekçe göndermiştir.³⁷⁶ Ali Rıfkı Efendi İstanbul'a gidip kendini savunmuş ancak 14 Şubat 1910 tarihinde görevinden azledilmiştir.³⁷⁷ Ali Rıfkı Efendiden sonra 1910 yılının Mart ayında Hafız Ziyai Efendi Kıbrıs halkı tarafından seçilmiş, Şeyhülislam Hüseyin Hüsnü Efendi tarafından atanmış ve İngiliz idaresi tarafından da 1 Mayıs 1910 tarihinde ataması onaylanmıştır.³⁷⁸ Hacı Hafız Ziyai Efendi 1894-1904 yılları arasında Kavanin Meclisi Lefkoşa-Girne Mebusluğu, 1904 yılından itibaren ise Girne Kaza Kadılığı yapmıştır.³⁷⁹ Müftülüğü döneminde aynı zamanda Maarif Komisyon Reisliği görevini de yürütmüş bilhassa İdadi Mektebinin gelişmesi için çalışıp tamiratlarını yaptırmıştır.³⁸⁰ Müftü Hacı Hafız Ziyai Efendi 1927 yılında yerine Larnaka Kadısı Hürremzade Hakkı Efendi'nin tayin edilmesi şartı ile emekli olmuştur.³⁸¹

Bu dönem ile ilgili Türk İşleri Komisyonunun Ara Raporu'nda şöyle yazmaktadır:

“1927 yılında Hacı Hafız Ziyai Efendi emekliliğe sevk edildiğinde Türkiye’de ne halifelik ne de İslam Din Bakanlığı olmadığından arzı mahzar imzalanıp Türkiye’ye gönderilmemişti. Bu suretle inhilal eden makamı doldurmak için mesele memleketin müntehiplerine havale olunacak yerde, o zamanki vali kendiliğinden Hürremzade Hakkı Efendiyi Kıbrıs Müftülüğüne tayin etmişti. Bu tayin bir sene devam etmişti. Müftü maaşı bütçeye konmayınca, makam da lağvedilmiş ve Türk Evkaf Murahhasının imzaladığı bir emirle aynı şahıs murahhas tarafından Fetva Emini olarak tayin edilmişti. Böyle olmakla vazifeleri sırf fetva ısdar etmekten ibaret kalmıştı ve camilerin idaresinde veya diğer dini meselelerde hiçbir hakkı kelamı yoktu. 1928 Kasımında Müftülük Makamı vali tarafından lağvedilmişti... Bu meselede halkın reyini alınmamıştı ve yeni ihdas edilen mevki ise Türk cemaatini

³⁷⁶ KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi MAA, *Fetva Eminliği Belgeleri [FE]*, Kutu. 6, Dosya. 46, Gömlek. 9, Belge. 1.

³⁷⁷ An, *Kıbrıs'ın Yetiştirdiği Değerler*, 122-123.

³⁷⁸ *Cyprus Blue Book 1910-1911* (Nicosia: Government Printing Office, 1911), 174-175.

³⁷⁹ *Cyprus Blue Book 1904-1905* (Nicosia: Government Printing Office, 1905), 160-161.

³⁸⁰ KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi MAA, *Fetva Eminliği Belgeleri [FE]*, Kutu. 3, Dosya. 21, Gömlek. 65, Belge. 1,3.

³⁸¹ An, *Kıbrıs'ın Yetiştirdiği Değerler*, 103.

tatmin etmekten uzaktı. Hükûmet bu hareketiyle İslam âleminde 13 asır ve Kıbrıs'ta üç buçuk asır hüküm sürmüş olan Müftülük makamına son vermiş oldu."³⁸²

İngiliz idaresi döneminde Müftülük makamının ilga edilmesi, yerine Fetva Eminliği makamının ihdas edilmesi ve tekrar Müftülük makamının ihdas edilmesi ile ilgili detaylar aşağıda anlatılacaktır. Türk İşleri Komisyonunun Ara Raporu ada halkının Müftülük makamına olan hassasiyetini göstermesi bakımından önemlidir.

1.1.1.3. Evkaf Murahhası

İngilizlerin adayı devralırken yapmış oldukları antlaşma gereğince Evkaf Nezareti tarafından belirlenecek olan bir Müslüman ve İngilizler tarafından atanacak bir üye (murahhas) ile Evkafın işlerinin yürütülmesi kararlaştırılmıştı. Vakıf mallarının durumunun takibi ve geliştirilmesi, mütevellilerin azli ve değişiminin takibi, din görevlilerinin ataması Evkaf kurumu tarafından yapılmaktaydı. Din görevlilerinin maaşları Evkaf bütçesinden ödenip Müslüman okullarındaki öğretmenler için de tahsisat ayrılmaktaydı.³⁸³ İngilizler, Evkaf Müdürü kadrosu yerine kendi atadıkları Evkaf muhasebecisi kadrosu ile Vakıflara ait hesaplar ve yazışmaları kontrol altına almış, antlaşmada yer alan kararları uygulamayarak Evkaf üzerinde büyük etkiye sahip olmuşlardır.

İngiliz yönetimi sırasında Kıbrıs'ta vakıfların hangi durumlarda Evkaf tarafından idare edileceği ile ilgili 21 Mayıs 1880 tarihinde Kıbrıs Naibi Ahmet Neşet Efendi, Kıbrıs Müftüsü Ahmet Asım Efendi ve Meclis-i De'âvî Naibi Hasan Hüsni Efendi bir toplantı yapmış ve Evkafın idaresi ile ilgili kararlar almıştır.³⁸⁴ 14 Haziranda yapılan toplantıya ise yukarıdakilere ek olarak Evkaf muhasebecisi Ahmet Hulusi Efendi ile Evkafa İngiliz üye olarak atanan Seager de katıldı. Bâbîâli tarafından görevlendirilecek olan delege ise henüz adaya gelmemişti.³⁸⁵ Osmanlı Evkaf Nezareti, Kıbrıs'ta Evkaf Muhasebecisi olarak Ahmet Hulusi Efendi

³⁸² *Türk İşleri Komisyonunun Ara Raporu 1949* (Lefkoşa: Hükûmet Basımevi, 1950), böl. 4; An, *Dinsel Toplumdan Ulusal Topluma Geçiş Süreci ve Kıbrıs Türk Liderliğinin Oluşması*, 106.

³⁸³ Detaylı bilgi için bk. Çelik, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs'ın İdari ve Sosyal Durumu*, 296.

³⁸⁴ Kıbrıs Vakıflar İdaresi Arşivi KVİA, *Atik Emirname Kaydı*, Sayfa. 222, Hüküm. 345.

³⁸⁵ National Archive NA, *Foreign Office [FO]*, 78/5116, 18.

bulduğundan Evkaf memuru tayinine gerek duymamış ve 1881 yılında Ahmet Hulusi Efendi delege olarak da atanmıştır.

Osmanlı Devleti 10 Ağustos 1883 tarihinde Hüseyin Ata Efendi'yi Kıbrıs Evkaf Muhasebecisi olarak atamıştır. Ancak İngiliz idaresi Ata Efendi'nin tayinini "İslam Evkaf Memuru" olarak onaylamakla birlikte muhasebeci olarak Ahmet Hulusi Efendi'nin görevine devam edeceğini, Osmanlı Devleti'nin sadece murahhas atama hakkı olduğunu beyan etmiştir. Çünkü İngiliz idaresine göre antlaşma hükümleri gereğince Osmanlı'nın murahhas atama hakkı olup muhasebeciye müdahale hakkı yoktu.³⁸⁶ Ahmet Hulusi Efendi 28 Şubat 1893 tarihinden itibaren beş aylık izin almış, yerine vekâleten Lefkoşa ve Girne Kadısı Hüseyin Hüsnü Efendi görevlendirilmiş ve izinleyken 26 Ağustos 1893 tarihinde vefat etmiştir.³⁸⁷

Ahmet Hulusi Efendi'nin vefatından sonra uzun görüşmeler sonucu Bâbiâli ve Kıbrıslı Türkler Hafız Mehmet Ziyai Efendi'yi istemelerine rağmen İngiliz Hükûmeti maliye memurluğu yapmış olan Mehmet Sadık Efendi'yi münhal olan³⁸⁸ Evkaf muhasebecisi ve aynı zamanda Murahhası olarak 8 Temmuz 1894 tarihinde atadı.³⁸⁹

Sadık Efendi 24 Mayıs 1903 tarihinde vefat etmiş³⁹⁰ ve evkaf muhasebeciliği ile murahhaslığı birbirinden ayrılarak muhasebecilik görevine Sadık Efendi'nin oğlu Fahri Bey³⁹¹, evkaf murahhaslığına ise Evkaf idaresinin tercümanlığını yapan İrfan Efendi tayin edildi.³⁹² İrfan Efendi aynı zamanda 21 Aralık 1903 tarihinden itibaren İdare Meclisi Türk delegesi olarak görev yapmaya başlamıştır.³⁹³ Musa İrfan Efendi evkaf üzerinde yaptığı suistimaller sebebiyle sık sık Bâbiâli'ye şikâyet edilmiştir. 1907 yılında şikâyetler üzerine padişahın emri ile görevinden azledilmiş ancak İngiliz idaresinin ricası ile 1908 yılında yeniden görevine iade edilmiştir. İrfan Efendi döneminde adadaki Müslüman Türk toplumu açık bir şekilde kutuplara

³⁸⁶ Osmanlı Arşivi BOA, *Hariciye Nezâreti Siyasi Kalemî [HR.SYS]*, No. 900, Gömlek No. 45.

³⁸⁷ Erdoğan, *Kıbrıs'ta Osmanlılar*, 235.

³⁸⁸ *Cyprus Blue Book For The Year 1893-1894*, 95.

³⁸⁹ *The Cyprus Gazette* (20 Temmuz 1894), 2521 No. 446.

³⁹⁰ National Archive NA, *Colonial Office [CO]*, 69/17, 149.

³⁹¹ KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi MAA, *Fetva Eminliği Belgeleri [FE]*, Kutu. 4, Dosya. 26, Gömlek. 37, Belge. 1.

³⁹² KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi MAA, *Fetva Eminliği Belgeleri [FE]*, Kutu. 3, Dosya. 19, Gömlek. 59, Belge. 1.

³⁹³ *Cyprus Blue Book 1904-1905*, 98.

ayrılmaya başlamıştır.³⁹⁴ Dönemin Kadısı Ali Rıfkı Efendi tarafından Evkaf İdaresi, hesapları ve Musa İrfan Efendi hakkında kapsamlı inceleme yapılırken Birinci Dünya Savaşı başlamış ve ada İngiltere tarafından ilhak edilmiştir. Bu döneme kadar Evkaf üzerinde yapılan tüm tahribat belgelendiği halde hiçbir işlem yapılamamıştır. 30 Aralık 1915 tarihinde Kraliçe'nin emri ile Yüksek Komiser tarafından 5 Kasım 1914 tarihinden itibaren Müslümanlara ait olan vakıfların yönetimi için Musa İrfan ile Charles Sherwood'un atandığı resmi gazetede ilan edildi.³⁹⁵ Müslüman Evkaf Murahhasının ataması bu zamana kadar Osmanlı Devleti tarafından yapıyorken Osmanlı'nın İngilizlerin karşısında savaşa girmesi sebep gösterilerek çıkarılan bir kanunla adadaki İngiliz Yüksek Komiseri tarafından yapılmaya başlamıştır.³⁹⁶ Osmanlı Devleti'nin harcama hesaplarını istemesine karşılık İngiliz idaresi Osmanlı'nın böyle bir teftiş yetkisinin olmadığını bildirmiştir. Musa İrfan Efendi, Müftü Vekili Tayyip Efendi ile bir olup işlerine karışması sebebiyle Kavanin Meclisi'nin Türk üyelerinden Hafız Ziyai Efendi hakkında *Rumlarla bir olup Enosis'i gerçekleştirmek* istediği haberlerini yayıp Türkleri kışkırtmıştır. İrfan Efendi sayesinde adadaki İngiliz yönetimi hem vakıflar hem de Kıbrıs Türkleri üzerinde istediği gibi tasarrufta bulunabilmiştir. Bu durum adadaki Müslüman halkın Evkaf imkânlarından hakkıyla faydalanamayıp hem maddi hem de manevi olarak geri kalmalarına yol açmıştır.

Musa İrfan Efendi'nin vefatının ardından yerine 11 Ağustos 1925 tarihinde İngiliz idaresi tarafından Evkaf yöneticisi olarak Mehmet Münir Bey getirilmiştir.³⁹⁷ Mehmet Münir Beyin görev yaptığı dönemde İngiliz idaresi tarafından Kıbrıs Evkaf Kanunu (Cyprus Evcaf – Mohammedan Religious Property Administration – Order in Council, 1928) çıkarılarak resmi gazetede yayımlanmış³⁹⁸ ve Müslümanların Evkaf ile bağları büyük ölçüde koparılmıştır. Bu kanuna göre camiler, İslam mezarlıkları, Müslüman okulları ile İslam kurumlarına ait mal, para ve araziye yönetmek ve denetlemek amacıyla biri Kıbrıs'ta yaşayan yerli Müslüman, diğeri de

³⁹⁴ Çelik, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs'ın İdari ve Sosyal Durumu*, 311.

³⁹⁵ *The Cyprus Gazette*, "Extraordinary" (30 Aralık 1915), 9207.

³⁹⁶ *The Cyprus Gazette*, "Extraordinary", 9207.

³⁹⁷ *The Cyprus Gazette* (02 Ekim 1925), 453.

³⁹⁸ *The Cyprus Gazette*, "Cyprus Evcaf – Mohammedan Religious Property Administration – Order in Council" (14 Aralık 1928), 867-869.

hükûmet tarafından belirlenecek bir İngiliz idareci atanmıştır.³⁹⁹ Bu kanunun 7. Maddesi gereğince İslam Dinine ait mallar, atanan delegelerin idaresinde Evkaf Dairesi adıyla hükûmete bağlı olarak denetlenecektir.⁴⁰⁰

Evkaf üzerinde bu kadar tahribat yapılması üzerine 1 Mayıs 1931 tarihinde Kavanin Meclisi Üyesi Necati Özkan tarafından Evkaf, müftülük, Şer'iyye mahkemeleri ve Müslüman toplumun diğer sorunlarını görüşmek üzere 1 Mayıs 1931 tarihinde köy ve mahalle temsilcileri ile Milli Kongre'yi gerçekleştirmiştir. Milli Kongre, Evkafın idaresinin Milli Kongre heyeti tarafından seçilen 6 Türk üye ile hükûmet tarafından atanan bir İngiliz üye tarafından yönetilmesini, evkaf tarafından yürütülen hizmetlerin müftülüğe devredilmesini ve evkafın sadece mali işlerle ilgilenmesini, 1928 yılında ilan edilen Kıbrıs Evkaf Kanunu'nun da feshedilmesini teklif etmişse de⁴⁰¹ bunların hiç biri İngiliz idaresi tarafından kabul edilmemiştir. İngiliz idaresi ayrıca bu teklifleri kabul etmediğini de basın yoluyla ilan etmiştir.⁴⁰² Evkaf yönetimi ise Evkafın 1878 ve 1923 antlaşmalarına uygun olarak yönetildiğini ve Kıbrıs Müslümanlarının da Evkaftan memnun olduğunu bu yüzden kongrede alınan kararların yersiz olduğunu bildirmişlerdir.⁴⁰³ Mehmet Münir Bey emekli olduğu 4 Kasım 1948 tarihine kadar bu görevi sürdürmüştür.⁴⁰⁴

Rumların 1931 isyanı neticesinde İngiliz idaresi tarafından Kavanin Meclisi'nin etkisiz kılınması ve sıkıyönetim sebebiyle Evkaf ile ilgili çalışmalar da sekteye uğramıştır. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra da ada Türkleri,⁴⁰⁵

³⁹⁹ Nazım Beratlı, "Kıbrıs'ta Müslüman Evkafı'nın Sömürge Dönemindeki Yönetimi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/56 (25 Nisan 2018), 129.

⁴⁰⁰ *The Cyprus Gazette*, "Cyprus Evcaf – Mohammedan Religious Property Administration – Order in Council", 867.

⁴⁰¹ Sabahattin İsmail - Ergin Birinci, *Kıbrıs Türkünün Varoluş Savaşımında İki Ulusal Kongre: Meclis-i Milli (1918), Milli Kongre (1931)* (Lefkoşa: Gelişim Ofset, 1987), 108, 121-122.

⁴⁰² Harid Fedai, *Kıbrıs'ta Masum Millet Olayı* (İstanbul: K.K.T.C. Turizm ve Kültür Bakanlığı Yayınları, 1986), 87-89.

⁴⁰³ *Hakikat*, "1 Mayıs Tarihinde Lefkoşa'da Milli Kongre Namıyla Akdedilen Bir İctimam Tahlili" (09 Mayıs 1931), 1.

⁴⁰⁴ *The Cyprus Gazette* (04 Kasım 1948), 484.

⁴⁰⁵ Cumhuriyet Arşivi BCA, *Başbakanlık, Muamelat Genel Müdürlüğü [30-10-0-0]*, No. 124, Gömlek. 886, Sıra. 19.

Türkiye hükûmetlerinden destek alarak Evkaf konusunu sürekli gündemde tutmuştur.⁴⁰⁶

Çünkü daha önce de ifade edildiği gibi evkafın idaresi Türk toplumunun maddi kaynaklarının düzgün şekilde kendilerine aktarılması için önemliydi. Evkaf 15 Nisan 1956 tarihinde İngiliz hükûmet idaresinden çıkarılarak Türk Cemaatine teslim edilmiştir.⁴⁰⁷ 1878 yılından beri Türkler ilk defa evkaf üzerindeki yetkiyi tamamen bu tarihten sonra elde etmişlerdir.

Bu dönemde adadaki Müslümanlar önce Evkafçılar ve Kadıcılar olarak⁴⁰⁸ daha sonra ise Evkafçılar ve Halkçılar olarak iki gruba ayrılmıştır.⁴⁰⁹ Bir taraf Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar Bâbîâli tarafından görevlendirilmiş ancak yetkileri sınırlandırılmış olan Başkadı ile hareket ederken, diğer taraf İngiliz idaresine yakın olan Evkaf Murahhası ile hareket etmiştir. 1914 yılından itibaren atama yoluyla görev alan murahhaslar Musa İrfan Bey ile Mehmet Münir Bey, muhalif Türkler tarafından sürekli hükûmet ile işbirliği içinde olup⁴¹⁰ Müslümanların sorunları ile yeterince ilgilenmedikleri gerekçeleri ile eleştirilmiştir.⁴¹¹ Musa İrfan Bey ile Mehmet Münir Bey, İngiliz idaresi tarafından da hem Evkaf yöneticisi hem de Kavanin Meclisi üyesi olmaları sebebiyle Türk cemaatinin lideri olarak kabul edilmişlerdir.⁴¹² 1940'lı yıllardan sonra ise Türkiye'deki inkılapları takip eden Halkçılar,⁴¹³ İngiliz idaresi tarafından muhatap alınmaya başlamıştır. Ciddi bir ekonomik güce sahip olan Evkaf bu dönemde yönetimi ile ilgili yaşanan sorunlarla bugüne kadar gelmiştir.⁴¹⁴

⁴⁰⁶ Cumhuriyet Arşivi BCA, Başbakanlık, Muamelat Genel Müdürlüğü [30-10-0-0], No. 124, Gömlek. 886, Sıra. 14.

⁴⁰⁷ *Türk İşleri Komisyonunun Ara Raporu*, 34; Talip Atalay, *Geçmişten Günümüze Kıbrıs İdari Yapılanma ve Din Eğitimi* (Konya: Mehir Vakfı Yayınları, 2003), 99.

⁴⁰⁸ Bu bölünme için bk. Akgün, "Kıbrıslı Müslüman Türklerin Siyasi ve Toplumsal Gruplaşma Örneği".

⁴⁰⁹ Samani, *Kıbrıs'ta Bir Sömürge Kurumu*, 318-319.

⁴¹⁰ Samani, *Kıbrıs'ta Bir Sömürge Kurumu*, 212-217.

⁴¹¹ Fedai, *Kıbrıs'ta Masum Millet Olayı*, 149-152; Mustafa Haşim Altan, *Belgelerle Kıbrıs Türk Vakıflar Tarihi: (1571-1974)* (Lefkoşa: Kıbrıs Vakıflar İdaresi, 1986), 2/905-910.

⁴¹² *Türk İşleri Komisyonunun Ara Raporu*, 28-29.

⁴¹³ Hüseyin Mehmet Ateşin, *Kıbrıs'ta İslâmî Kimlik Dâvâsı* (İstanbul: Marifet Yayınları), 159.

⁴¹⁴ Volkan Nurçin, *Kıbrıs'ta Din Eğitiminin Dönüşümü ve Türkiyenin Etkileri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 37.

İngiliz yönetimi bu grupların oluşmasında baş aktördür. Yöneticiler ve kurumlar arasında çıkan anlaşmazlıklar doğal olarak Müslüman halkı da doğrudan etkilemiştir. 1949 yılında İngiliz Sömürgesi “Kıbrıs İslamları” tanımlamasını “Kıbrıs Türkleri” olarak değiştirmiştir.

1.1.1.4. Fetva Eminliği Meselesi

Müftü Ziyai Efendi'nin 1 Ekim 1927 tarihinde emekliye ayrılması ile boşalan müftülük makamına Türkiye’de bir halifelik veya şeyhülislamlik makamı bulunmaması sebebiyle arz-ı mahzar yolu ile atama yapılması imkânsız hale gelmiştir. İngiliz idaresi bu durumda ya Ortodoks Rumlarda olduğu gibi cemaate bırakacak ya da kendisi atayacaktı. İngilizler bu seçenekler içerisinde ikinci seçeneği tercih ederek müftüyü kendileri atamıştır.⁴¹⁵ Kıbrıs Valisi, dönemin Larnaka-Mağusa Kadısı Hürremzade Mehmet Hakkı Efendi’yi 1 Ekim 1927 tarihi itibarıyla Kıbrıs Müftüsü olarak atadığını⁴¹⁶ ilan etmiştir.⁴¹⁷ Daha önceki müftüler gibi halk tarafından seçilmek yerine atama yoluyla görevlendirilmesi ile hükûmet tarafından atanan bir memur konumuna düşmesi, müftünün temsil yönünü olumsuz etkilemiş ve halk nezdindeki saygınlığını kaybetmiştir.⁴¹⁸

Hürremzade Hakkı Efendi, müftü olarak atandıktan kısa bir süre sonra 1 Ocak 1929 tarihinde müftülük makamı lağvedilerek yerine *Fetva Eminliği* adı ile Evkaf Dairesine bağlı bir memurluk ihdas edilmiş ve bu makama da kendisi tayin edilmiştir.⁴¹⁹ Bu tarihten önce protokollerde başpiskoposun önünde bulunan müftü, makamın memuriyet seviyesine düşürülmesi ile protokollerdeki üstünlüğünü de yitirmiştir. Başpiskopos bir süredir müftü protokollerde kendisinden önde olduğu için törenlere katılmıyordu.⁴²⁰ Müftülük adı altında bir makam kalmayınca İngiliz idaresi bu problemi de kökünden çözmüş oldu.

⁴¹⁵ *Türk İşleri Komisyonunun Ara Raporu*, 24.

⁴¹⁶ *The Cyprus Gazette* (07 Ekim 1927), 664.

⁴¹⁷ *Cyprus Blue Book 1927* (Nicosia: Government Printing Office, 1928), 142.

⁴¹⁸ İbrahim Türk, “İngiliz İdaresi Kıbrıs’ında Bir Osmanlı Âlimi: Hürremzâde Mehmet Hakkı Efendi ve Eserleri”, *Kisbu İlahiyat Dergisi* 3 (15 Haziran 2020), 82.

⁴¹⁹ *Türk İşleri Komisyonunun Ara Raporu*, 24, 56.

⁴²⁰ Ateşin, *Kıbrıs’ta İslâmî Kimlik Dâvâsı*, 246.

Müftülük makamının ilga edilerek yerine Fetva Eminliği adı ile yeni bir makamın ihdas edilmesi, dönemle ilgili yapılan çalışmaların birçoğuna göre İngiliz idaresinin tasarrufu ile gerçekleşmiştir. Genel kabule göre İngilizler bu yolla Müslüman Türkleri lidersiz bırakarak onları evkaf kanalıyla kontrol altına almak istemiştir. Aynı dönemde Kavanin Meclisi'nin Rum üyelerinin talepleri doğrultusunda müftülük bütçesi hükûmet ödeneği kapsamından çıkarılmıştır. İngilizler müftülüğü ilga etmeyip sadece mali yardımı kesmeyi düşünürken, Evkaf Murahhası Münir Bey Türk cemaatinin tek lideri olmak için müftülüğü ilga ettirip yerine Fetva Eminliği makamını kendine bağlı bir memuriyet olarak ihdas ettirmiştir. İngiliz arşivlerinde bulunan belgelere göre Evkaf Murahhası, müftülüğün bir grubun çıkarları doğrultusunda kullanılacağını, Rum başpiskoposluğunda olduğu gibi müftülüğün de toplum liderliği pozisyonuna getirilmek istendiğini öne sürerek makamın ilga edilip Fetva Eminliği makamının kurulmasını İngiliz idaresine önermiştir. Evkaf Murahhasına göre müftülerin vazifesi sadece fetva vermekten ibaret olup bu makam ilga edilerek yerine Evkaf Dairesi bünyesinde Fetva Eminliği ihdas edilmesi ile Müslümanlar tek çatı altında toplanarak idareleri kolaylaşacaktır.⁴²¹

Evkafın Koloni Sekreterliğine gönderdiği mütalaanın ilgili kısımları şu şekildedir:

- *“Ekselansları Vali'nin, Evkaf Yasası'nın yürürlüğe girdiği tarih olmasını umut ettiğimiz 1 Ocak 1929'dan itibaren Müftülüğün kaldırılması arzumıza dikkat etmesinden şeref duyarız.*
- *Günümüzdeki Türkçe yayınlardan yerel “Söz” Gazetesi, Kıbrıs'taki yaklaşık yarım düzine Kemalist'in görüşlerini temsil etmekte ve Müftünün Evkaf meseleleri ile genel olarak Kolonideki Müslümanların tüm meselelerinde söz sahibi olması gerektiği savını ileri sürmektedir. Aynı gazete, müftünün Müslüman halkı Rum Başpiskoposluğu ile benzer şekilde bir araya getirmesi ve bu yöntemle Koloni Müslümanlarını yönetmesi gerektiğini savunuyor.*

⁴²¹ National Archive NA, Foreign and Commonwealth Office [FCO], 141/2428.

- *Müftünün kelime anlamı “fetva” veren kişi demektir. Fetva, dinî konularda, özellikle de boşanma ve miras konularında kendisine yöneltilen herhangi bir soru için müftünün verdiği cevaptır. Müftünün başka hiçbir görevi yoktur ve eskiden müftü Türk hükümeti tarafından atandığında, sadece fetva verme görevi ile memur kılındığı belirtilmiştir.*
- *Sözde provokatörler çeşitli zamanlarda tüm yasadışı eylemleri için bir lider bulmak ve müftülük makamını tahrif etmek ve müftüyü çıkar grubunun lideri haline getirmek için daima müftüyü kendilerine adres kılmaktadırlar.*
- *Şimdi yeni Evkaf Yasası altında Kolonide yaşayan Müslümanların bütün meseleleri ile özellikle camiler, okullar ve diğer dinî kuruluşlar hakkındaki meselelerle ilgilenmesi için Evkaf Dairesi kuruluyor. Evkaf Yasası'nın yürürlüğe girmesinin arifesinde, bizim fikrimiz, müftülük makamının feshedilmesi yönündedir. Böylece yılda yaklaşık 350 sterlinlik* bir tasarruf sağlanacaktır. Bu rakam Yasama Meclisi'nde büyük bir muhalefet ögesidir. Benzer bir makam “Fetva Emni” başlığı altında Evkaf Dairesi bünyesinde oluşturulup, bu kişi Evkaf Dairesinin bir memuru olarak çalışmalıdır. Böylece tüm Müslüman makamları, Müslüman Daire'sinin bünyesinde toplanacaktır.”*

Evkaf idaresinin Koloni Sekreterliğine göndermiş olduğu mektup 19 Kasım 1928 tarihinde kabul edilmiştir.⁴²² Kıbrıs Müftüsü Hürremzade Hakkı Efendi'ye de bir mektup gönderilerek müftülüğün kaldırıldığı ve kendisinin Evkaf bünyesinde Fetva Emni olarak tayin edildiği bildirilmiştir. İlerleyen yıllarda müftülüğün tekrar ihdas edilmesi için İngiliz idaresine yapılan başvurular, Evkaf Murahhaslarının belirttikleri hususlar nedeniyle kabul edilmemiştir. Halkçıların müftülüğün ihdas edilmesi için yaptığı başvurular reddedilirken Evkaf Murahhaslarının mütalaalarında belirttikleri maddeler sebep olarak sunulmuştur.

* Bu miktar Müftünün maaşıdır.

⁴²² NA, FCO, 141/2428.

Daha sonra detayları verilecek olan Milli Kongrenin en önemli konularından biri müftülüğün yeniden ihdas edilmesi olmuştur. Avukat Ahmet Sait Efendi kongrede müftü seçilerek kongre başkanlığına getirilmişse de bu seçim İngiliz idaresi tarafından tanınmamıştır.⁴²³ İngiliz idaresi müftünün seçimle iş başına gelmesine dünyanın hiçbir yerinde böyle bir uygulama olmaması ve dini bir makamın siyasi entrikalara merkez teşkil edebilecek olmasından dolayı karşı çıkmıştır.⁴²⁴ Bu dönemde Türkiye'nin Kıbrıs Konsoloslugu tarafından Hariciye Vekâletine gönderilen bilgi notunun müftülükle ilgili kısmında fetva eminliği hakkında “muayyen bir vazifesi ve prestiji olmayan bir memuriyet” ifadesi kullanılmıştır.⁴²⁵

Rum toplumunun liderinin bir başpiskopos olması sebebiyle Kıbrıs Türkleri müftülüğün ihdasını sadece dini değil aynı zamanda cemaat liderliği olarak da istemekteydi. Müftülük ile ilgili Türkiye'den yardım istendiğinde bu talepler siyasi talepler başlığı altında sıralanmaktaydı. Bunun sebebi ise müftülük makamının siyasi temsil yönünün ön planda olmasıdır. Kıbrıslı Türkler aynı Rumların başpiskoposu gibi İngiliz idaresine karşı kendilerini savunacak bir müftülerinin olmasını istemişlerdir. Tüm bunlar değerlendirildiğinde sadece bir isim değişikliği gibi görülen müftülük makamının ilga ve ihdasının Kıbrıs Türkleri açısından önemi ortaya çıkmaktadır. Müftülüğün ilga edilmesi ile Kıbrıs Türk cemaati siyasi liderden olduğu kadar dini liderden de mahrum kalmıştır.⁴²⁶

Hürremzade Hakkı Efendi'den sonra Yakup Celal Menzilcioğlu Türkiye tarafından Müftü olarak Kıbrıs'a gönderilmiş, dört beş ay gibi kısa bir süre görev yaptıktan sonra ada şartlarına uyum sağlayamayarak istifasını istemiş ve geri dönmüştür. R. Raif Denктаş Menzilcioğlu hakkında “yaşlı muhterem bir kimseydi, fakat Kıbrıs'ın Atatürkçü zeminine intibak edemedi” demiştir.⁴²⁷ Menzilcioğlu'nun istifasından sonra İngiliz idaresine yapılan baskılar sonucunda 17 Eylül 1952 tarihinde Müftülük Kanunu Resmi Gazete'de ilan edilmiş⁴²⁸ ve 23 Şubat 1953

⁴²³ İsmail - Birinci, *Kıbrıs Türkünün Varoluş Savaşımında İki Ulusal Kongre*, 118-123.

⁴²⁴ Nurçin, *Kıbrıs'ta Din Eğitiminin Dönüşümü*, 42.

⁴²⁵ Cumhuriyet Arşivi BCA, *Başbakanlık, Muamelat Genel Müdürlüğü [30-10-0-0]*, No. 124, Gömlek. 886, Sıra. 18.

⁴²⁶ Faiz Kaymak, *Kıbrıs Türkleri Bu Duruma Nasıl Düştü?* (İstanbul: Alpay Basımevi, 1968), 76.

⁴²⁷ Rauf R. Denктаş, *Koloni İdaresinde Kıbrıs Türkleri* (İstanbul: Akdeniz Haber Ajansı, 1997), 94.

⁴²⁸ *The Cyprus Gazette* (17 Eylül 1952), 345-358.

tarihinde yürürlüğe koyulmuştur.⁴²⁹ 30 Aralık 1953 tarihinde ise tek aday olarak seçimlere giren Dâna Efendi Kıbrıs Müftüsü olmuştur.⁴³⁰ Böylece 1928 yılında ilga edilen Kıbrıs Müftülüğü makamı 1953 yılında yeniden ihdas edilmiştir.

23 Şubat 1953 tarihinde 340 sayılı Müftülük Kanunu (Turkish Religious Head (Müfti)) ile müderris, müsevvit, imam, müezzin, vaiz ve diğer din görevlilerinin tayin hakkı müftüye verilmiştir. Bu kanun Kıbrıs Cumhuriyeti kurulduktan sonra da geçerliliğini devam ettirmiştir.⁴³¹

1.1.2. Hıristiyanlar

1.1.2.1. Ortodoks Hıristiyanlar

Kıbrıs'ta Ortodoks Hıristiyan olan Rumlar İngilizlerin ada yönetimini devralmaları ile birlikte farklı Hıristiyan mezhebine mensup dindaşları tarafından idare edilmeye başlamıştır. Bu dönemde daha sonra detaylarına da değinileceği gibi Ortodoks Rumlar İngilizlerden dini ayrıcalık beklemiş, aynı dine mensup olmaları nedeniyle Kilisenin söz sahibi olacağı inancını taşımıştır.⁴³² Ancak Ortodoks Kilisesi'nin bu beklentisi İngiliz yönetimi tarafından karşılık görmemiş aksine adada isyanlara sebep olmuştur.⁴³³

Kıbrıs Adası'nın İngilizlere devredilmesi adadaki Ortodoks Kilisesi tarafından ilk etapta olumlu karşılanmıştır. Bu dönemde Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu olan Sofroniyos, İngiliz idaresinin kendilerine özgürlüklerini artırmada yardımcı olacağına inancının tam olduğunu belirtmiştir. Kitium Piskoposu ise Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhak edilmesinde İngiltere'nin yardım etmesi koşuluyla yeni idareyi kabul edeceklerini bildirmiştir.⁴³⁴ Tüm Osmanlı topraklarında hızla yayılan

⁴²⁹ *The Cyprus Gazette* (14 Mayıs 1953), 217-218.

⁴³⁰ *Halkın Sesi*, "Cemaatımız En Büyük İmtihanını Parlak Bir Muvaffakiyetle Bitirdi" (31 Aralık 1953), 1.

⁴³¹ Atalay, *Geçmişten Günümüze Kıbrıs İdari Yapılanma ve Din Eğitimi*, 119.

⁴³² Yıldırım, *Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi*, 67.

⁴³³ Detaylı bilgi için bk. Turgay Bülent Göktürk, "Rumlar'ın Kıbrıs'taki Enosis İsteklerinin Şiddete Dönüşmesi: 1931 İsyanı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 7/16-17 (2008), 335-363.

⁴³⁴ Halil Fikret Alasya, *Kıbrıs ve Rum-Yunan Emelleri* (Lefkoşa: KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı, 1992), 24; Gazioğlu, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs II, 1878-1952*, 29-31; Yıldırım, *Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi*, 70.

milliyetçilik akımlarından etkilenen Kıbrıs Ortodoksları da İngilizlerden her defasında Yunanistan'a bağlanmayı talep etmişlerdir. Özellikle kilise bu uğurda yapılacak hiçbir faaliyetten geri durmamıştır.

Kıbrıs'ın İngilizlere kiralınmasına çok sevinen Rumların hevesleri kısa zaman içinde kursaklarında kalmıştır. Çünkü Türk yönetimi döneminde sahip oldukları dini özgürlükler, Rum Ortodoks Kilisesi ve papazlarına tanınan haklara İngiliz yönetimince kısıtlamalar getirilmiştir. Bu kısıtlamalar da Rumların tepkisine yol açmıştır.⁴³⁵

Osmanlı döneminde kilisenin din vergisi ve bağış toplamasına izin verilmiş, hatta papazlara yardım da edilmiştir. Ancak İngiliz yönetimi, bunun uygun bir durum olmadığını düşünerek bu uygulamaya son vermiştir. Böylelikle mali yönden kilise zor duruma düşmüştür.⁴³⁶

İngiltere, Sömürgeler Bakanlığı'nda Müsteşar olan Winston Churchill'i 1907 yılında Kıbrıs'ın iktisadî ve idarî yapılanmasını incelemek için adaya gönderdi. Bunu fırsat bilen Rumlar bir bildiri yayınlayarak adanın Yunanistan'a bağlanmasını istediler. Bu bildiriye Churchill'in verdiği yanıt gerçekten önemlidir.⁴³⁷

*"... Fakat bu cemaatin (adanın) Yunanistan'ın bir parçası olduğu neye dayanır? Ada ile Yunanistan arasında ne tarihî ne de coğrafi bir bağ vardır. Adanın tarihî devirlerde Mısır, İran, Asur, Roma, Venedik, Ceneviz ve Osmanlı Devletleri'ne bağlı olduğunu görüyoruz. Hiçbir zaman Yunanistan'a bağlı olduğunu tarih kaydetmiyor. Kıbrıs en geniş bir hayal ile bile coğrafi bakımdan Yunanistan'ın bir parçasını teşkil edemez. Kıbrıs'ta şimdi yaşayan insanlar Yunanlı değildir. Bunlar buraya göç eden Mısırlılar ile Yunanlıların karışmasından meydana gelen melez bir tiptir. Yalnız Yunan dili bunların Yunan geleneklerine bağlı kalmalarını sağlamıştır..."*⁴³⁸

⁴³⁵ Gazioğlu, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs II, 1878-1952*, 41; Savrun, "1571 Türk Yönetiminden, 1878-1925 İngiliz Taç Kolonisi' ne", 11.

⁴³⁶ Gürel, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960)*, 44-45; Savrun, "1571 Türk Yönetiminden, 1878-1925 İngiliz Taç Kolonisi' ne", 11.

⁴³⁷ Bozkurt, *İngiltere'nin Kıbrıs Adasını İlhak Süreci*, 85.

⁴³⁸ Alasya vd., "İngiliz İdaresinde Tatbik Edilen Politika", 73-74.

Osmanlı döneminde diğer hiçbir kilisenin sahip olmadığı ayrıcalıklara sahip olan Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi hem padişah hem de İstanbul Patrikliği tarafından gözetilmekteydi.⁴³⁹ İngiliz idaresi döneminde Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi'nin Osmanlı döneminde kazandığı birçok ayrıcalık yok sayılmıştır. İngilizler kendi atamış oldukları komiser ve görevliler dışında yerel halktan kişilerin veya kurumların İngiliz idaresi kadar yetkili olmasına müsaade etmediler.⁴⁴⁰ İngilizlerin bu yöntemi, Osmanlı Devleti'nin adaya hâkim olduğundan beri birçok konuda söz sahibi olan Ortodoks Kilisesi'ni ve onun müntesibi olan Rumları memnun etmemiş, bu hakları geri kazanmak için daha sonra da değinileceği gibi her yolu denemişlerdir.⁴⁴¹

Ortodoks Kilisesi'nde ılımlı Enosis taraftarlığı yapanlar ile militan enosisçiler arasında daha sonra "Kilise Krizi" diye anılacak olan kriz baş göstermiştir. Bu kriz Girne ve Kition piskoposlukları arasında yaşanmış ve kiliseye on yıl başpiskopos atanamamıştır.⁴⁴² On yıl sonra militan ve genç Hıristiyanların desteklediği Kition Piskoposluğunun bu mücadeleden galip çıkması da adada Rum Ortodoks Kilisesi'nin ırkçı tarafının ağır basmaya başladığını göstermesi bakımından önemlidir.⁴⁴³

İngiliz idaresi, adada fiili olarak göreve başlamasının ardından Ortodoks din adamlarına tanınmış olan imtiyazların tanınmadığını bildirmiştir. Başpiskopos Sofroniyos 14 Ağustos 1878 tarihinde Wolseley ile yapmış olduğu görüşmede, Osmanlı döneminde toplamış oldukları aidatları İngiliz yönetimi döneminde zaptiye olmadan toplayamadıklarını bildirmiştir. Wolseley ise aslında böyle bir uygulamanın olmadığını, sadece ilk yıla mahsus yardımcı olacağını ancak bundan sonra böyle bir şeye yardımcı olmayıp müsaade de etmeyeceğini Sofroniyos'a bildirmiştir.⁴⁴⁴ Lefkoşa Piskoposu ise Osmanlı yönetiminin kendilerini vergiden muaf tutmalarına rağmen mevcut yönetimin, mülklerin tam bedelini çıkararak vergilendirildikleri

⁴³⁹ Benedict Englezakis, *Studies on the History of the Church of Cyprus, 4th-20th Centuries* (Great Britain: Variorum, 1995), 427-434.

⁴⁴⁰ Gürel, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960)*, 44; Gazioğlu, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs II, 1878-1952*, 35.

⁴⁴¹ Yıldırım, *Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi*, 74.

⁴⁴² Yıldırım, *Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi*, 76.

⁴⁴³ Niyazi Kızılyürek, *Milliyetçilik Kısacasında Kıbrıs* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 80-81.

⁴⁴⁴ Anne Cavendish (ed.), *Cyprus 1878*, 46-47.

şikâyetinde bulunmaktadır.⁴⁴⁵ Yüksek Komiser Wolseley göreve geldiğinde ada içinde yapmış olduğu gezilerde manastırları ve kiliseleri de gezmiş, bu mabetlerde tarihi eser niteliği taşıyan çok fazla eser görmüştür. Ayrıca kiliselere ait birçok arazinin olduğuna da inandığını günlüğüne yazmıştır: “*Rahiplerin ve keşişlerin dilenci olanları şu ana kadar herhangi bir kanuna dayanmadan vergiden muaflığın tadını çıkardılar. Ancak ben onların da herkes gibi vergi ödemesi konusunda mücadele edeceğim.*”⁴⁴⁶ Bu davranışı ile Wolseley İngiliz idaresi altında hiç kimseye haksızlık yapılmadığını göstermek istemiştir.⁴⁴⁷ Ayrıca kilise gelirleri tüm ada gelirlerinin üçte birini oluşturmaktaydı.⁴⁴⁸ Bir İngiliz yöneticisinin eşi görüştikleri bir papazın kendilerine, manastıra gelen misafirleri yedirme ve barındırma mecburiyetleri olduğundan, Osmanlı Devleti tarafından vergi muafiyeti sağlandığı ancak İngilizler adaya hâkim olduktan sonra uygulanan vergi usulünden şikâyetçi olduklarını, manastırların maddi ihtiyaçlarını karşılayabilmek için misafirlerin vereceği yardımları beklediklerini belirtmiştir.⁴⁴⁹ Kıbrıs’ta Osmanlı idaresi döneminden itibaren tüm din mensuplarına kendi din adamlarını halk tarafından seçme hakkı tanınmıştır. Seçilen din adamlarına ise halklarına zulüm ve isyan etmedikleri müddetçe karışılmamıştır. İngiltere’de ise dini kurumların başındaki görevliler başbakan tarafından atanmakta ve siyasetin kiliseye müdahalesi kaçınılmaz olmaktaydı. Bu durum Kıbrıs Adası’nda özgürlüklere alışmış olan Hıristiyan din adamlarına garip gelmiştir.

Osmanlı Devleti’nin bir uygulaması olan millet sistemi neticesinde başpiskopos ve piskoposların yargılama yapma yetkisi de İngiliz idaresi ile büyük oranda yürürlükten kaldırılmıştır. Her iki tarafın veya bir tarafın Ortodoks Rum olduğu durumlarda boşama için kiliseye müracaat edilmesine müsaade edilmişti.⁴⁵⁰

İngiliz idaresi döneminde herhangi bir yaptırım olmadığından ve kilise görevlilerinin yanına zaptiye verilmediğinden Rum halkı kiliselere yapılan ödemeleri

⁴⁴⁵ W. H. (William Hurrell) Mallock, *In an Enchanted Island or A Winter’s Retreat in Cyprus* (London: R. Bentley & Son, 1892), 209.

⁴⁴⁶ Anne Cavendish (ed.), *Cyprus 1878*, 141-146.

⁴⁴⁷ Çelik, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs’ın İdari ve Sosyal Durumu*, 223.

⁴⁴⁸ Hill, *A History of Cyprus*, 4/444-445.

⁴⁴⁹ Scott-Stevenson, *Our Home in Cyprus*, 133-134.

⁴⁵⁰ Duckworth, *The Church of Cyprus*, 76-77.

kesmiştir. Rumlar, Hıristiyan din adamlarının kilise malları ve toplanan paralarla okul, kilise bakımı ve ihtiyaç sahiplerine yardım yapmaları gerekirken kendilerinin zenginleştiğini düşünmekteydi. Yapılan ödemelerin kesilmesi üzerine bazı din adamları da misilleme olarak kiliseleri ibadete kapattı.⁴⁵¹

İngiliz yönetimi kiliselerin zorla para ve aidat toplamasını iptal etmiş, kilise ve manastırlara bağışlanan arazilerin ve mülklerin kira gelirleri, papazlığa atama için alınan ücretler, kiliselerin kutsanması sebebiyle alınan ücretler, evlendirme belgesi ve boşamalardan alınan ücretler ile gönüllü yapılan yardımlar bu dönemde kilise gelirlerini oluşturmuştur.⁴⁵² Bu dönemde halktan toplanan kilise vergileri kilise görevlileri tarafından toplanmış, halkın vergi vermedeki isteksizliği sebebiyle gelirlerde büyük oranda düşüş olmuştur. Bu sebeple başpiskopos ve Yürütme Meclisi Rum üyeleri vergilerin yönetim tarafından toplanmasını talep etmiş ancak Kavanin Meclisi'nin İngiliz üyeleri bu konuda bir sonuca varamamıştır.⁴⁵³

Eski güçlerini ve gelirlerini kaybeden Hıristiyan din adamları; Başpiskopos Sofroniyos, Baf, Larnaka, Girne Piskoposları bu durumu düzeltmek ve yeni yönetime izah edebilmek için 16 Şubat 1879 tarihinde Rum Ortodoks Kilisesi'nin tarihini anlatan bir bildiri hazırladılar. Bu bildiride Osmanlı idaresi döneminde din adamlarının, toplumun ve mensubu oldukları dinin lideri olarak telakki edildiklerini, bu durumun ayrıcalıklarla beraber sorumluluk da taşıdığını, İngiliz idaresi ile kiliselerin resmi fonksiyonlarının ve etkinliklerinin azaldığını belirttiler.⁴⁵⁴

Bu girişimlerden sonuç alınamayınca Kıbrıs Başpiskoposu Sofroniyos Osmanlı yönetimine İngiliz yönetiminin kilisenin imtiyazlarını tanımadığı ile ilgili arzual göndermiştir.⁴⁵⁵

Ortodoks din adamları İngiliz yönetimine karşı tepki gösterirken İngiliz yönetimi de kilisenin yargılama yetkisinin kısıtlanması yoluyla kilisenin ada Rumları

⁴⁵¹ Duckworth, *The Church of Cyprus*, 77.

⁴⁵² Duckworth, *The Church of Cyprus*, 77.

⁴⁵³ National Archive NA, *Colonial Office [CO]*, 69/14.

⁴⁵⁴ Robert F. Holland - Diana Weston Markides, *Britain and the Hellenes: Struggles for Mastery in the Eastern Mediterranean 1850-1960* (Oxford: Oxford University Press, 2006), 167.

⁴⁵⁵ Osmanlı Arşivi BOA, *Hariciye Nezâreti Hariciye Tercüme Odası [HR.TO]*, No. 530, Gömlek No. 10.

üzerindeki etkisini azaltmış, kiliseler tarafından toplanan zorunlu aidatları kaldırmak suretiyle de kilisenin ekonomik gücünü zayıflatmıştır.⁴⁵⁶ 1900-1910 yılları arasında Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi Başpiskoposluğu makamı, “kilise krizi” sebebiyle başpiskopos atanamadığından boş kalmış, kendi kendini yöneten apostolik bir kilise olan Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi’nin işlerine çözüm için ada dışındaki kiliselerin müdahale etmesi adada yaşayan Hıristiyan Rum halkı oldukça rahatsız etmiştir.⁴⁵⁷ Kavanin Meclisi’nin Rum üyeleri, bu dönemde kilise mallarının sahihsiz kalması sebebiyle heba edildiğini ifade etmiştir.⁴⁵⁸

1.1.2.1.1. Kilise Krizi 1900-1910

Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi kilise meclisi tarafından yönetilmektedir. Kutsal Sinod⁴⁵⁹ adadaki dört piskopos, Kikko ve Machaera Manastırlarının başrahipleri ve iki ruhani kâtipten oluşmaktadır. Kutsal Sinod Meclisi Kıbrıs Başpiskoposu tarafından yönetilmektedir. Piskopos seçimi, başpiskoposun tüm kilise mensuplarına köylerde toplanıp temsilci seçmeleri için genelge yayınlaması ve seçilen temsilcilerin başpiskoposluğa davet edilmesi sonucu kilise meclisi ile beraber yapılmaktaydı. Başpiskopos seçimi ise başpiskoposun ölümünden sonra kilise meclisinin toplanarak en kıdemli piskoposu vekil tayin etmesi ve başpiskopos seçimi için çalışmalarına başlaması şeklinde yapılmaktaydı. Vekil seçilemezse Sinod Meclisi kilise mensuplarının toplanması için genelge yayınlardı.

Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi içinde cereyan eden Kilise krizi 5 Şubat 1899 tarihinde Baf Piskoposu Epiphanius’un ölümünün ardından yerine biri tayin edilmeden Başpiskopos Sofroniyos’un hastalanması ile başlamıştır. Baf Piskoposunun başpiskoposu belirleyecek olan seçimleri organize etme sorumluluğu vardı. Bu dönemde Kutsal Sinod şu isimlerden müteşekkildi: Başkan Kyrillos Papadopoulos Kitium Piskoposu, Kyrillos Basileiou Girne Piskoposu, Gerasimos Kikko Başrahibi, Ignatios Machaera Başrahibi, Philotheos Başpiskoposluk Kâtibi

⁴⁵⁶ İngiliz idaresi döneminde Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi’nin kilise mülkleri ve vergilerle ilgili sorunları için bk. Çelik, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs’ın İdari ve Sosyal Durumu*, 198-233.

⁴⁵⁷ *The Cyprus Gazette* (20 Mart 1908), 6405-6407 No. 911.

⁴⁵⁸ *The Cyprus Gazette* (22 Şubat 1907), 6103-6106 No. 880.

⁴⁵⁹ Yıldırım, *Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi*, 90-91.

(Archimandrite),⁴⁶⁰ Joseph Başpiskoposluk Kâtibi (Exarch).⁴⁶¹ Sofroniyos'un hastalığı sırasında 16 Mayıs 1900 tarihinde toplanan Sinod Meclisi şu kararları almıştı:

- *Kilise Meclisi, askıdaki başpiskoposluk seçimi süresince başpiskoposluk makamının tüm hak ve yetkilerini kullanır, tüm görevlerini yerine getirir.*
- *Kilise Meclisi başpiskopos ve Baf piskoposu yokluğunda, Larnaka ve Girne piskoposları, Kikko ve Machaera başrahipleri ve iki dini kâtip (Archimandrite ve Exarch) makamlarından oluşur.*
- *Her oturumda en kıdemli piskopos Kilise Meclisine başkanlık eder, eğer bu kişide yoksa 2. en kıdemli piskopos başkan olur.*
- *Kilise Meclisi başkan dâhil en az dört üye ile toplanabilir.*
- *Bütün kararlar oy çoğunluğu ile alınır. Oylar eşit olduğunda başkanın oyu belirleyicidir.*
- *Kilise Meclisi pazar ve resmi tatiller hariç her gün toplanır. Gündem olmadığı zaman oturum kapanır.*
- *Kilise Meclisi genel sekreterini üyeleri arasından seçer ve bu kişi kilise meclisinin mührünü taşır.*
- *Kilise Meclisi ya da başpiskoposlukla ilgili her belge genel sekretere gönderilir ve genel sekreter bu belgeyi oturumda kilise meclisine sunar. Her belge kilise meclisi huzurunda tarih ve belge numarası atılarak açılır ve deftere kaydedilir.*
- *Belge oturum dışında alındıysa genel sekreter kilise meclisi üyelerinin oturuma çağırır.*

⁴⁶⁰ Manastırlarda bulunan keşişlerin liderleri demektir. Kürşat Demirci, "Ortodoksluk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 33/412.

⁴⁶¹ Sir Ronald Storrs - Bryan Justin O'Brien, *The Handbook of Cyprus* (London: Christophers, 1930), 46.

- *Kilise Meclisi başpiskoposluk makamının hükûmet üzerindeki tüm yetkilerini kendi temsilcisi aracılığıyla kullanır ve bunu hükûmete mektup yoluyla bildirir. Kilise Meclisi başpiskoposluk makamının çeşitli kurumlar üzerindeki başkanlık yetkilerini atanmış bir kişi aracılığıyla kullanır.*
- *Oy birliği ya da çokluğu ile alınan tüm kararlara başkan dâhil tüm üyeler imza atar. Ters yönde oy kullananlar “Katılmıyorum” ibaresini yazıp imzalar.*
- *Alınan karar kilise meclisi dışındaki ilgili taraflara başkanın imzası ve genel sekreterin başpiskoposluk mührüyle bildirilir. Başpiskoposluktan bağımsız genel içerikli konularla ilgili kararlar ilgili taraflara başkan dâhil tüm üyelerin imzası ile bildirilir.*
- *Bu kuralların kapsamadığı durumlarda da Kilise Meclisi durumu inceleyip karar verme konusunda yetkilidir.*
- *Buradaki geçici kurallar Kilise Meclisi tarafından çıkarılmış ve yayınlanmıştır.*

Başkan Kyrillos, Kitium Piskoposu, Kyrillos, Girne Piskoposu, Gerasimos, Kikko Başrahibi, Ignatios, Machaera Başrahibi, Philotheos, Başpiskoposluk Kâtibi(Archimandrite), Joseph Başpiskoposluk Kâtibi(Exarch)⁴⁶²

Başpiskopos Sofroniyos Sinod Meclisi'nin ikinci defa toplandığı 22 Mayıs 1900 tarihinde öldü.⁴⁶³ 21 Nisan 1909 tarihinde 2. Kyrillos Papadopoulos'un başpiskopos seçilmesine kadar da bu makam boş kalmıştır.⁴⁶⁴ İki piskoposun ve özellikle başpiskoposun ölümü adada Rumlar arasında sıkıntılı bir sürecin başlamasına neden olmuştur.⁴⁶⁵ Sinod Meclisi oy birliğiyle başpiskoposluk ve Baf

⁴⁶² National Archive NA, *Colonial Office [CO]*, 67/125 No. 266, Ek No. 1A.

⁴⁶³ Hill, *Kıbrıs Tarihi*, 494.

⁴⁶⁴ Hill, *Kıbrıs Tarihi*, 494.

⁴⁶⁵ Storrs - O'Brien, *The Handbook of Cyprus*, 46.

piskoposluğu makamlarının seçimlerini erteleyerek bu görevleri Sinod Meclisinin üstlenmesini kararlaştırmıştır.

Girne Piskoposu ile Kitium Piskoposu en güçlü iki başpiskopos adayı idi. Sinod Meclisi başkanı Kitium Piskoposu Kyrillos'un kural dışı hareket ettiğinin anlaşılması üzerine başkanlığı bırakmış ve yerine Girne Piskoposu başkan olmuştur. Seçimlerin yasallığı ve köylerden belirlenen temsilcilerin yasal olarak seçilip seçilmediği ile ilgili meseleler sebebiyle itirazlar olmuş, Kitium Piskoposu taraftarları adaya İstanbul Patrikliğinden temsilci davet edilip araştırılmasını teklif etmiştir. Ancak Girne Piskoposu taraftarları bu durumun Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi'nin bağımsızlığına zarar vereceğinden kabul etmemiştir.⁴⁶⁶ Girne Piskoposuna göre Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi otosefal bir kilise olduğundan Patrik sadece seçilen başpiskoposu onaylamalı, iç işlere karışmamalıydı.

Başpiskoposluk mücadelesi bu şekilde devam ederken İngiliz yönetimi Rum Ortodoks Kilisesi'nin iç meselesi olduğundan karışmak istememiş ancak kendini yapılan şikâyet ve yazışmalar sebebiyle, güvenlik problemleri de olduğundan hep işin içinde bulmuştur. Yüksek Komiser, Kitium Piskoposunun Yunanistan Kilisesinden hakemlik yapmak üzere kilise görevlilerini çağırma talebini de aday Yunanistan'a bağlama amacıyla yapılmış siyasi bir hamle olması sebebiyle sakıncalı görmüştür. İngiliz idaresi adanın içişlerine karışılmasını engellemek amacıyla İstanbul Patrikliği ve Yunanistan Hükûmeti ile görüşmeler yapmış, Kıbrıs Kilisesinin başpiskoposluk meselesine karışmayacaklarına dair teminat almıştır. İngiliz idaresi yetkililerinin kanaatine göre Kitium Piskoposu çok hırslı, yönetimin başına dert açabilecek potansiyelde ve Yunanistan'la birleşme çalışmalarını kışkırtıcı bir karaktere sahipti. Bu yüzden Sinod Meclisi ile birlikte hareket edilip piskoposluk meselesinin biran önce çözülmesinin sağlanması ve kamuoyunun da seçimlerin yasallığı konusunda idare tarafından rahatlatılması gerektiği vurgulanmıştır.⁴⁶⁷

Kitium Piskoposu ve başpiskopos adayı olan Kyrillos Papadopoulos ile onu destekleyen Kavanin Meclisi üyeleri başpiskoposluk seçimine dışardan müdahaleyi

⁴⁶⁶ Hill, *Kıbrıs Tarihi*, 504.

⁴⁶⁷ NA, CO, 67/125 No. 768.

kesinlikle kabul etmediğini her fırsatta dile getirirken Girne Piskoposu Kyrillos Basileiou İstanbul Patriği 3. İoakim'e başvuru yapmıştır. İstanbul Sinod Meclisinin kararıyla 28 Şubat 1908 tarihinde Girne Piskoposu Kyrillos'un başpiskopos olarak seçildiği telgrafla Kıbrıs'a bildirilmiştir. Kitium Piskoposu taraftarları Girne Piskoposunun İstanbul Fener Rum Patrikhanesi tarafından Başpiskoposluğa tayin edilmesine büyük tepki göstermişlerdir. 4 Mart 1908 tarihinde Girne Piskoposunun ayin için kiliseye gittiği sırada Kitium Piskoposu taraftarları tarafından engellenmeye çalışılmış ve iki grubun arasında çıkan çatışmayı önlemek amacıyla kilise polis tarafından kapatılmıştır.⁴⁶⁸ Başpiskoposluk meselesinin yıllardan beri içinden çıkılmaz bir hal alması ile Kavanin Meclisi bir kanun taslağı hazırlamıştır. 8 Nisan 1908 tarihinde mecliste başpiskoposluk görüşmeleri yapılırken yasanın kilisenin iç işlerine karışmak olacağını düşünen Girne Piskoposu taraftarı dört yüz – beş yüz kişi Kavanin Meclisi önünde toplanmış ve başpiskoposluk binasının anahtarını istemiştir. Kitium Piskoposu taraftarlarının da Meclis önüne gelmesiyle iki grup arasında taşlı sopalı arbede yaşanmış ve gruplar polis tarafından dağıtılmıştır.

İngiliz yönetimi 25 Mayıs 1908 tarihli resmi gazetenin ek sayısında başpiskopos seçimine dair kanunun kabul edildiğini ve Sömürgeler Bakanı tarafından onaylandığını ilan etmiştir.⁴⁶⁹ Biran önce başpiskopos seçimi yapılması için bir takım maddeler ve şartlar getiren yasa, İstanbul Patrikliği tarafından Sinod Meclisi'nin kararını çiğnemek anlamına geldiğinden büyük bir hakaret sayılmıştır. Bu sebeple İstanbul Patrikliği başpiskopos seçilen Girne Piskoposunun ada yönetimi tarafından onaylanması gerektiğini İngiliz Büyükelçisine bildirmiş ancak sonuç alamamıştır.

Kanunun resmi gazetede yayınlanmasının ardından ada yönetimi başpiskoposluk için seçim hazırlıkları yapmaya başlamış, köylere seçim ilanları göndermiştir. Ancak köylerin birçoğu zaten İstanbul Patrikliği tarafından seçilmiş bir başpiskoposları olduğu için ilanları kabul etmemiştir. Girne Piskoposu taraftarları İngiliz yönetimini, başpiskoposluk meselesine haksız yere müdahale ettiği için protesto etmiştir. Bu arada hakemliklerine başvuru Kudüs ve İskenderiye

⁴⁶⁸ Osmanlı Arşivi BOA, *Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi [DH.MKT]*, No. 1255, Gömlek No. 21; KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi MAA, *Fetva Eminliği Belgeleri [FE]*, Kutu. 3, Dosya. 21, Gömlek. 19, Belge. 1; National Archive NA, *Colonial Office [CO]*, 69/22.

⁴⁶⁹ *The Cyprus Gazette*, "Extraordinary" (25 Mayıs 1908), 6511 No. 919.

Patriklikleri, Girne Piskoposunun seçiminin kilise kanunlarına aykırı olduğu yönünde açıklama yapmıştır.⁴⁷⁰

Uzun mücadeleler sonucu tam bir çıkmaza giren başpiskoposluk meselesi Kilise krizine dönüştü. İstanbul Patrikliğinin muhalefetten vazgeçip kanuna göre yapılan işlemleri kabul etmesi ile Girne Piskoposunun istifası kabul edilmiş ve 21 Nisan 1909 tarihinde Kitium Piskoposu Kyrillos Papadopoulos oy birliği ile başpiskopos olarak seçilmiştir. Koyu bir Enosisçi olan 2. Kyrillos 1916 yılında ölümüne kadar başpiskoposluk makamını doldurmuştur. Seçim sonucu Yüksek Komiser tarafından da resmi olarak onaylanmıştır.⁴⁷¹ Boşalan Kitium Piskoposluğu ile Baf Piskoposluğuna başpiskopos başkanlığında yapılan seçimle 1910 yılı Nisan ayında yeni piskopos ataması yapılmıştır.⁴⁷²

Bu on yıllık süreç içerisinde Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi, yönetimini kilise hukuku ve yaygın uygulamalar temelinde düzenleyen bir iç yönetmelik sahibi olmuştur. Bu yönetmelik geçen on yıl içerisinde kiliseyi kasıp kavuran çatışmalara mahal vermeyecek şekilde düzenlenmiştir.⁴⁷³

Başpiskopos 2. Kyrillos 1916 yılında ölmüş ve yerine eski rakibi Kyrillos Basileiou 24 Kasım'da 3. Kyrillos unvanı ile başpiskopos olmuştur. Yüksek Komiser Sir J.E. Clauson tarafından da bu durum resmi olarak onaylanmıştır. Bu seçim bağımsız Kıbrıs Kilisesi'ni 1900'den 1910'a kadar ikiye ayıran gruplar arasındaki birliği kesin olarak tasdik etmiştir.⁴⁷⁴

1910 yılından beri Girne Piskoposluğu yapan Kyrillos Basileiou, Mart 1908 ile Nisan 1909 tarihleri arasında İstanbul Patrikliği ve Sinod Meclisi tarafından başpiskopos olarak tanınmasına rağmen ada yönetimi tarafından kabul edilmemişti. Kyrillos'tan boşalan Girne Piskoposluğuna ise Mart 1917'de yeğeni Makarios Myriantheus geçmiştir. Adada yaşanan 1931 isyanında Ortodoks din adamları Kition

⁴⁷⁰ Hill, *A History of Cyprus*, 4/602.

⁴⁷¹ Hill, *A History of Cyprus*, 4/603.

⁴⁷² Hill, *A History of Cyprus*, 4/604.

⁴⁷³ Papadopoulos, *Social and Historical Data*, 127; Hill, *Kıbrıs Tarihi*, 516.

⁴⁷⁴ Hill, *Kıbrıs Tarihi*, 698.

Metropoliti Nikodemos Mylonas ve Girne Metropoliti Makarios Myriantheus sürgün edilmiştir.

3. Kyrillos'un 1933 yılı Kasım ayında ölmesi ile yerine başpiskopos vekili olarak görev yapan Baf Metropoliti Leontios Leontiou, diğer iki metropolitin adada olmaması sebebiyle uzun süre seçim yapamamıştır. Leontios bir önceki Başpiskopos 3. Kyrillos'un aksine koyu bir Enosis taraftarıydı. Sürgündeki metropolitlerin adaya geri dönmelerine yönelik İngiliz idaresine yaptığı müracaatlar da sonuçsuz kalmıştı. İstanbul Patriği 2. Photios, Atina Başpiskoposu ve İskenderiye Patriği başpiskoposluk seçiminin yapılması için metropolitlerin fiilen adada bulunmaları gerektiğini, oylarını uzaktan kullanmalarının da mümkün olduğunu bildirmişlerdi. Kition metropoliti 13 Eylül 1937 tarihinde Kudüs'te sürgünde iken hayatını kaybetmişti.⁴⁷⁵

Uzun ve sancılı bir süreç sonunda 1946 yılında adada kilise hakkında çıkarılan yasaların feshedilmesi sonucunda sürgünde olanlar geri dönmüş ve her defasında aday olmayacağını açıklayan başpiskopos vekili Leontios 29 Haziran 1947 tarihinde başpiskopos seçilmiştir. Ekümenik Patriğin temsilcisi olarak adada bulunan Terkos Metropoliti de kendisini seçmenlerin kararını kabul etmeye ikna etmiştir. Böylece başpiskoposluk sorunu bir kez daha çözüme kavuşmuştur. Bu seçim başpiskoposluk makamında uzun süren bir boşluğa son vermesi dışında fanatik bir Enosis yanlısının Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi'nin yeni lideri olması bakımından da önemlidir.⁴⁷⁶

Leontios'un ardından Girne Metropoliti 2. Kyrillos'un yeğeni Makarios Myriantheus başpiskopos olmuş ve 2. Makarios unvanını almıştır. 2. Makarios 1950 tarihinde ölmüş, yerine 1948 yılından beri Kition piskoposu olan ve kurulacak olan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin de ilk Cumhurbaşkanı olacak olan 3. Makarios geçmiştir.⁴⁷⁷

Kıbrıs Adası'nda İngiliz yönetiminin egemen olduğu 1878 yılından Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde Ortodoks Rumların Enosis hayalleri, Türk

⁴⁷⁵ Hill, *Kıbrıs Tarihi*, 517.

⁴⁷⁶ Hill, *Kıbrıs Tarihi*, 519; Yıldırım, *Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi*, 76; Kızılyürek, *Milliyetçilik Kısacasında Kıbrıs*, 80.

⁴⁷⁷ Hill, *Kıbrıs Tarihi*, 519.

toplumuna karşı giriştikleri sindirme hareketleri ile Yunanistan ve İngiltere'den aldıkları destek ve mücadele ile geçtiğini söylemek mümkündür.⁴⁷⁸ Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere'nin Kıbrıs Adası'nı ilhakı ile Enosis konusunda Rumlar artık Osmanlı toprağı olmayan Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanması için Helen ideali için çalışmış, İngilizlerin bu konudaki olumsuz geri dönüşleri sebebiyle hırçınlaşmıştır. 1960 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması da Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi ve Rumları Enosis düşüncesinden vazgeçirmemiştir. Kendi aralarında çekişmekten de geri durmayan Ortodoks Rumlar, kilise idaresindeki milliyetçilik devinimini 3. Makarios' un başpiskopos olması ile tamamlamıştır.

1.1.2.2. Ermeniler

Kıbrıs Adası'nda yaşayan Ermenilerin varlıkları 6. yüzyıla kadar gitmektedir. Kıbrıs Ermenilerinin kökenleri Kilikya Ermenilerine dayanmaktadır.⁴⁷⁹

18. yüzyılın ilk dönemlerinde Ermenilerin Lefkoşa'nın Karamanizade mahallesinde bir kiliseleri ve Girne'de Megara adında bir manastırları vardı. Ermenilerin bu dönemdeki ruhani liderleri Murahhasa idi.⁴⁸⁰

18. yüzyılın sonlarında ise Kıbrıs Adası'ndaki Ermeni teşkilatının en yüksek yetkilisi İstanbul'daki Ermeni Patrikhanesiydi. Kıbrıs Ermeni Murahhası Patrik'in vekili durumundaydı. Kıbrıs Ermeni Murahhası, adadaki Ermeni ruhbanlarının kendi aralarında yaptıkları seçimle belirlenerek İstanbul Ermeni Patrikliği' ne teklif ediliyordu. İstanbul Ermeni Patrikliği ise Kıbrıs Ermeni ruhbanları tarafından teklif edilen murahhasa adayını arzuhal ile Divan-ı Humayun'a teklif ederek berat talep ediyordu. Divan-ı Hümayun ise Kıbrıs Ermeni Murahhasına bin akçelik miri peşkeş ile bir berat veriyordu.⁴⁸¹

İngiliz idaresi döneminde Ermeniler arasında ihtida edenler olmuştur. Bunların ortak özelliği ise Kıbrıs'a Anadolu'dan göç eden Ermenilerden olmalarıdır.

⁴⁷⁸ Yıldırım, *Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi*, 77.

⁴⁷⁹ Hill, *A History of Cyprus*, 1/281-305; Çelik, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs'ın İdari ve Sosyal Durumu*, 252.

⁴⁸⁰ Özkul, *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi*, 109; Samani, *Tanzimat Devrinde Kıbrıs*, 115.

⁴⁸¹ Çevikel, *Kıbrıs Eyâleti*, 92; Samani, *Tanzimat Devrinde Kıbrıs*, 115.

İstanbul'da Vali Paşa Yokuşu Mahallesi'nde yaşayıp Lefkoşa'nın İplik Pazarı mahallesinde misafir olarak bulunan Ermeni Miran veled-i Pars kendi isteğiyle Müslüman olup Ahmet Feyzi ismini almıştır.⁴⁸² Aslen Sivaslı olup Lefkoşa'da ikamet eden Ermeni Vartan veled-i Harutin Müslüman olup Lütfü adını almıştır.⁴⁸³ Aslen Adanalı olup Lefkoşa'da ikamet eden Ermeni Bedros veled-i Kigork ise Müslüman olmuş ve Abdullah Himmetî adını almıştır.⁴⁸⁴

Kıbrıs Adası'ndaki Ortodoks Ermeni cemaati zaman zaman Kudüs Patrikliği'ne, zaman zaman ise İstanbul Patrikliği'ne bağlanmıştır. 1859-1862 yıllarında Partoğumyos, 1863-1864 yıllarında Pogos, 1876 yılında ise Mesrob Kıbrıs Ermeni cemaatine murahhasalık yapmıştır.⁴⁸⁵

Kıbrıs'ta 1881 yılında İngilizler tarafından yapılan nüfus sayımına göre Ermenilerin sayısı 174 olarak tespit edilmiştir. Bu sayının 154'ü, Lefkoşa merkezi 88, Dağ 5, Değirmenlik 2, Mağusa 1, Larnaka 14, Limasol 6, Baf 1 ve Girne 37 olmak üzere Ortodoks Ermenilerdi. Geri kalan 20 kişi ise kendini Katolik Ermeni olarak kaydettirmişti.⁴⁸⁶ Bu resmi sayımdan önce Lefkoşa Komiseri Albay Bidullph tarafından yaptırılan sayımda 31 Ocak 1879 tarihi itibarıyla toplam nüfusu 11.197 olan Lefkoşa'nın 166'sı Ermeni olarak tespit edilmiştir.⁴⁸⁷ Ermeniler bu yıllarda yoğun olarak Lefkoşa'da kiliselerinin bulunduğu Karamanizade ve Ermeniyan, Nevnethâne, Tophane ve Debbağhâne mahallelerinde yaşadılar. Müslümanların yaşadığı Arap Ahmet mahallesinde de Ermenilerin yaşadığı bilinmektedir.⁴⁸⁸ 1891 sayımında Ermenilerin sayısı 280 olarak tespit edilmiştir. Bu sayının 269'u Ortodoks, 11'i ise Katolik'ti.⁴⁸⁹ 1901 sayımında toplam 237.022 olarak sayılan ada nüfusunun 517'si Ermeni'dir. Bunlardan 491'i Ortodoks, 26'si da Katolik'tir.⁴⁹⁰

⁴⁸² Kıbrıs Vakıflar İdaresi Arşivi KVİA, *Kıbrıs Şer'îye Sicilleri [KŞS]*, No. 54, Sayfa. 152, Hüküm. 249.

⁴⁸³ Kıbrıs Vakıflar İdaresi Arşivi KVİA, *Kıbrıs Şer'îye Sicilleri [KŞS]*, No. 21, Sayfa. 128, Hüküm. 5.

⁴⁸⁴ Kıbrıs Vakıflar İdaresi Arşivi KVİA, *Kıbrıs Şer'îye Sicilleri [KŞS]*, No. 21, Sayfa. 128, Hüküm. 6.

⁴⁸⁵ Samani, *Tanzimat Devrinde Kıbrıs*, 115.

⁴⁸⁶ Papadopoulos, *Social and Historical Data*, 79.

⁴⁸⁷ National Archive NA, *Colonial Office [CO]*, 69/4.

⁴⁸⁸ Bk. Celâl Erdönmez, *Şer'iyye Sicillerine Göre Kıbrıs'ta Toplum Yapısı (1839-1856)* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004).

⁴⁸⁹ Alexander Stephen Mavrogordato, *Cyprus: Report and General Abstracts of the Census of 1901, Taken on the 1st April, 1901* (Nicosia: U.S. Government Printing Office, 1901), 10.

⁴⁹⁰ Mavrogordato, *Census of 1901*, 10.

1911 sayımında ise 274.108 kişilik ada nüfusunun 558'i Ermeni olarak sayılmıştır. Bu sayının 549'u Ortodoks, 9'u Katolik'tir.⁴⁹¹

Ermeniler ekonomik, sosyal ve kültürel olarak Müslüman Türk geleneklerini benimsemişler ve Müslümanlarla iç içe barış içinde yaşamışlardır.⁴⁹² Türklerle iç içe yaşamaları sebebiyle Ermenilerin Türkçeleri de çok iyi seviyedeydi. İngiliz idaresinin ada yönetimini devralması ile tercüman ihtiyacı ortaya çıkmış ve İstanbul'dan Apisoghom Ütücüyan adında bir Ermeni tercümanlık yapmak üzere Kıbrıs'a gelmiştir.⁴⁹³

Kıbrıs'ta Türkçe olarak basılan ilk gazete olan *Ümid* Genç Osmanlılar hareketine mensup olan Aleksan Sarrafyan⁴⁹⁴ tarafından çıkarılmıştır. Daha önce İstanbul'da İbret adlı gazete çıkaran Sarrafyan, bu gazeteyi Ahmet Mithat Efendiye satmıştır. *Ümid* Gazetesinin Kıbrıs'taki yayın hayatı Padişah hakkında eleştirilerde bulunması sebebiyle çok uzun sürmemiştir.⁴⁹⁵

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayıp zararlı faaliyetlerde bulunan Ermenilerin bir bölümü Kıbrıs adasını üs olarak kullanmıştır.⁴⁹⁶ 1896 yılında adada Anadolu'dan gelen Ermenilerle beraber geçici olarak bulunanlar da dâhil⁴⁹⁷ olmak üzere 1.500-2000 civarında Ermeni bulunduğu tespit edilmiştir.⁴⁹⁸ 1898 yılında ise bu sayı 1000 civarı olarak tespit edilmiştir. Bu rakamın çok görünmesinin sebebi Ermenilerin çoğunluğunun Kıbrıs'ta sürekli ikamet etmekten ziyade adayı geçiş amacıyla kullanmalarındır.⁴⁹⁹

⁴⁹¹ Alexander Stephen Mavrogordato, *Cyprus: Report and General Abstracts of the Census of 1911* (London: Waterlow & sons, limited, 1912), 11.

⁴⁹² Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler, 1570-1878*, 400; Çelik, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs'ın İdari ve Sosyal Durumu*, 253.

⁴⁹³ Alexander - Michael Hadjilyra, *The Armenians of Cyprus* (Nicosia: Press and Information Office, 2012), 14.

⁴⁹⁴ Edward Vizeletly, *From Cyprus to Zanzibar, by the Egyptian Delta* (London: C. Arthur Pearson Limited, 1901), 16.

⁴⁹⁵ Çelik, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs'ın İdari ve Sosyal Durumu*, 254.

⁴⁹⁶ Ulvi Keser, "Kıbrıs'ta Ermeni Toplumuna Kesitsel Bir Bakış: 1915-1963", *TESAM Akademi Dergisi* 2/1 (18 Şubat 2015), 58.

⁴⁹⁷ Osmanlı Arşivi BOA, *Yıldız Mütenevvi Maruzât Evrakı [Y.MTV]*, No. 143, Gömlek No. 18.

⁴⁹⁸ Osmanlı Arşivi BOA, *Sadâret Mektubî Mühimme Kalemi [A.}MKT.MHM]*, No. 537, Gömlek No. 14.

⁴⁹⁹ Sonyel, *Settlers and Refugees*, 14-15; 1914-1964 arası Kıbrıs'ta Ermeniler ile ilgili ayrıca bk. Ulvi Keser, *Kıbrıs'ta Ermeniler (1914-1964)* (Ankara: Tulpars Yayınları, 2016).

1.1.2.3. Marunîler

Kıbrıs Adası İngilizlere devredildikten sonra adada yapılan ilk nüfus sayımında Marunîler, Katolik nüfus içinde sayılmıştır. Katolik nüfus bu dönemde 2132 olarak tespit edilmiştir.⁵⁰⁰ Bu sayımın içinde Marunîler ise 830 olarak sayılmıştır.⁵⁰¹

1891 tarihinde İngiliz idaresi tarafından yapılan nüfus sayımında Marunîlerin nüfusu 1131 olarak tespit edilmiştir. Bu nüfusun 694'ü Girne kaza sınırları içinde 177'si Lefkoşa, 81'i Larnaka, 82'si Limasol, 91'i Mağusa, 6'sı Baf'ta ikamet etmekteydi.⁵⁰²

1901 yılı nüfus sayımında ise bir artma ya da eksilme olmamış 1130 Marunî nüfus sayılmıştır. Bu Marunîler toplam 20 köyde⁵⁰³ ikamet etmekteydi.⁵⁰⁴ Bu nüfusun 792'si Girne'deki köylerde sayılmıştır. 1911 yılında ise Marunîler 1073⁵⁰⁵ olarak sayılmıştır. Bu sayımların hepsinde Marunîlerin konuştukları diller de kayıt altına alınmış, Türkçeyi ana dili olarak bildiren Marunî sayısı beşi geçmemiştir. Marunîler ana dillerini genel olarak Rumca veya Arapça olarak belirtmiştir.⁵⁰⁶

Bu yıllarda adada 3 Marunî İlkokulu bulunmaktaydı. Bu 3 okulda 6 öğretmen ve 86 öğrenci kaydedilmiştir. 1912-1913 eğitim döneminde ise Lefkoşa'ya bağlı Ayia Marina (Skyloura), Girne'de ise Kormakitis, Asomatos ve Karpaşa olmak üzere 4 okul kaydedilmiştir.⁵⁰⁷

Marunî Piskoposluğunun verdiği bilgilere göre Kıbrıs'ta İngiliz idaresinde Marunî yerleşimleri, Asomatos (Özhan), Karpasia (Karpaşa) ve Kormakitis (Koruçam) köyleridir. Bu üç köyün nüfusunun tamamı Marunîlerden oluşmaktadır. Agia Marina (Gürpınar) ve Kambyli (Hisarköy) köylerinde ise Türklerle birlikte yaşamaktaydılar. Bununla birlikte Lefkoşa, Larnaka, Limasol ve Gazi Mağusa gibi yerlerde Türkler ve diğer Hıristiyan gruplarla karışık yaşayan Marunîlere

⁵⁰⁰ National Archive NA, *Colonial Office [CO]*, 883/2/4.

⁵⁰¹ Papadopoulos, *Social and Historical Data*, 79.

⁵⁰² Çelik, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs'ın İdari ve Sosyal Durumu*, 264.

⁵⁰³ Cobham, *Excerpta Cypria*, 181.

⁵⁰⁴ Mavrogordato, *Census of 1901*, 10.

⁵⁰⁵ Mavrogordato, *Census of 1911*, 11.

⁵⁰⁶ Mavrogordato, *Census of 1911*, şek. 15.

⁵⁰⁷ *The Cyprus Gazette* (25 Nisan 1913), 8128.

rastlanmaktadır. Bu dönemde tamamına yakını kuzeyde özellikle dağlık bölgelerde olmak üzere üç bin civarında Marunî'nin Kıbrıs'ta yaşadığından bahsedilmektedir.⁵⁰⁸ Nüfuslarının azalmasına rağmen ekonomik ve sosyal açıdan Marunîlerin yaşam koşulları geçmiş dönemlere göre artış gösterdiğinden, Marunî Kilise, manastır ve okulları iyi durumdaydı. Bununla birlikte Marunîler kilise ve okullarının tamiratının yapılması için Protestan misyonerlerden teklif almış ancak Marunî Piskoposu tarafından bu teklif kabul edilmemiştir. Marunîler çocuklarını bu dönemde Rum ilkokullarına göndermek istemişlerdir.⁵⁰⁹ İngiliz idaresinin sonuna gelindiğinde başta Kormakitis, Asomatos, Karpasia, Agia Marina olmak üzere Kıbrıs'ın diğer şehirleri dâhil iki binin üzerinde Marunî yaşamaktaydı.⁵¹⁰

1.1.2.4. Latin Katolik Hıristiyanlar

Haçlı Seferleri ile Kıbrıs Adası'na gelmiş olan Katolik Hıristiyanlar İngiliz idaresi döneminde yaklaşık bin kişiydi. 1881 yılında yapılan nüfus sayımında Roman Katolik tanımlaması ile kaydedilenlerin sayısı 1275 olarak tespit edilmiştir.⁵¹¹ 1891 yılında ise Katolik Hıristiyanlar 915 kişi olarak kaydedilmiştir. Katolik Hıristiyanlar adada bu dönemde 425 Larnaka, 206 Lefkoşa ve 190 Limasol geri kalan 94 kişi ise diğer bölgelerde yaşamaktaydı.⁵¹² 1901 yılında yapılan nüfus sayımında 824 Katolik Hıristiyan kaydedilmiştir. Bu nüfus ada içinde 357 Larnaka, 251 Lefkoşa, 111 Limasol, 65 Mağusa, 14 Baf, 25 Girne olarak dağılmıştı.⁵¹³ 1911 tarihli sayımda ise 815 Roman Katolik Hıristiyan kaydedilmiştir. Bu sayının 254'ü Lefkoşa 272'si Larnaka, 138'i Limasol ve geri kalanı diğer kazalarda ikamet etmekteydi. Bu nüfus içinde Osmanlı topraklarında yaşanan olaylardan dolayı Kıbrıs'a gelen Katolik Ermeniler de vardır.⁵¹⁴ 1921 sayımında 952, 1946 yılı sayımında ise Latin Katolikler

⁵⁰⁸ Guita G. Hourani, *An Abridgment of the History of Cypriot Maronite Community* (Lebanon, 2007), 21-22; Münir Yıldırım, "Kıbrıs Marunî Topluluğu", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (01 Mart 2013), 9.

⁵⁰⁹ Hourani, *An Abridgment of the History of Cypriot Maronite Community*, 21.

⁵¹⁰ Yıldırım, "Kıbrıs Marunî Topluluğu", 9.

⁵¹¹ Papadopoulos, *Social and Historical Data*, 79.

⁵¹² National Archive NA, *Colonial Office [CO]*, 883/4/22, 48.

⁵¹³ Mavrogordato, *Census of 1901*, 10.

⁵¹⁴ Çelik, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs'ın İdari ve Sosyal Durumu*, 267; Keser, "Kıbrıs'ta Ermeni Toplumuna Kesitsel Bir Bakış", 67-77.

1014 kişi olarak sayılmıştır.⁵¹⁵ Bu dönemde rakamlarda sert düşüş çıkışlar olmamıştır. İngiliz idaresi döneminde Latinler memur, bankacı, doktor ve tüccar olarak çalışmışlardır. Lefkoşa’da bulunan Saint Joseph’s School İngiliz idaresi döneminde 1884 yılında kurulmuştur. Terra Santa Okulları 1923 yılında Limasol, 1952 yılında Gazimağusa’da şube açmıştır. Lefkoşa’da bulunan Kutsal Haç Kilisesi de İngiliz idaresi döneminde yapılan 20. yüzyıl eseridir.

1.1.2.5. Anglikan-İngiliz Kilisesi

Adada İngiliz idaresi döneminde Osmanlı dönemi bakiyesi dışında yeni bir grup olan Anglikan Kilisesi teşkil edilmiştir. Anglikan Kilisesi mensuplarını genellikle adada ticaret veya konsolosluk amacıyla bulunan yabancılar ve onların aileleri oluşturmaktaydı. Bir kaynağa göre 16. yüzyılın başlarında adada Anglikan Kilisesi kurulmuştu.⁵¹⁶ Adanın İngilizlere devri ile adaya idareci ve askerler gelmiştir. 1881 yılı nüfus sayımına göre adada 543 İngiliz asker bulunmaktaydı. Askerler dışında 173 Protestan Hıristiyan’ın Kıbrıs’ta ikamet ettiği kaydedilmiştir. Toplam Protestan nüfus bu şekilde 716 olmaktadır.⁵¹⁷ 1891 yılı sayımında İngiltere’nin adadaki asker sayısını azaltması sebebiyle 279 Anglikan Kilisesi mensubu kaydedilmiştir. Anglikan Kilisesine bağlı olmayan bu sayı dışında Anglikan Kilisesi’ne bağlı olmayan 78 Protestan kaydedilmiştir. 1911 yılında ise 397 İngiliz Kilisesi mensubu, 126 Protestan kaydedilmiştir.⁵¹⁸ İngiliz İdaresi sırasında Suriye bölgesinden bir miktar Protestan da adaya yerleşen unsurlar arasındadır.⁵¹⁹

Kıbrıs’ta İngilizler idareyi teslim aldıktan sonra adada açılacak olan şapelin papazını kimin atayacağı ile ilgili bir tartışma olmuştur. İncil Yayma Cemiyeti (Society for the Propagation of the Gospel) ile Kıta Avrupası Kilise Cemiyeti (Continental Church Society) arasında cereyan eden tartışmada şapel papazlığı ortadan kaldırılarak Anglikan ibadet faaliyeti Josiah Spencer’e bağlanmıştır.⁵²⁰ Bu

⁵¹⁵ Alexander-Michael Hadjilyra, *The Latins of Cyprus*, ed. Miltos Miltiadou (Nicosia: Press and Information Office, 2012), 16.

⁵¹⁶ Storrs - O’Brien, *The Handbook of Cyprus*, 56.

⁵¹⁷ Papadopoulos, *Social and Historical Data*, 78-79.

⁵¹⁸ Mavrogordato, *Census of 1911*, 11.

⁵¹⁹ Çelik, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs’ın İdari ve Sosyal Durumu*, 268.

⁵²⁰ *The Times* (17 Ocak 1879), 5.

dönemde Kıbrıs Anglikan Kilisesinin bağlı olduğu Dover Piskoposluğu Kıbrıs'ta bu iki kurumdan herhangi birine üstünlük vermek istememiştir.⁵²¹ Spencer 1880 yılında Kıbrıs'a eğitim sorumlusu olarak tayin edilmiştir.⁵²²

Kıbrıs'ta İngiliz Kilisesi için önce Lefkoşa'daki Bedesten binası daimi olarak kiralanmış ancak Selimiye Camii'ne çok yakın olması ve bunun da İslam hukuk kurallarına aykırı olması sebebiyle 1882'de bundan vazgeçilmiştir.⁵²³ Çünkü adada hala İslam hukuk kuralları geçerliydi ve hem Müslümanların hassasiyeti hem de adanın asıl sahibinin Osmanlı Devleti olması sebebiyle İslam dışındaki bir dine bağlı ibadethanenin mevcut bir camiden en az 60 metre uzak olması gerekiyordu.

İngiliz Kilisesi, bir devlet görevlisi olan W. Williams tarafından projelendirilmiş ve idari binalara yakın bir konuma inşa edilmiştir. Bu kilisede ilk ayin ise 1885 yılı Noel'inde yapılmıştır. Bu binadaki sorunlar sebebiyle 1894 yılında Lefkoşa şehrine yakın bir yere yeniden inşa edilmiştir.⁵²⁴

İngiliz Kilisesi, Kıbrıs İngiliz idaresine geçtikten sonra sık sık Ortodoks Kilisesi hakkında olumlu tavır dile getirmiştir. Çünkü onlara göre Kıbrıs, konum itibarıyla doğu kiliseleri ile iyi ilişkiler kurmak için çok iyi bir konumda bulunuyordu. 1889 yılında Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu Sofroniyos için İngiliz idaresi tarafından verilen resepsiyonda bu olumlu tavır ortaya koyulmuştur. Ortodoks Kilisesine mensup bazı kişiler bu yakınlaşma çabasına şüphe ile yaklaşmıştır. Onlara göre Anglikan din adamlarının kiliselerin birliği ifadesi iki kilisenin bir orta noktada uzlaşmasını değil, Ortodoks Kilisesi'nin Anglikan Kilisesi'ne yakınlaşmasını ifade etmekteydi.⁵²⁵ Ortodoks Kilisesi içindeki bu muhalif gruba göre Kıbrıs Kilisesi, diğer Ortodoks Kiliselerine ulaşmak için bir köprü olarak kullanılacaktı.⁵²⁶

⁵²¹ Hill, *Kıbrıs Tarihi*, 690.

⁵²² National Archive NA, *Colonial Office [CO]*, 67/101.

⁵²³ Hill, *Kıbrıs Tarihi*, 487.

⁵²⁴ Hill, *Kıbrıs Tarihi*, 488.

⁵²⁵ Hill, *Kıbrıs Tarihi*, 488.

⁵²⁶ Hill, *Kıbrıs Tarihi*, 690.

1.1.3. Yahudiler

1881 yılında İngilizlerin adada yapmış oldukları nüfus sayımında altmış beş Yahudi tespit edilmiştir. Bu sayı adada bu tarihte sayıca en az olan zimmi gruptur.⁵²⁷ Jewish Telegraphic Agency kurumunun arşiv bilgilerine göre 1951'de Kıbrıs'ta 165 olan Yahudi nüfusu 1970'e kadar 25'e düşmüştür.⁵²⁸

Osmanlı Devleti'nin adayı fethinden sonra adanın ekonomik durumunun güçlendirilmesi amacıyla Safed kasabasının zengin Yahudilerinden 500 ailenin adaya göç ettirilmesi için girişimde bulunulmuşsa da Safed'in bundan olumsuz şekilde etkileneceği düşünülerek bundan vazgeçilmiştir.⁵²⁹ 1579 yılında Selanik'ten Safed'e gitmekte olan yüz Yahudi'nin Mağusa limanına uğradıkları ve Kıbrıs'ta iskân edildikleri ile ilgili bilgiler vardır.⁵³⁰

İngiliz idaresinin Kıbrıs Adası'nı devraldıktan sonra Lefkoşa Komiseri Biddulph tarafından 31 Ocak 1879 tarihinde yaptırılan sayımda Lefkoşa merkezde 3 Yahudi tespit edilmiştir.⁵³¹ İngiliz idaresi tarafından 1881 yılında yapılan resmi nüfus sayımında ise Lefkoşa'da 22, Larnaka'da 30, Limasol'da 12, Baf'ta 5, toplam 69 Yahudi tespit edilmiştir.⁵³²

İngiliz idaresi döneminde Kavanin Meclisi üyelikleri ile ilgili çalışmalar yapılırken Yahudilerin de bir üyesinin olması teklif edilmiş ancak adadaki sayılarının azlığı sebebiyle temsil için yeterli gelmeyeceğinden reddedilmiştir.

İngiliz idaresinin ilk yıllarında Rusya'da yaşayan ve daha önce Suriye Lazkiye bölgesine yerleştirilen Yahudilerin Kıbrıs Adası'nda bulunan emlak-ı hümayun arazilerine yerleştirilmesi planlanmıştır. Bu plan doğrultusunda Lazkiye'de yaşayan 25 Yahudi ailesi ve Rusya'dan getirilecek olan Yahudi göçmenlerin adaya

⁵²⁷ Samani, *Tanzimat Devrinde Kıbrıs*, 121.

⁵²⁸ JTA, "www.jta.org/1974/07/25" (25 Temmuz 1974).

⁵²⁹ Çelik, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs'ın İdari ve Sosyal Durumu*, 282.

⁵³⁰ Jennings, *Christians and Muslims*, 224.

⁵³¹ NA, CO, 69/4, 451.

⁵³² NA, CO, 883/2/4; *The Cyprus Gazette* (03 Mart 1882), 151 No. 82.

yerleştirilmesi için çalışmalar yapılmıştır.⁵³³ Bu çerçevede 4 Temmuz 1883 tarihinde İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından Hariciye Nazırı Arif Paşa'ya Orides'te bulunan Padişah arazilerine Rusya'da uygun şartlarda yaşayamayan 200 Yahudi ailenin yerleştirilmesi planlandığı bildirilmiştir.⁵³⁴ Lazkiye'den 63 ve Rusya'dan 100 Yahudi göçmen İskenderiye'de birleştirilmiş ve Eylül 1883'te Larnaka'ya gelmiştir. Bu grup Kıbrıs'a yerleşen ilk Yahudi göçmen grubudur. Bu Yahudilerin iskân çalışmaları 1884 yazına kadar devam etmiştir. Ada Yüksek Komiseri her Yahudi göçmen için 52 poundluk bir ödeneğin bu faaliyetlerin başarıya ulaşması için gerekli olduğunu bildirmiştir.⁵³⁵

Ancak bu iskân çalışması başarılı olmamıştır. Kıbrıs'ın iklim koşulları sebebiyle adaya uyum sağlayamayan Yahudiler şikâyet mektupları yazarak 1884 yılında Yüksek Komiser Bidduph'tan yardım istemişlerdir. Yüksek Komiser, Yahudilerin Kıbrıs halkı ile bütünleşemediği ve Kıbrıs halkının da yabancı iskânına sıcak bakmadığını bu yüzden de Yahudilere İngiltere'ye sığınmış göçmenler gözüyle bakıldığından İngiltere'ye ekonomik yük getirdiğini düşünmekteydi. Kıbrıs'a getirilmiş olan Yahudiler bu dönemde kendi imkânları ile Yafa ve Mısır'a gitmişlerdir. Geri kalanların ise bir kısmı Rusya'ya çoğunluğu da Mısır'a gitmek için müracaat etmiştir. Sonuç olarak Kıbrıs'ta Yahudilerden 31 kişilik 5 aile kalmıştır.⁵³⁶

Bu olaylardan sonra 1891 tarihinde İngiliz idaresi tarafından yapılan nüfus sayımında 10 Lefkoşa, 94 Larnaka, 19 Limasol ve 4 Mağusa olmak üzere 127 Yahudi'nin adada yaşadığı tespit edilmiştir.⁵³⁷

1901 yılı nüfus sayımında ise Kıbrıs'taki Yahudi nüfusu 118'e düşmüştür. Bu nüfusun da hemen hemen yarısı bir ticaret merkezi durumunda olan Larnaka'da ikamet etmekteydi.⁵³⁸

⁵³³ Yossi Ben-Artzi, "Jewish Rural Settlement in Cyprus 1882–1935: A 'Springboard' or a Destiny?", *Jewish History* 21/3-4 (2007), 362-363.

⁵³⁴ Sonyel, *Settlers and Refugees*, 11-12.

⁵³⁵ Ben-Artzi, "Jewish Rural Settlement in Cyprus 1882–1935", 363.

⁵³⁶ Sonyel, *Settlers and Refugees*, 11-12.

⁵³⁷ NA, CO, 883/4/22.

⁵³⁸ Mavrogordato, *Census of 1901*, 10.

1897 yılında Theodor Herz'in Siyonizm hareketinin lideri olmasından sonra Yahudilerin Sina Yarımadasına yerleşmesine yönelik faaliyetler kapsamında Kıbrıs Adası'na Yahudi göçü gündeme gelmiştir. Herz konu hakkında 1903 yılında İngiliz yetkilileri ile görüşme yapmıştır. 1904 yılında konu Kavanin Meclisi'nde gündeme gelmiş ve Rum üyelerin tepkileri ile karşılaşmıştır. Kıbrıs'a Yahudi göçünün planlanmasına tepki sadece Kıbrıs sınırlı kalmamış Atina ve Pire'de protesto edilmiş ve İngiliz Elçiliği'ne bu teşebbüsün adanın yapısını bozacağı yazılı olarak iletilmiştir. 1906 yılında Rum vekil Theodotou Kavanin Meclisi'nin gündemine "Musevilerin Kıbrıs'a göç etmesinin engellenmesine dair kanun" taslağını getirmek istemiş ancak bu talebi olumlu karşılanmamıştır. Rumların adaya Yahudilerin yerleşmesine karşı olmalarının sebebi adanın Yunanistan'a bağlanmasına engel olabilmeleri ihtimalidir.⁵³⁹

1911 nüfus sayımında ise Yahudiler 193 kişi olarak tespit edilmiştir. Bu sayının 115'i köylerde yaşamaktaydı. Köylerde yaşayan bu Yahudilerin büyük çoğunluğu Kıbrıs'a sonradan göç eden Yahudilerdi. Bunlar çoğunlukla Değirmenlik kazasına bağlı Margo ve Çömlekçi köylerinde yaşamaktaydı.⁵⁴⁰ Yahudi Kolonizasyon Cemiyeti Margo, Kukla ve Çömlekçi çiftlikleri gibi zirai işletmeleri satın alarak Yahudilerin Kıbrıs'ta İsrail Devleti kurulana kadar yaşamalarını sağlamayı hedeflemişti. Ancak bu satın alma ile umdukları sonucu alamayınca 1926 yılında bu işletmeleri satmışlardır.⁵⁴¹

İsrail Devleti'nin kuruluş sürecinde, 1945-1948 yılları arasında Kıbrıs, Filistin'e giden Yahudilerin barındığı bir yer olmuştur. İngiltere'nin Filistin'e gitmek isteyen Yahudilere kota koyması⁵⁴² ve bekleme yeri olarak da Kıbrıs'ı seçmesinin bir sonucu olarak Yahudiler 1945-1948 yılları arasında Kıbrıs Adası'nda kamplarda kalmıştır. Kıbrıs bu dönemde Yahudiler için bir toplanma ve üs bölgesi haline gelmiştir. İsrail Devleti kurulduktan sonra Balkanlar ve Avrupa'nın çeşitli

⁵³⁹ Şükrü S. Gürel, "Zionist Plans and Cyprus 1896-1948", *The Turkish Yearbook of International Relations* 19 (01 Mayıs 1979), 83-85; Sonyel, *Settlers and Refugees*, 15-16.

⁵⁴⁰ Çelik, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs'ın İdari ve Sosyal Durumu*, 262.

⁵⁴¹ G. S Georgallides, *A Political and Administrative History of Cyprus, 1918-1926* (Nicosia: Cyprus Research Centre, 1979), 156-157; Ateşin, *Kıbrıs'ta İslâmî Kimlik Dâvâsı*, 106.

⁵⁴² Ulvi Keser, *1945-1948 Kıbrıs'ta Yahudiler: İsrail Devleti Nasıl Kuruldu*, ed. Zeki Akçam (İstanbul: Hiper Yayın, 2019), 143.

bölgelerinden Kıbrıs'a getirilerek kamplarda tutulan bu Yahudiler, hızlı bir şekilde Filistin topraklarına nakledilmişlerdir.⁵⁴³ Sonuç olarak Yahudiler Kıbrıs'ı bir sığınağa tahtası⁵⁴⁴ olarak kullanma ihtiyacı duymadan Filistin'de bir devlet kurmayı başarmışlardır.

1.1.4. Linobambakiler

Adada İngiliz idaresinin başladığı dönemlerde bazı İngiliz kayıtlarında Linobambaki olma ihtimali yüksek kişilerin adlarının geçtiği görülmektedir. Mesela bu kayıtlarda adları geçen Mustafa Binordo, Hasan Sasetti, İbrahim Batta, Sultan Gatto, Osman Yusuf Verde gibi kişiler Linobambakilerin yoğun olarak yaşadıkları Luricina (Akıncılar) köyünde ikamet etmektedirler.⁵⁴⁵

Adada İngiliz idaresinin ilk yıllarında Baf kasabası civarında görülen Hasan Bulliler olayına adı karışan kişiler arasında Hüseyin Mehmet Kataliona, Hayrettin Bastardos, Aliye Hüseyin Pota, Mehmet Prastides, Mehmet Yatros, Mustafa Kuspi, Mustafa Yeroturgo, Mehmet Kazulis gibi isimlerin Linobambaki olma ihtimali yüksektir.⁵⁴⁶

1815 yılında Kıbrıs'ı ziyaret eden William Turner, Kıbrıs Adası'nda birçok Müslümanın gizli Hıristiyan olduğunu, bunların Hıristiyan ayinlerini gizlice yerine getirdiklerini ayrıca Anadolu'da hiç görülmemiş bir durum olarak Linobambakilerin açıkça şarap içip çoğunun domuz eti yediklerini ve Rum kadınlarla evlendiklerini ve Akdeniz'in en uygar kişileri olduklarını yazmıştır.⁵⁴⁷ Adada yaşayan Latin Katolikler geçmişlerinden bahsederken Osmanlı Devleti'nin adayı fethinde bu şekilde gizlendiklerini daha sonra İngiliz idaresi döneminde yeniden dinlerine döndüklerini belirtmelerine rağmen bu bilgi ispatlanabilmiş değildir.⁵⁴⁸

⁵⁴³ Keser, *1945-1948 Kıbrıs'ta Yahudiler*, 464-465.

⁵⁴⁴ Kıbrıs Adası'nın Yahudiler için bir sığınağa tahtası olarak kullanılması düşüncesi ile ilgili olarak bk. Gürel, "Zionist Plans and Cyprus".

⁵⁴⁵ Erdönmez, *Şeriyeye Sicillerine Göre Kıbrıs'ta Toplum Yapısı*, 43.

⁵⁴⁶ Detaylı bilgi için bk. M. Ch. Kateklas, *Hasan Bulliler'in Suç Faaliyetleri*, çev. Mehmet Demiryürek (Lefkoşa: Işık Kitabevi, 2001).

⁵⁴⁷ Cobham, *Excerpta Cypria*, 449.

⁵⁴⁸ Ahmet Türkan, *Osmanlı'da Kripto Hristiyanlar* (İstanbul: Kitabevi, 2012), 45-47.

Linobambakiler İngiliz idaresi döneminde daha çok Lefkoşa ile Larnaka arasında nakliyecilik yaparak geçinmekteydiler. Linobambakiler Kiracıköy olarak bilinen Athienou başta olmak üzere civar köylerde, Pile Burnu ile Greko Burnu arasında Paralimmi Gölü'nün güneyinde bulunan Leo Petro Köyü'nde yaşamaktaydılar. Kaynaklar sayılarını yaklaşık bin iki yüz olarak vermektedir.⁵⁴⁹ Günümüzde Linobambakilerin Türk ve Rum toplumları arasında asimile oldukları düşünülmektedir.

⁵⁴⁹ Erdönmez, *Şeriyeye Sicillerine Göre Kıbrıs'ta Toplum Yapısı*, 44.

2. Hıristiyan - Müslüman Çatışmasının Türk-Rum Çatışmasına Dönüşmesi

Osmanlı Devleti'nin fethettiği tüm topraklarda uygulamış olduğu Millet Sistemi Kıbrıs Adası'nda da uygulanmıştır. Bu sistemin unsurlarından biri olan Kıbrıs Rum Ortodoks Cemaati kendi dinlerinin çizmiş olduğu sınırlar dâhilinde varlıklarını sürdürmüştür. Millet Sisteminin bir gereği olarak Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi, özel hukuku ilgilendiren neredeyse tüm alanlarda söz sahibiydi. Bununla beraber başpiskoposluk kendi cemaatinden vergileri toplamakla da yükümlüydü. Bu hak ve yükümlülükler Kıbrıs'ta Rum Ortodoks Kilisesi'ni hem yönetimin ikinci sırasına yükseltmiş hem de örgütlü ve güçlü bir kilise yapmıştır. Adadaki bu örgütlü ve güçlü kilise teşkilatı, başpiskoposluğun kendi cemaati üzerinde bir tekel kurmasına ve adada yaşayan Ortodoks halkın dini ve siyasi lideri olmasına sebep olmuştur. Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi Başpiskoposluğu cemaatini Ortodoksluk ve Osmanlı karşıtlığı merkezinde toplamayı çok iyi başarmıştır.⁵⁵⁰

Adadaki ruhban sınıfı; uzun yıllar boyunca cemaatin başına gelen salgın hastalıklar, doğal afetler, kıtlıklar ve çekirge istilaları gibi olumsuzlukları ya cemaatin *dini sapkınlıklarının bir cezası* ya da *Osmanlı zorbalığının bir sonucu* şeklinde dayatmıştır.

Osmanlı Millet Sistemi, gayrimüslim unsurların geleneksel yapılarını muhafaza etmelerine izin vermesi sebebiyle milliyetçilik öncesi dönemde milliyetçilik hareketlerine hazır hale getirmiştir.⁵⁵¹ Yunan Krallığı'nın kurulmasından sonra Kıbrıs Başpiskoposluğu adada milliyetçilik ile dini bir araya getirip özdeşleştirerek bu süreci en iyi şekilde yönetmiştir. Yunanistan'dan gelen yoğun milliyetçilik akımı Kıbrıs'taki Ortodoks Rumları etkisi altına almıştır. Bunda Helenizm düşüncesi ve özellikle Yunanistan tarafından Rum okullarına gönderilen öğretmenlerin çalışmaları göz ardı edilmemelidir.⁵⁵² Fener Rum Patrikhanesi'nin evrensel gücünü yitirmesi

⁵⁵⁰ Şahin, "Geçmişten Günümüze Kıbrıslı Rumlar", 349.

⁵⁵¹ Şahin, "Geçmişten Günümüze Kıbrıslı Rumlar", 350.

⁵⁵² Gürhan Yellice, "1878'den 1931'e Kıbrıs'ta Enosis Talepleri ve İngiltere'nin Yaklaşımı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 12/24 (01 Haziran 2012), 17.

sebebiyle ulusal kiliselerin güç kazanması sonucu Ortodoksluk milliyetçiliğın yayılmasını durdurmada zayıf kalmıştır.⁵⁵³ Milliyetçilik akımı neticesinde Balkanlarda kurulan ulusal kiliseler İstanbul Patrikhanesinin etki alanını daraltmıştır. 1833 yılında Yunan Kilisesi, 1865 yılında Romen Kilisesi, 1870 yılında Bulgar Kilisesi ve 1879 yılında Sırp Kilisesi'nin kurulmasıyla artık din, devlet için çalışacaktır. Rum Ortodoks Kilisesi bu dönemde Osmanlı Devleti dönemindeki siyasi etkinliğinin vermiş olduğu güçle tamamen politize olmuştur.

Yunan Krallığı, Osmanlı Devleti'nin zayıflığını da fırsat bilerek güçlenmek için Yunan nüfusun yoğun olarak yaşadığı Osmanlı topraklarına göz dikmiştir. Bu düşünce Yunan Krallığı dışında kalmış olan Yunanlıları Osmanlı boyunduruğundan kurtarma ve Türkler tarafından işgal edilmiş olan tarihi Helen topraklarına yeniden sahip olmayı hedeflemekteydi. Megali İdea-Büyük Ülkü olarak adlandırılan bu hedef 14 Ocak 1844 tarihinde Başbakan Kolettis tarafından Ulusal Meclis'te yapılan konuşma ile resmileştirilmiştir.⁵⁵⁴ Konuşma şu şekildedir:

*“Yunanistan Krallığı, Yunanistan değildir; Yunanistan'ın sadece bir parçası, en küçük, en yoksul bir parçasıdır. Yunanlılar, sadece Krallık içinde oturanlar değildirler, aynı zamanda Yanya'da ya da Selanik'te, Serez'de ya da Edirne'de, İstanbul, ya da Trabzon'da, Girit ya da Sisam Adası'nda, Yunan tarihine ya da Yunan ırkına bağlı başka yerlerde oturanlar da Yunanlıdır. Helenizm'in iki büyük merkezi vardır. Krallığın başkenti Atina'dır. İstanbul, büyük başkent bütün Yunanlıların kenti, düşü, umududur”*⁵⁵⁵

Megali İdea'nın ilanı ile birlikte artık Yunanistan'ın dış politikası da belirlenmiş oldu. Bu politika bu tarihten sonra Büyük Yunanistan'ın kurulması hayali olarak Yunan halkının varoluş sebebi haline gelmiştir.⁵⁵⁶

⁵⁵³ Kaysar V. Mavratsas, *Elen Milliyetçiliğinin Kıbrıs'taki Yönleri / İdeolojik Çatışmalar ve 1974-1996 Kıbrıs Elen Kimliğinin Toplumsal İnşası*, çev. Öztürk Yıldırımboza (Lefkoşa: Galerı Kültür Yayınları, 2000), 53.

⁵⁵⁴ Outkou Kırılı Ntokme, “Ulus Devlet Oluşturmada Yunanistan Örneği: Büyük ülkü-Megali İdea”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 46 (2010), 413.

⁵⁵⁵ Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, çev. Halim İnal (Ankara: Ayraç Yayınevi, 2002), 17.

⁵⁵⁶ Kırılı Ntokme, “Ulus Devlet Oluşturmada Yunanistan Örneği”, 413.

Kolettis' in konuşmasında açıkça Kıbrıs zikredilmemesine rağmen *Yunan ırkına bağlı başka yerlerde oturanlar da Yunanlıdır* ifadesiyle Kıbrıs Rum Ortodoks cemaatini de Megali İdea kapsamına almıştır. 1878 yılında İngilizlerin Kıbrıs adasını idare etmeye başlaması ile birlikte “adaletsiz ve despot boyunduruktan kurtulmak” için ilk adım Rumlar için atılmıştı. Kıbrıs Adası’nda örgütlenen Yunan diplomatlar, öğretmenler, dernekler ve basın Kıbrıs Başpiskoposluğu ile işbirliği yaparak adanın Yunanistan’a bağlanması için Megali İdea fikrine bir zemin oluşturdular.⁵⁵⁷ Böylece Osmanlı’nın adayı fethettiği 16. yüzyıldan beri huzur içinde bir arada yaşayan insanlar arasında toplumsal çatışmaların tohumları ekilmiş oldu.⁵⁵⁸

Özellikle kilise tarafından 1878 yılından 1960 yılına kadar olan Enosis mücadelesi içinde Kıbrıs’ın üç bin yıllık Helen adası olduğu iddiası her fırsatta dile getirilmiştir. Kilisenin bu şekilde davranmasının doğal bir sonucu olarak da Kıbrıslı Rumlar Kıbrıslı Türklerden uzaklaşmıştır. Kıbrıs’ta sözü edilen dönemde Rum toplumunun istisnasız tüm dini ve siyasi otoriteleri Enosis konusunda aynı isteği göstermiştir. Böylece Kıbrıs’ta kilise öncülüğünde başlayan propaganda Kıbrıs’ta yaşayan her Rum vatandaşının fikrine dönüşmüştür.*

Kıbrıs’ta da kurulan sömürge yönetimindeki İngiliz Polis Teşkilatı’nda, Kıbrıs Türkleri de görevlendirilmiştir. İngiliz Polis Teşkilatı’nda “*Yardımcı Polis*” unvanı ile görevlendirilen Kıbrıs Türkleri, özellikle Rumların Enosis amaçlı gösterilerinin bastırılmasında ön saflarda kullanılmışlardır. Bu suretle kısmen de olsa hem Kıbrıs Türklerinin Enosis’ten kaynaklanan endişeleri giderilmiş hem de Rumların hedeflerine ulaşmalarının önüne geçilmiştir. Fakat bu durum, Kıbrıs Türkleri ile Rumların aralarının açılmasına yol açmış, aynı zamanda Rumlar arasında yaygın olan Kıbrıs Türklerinin İngilizlerin politikalarına alet oldukları yönündeki yargılarının da yayılmasına sebep olmuştur.⁵⁵⁹

⁵⁵⁷ Pierre Oberling, *Bellapais’e Giden Yol: Kıbrıs Türklerinin Kuzey Kıbrıs’a Göçü*, çev. Mehmet Erdoğan (Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 1988), 11-17.

⁵⁵⁸ Şahin, “Geçmişten Günümüze Kıbrıslı Rumlar”, 351.

* Bu yüzden Kıbrıs’ta kilisenin onaylamadığı bir barış antlaşmasının olma olasılığı yoktur.

⁵⁵⁹ Balyemez, *İngiliz Yönetimi Döneminde Kıbrıs Türklerinin Siyasi Örgütlenmeleri*, 42.

İngilizler, Kıbrıs'ın yönetimini geçici olarak devraldıkları dönemde adada dini işlere bakan bir müftü bulunuyordu. İngiliz yönetiminin ilk Kıbrıs Müftüsü Seyit Ahmetzade Asım Efendi bu görevi 1896 yılına kadar sürdürmüştür. Ardından Kıbrıs Müftüsü olarak seçilen Ali Rıfkı Efendi ise 1909 yılına kadar görevde kalmıştır. Ali Rıfkı Efendi'nin yaşlılıktan dolayı emekliye ayrılmasından sonra seçilen Hacı Hafız Ziyai Efendi ise on sekiz yıl bu görevi aralıksız sürdürmüştür. Müftü Hacı Hafız Ziyai Efendi, Kıbrıs Türk toplumunun lideri olarak dini görevlerinin yanı sıra sosyal ve siyasal sorumluluklar da üstlenmiştir. Müftü Hacı Hafız Ziyai Efendi asli görevine ilave olarak, Kavanin Meclisi ve Yürütme Meclisi üyelikleri ile Maarif Encümeni üyeliği görevlerini eş zamanlı yapmıştır. Bununla birlikte Hacı Hafız Ziyai Efendi, Birinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında Türk toplumunun siyasi taleplerinin gündeme getirildiği Meclis-i Millînin 12 Aralık 1918 tarihinde toplanmasına da öncülük etmiştir.⁵⁶⁰

İngiliz sömürge yönetimi, 1927 yılında Müftü Hacı Hafız Ziyai Efendi'yi yaş haddinden emekliye sevk etmiştir. Yerine, bu atamayı onaylayacak Halifelik makamı, TBMM Hükûmeti tarafından 3 Mart 1924 tarihinde kaldırıldığı için yeni bir müftü atamak mümkün olmamıştır.⁵⁶¹

Kıbrıs Müslüman Türk toplumu, bu gelişme sonrasında Rumların başpiskoposlarını seçtiği gibi kendi dini liderini seçme hakkına sahip olmak istemiştir. Ancak İngiliz sömürge yönetimi, Halife makamının olmayışını da fırsat bilerek, seçimle doldurulması gereken makama açıkta kalan kadılarından (altı kazada Müftüye bağlı olarak görev yapan ve Müslümanların davalık işlerine bakan memurlar) biri olan Hürremzade Hakkı Efendi'yi Kıbrıs Müftüsü olarak atamıştır. Kıbrıs Türk toplumu hem müftü seçimi konusundaki toplumsal hakları ellerinden alındığı hem de Hıristiyan bir yönetim tarafından Müslüman toplumun dini lideri belirlendiği için bu atamadan rahatsız olmuştur. Böylece İngiliz sömürge yönetimi,

⁵⁶⁰ Ateşin, *Kıbrıs'ta İslâmî Kimlik Dâvâsı*, 253-254.

⁵⁶¹ Balyemez, *İngiliz Yönetimi Döneminde Kıbrıs Türklerinin Siyasi Örgütlenmeleri*, 52.

Kıbrıs Türk toplumunu kontrolü altına almasını kolaylaştıracak önemli bir kurumu daha kendi etki alanına almıştır.⁵⁶²

İngiliz sömürge yönetimi 1928 yılında yaptığı başka bir düzenleme ile Müftü'nün maaşını genel bütçeden çıkararak Evkaf gelirinden ödenmesini kararlaştırmıştır. Daha sonra yaptığı başka bir düzenleme ile Müftü'nün artık resmi bir görevi kalmadığını ileri sürmüş ve bu makamı lağvetmiştir. Müftülük makamı yerine, görevi sadece fetva vermek olan “*Fetva Eminliği*” makamını kurmuş, Hürremzade Hakkı Efendi'yi de ilk Fetva Emmini olarak atamıştır.⁵⁶³

Yapılan bu düzenleme ile Kıbrıs Türk toplumunun dini liderliğini üstlenen kurum resmen ortadan kaldırılmıştır. Fetva Emmini sıfatı ile görevlendirilen kişi ise sömürge yönetiminin kontrolünde olan Evkaf İdaresine bağlanmış, bir bakıma yönetimin memuru konumuna getirilmiştir.⁵⁶⁴

İngiliz sömürge yönetimi, Ortodoks Hıristiyanların din işlerine karışmayıp onlara kendi dini liderini seçme özgürlüğünü verirken, Müslüman Türk toplumunun din işlerine ise doğrudan müdahale etmiştir. Müftülük makamı protokolde başpiskopostan önce gelirken, sömürge yönetimi bu makamı kaldırarak sorunu kökten çözüme yolunu tercih etmiştir. Dönemin Kıbrıs Valisi Ronald Storrs, bu çözümü bir raporunda şöyle ifade etmiştir:⁵⁶⁵

“ ... Müftülük makamının tarafımdan ilga edilmesinden önce, Müftü Hazretleri Ortodoks Başpiskoposunun her zaman önünde gelirdi. Bu tarihten bu yana Ortodoks Başpiskopos Müstemlekedeki bütün dini topluluk liderlerinin tümünün üstünde bir yere sahip olagelmışlerdir...”

Kıbrıs Türk toplumunun İngiliz idaresi dönemindeki önemli kayıplarından biri olan Müftülük makamının yeniden tesis edilmesi ve müftü seçimi sorunu ancak 24

⁵⁶² İsmet Konur, *Kıbrıs Türkleri 1938* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1938), 47-48.

⁵⁶³ Halil Sadrazam, *Kıbrıs Türkünün Özgürlük Mücadelesi Lideri Dr. Fazıl Küçük: (Ada'da Türk Milli Birliğine Kendini Adayan Liderin Belgesel Öyküsü)* (İstanbul: Kastaş Yayınları, 1996), 36; Balyemez, *İngiliz Yönetimi Döneminde Kıbrıs Türklerinin Siyasi Örgütlenmeleri*, 53.

⁵⁶⁴ Altan, *Belgelerle Kıbrıs Türk Vakıflar Tarihi*, 713.

⁵⁶⁵ Gürel, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960)*, 172.

Kasım 1950 tarihinde Bakanlar Kurulu kararı ile⁵⁶⁶ Yakup Celal Menzilcioğlu'nun Kıbrıs Müftüsü olarak atanması ile çözüme kavuşturulabilmiştir.⁵⁶⁷

Kıbrıs Adası'nda Evkaf sistemi ise Osmanlı Devleti tarafından 1571 yılından itibaren uygulanmıştır. Kıbrıs'ta yaşayanlar ihtiyaçlarını Evkaf aracılığı ile elde edilen bu gelirden karşılamışlardır. İngiltere, 1 Temmuz 1878 tarihinde yaptığı yeni bir düzenleme ile Evkafın yönetimini de belirlemiştir. Yapılan düzenleme ile Müslümanlara ait emvali yönetecek heyet, İstanbul'daki Evkaf Nezareti tarafından atanacak Kıbrıslı Türk ve Müslüman bir müdür ile İngiliz yönetimi tarafından belirlenen bir İngiliz üyeden oluşmuştur.⁵⁶⁸

Kıbrıs Müslümanları, kendi Evkaf yönetimlerine yapılan bu düzenlemeden rahatsız olmuştur. Kıbrıs Müslümanlarının ileri gelenleri, 29 Mart 1896 tarihinde İngiltere Sömürgeler Bakanı Joseph Chamberlain'e gönderdikleri bir mektupta, İngiliz işgalinden sonra Evkafın kötü idare edildiğini belirtmişler ve başkanlığını Kadı'nın yapacağı Evkafın Türk toplumunca seçilecek 8 kişilik bir heyet tarafından yönetilmesini önermişlerdir.⁵⁶⁹ Bu istek İngiliz yönetimi tarafından dikkate alınmamış, yapılan düzenleme Birinci Dünya Savaşı'na kadar yürürlükte kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı esnasında Kıbrıs'ın İngiltere tarafından tek taraflı ilhakı ile Evkafın yönetimini belirleyen düzenleme sona ermiştir. Kıbrıs Evkafı, Kavanin Meclisi tarafından 1915 yılında kabul edilen "*Emvali Diniyeyi İslâmiye*" kanunu ile kamu kurumu haline getirilmiştir. Böylece Evkaf üyeleri ve memurları İngiliz yönetiminin nüfuzu altında çalışmaya başlamışlardır.⁵⁷⁰

İngiltere, Kıbrıs'ın egemenliğini Lozan Barış Antlaşması ile ele geçirdikten sonra Evkafla ilgili yeni bir düzenleme daha yapmıştır. İngiliz sömürge yönetimi,

⁵⁶⁶ Cumhuriyet Arşivi BCA, Başbakanlık, Kararlar Daire Başkanlığı [30-18-1-2], No. 124, Gömlek. 86, Sıra. 1.

⁵⁶⁷ Balyemez, *İngiliz Yönetimi Döneminde Kıbrıs Türklerinin Siyasi Örgütlenmeleri*, 55; *Milliyet*, "Yeni Kıbrıs Müftüsü" (03 Şubat 1951).

⁵⁶⁸ Altan, *Belgelerle Kıbrıs Türk Vakıflar Tarihi*, 676.

⁵⁶⁹ Salahi Ramadan Sonyel, "İngiliz Yönetiminde Kıbrıs Türklerinin Varlık Savaşımı (1878-1960)", *Bellekten* 59/224 (1995), 152.

⁵⁷⁰ Konur, *Kıbrıs Türkleri 1938*, 40.

1928 yılında Kavanin Meclisi'nde kabul edilen “*Emvali Diniyeyi İslâmiye İdaresi*” kanununda Evkafın idaresi şu şekilde düzenlenmiştir:⁵⁷¹

“ Müstemlekât Nazırı'nın onayına tabi olmak üzere Vali; zaman zaman ülkede var olan camileri, İslâm mezarlıklarını, Müslüman okullarını ve Müslüman cemaate ait diğer mal, para ve araziye idare ve onlara nezaret vazifesiyle görevlendirilecek birisi müstemlekede yaşayan Müslümanlardan olmak üzere, Evkaf murahhasları unvanıyla iki murahhas tayin edecektir. Bu murahhaslar yüklendikleri bu görevde ve Evkafı ilgilendiren tüm hususlarda valinin gözetimi altında bulunacaklardır. Emval-i Dinîye-i İslâmiyeyi idare ve onlara nezaret vazifesiyle görevli murahhasların denetimleri tahtında olarak, müstemlekede Evkaf Dairesi unvanını haiz ve her zaman bu şekilde isimlendirilecek bir daire kurulacak ve sözü edilen daire, işbu fermanın öngördüğü maksatlar çerçevesinde bir hükümet dairesi addolunacaktır.”

1915 yılında tek taraflı olarak revize edilen yasa, böylece hukuksal bir zemine oturtulmuş, Vali'nin Evkaf üzerindeki etkisi artırılmıştır. Burada dikkat çekici olan bir husus, düzenlemenin sadece Kıbrıs Türk Müslüman toplumunun Evkafına ait olmasıdır. Rumlara ait olan ve Ortodoks Kilise'nin kontrolündeki Evkafa yönelik herhangi bir sınırlama veya kontrol mekanizması getirilmemiştir.⁵⁷²

Evkaf idaresinde yapılan bu değişiklik ada Müslümanlarını da bölmüştür. İsmet Konur bu durum ile ilgili şunları söylemiştir:⁵⁷³

“...Aynı ada üzerinde yaşayan diğer cemaatlere ait vakıfların o cemaatlerin kendileri tarafından idare olunmasına izin veren aynı Hükümet'in, Kıbrıs İslâm Cemaatini böyle farklı bir muameleye tabi tutmasının sebep ve hikmeti bir türlü anlayamadım. Hükümetin Evkaf Dairesi'ni bir Hükümet dairesi şekline sokması ve bütün kuvvetini Hükümetten alan, halka karşı mes'ul olmayan ve fakat halk namına söz söylemek yetkisine haiz olan murahhaslarla idare ettirmesi Kıbrıs Türk Cemaatini ikiye ayırmıştır: Evkafçılar ve muarızları. Bunlardan Evkafçılar, Cemaati hiç düşünmeden hareket ediyorlar ve hareket ederken yalnız Hükümeti memnun

⁵⁷¹ Konur, *Kıbrıs Türkleri* 1938, 41.

⁵⁷² Balyemez, *İngiliz Yönetimi Döneminde Kıbrıs Türklerinin Siyasi Örgütlenmeleri*, 57.

⁵⁷³ Konur, *Kıbrıs Türkleri* 1938, 42-44.

birakmağa çalışıyorlar. Bundan dolayı hemen daima cemaatin emel ve arzularına muhalif icraatta bulunuyorlar. Cemaatin hayır ve iyiliğini düşünen kimseler ise Evkafçıların bu hareketlerini tenkit ediyorlar ve tutulan yolun ve yapılan işlerin yanlışlığını ve sakatlığını halka bildirerek halkı ikaz ediyorlar. Buna mukabil Evkafçılar ellerindeki salâhiyetlerden bil-istifade camiler, minareler yaptırmak sureti ile halkın gözünü boyamağa çalışıyorlar. Böylelikle iki zümre daima birbiriyle çarpışıyor ve zaten zayıf olan bünyelerini daha fazla yıpratıyor. Hükûmet de Kıbrıs Türk Cemaati'nin bu iki zümresini birbirine kırdırarak İngiltere'nin ezeli siyasetini, "ayrılmak ve ayrılan parçaları çarpıştırarak idare etmek siyasetini" başarıyla tatbik ettiğinden memnun, vaziyeti seyrediyor."

İngilizler Kıbrıs Adası'nı idare ettikleri dönemde Müslümanları her zaman bir denge unsuru olarak görmüş, Hıristiyan Rumların her türlü taşkınlıkları karşısında Müslüman ve Hıristiyanlara eşit muamelede bulunmak iddiası ile bir takım kısıtlamalara gitmiştir. Müslüman Türklerin bu dönemde adada fikri bölünmelerinin sebebi ise Evkafçıların İngiliz idaresine tabi olmayı Osmanlı Devleti'nin bir hatırası olarak görmesi, karşı tarafın ise Lozan sonrası artık ümit olmadığından ümmetçilik kavramından yavaş yavaş ayrılarak daha çok milliyetçilik akımına doğru kaymasında yatmaktadır. Müftülük makamının yerine Fetva Eminliği makamı ihdas edildiğinde ise bu makamın zaten isimden ibaret olduğunu ve fetva vermek dışında hiç bir etkinliğinin kalmadığını⁵⁷⁴ söyleyen Evkafçılar da haksız değildir. Diğer taraftan hiçbir isyan girişimi olmayan, tek derdi dinini yaşamak ve milliyetini unutmamak olan Müslüman Kıbrıs Türk halkı bunca yıllık sadakatin de kendilerine bir fayda vermediğini anlamış ve kendini koruma refleksi ile örgütlenmeye başlamıştır.

2.1. Rumların Adayı Yunanistan'a Bağlama Çabaları

2.1.1. Eoka

Tüm dünyada 2. Dünya Savaşı sonrası sömürgelerin bağımsızlıklarını kazanma sürecine girmesiyle Kıbrıslı Rumlar da silahlı mücadeleye başlamış ve 1 Nisan 1955 tarihinde EOKA Örgütü kurulmuştur. EOKA örgütü kilise destekli olması ve

⁵⁷⁴ An, *Dinsel Toplumdan Ulusal Topluma Geçiş Süreci ve Kıbrıs Türk Liderliğinin Oluşması*, 105.

özellikle Kıbrıs Başpiskoposu tarafından desteklenip organize edilmesi sebebiyle inanç tarihi açısından önemlidir.

Yunanistan Devleti 1953 yılından itibaren Kıbrıs Adası ile resmen ilgilenmeye başlamış, İngiltere'nin, Kıbrıs'ın hiçbir zaman Yunanistan ile birleşmeyeceğini söylemesine rağmen hem Kıbrıs konusunu BM'ye taşımış hem de Başpiskopos Makarios'a⁵⁷⁵ ve EOKA'ya yardım etmeye başlamıştır.⁵⁷⁶ Bu dönemde Kıbrıs'ta 15 Ocak 1950 tarihinde kilise tarafından organize edilen bir plebisit yapılmış ve 1954 yılında Başpiskopos Makarios BM nezdinde plebisit sonuçlarının kabul edilmesini istemiştir. Sadece Kıbrıslı Rumlar arasında yapılmış olan bu plebisitin dünyaya tüm Kıbrıs halkının görüşü gibi lanse edilmeye çalışılması da Rumların Yunanistan'a bağlanma noktasındaki hedef ve stratejisini göstermektedir.⁵⁷⁷ Makarios, BM'nin plebisit sonuçlarını kabul etmemesi üzerine silahlı mücadele kararı almıştır. BM'nin kararını protesto amacıyla 1954 yılı Aralık ayında polislerle çatışmalar, taş ve sopalarla sokaklarda güvenlik görevlilerine yapılan saldırılar şeklinde gelişen olaylar sebebiyle 1955 yılı çok gergin geçmiştir.⁵⁷⁸

Makarios Yunan hükûmetinden silah ve maddi destek almak amacıyla Yunanistan'a gitmiş ve General Grivas gibi Enosis taraftarları ile görüşmüştür. Bu görüşmeler sonucunda *Kıbrıslı Savaşçıların Ulusal Birliği (Ethniki Organosis Kyprion Agoniston)* anlamına gelen EOKA örgütü Enosis'i örgütlemek amacıyla emekli Yunan Subayı olan Kıbrıs asıllı Georges Grivas tarafından Atina'da kurulmuştur.⁵⁷⁹ Kıbrıs Adası'nın bir Yunan adası olması için tedhiş faaliyetlerine 1 Nisan 1955 tarihi itibarıyla başlayan EOKA sadece İngiliz ve Türklere değil, aynı zamanda kendilerine yardım etmeyen veya fikirlerini desteklemeyen Rumlara karşı da tehdit, şantaj, kundaklama, sabotaj ve cinayetler işlemişlerdir. Burada adı geçen

⁵⁷⁵ 8 Nisan 1948 yılında Kitium Piskoposu seçilen Makarios, 3. Makarios adı ile Kıbrıs Başpiskoposu olmuştur. Makarios Kıbrıs Cumhuriyeti ilk cumhurbaşkanıdır. Makarios Druşotis, *Karanlık Yön EOKA*, çev. Öztürk Yıldırımboğa (Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları, 2005), 15.

⁵⁷⁶ Druşotis, *Karanlık Yön EOKA*, 43.

⁵⁷⁷ Dilek Yiğit Yüksel, "Kıbrıs'ta Yaşananlar ve Türk Mukavemet Teşkilatı (1957-1964)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 34/98 (27 Kasım 2018), 317.

⁵⁷⁸ Ahmet C. Gazioğlu, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs III, 1951-1959: Enosis Karşı Taksim ve Eşit Egemenlik* (Lefkoşa: Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi (CYREP), 1998), 43.

⁵⁷⁹ Detaylı bilgi için bk. Wilfred Byford-Jones, *Grivas and the Story of EOKA* (London: R. Hale Ltd., 1959); Alasya, *Kıbrıs ve Rum-Yunan Emelleri*, 41-47.

Grivas 15 Mayıs 1919 tarihinde Yunan ordusu ile İzmir'e çıkan ve Kuvayı Milliye emrinde çarpışan Demirci Mehmet Efe'ye karşı geri emniyeti sağlama görevi kendisine verilen kişidir. Grivas gerilla taktiklerini Anadolu'da Türk kuvvetleri ile çarpışarak öğrenmiştir.⁵⁸⁰

EOKA'nın *İngilizleri adadan çıkarmak ve Türkleri yok ederek Enosis'i gerçekleştirmek* şeklinde iki hedefi vardır.⁵⁸¹ Bu amaçların gerçekleştirilmesi için Grivas Kıbrıs Adası'na silah, bomba ve cephane ile gelmiş, Kilise de EOKA'ya militan yetiştirmeye başlamıştır. 1 Nisan 1955 tarihinde adanın her yerinde bombalı saldırılar düzenlemiş, önce İngilizlere karşı gelişen eylemler sonradan Türklere yönelmiştir. Türk halkı da varlığını sürdürebilmek için savunma amacıyla örgütlenmeye başlamıştır.⁵⁸²

Yazılanlardan anlaşılacağı üzere EOKA'nın ilk hedefi İngilizlerdir. Çünkü İngilizler adaya ilk geldiklerinde Rumlar tarafından Enosis için bir aşama olarak görülürken sonradan Enosis önünde bir engel olarak görülmüştür. İngilizler Rumların Kıbrıs için yapılmış olan hiçbir anayasayı kabul etmeyeceğini bildirmelerine rağmen tarihte Macmillan Planı olarak anılacak olan planı 19 Haziran 1958 tarihinde devreye koymuş ve Kıbrıs adasında Türk ve Rum belediyelerin sınırları çizilmiştir.⁵⁸³ Macmillan planına göre 9 Mart 1956 tarihinden beri Seyşel (Seychelle) Adalarında sürgünde olan Makarios adaya dönecek, Türk ve Rumlara bir takım siyasi haklar tanınacaktır. Makarios sürgünde iken EOKA'nın eylemleri azalmamış aksine daha da artmıştır.

2.1.2. Enosis

Kıbrıs Adası'nda Osmanlı Devleti'nin adayı fethinden itibaren huzur içinde yaşayan Kıbrıs Rum toplumu, kendisini Bizans Devleti'ni yeniden kurmak hayaliyle, 1821 yılında Mora isyanı ile ortaya çıkmış olan Megali İdea düşüncesi içinde

⁵⁸⁰ Gürel, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960)*, 102.

⁵⁸¹ Druşotis, *Karanlık Yön EOKA*.

⁵⁸² Türklerin örgütlenmeleri ile ilgili detaylı bilgi için bk. Ulvi Keser, *Kıbrıs'ta Yeraltı Faaliyetleri ve Türk Mukavemet Teşkilâtı: 1950-1963* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık); Necati Münir Erteğün, *IN Search of a Negotiated Cyprus Settlement* (Lefkoşa: Ulus Matbaacılık, 1981), 3; Gazioğlu, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs III 1951-1959*, 12-13.

⁵⁸³ Alasya, *Kıbrıs ve Rum-Yunan Emelleri*, 91.

bulmuştur. 1821 yılında Yunanistan Devleti'nin kurulması ile Kıbrıs Rum toplumu kendisi ile birleşme hayali kurabileceği bir devlete kavuşmuştur. Ortaya çıkan bu düşünce çerçevesinde Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi önderliğinde Rumlar, kısaca *adayı Yunanistan'a bağlamak* anlamına gelen Enosis düşüncesine kapılmıştır.

Bu düşünce kapsamında Osmanlı Devleti'nin zayıf düşüp de bir takım siyasi sebeplerle Kıbrıs Adası'nın yönetimini geçici olarak İngiltere'ye bırakmasının ardından Rumlar, adadaki İngiliz idaresinden Kıbrıs'ın Yunanistan ile birleştirilmesini talep etmeye başlamıştır. Enosis'i gerçekleştirmek isteyen Yunan milliyetçileri ve Rum Ortodoks Kilisesi amacına ulaşmak için çeşitli tedhiş hareketlerine ve şiddete başvurmuştur.

Kıbrıslı Rumlar Enosis girişimlerini bir yandan Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi, Vatansever Kıbrıs Cemiyeti ve Kıbrıslı Yurtseverler Derneği gibi siyasi örgütlenmelerle diğer yandan da Kavanin Meclisi üyeleri ile Rum okullarındaki Yunan öğretmenler aracılığıyla daha etkili olarak yapmışlardır.⁵⁸⁴

Enosis ile ilgili çok şey yazılmış ve söylenmiştir. Biz burada konuyu teferruatları ile incelemek yerine tarihi süreç içerisinde adanın inanç tarihinde nasıl bir etkisi olduğunu anlamaya çalışmaktayız. 1878 yılında Kıbrıs Adası'nın yönetimi İngilizlere bırakıldıktan sonra hem Ortodoks Kilisesi hem de Kavanin Meclisinin Rum üyeleri her fırsatta Enosis taleplerini dile getirmişlerdir. Bu taleplere İngiliz idaresinin cevabı ise 1914 yılına kadar hep *adanın bir Osmanlı toprağı olduğu ve Yunanistan'a bağlanması gibi bir durumun olamayacağı* şeklindeydi. 5 Kasım 1914 tarihinde İngiltere Kıbrıs Adası'nı Osmanlı'dan ilhak ettiğini açıkladıktan sonra adanın bir Osmanlı toprağı olması tezi çürüdüğünden kilise Yunanistan'a bağlanma konusunda baskılarını artırmaya başlamıştır.⁵⁸⁵

Bu gelişmeler olurken İngiltere, 1915 yılında kendi yanında kendi koşulları ile savaşa katılması karşılığında Yunanistan'a Kıbrıs'ı vermeyi teklif etti. Bu teklif ile Rumlar kendileri için bir hayal olan Enosis'e ilk defa bu kadar yaklaşmış oldular. Ancak Yunan Kralı Konstantin kendileri için ağır yükümlülükler getirdiği gerekçesi

⁵⁸⁴ Balyemez, *İngiliz Yönetimi Döneminde Kıbrıs Türklerinin Siyasi Örgütlenmeleri*, 12.

⁵⁸⁵ Yellice, "1878'den 1931'e Kıbrıs'ta Enosis Talepleri ve İngiltere'nin Yaklaşımı", 19.

ile İngiltere'nin bu teklifini kabul etmedi. Kıbrıs'tan gelen baskılar nedeniyle teklifi kabul ettiğini bildirdiğinde ise artık çok geç olmuştu.

Türk-Yunan savaşında mağlup tarafın Yunanistan olması, 1923 yılında imzalanan Lozan Antlaşması ile Yunanistan ve Türkiye'nin Kıbrıs'ın İngiltere'ye ait olduğunu kabul etmesi ve 1925 yılında da İngiltere'nin Kıbrıs'ı Taç Kolonisi ilan etmesi ile Rumların Enosis hayali bir kez daha suya düştü. 1931 yılında ise Kavanin Meclisi üyesi Larnaka Piskoposu Nikedemos Mylonas'ın "Biz Yunan bayrağı altında hür yaşamak istiyoruz, yaşasın hür halk" sözü ile başlayıp tüm adayı saran Kilise merkezli isyan çıkmıştır. Bu isyanın altında yatan sebep de yine Enosis'tir. 1931 isyanından sonra İngiliz idaresi de sıkı tedbirler uygulamak durumunda kalmış, çan ve ezan ile her türlü bayrak ve milli kahraman resmi asmak yasaklanmış, eğitim müfredatlarından Türk ve Helen Milliyetçiliğini teşvik eden bölümler çıkarılmıştır.⁵⁸⁶ Rumların taşkınlıklarının bedeli Türklere de kesilmiştir. Bu döneme kadar adada Osmanlı bakiyesi olan Türkler hep İslam diye tabir edilmiş milliyetçilik safhasına henüz geçilmemiştir.

⁵⁸⁶ Yellice, "1878'den 1931'e Kıbrıs'ta Enosis Talepleri ve İngiltere'nin Yaklaşımı", 21-22.

2.2. Milli Mücadele ve Türk Mukavemet Teşkilatı

2.2.1. Milli Mücadele

Kıbrıs'ta Müslüman Türk toplumu İngiliz idaresinin yönetimi devraldığı 1878 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nin dağılmasına kadar her aşamada kendisini Osmanlı olarak tanımlamış ve Osmanlı kimliğine sahip çıkmıştır. Birinci Dünya Savaşı ile İngiltere'nin Kıbrıs Adası'nı ilhaki ve devamında Lozan anlaşması ile 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti tarafından İngiltere'nin ilhakının tanınması sonucunda Kıbrıs Türk toplumu için yeni bir süreç başlamıştır. Lozan Antlaşmasının 20. Maddesine göre Kıbrıs Türk halkı ya İngiliz vatandaşlığını kabul edecek ya da Türkiye'ye göç edecektir. Böylece adadan Türkiye'ye göç başlamış, adada kalan Müslüman Türkler ise varlıklarını devam ettirme mücadelesine başlamışlardır. Rumların çıkarmış olduğu 1931 isyanı neticesinde İngiliz idaresi tarafından alınan tedbirler kapsamında milliyeti simgeleyen bayrak ve dini simgeleyen çan ve ezan yasaklanmıştır. Bu şekilde Hiçbir suçu olmamasına rağmen adadaki Müslümanlar da cezalandırılmıştır.

Ada yönetiminin İngilizlere devredilmesi ile adada Müslüman Türkler idareci konumlarını kaybetmişlerdir. İngiliz idaresinin ilk yıllarında Kıbrıs Türkleri İtimad Kırathanesi'nde toplandılar. İlk birkaç yıl düzenli olarak toplantılar yapılmasına rağmen sonraları Türklerin kendi aralarındaki fikri anlaşmazlıkları sebebiyle bu kırathane kapanmıştır.⁵⁸⁷

Lefkoşa Kazasında 1881 yılında Rum ileri gelenleri tarafından açılmış olan Kipriyagos Silogos Kahvesi'nin karşısında Kırathane-i Osmanlı açılmıştır. Türklerin ileri gelenleri burada toplanıp ada Müslümanlarının sorunlarını görüşmekteydiler.⁵⁸⁸ Osmanlı Kırathanesi, Rumların Enosis beklentisine ve

⁵⁸⁷ Korkut, *Hatıralar*, 59.

⁵⁸⁸ Cemalettin Ünlü, *Kıbrıs'ta Basın Olayı (1878-1981)* (Ankara: Basım Yayın Genel Müdürlüğü, 1981), 17.

asimilasyona karşı mücadele etmiş ve bu amaçla imtiyaz sahibi olarak Derviş Efendi'yi seçtikleri Zaman Gazetesi'ni çıkarmışlardır.

Bu dönemde Türkiye'deki gelişmelere paralel olarak adada 1890 yılından itibaren Jön Türklerin teşkilatlandıkları da bilinmektedir. Kıbrıs'ta İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bir şubesi de bulunmaktaydı.⁵⁸⁹ Jön Türkler Rum Milliyetçiliğini Rumların zenginliği sayesinde sürdürdüklerini ve Türklerin adadaki varlığının zenginleşerek devam edebileceğini iddia etmişlerdir. 1893 yılında çıkarmaya başladıkları Kıbrıs Gazetesi Türklerin zenginleşmesi için yol göstericilik yapmaktaydı.⁵⁹⁰ Ada halkı padişaha olan bağlılığı sebebiyle Jön Türklere mesafeli durmuş, bu sebeple Jön Türkler adada çok az kişi ile irtibat kurmuşlardır. Eğitim için ada dışına çıkan Kıbrıslı gençler Jön Türklerden etkilenmiştir.⁵⁹¹ 2. Meşrutiyetin ilanından sonra Kıbrıs Kadısı 5 Ağustos 1908 tarihinde genel af çıktığını ilan etmiş ve Jön Türkler adadan ayrılmaya başlamıştır.

Kıbrıs'ta sosyal ve siyasi içerikli dernekleşme faaliyetleri çerçevesinde Terakki Kulübü kurulmuş Evkafçılara karşı olanlar tarafından kurulduğu için Evkafçı İrfan Efendi tarafından imza toplatılarak kapatılmıştır. Kulübün kapanması için imza verenler tarafından aynı kulüp tekrar açılmış ve Evkafçıların eline geçmiştir. Bu grubun dışında kalanlar ise Hürriyet Kulübü'nü kurmuştur. Bu iki grup arasında bir süre çekişme olduktan sonra Kıbrıs Kadısının araya girmesi ile 1909 yılında Hürriyet ve Terakki Kulübü adı ile birleşmiştir.⁵⁹² Hürriyet ve Terakki Kulübü 1910-1914 yılları arasında elde ettikleri gelirleri Donanmayı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti'ne göndermiştir.⁵⁹³

İstanbul'da Tıbbiyede okuyan Kıbrıslı Türkler 1913 yılında yaz tatili için Kıbrıs'a geldiklerinde Türk Ocağı Kıbrıs Şubesi'ni açtılar.⁵⁹⁴

⁵⁸⁹ Detaylı bilgi için bk. Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki* (Remzi Kitabevi, 1987).

⁵⁹⁰ Çelik, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs'ın İdari ve Sosyal Durumu*, 326.

⁵⁹¹ Ateşin, *Kıbrıs'ta İslâmî Kimlik Dâvâsı*, 126.

⁵⁹² Korkut, *Hatıralar*, 60-61; An, *Kıbrıs'ın Yetiştirdiği Değerler*, 351.

⁵⁹³ Korkut, *Hatıralar*, 63.

⁵⁹⁴ Korkut, *Hatıralar*, 63.

Kıbrıs Milli Mücadelesinde en kayda değer örgütlenmelerden biri Meclis-i Milli'dir. Kıbrıs Türk toplumunun önde gelenlerinden iki yüz kişi, 12 Aralık 1918 tarihinde Müftü Hacı Hafız Ziyai Efendi'nin Lefkoşa'daki evinde toplanmışlardır. Toplantıda mevcut gelişmeler ve izlenecek yol haritası belirlenmiş, birlik ve beraberlik mesajları verilmiştir.⁵⁹⁵

Meclis-i Milli'nin⁵⁹⁶ amacı, Kıbrıs Türklerinin milli bilince ve milli karaktere sahip bulduklarını göstermek ve Kıbrıs Rumlarının Enosis amaçlı faaliyetlerine karşı politika üretmek olarak ifade edilmiştir.⁵⁹⁷ Dönemin Müftüsü Ziyai Efendi bu kongrede ittifakla Reis-i Millet ve Vekil-i Mutlak olarak kabul edilmiştir.⁵⁹⁸

Kıbrıslı Müslüman Türkler İngiliz idaresi döneminde, İngiliz idaresinin geçici olduğunu, Kıbrıs'ın hukuki olarak Osmanlı Devleti'nin bir parçası olduğunu düşünmekte ve kendilerini de Osmanlı Devleti vatandaşı olarak görmekteydiler. Ancak Osmanlı Devleti'nin Almanya tarafında savaşa girmesi sebebiyle İngiltere'nin 5 Kasım 1914 tarihinde ilan etmiş olduğu ilhak kararı karşısında Osmanlı Devleti gibi Kıbrıslı Türkler de tepki verememiştir. Ada Müslümanları için sıkıntılı dönemlerin başladığı bu tarihten sonra Kraliyet konseyinin aldığı kararlar Kıbrıslı Türkler ya İngiliz vatandaşlığını kabul edecek ya da bir yıl içinde adayı terk edeceklerdi.⁵⁹⁹ Bu dönemde zor koşullar altında olan Kıbrıslı Müslümanlar ya adayı terk etmiş ya da İngiliz vatandaşlığını mecburen kabul etmiştir.

Kıbrıs Müslümanlarının toplumsal sorunlarını çözmeye yönelik olarak 7 Haziran 1924'de Mağusa'da oluşturdukları "Kıbrıs Türk Cemaat-ı İslâmiyesi" adlı bir örgüt ile 1 Mayıs 1931'de Lefkoşa'da toplanan "Kıbrıs Türk Milli Kongresi", sonuç vermeyen iki siyasal girişim olarak burada kaydedilmelidir.⁶⁰⁰

⁵⁹⁵ Balyemez - İnce, "Mondros'tan Lozan'a Kadar Olan Dönemde Kıbrıs ve Kıbrıs Türkleri", 862.

⁵⁹⁶ Meclis-i Milli ile ilgili geniş bilgi için bk. İsmail - Birinci, *Kıbrıs Türkünün Varoluş Savaşımında İki Ulusal Kongre*.

⁵⁹⁷ Sabahattin İsmail, *Kıbrıs Sorununun Kökleri: İngiliz Yönetiminde Türk-Rum İlişkileri ve İlk Türk-Rum Kavgaaları* (İstanbul: Akdeniz Haber Ajansı, 2000), 224.

⁵⁹⁸ İsmail - Birinci, *Kıbrıs Türkünün Varoluş Savaşımında İki Ulusal Kongre*, 29,31.

⁵⁹⁹ Korkut, *Hatıralar*, 64.

⁶⁰⁰ Ahmet An, "Kıbrıs Türk Toplumunda Dinin Yeri", *Kıbrıslı Türkün Sesi Dergisi* 14 (27 Eylül 1996).

İkinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere, sömürge toplumlarının bağımsızlıklarını kazanma sürecine girmesi sonucu, Kıbrıs'ı elinde tutabilmek için özerklik uygulaması başlatacağını açıklamış ve bu açıklama ada tarihi için dönüm noktası olmuştur. Rumlar hemen 1950 yılı Ocak ayında Türkleri dâhil etmedikleri bir Plebisit düzenlemişlerdir. Bu plebisitin sonucunun kabul edilmemesinin ardından 1954 yılında Yunanistan Kıbrıs halkına self determinasyon hakkı tanınması için Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na başvurmuştur. Bu başvurunun da reddedilmesi sonucunda Enosis'i gerçekleştirmek amacıyla silahlı mücadeleye karar verilmiş ve 1 Nisan 1955 tarihinde kurulan EOKA Örgütü harekete geçmiştir.

EOKA Örgütünün kurulmasından kısa bir süre sonra Kıbrıs Türk halkının moralini yüksek tutmak amacıyla Kıbrıs Türk Mukavemet Birliği, Volkan ve 9 Eylül Cephesi gibi silahsız örgütler kurulmuştur.⁶⁰¹ Ancak EOKA sivillere ve polis örgütü içinde bulunan kişilere şiddet uygulamaya başlayınca Türkiye Cumhuriyeti Özel Harp Dairesi öncülüğünde Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT) kurulmuştur.

1958 yılında Türk-Rum çatışmasının iyice kızışması sonucunda 11 Şubat 1959 tarihinde Zürih, 19 Şubat 1959 tarihinde Londra Antlaşmaları imzalanmıştır. Londra Antlaşmasına göre Türkiye, İngiltere ve Yunanistan'ın garantörlüğünde 16 Ağustos 1960 tarihinde iki toplumlu Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuştur. Ancak 21 Aralık 1963 tarihinde Rumlar tarafından uygulamaya koyulan Akritas Planı ile bu barış süreci uzun sürmedi. Kanlı Noel ve ardından 1 Ocak 1964 tarihinde Makarios'un 1960 Antlaşmasını tek tarafı olarak feshettiğini açıklaması ile Cumhuriyet ortadan kalkmıştır.

2.2.2. TMT (Türk Mukavemet Teşkilatı) ve Fonksiyonu

Enosis'e karşı olan Türkler eğer ada bir yere verilecekse bunun Türkiye olması gerektiğini, ayrıca Rumlara plebisit sonucu self determinasyon hakkı verilecekse kendilerine de verilmesi gerektiğini İngiliz idaresi nezdinde BM'e bildirdiler. Rumlar EOKA eylemlerine başladığında Türklerden sadece polislerin elinde silah vardı. EOKA bir açıklamasında Türk polislerinin İngilizlere yardım etmeye devam ettikleri

⁶⁰¹ Yiğit Yüksel, "Kıbrıs'ta Yaşananlar ve Türk Mukavemet Teşkilatı", 320.

takdirde öldürüleceklerini ilan etti. Hatta 1957 yılı Temmuz ayında çıkan olaylarda bir polis vurularak öldürüldü. Can ve mal güvenliği tehlikeye giren, dinini yaşayabilmek için başka yapabileceği bir şey kalmayan Türk halkı da bu durum karşısında teşkilatlanma ihtiyacı duyarak 1 Ağustos 1958 tarihinde Türk Mukavemet Teşkilatını kurdular.

TMT'nin kurulma kararı, 27 Temmuz 1957'de Rauf Denктаş, Doktor Burhan Nalbantoğlu ve Türkiye Cumhuriyeti Lefkoşa Büyükelçiliği'nde kripto memuru ve idari ataşe olarak çalışan Mustafa Kemal Tanrısevdi tarafından alınmış ve bu üç kişi, TMT'nin kurucuları olarak tarihe geçmiştir.⁶⁰² Bu tarihten sonra Volkan, Karaçete, 9 Eylül Cephesi gibi yerel savunma örgütleri TMT bünyesinde toplanmıştır.

TMT'ye katılım Kur'an, bayrak ve silah üzerine yemin ederek gerçekleştirilmiştir. TMT'ye katılan kişilere 1958 yılı Eylül ayından itibaren Türkiye'de özel askeri eğitimler verilmiştir.

TMT İngiliz idaresinin 1931 isyanında sonra yürürlüğe koyduğu sıkıyönetim sebebiyle tek bir mermi bile bulunduranın idam edilebileceği bir ortamda kurulmuş olması sebebiyle büyük bir gizlilik içinde örgütlenmiştir. İlk etapta beş kişilik hücreler kurulmuş ve bu hücrelere oğul adı verilmiştir. Hücre üyeleri arı, köylerdeki sorumlular petek, tüm bunların başı da kovandır. 1960 yılından itibaren adada altı bölgede birlikler teşkil edilmiş ve ellışer kişilik taburlar oluşturulmuştur.⁶⁰³ Teşkilat aşağıdan yukarıya sırasıyla Arı, Oğul Beyi, Petek Beyi, Kovan Beyi, Serdar Alay, Sancaktarlık, Sancaktar ve Bozkurt şeklindedir. Bozkurt'u üst düzey yöneticiler dışında hiç kimse tanımamaktaydı.⁶⁰⁴

TMT, adanın bölünmeye doğru gittiği bu günlerde hem milli hem de manevi olarak Kıbrıs Türk halkı için bir umut olmuştur. İngiliz idaresinin sona erdiği 1960 sonrası dönemde de TMT, Müslüman Kıbrıs Türk halkını korumak ve adadaki Osmanlı bakiyesi Türk varlığını koruyabilmek için elinden geleni yapmıştır. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan uluslararası gelişmeler ve Rumların EOKA

⁶⁰² Sabahattin İsmail, *150 Soruda Kıbrıs Sorunu* (İstanbul: Kastaş Yayınevi, 1998), 44.

⁶⁰³ Keser, *Kıbrıs'ta Yeraltı Faaliyetleri ve Türk Mukavemet Teşkilâtı*, 453.

⁶⁰⁴ Esat Fellahoğlu, *Baf'ta Direniş* (Lefkoşa, 1995), 15.

faaliyetlerinde somutlaşan Enosis hayali Kıbrıs'ı bir kan gölüne dönüştürmüştür. Rumların baskıları ve katliamları karşısında Kıbrıs Türkleri, Türkiye'nin yardımıyla güçlenen Türk Mukavemet Teşkilatı önderliğinde savaşmışlardır. Silahları son derece sınırlı sayıda ve etkileri oldukça düşük olsa da TMT üyelerinin çabalarıyla Türkler Kıbrıs'ta büyük bir mücadele gerçekleştirmişlerdir.⁶⁰⁵

1 Ekim 1958 tarihinde Macmillan Planı gereğince Türkiye'yi temsilen Burhan Işın Kıbrıs'ta Büyükelçi olarak göreve başlamıştır. Türklerin taksim talebi sebebiyle Rumlar, adanın bölünmesinden korktuklarından Cumhuriyetin kurulması için yapılan girişimlere rıza göstermişlerdir. 11 Şubat 1959 tarihinde Türkiye, İngiltere ve Yunanistan Dışişleri Bakanlarının yaptığı toplantıdan Kıbrıs'ta cumhuriyet kurulması kararı çıkmıştır. Rumları temsilen Makarios, Türkleri temsilen Türk toplum lideri Dr. Fazıl Küçük'ün katıldığı Londra ve Zürih Antlaşmaları ise 19 Şubat 1959 tarihinde Londra'da imzalandı. Bu antlaşmalar ile kurulacak olan Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nde Türk ve Rumlar eşit statüye sahip oldu ve Kıbrıs'taki İngiliz idaresi fiilen sona erdi. Kıbrıs Cumhuriyeti 15-16 Ağustos 1960 gece yarısı resmen ilân edilmiş, böylece Kıbrıs'ta egemenlik Kıbrıs Türk ve Rum halkına devredilmiştir.⁶⁰⁶ Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşu, kuruluşundan sonra adada yaşanan gelişmeler ve bu gelişmelerin dini boyutu bir sonraki bölümde anlatılacaktır.

2.3. Olayların Arkasında Yatan Dini Sebeplerin Analizi

Kıbrıs'ta İngiliz idaresi döneminde Ortodoks Kilisesi için Kilise Krizi de dâhil olmak üzere söylenecek en önemli söz bütün olan bitenin Enosis çevresinde gelişmesidir. Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi İngiliz idaresine göre normalin çok üzerinde toprağa sahipti.⁶⁰⁷ Bu zenginlik de Kiliseyi hem güçlü yapıyor, hem de İngiliz idaresine karşı başkaldırmasına sebep oluyordu. Ayrıca mali kaynaklar zaman zaman din adamları tarafından istismar ediliyor, seçimlerde piskoposlar kendi masraflarını kilise mallarından karşılıyordu. İngiliz idaresi bu durumun engellenmesi için bu dönemde ciddi çaba sarf etmiştir. Aynı durumun Müslümanlarda

⁶⁰⁵ Yiğit Yüksel, "Kıbrıs'ta Yaşananlar ve Türk Mukavemet Teşkilatı", 365.

⁶⁰⁶ Halil Fikret Alasya, "Kıbrıs - İngiliz İşgali ve İdaresi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/380.

⁶⁰⁷ Yıldırım, *Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi*, 82.

yaşanacağını düşündüğü için de müftülüğün yeniden ihdasında yapılan bütün başvuruları olumsuz karşılamıştır. İngiliz idaresi kilisenin Rum halkı üzerindeki bu ekonomik gücünün azaltılması ile toplum üzerindeki etkinliğinin azalacağına, böylece Enosis ve Panhelenizm hareketlerinin ortadan kalkacağına inanıyordu.⁶⁰⁸ Kıbrıs Rumlarının Enosis istekleri daha Osmanlı Kıbrıs Adası'nı İngilizlere devretmeden başlamıştı. Birinci Dünya Savaşı döneminde bahsi geçen olaylar sebebiyle bir nevi İngilizlere “emanet” olan ada tek taraflı ilhak edilmiş, 1923 Lozan antlaşması ile de artık onların malı olmuştu. 2. Dünya Savaşı sonrasında ise adada İngilizlerin de kontrol edemeyeceği yoğunlukta Enosis propagandası başladı. Ve yine Rum Ortodoks Kilisesi tüm kampanyaların başında yer aldı. Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi Enosis'i engelleyebilecek her şeye karşı çıkmıştır. Irk uğruna verdiği bu mücadelede Kilise, Enosis düşüncesine karşı çıkan ırkdaşlarını da infaz ettirmekten geri durmamıştır. Kıbrıs'ta kilise tüm bunları yaparken de gücünü Yunan hükûmetlerinden, Yunan Kilisesi'nden ve din adamlarından almıştır.⁶⁰⁹ Kıbrıs'taki Rum okullarının öğretmenleri dahi Yunanistan'dan gelmiş, din adamları Yunanistan'da yetişmiştir. Böylece Enosis düşüncesi ilkokuldan itibaren kilisenin zirvesindeki başpiskoposa kadar başarılı bir şekilde işlenmiştir.⁶¹⁰

Kıbrıs'ta Kilise Enosis derken Komünist AKEL Partisi self determinasyon demiştir.⁶¹¹ Aslında aynı şeyi kastederek “Kıbrıs'ta, ENOSİS karşıtı yoktur. Kıbrıs Rum halkı, Ada'nın bir bütün olarak Yunanistan'a ilhak edilmesini istemektedir” sözünü benimsemiş, Moskova'dan gelen uyarılara ise kulak asmamıştır.⁶¹² Bu arada Kilise, Kutsal Sinodu toplamış ve Yunanistan'a ilhak konusunda bir karar çıkartarak bunu dünyaya tüm Kıbrıs halkının kararı şeklinde lanse etmiştir. Plebisit ile de bu görüşünü desteklemiştir.⁶¹³ Çok büyük oranda Yunanistan'a bağlanma konusunda evet çıkan plebisitin aslında arka planında baskı ve tehdit vardı. Kilisenin aldığı kararlara karşı çıkan Hıristiyan halk dini ayinlerden mahrum bırakılmak, kiliseye

⁶⁰⁸ Gürel, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960)*, 144-145; Yıldırım, *Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi*, 83.

⁶⁰⁹ Gazioğlu, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs II, 1878-1952*, 441.

⁶¹⁰ Kızılyürek, *Milliyetçilik Kışkacında Kıbrıs*, 54.

⁶¹¹ Şahin, “Geçmişten Günümüze Kıbrıslı Rumlar”, 352.

⁶¹² Soyalp Tamçelik, “Kıbrıs Rum Komünist Partisi'nin (AKEL) 3-6 Mart 1966 Tarihli Enosis Kararı ve SSCB'nin Kıbrıs Politikası” (İkinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi, Mağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları, 2000), 1/9-10.

⁶¹³ İsmail, *Kıbrıs Sorununun Kökleri*, 324.

girememek gibi yaptırımlarla korkutuluyordu.⁶¹⁴ Özellikle 1931 isyanından sonra sürgüne gönderilen piskoposlardan ortamın yumuşaması sebebiyle adaya dönüş için Enosis isteklerinden vazgeçmeleri istenmiş, ancak piskoposlar sürgünde ölmeyi tercih ederek Enosis isteklerinden vazgeçmemişlerdir.

10 Ocak 1934 tarihinde Kıbrıs'ta vali olarak bulunan Palmer tarafından Sömürgeler Bakanı Parkinson'a yazılan gizli mektupta, başlarına bela olmadan kiliseye güç kazandırmaları gerektiğinden ve kilisenin tüm "çürümüşlüğüne" rağmen antikomünist olması sebebiyle desteklenmesi gerektiğinden bahsetmiştir. Nitekim halk desteğini kazanmış olması kilise için önemli bir niteliktir.⁶¹⁵ Bu desteğe rağmen İngiliz idaresi ile kilise arasındaki sürtüşme Enosis ısrarı nedeniyle devam etmiş, İngiliz idaresinin 1933-1947 yılları arasında başpiskopos seçimi sırasında sürgünde olan piskoposların seçime katılmasına izin vermemesi nedeniyle başpiskoposluk seçimi yapılamamıştır.⁶¹⁶

İngiltere için kilise, adadaki komünist etkilerin bastırılmasında en önemli güçtü. Enosis muhalifi Rumlar ise örgütlü değildi. Sunacakları bir siyasi alternatif yoktu ve Enosiscilerden tek farkları İngiliz yanlısı olmalarıydı.⁶¹⁷

Enosis düşüncesinden vazgeçmeyen kilise yukarıda sayılanları yapmakla kalmamış aynı zamanda 1950 yılında başpiskopos olan Makarios' un öncülüğünde EOKA terör örgütü kurulmuştur. Sadece Rumlara baskı yapmakla kalmayan Kilise, Türklerin adada varlığını da Yunanistan'a bağlanma konusunda bir engel olarak görmüştür.⁶¹⁸ Adada Kilise bu tutumu ile 1821 Yunan-Ortodoks sentezinin bu dönemdeki bağnaz yapısını temsil etmektedir.⁶¹⁹ Münir Yıldırım'a göre bu dönemde Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi Osmanlı Devleti döneminde kendisine verilen siyasi etkinliğin gücü ile tamamen politize olmuş bir yapıya bürünmüştür.⁶²⁰ Yıldırım; *"İngiliz idaresi döneminde Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi'nin tarihsel tecrübesine*

⁶¹⁴ Yıldırım, *Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi*, 84.

⁶¹⁵ Panteli'den akt. Gürel, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960)*, 146.

⁶¹⁶ Gürel, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960)*, 146-147; An, *Dinsel Toplumdan Ulusal Topluma Geçiş Süreci ve Kıbrıs Türk Liderliğinin Oluşması*, 216.

⁶¹⁷ An, *Dinsel Toplumdan Ulusal Topluma Geçiş Süreci ve Kıbrıs Türk Liderliğinin Oluşması*, 219.

⁶¹⁸ Kızılyürek, *Milliyetçilik Kışkırcısında Kıbrıs*, 101-103.

⁶¹⁹ Yıldırım, *Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi*, 86.

⁶²⁰ Yıldırım, *Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi*, 86.

*bakıldığında Bizans döneminde olduğu gibi kilisenin mütekabiliyet esasını kilise-devlet ilişkilerinde göstermeye çalıştığı anlaşılmaktadır”*⁶²¹ diyerek bu dönemde kilisenin fonksiyonunu gözler önüne sermiştir.

Burada adayı ısrarla Yunanistan’a bağlamak isteyen Kilise ve Rumların kökenini ortaya koymak da yerinde olacaktır. Öncelikle şunu ortaya koymak gerekir ki Yunanistan tarihin hiçbir döneminde Kıbrıs’a egemen olmamıştır.⁶²² Kıbrıs’ta yaşayan Rumlar Yunanistan’dan gelmediği ve Yunanistan tarihin hiçbir döneminde adaya hâkim olmadığı halde adadaki Rum halk kendini Yunan ve Helen saymaktadır. Bunun nedeni şu şekilde açıklanabilir:

Kıbrıs Adası’nın, kimin hâkimiyetinde olursa olsun Anadolu ile bir bağı olagelmıştır. MÖ 2000’li yılların ikinci yarısından sonra Anadolu’dan gelen yerli halk çoğu zaman Yunan (Miken) kültürünün etkisinde kalmıştır.⁶²³ Mikenlerin denizci olması ve yüksek kültürlü bir kavim olması da bu etkiyi hızlandırmıştır. Kıbrıs Adası’nın Roma İmparatorluğu’nun egemenliğine girmesinden sonra 46 yılında Barnaba’nın Kıbrıs’a gelerek Hıristiyanlığı yaymaya başlamasında da Yunan kültürünün etkili olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Dolayısıyla hiçbir zaman Yunanlıların egemenliği altına girmemiş olan Kıbrıs’ın yerli halkı, bir taraftan Hıristiyanlığın, diğer taraftan da Miken kültürünün etkisi ile zamanla bir milliyet arayışı içinde kendilerini Rum-Yunan olarak görmeye başlamışlardır.⁶²⁴ Diğer taraftan Bizans Egemenliği döneminde tüm Bizans topraklarında olduğu gibi Kıbrıs’ta da resmi dil olarak Yunancanın kabul edilmesi Kıbrıs adasındaki melez halkın kendini Yunanlı saymasına sebep olmuştur.⁶²⁵ Kıbrıs Rumları Bizans İmparatorluğunun baskısı ve etkisi ile din olarak Hıristiyanlığı, dil olarak da Yunancayı benimsemiş ve bunun doğal bir sonucu olarak da kendini zamanla Helen saymış olan melez bir halktır. Kıbrıs adasına ne Yunan göçü olmuş ne de Kıbrıs Yunan egemenliğine girmiştir.

⁶²¹ Yıldırım, *Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi*, 86.

⁶²² Sabahattin İsmail, *Kıbrıs Barış Harekâtının Nedenleri-Gelişimi-Sonuçları* (Lefkoşa: Akdeniz Haber Ajansı Yayınları, 1988), 4.

⁶²³ Yunan Mitolojisi ve Miken Medeniyeti ile ilgili bk. Aydın, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, 835-836.

⁶²⁴ İsmail, *Kıbrıs Barış Harekâtının Nedenleri-Gelişimi-Sonuçları*, 5.

⁶²⁵ İsmail, *Kıbrıs Barış Harekâtının Nedenleri-Gelişimi-Sonuçları*, 4-6.

Müslümanlar için İngiliz idaresi değerlendirildiğinde uzun bir süre sükûnetle olan biteni izledikleri ve İngiliz idaresine uzun yıllar sadık ve itaatkâr oldukları görülmektedir. Kendi aralarındaki çekişmeler bir tarafa bırakılırsa Müslümanlar henüz Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkilerinin Milliyetçilik çevresinde gelişmeye başlamadığı dönemlerde çeşitli sebeplerle azınlık durumuna düşmüşlerdir. Adadaki Müslüman nüfusu ile ilgili olarak Cemil Çelik ilgili çalışmasında “*İngiliz idaresi yönetimlerinin ilk günlerinden itibaren Kıbrıs nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Rumların aleyhine değiştirmeyi istemişse de gelişmeler bunun tersine olmuş ve ada nüfusu Rumlar lehine artış göstermiştir. Bundaki en büyük etki Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan Rumların İngiliz yönetiminde daha rahat yaşayacağı düşüncesiydi. Bununla birlikte Enosis yanlısı Rumların başta öğretmenler olmak üzere Yunanistan ve adalardan gelerek Kıbrıslı Rumlara Yunanistan’la birleştirme amaçlı propaganda yapmak için Kıbrıs’a yerleştiği gerçeğiydi. Ayrıca İngiliz yönetiminde yaşamak istemeyen Türkler, ekonomik sıkıntıdan dolayı adadan ayrılan Türkler ve Rum baskıları sonucu adadan ayrılan Türkler ada nüfusunda Türklerin oranının sürekli olarak azalmasına yol açmıştı*”⁶²⁶ diyerek adadaki Müslüman varlığının sayıca azalma sebeplerini ortaya koymuştur. Bununla birlikte 1923 Lozan antlaşmasında adadaki Türklere ya adada kalıp İngiliz vatandaşlığını kabul etmek ya da Türkiye’ye bir yıl içerisinde göç ederek Türkiye vatandaşı olmak üzere iki seçenek sunulmuştur. Kıbrıs vatandaşı olmak şeklinde bir seçenek sunulmamıştır. Sonraki dönemlerde Türkiye’nin göçmen politikasının da bir sonucu olarak Türkiye’ye göçen Kıbrıslı Türkler çoğunlukla barınamayarak adaya mecburen geri dönmüştür.

1924-1927 yılları arasında Türkiye’ye beş bin kadar Kıbrıslı Türk göçmüş ancak Türkiye’de karşılaştıkları zorluklar sebebiyle daha da fakirleşmiş olarak bir kısmı İngiltere’ye göçmüş, bir kısmı da tekrar adaya dönmüştür.⁶²⁷ Tarihçi Stavros Panteli, dönemi anlatırken Türkiye’deki hükûmet ve basın bu tür göçlere karşı olduğunu yazmıştır. Örnek olarak ise Türkiye Büyük Millet Meclisi milletvekillerinden Sırrı Bey’in 1934 yılı Ekim ayında Kıbrıs’a yapmış olduğu

⁶²⁶ Çelik, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs’ın İdari ve Sosyal Durumu*, 336.

⁶²⁷ İngiltere’de yaşayan Kıbrıslılar için bk. Gilles Bertrand, “Cypriots in Britain: Diaspora(s) Committed to Peace?”, *Turkish Studies* 5/2 (2004), 93-110.

ziyarete söylediği sözleri vermektedir. Sırrı Bey *Kıbrıs Türkleri, bir gün Türkiye için yararlı olabileceklerinden Kıbrıs'ta kalmalıdır* demiştir. Panteli bu sözlerin 1954 sonrası dönemde büyük siyasi önem kazandığını da belirtmiştir.⁶²⁸

Derdi sadece insanca yaşamak olan Kıbrıs Türkü Enosis karşısında var olma mücadelesi verirken dini kurumların kendi aralarındaki çekişmeler sebebiyle yeterli seviyede dini eğitim alabilmekten uzak kalmıştır. Türkiye'nin göndermiş olduğu müftü adadaki mücadelelerden habersiz olduğu için hem toplum lideri olamamış hem de bu dönemde ada halkı tarafından söylemlerinde aşırıya kaçtığı şikâyetleri sebebiyle görevden azlini istemiştir.

Ayrı ayrı başlıklar altında ele aldığımız Müslüman kurumları içerisindeki çekişmelerde zaten ekonomik olarak güçlü olan Evkaf Murahhaslığı, müftülük makamını ilga edip yerine Fetva Eminliği makamını ihdas etmekle dini gücü de eline almış, İngiliz idaresinin de müdahalesiyle adada dini hizmetlerin gerilemesine yol açmıştır. Evkaf bu dönemde Müslümanların idaresinin tek çatı altında toplanmasının iyi olduğunu iddia etse de din görevlilerinin durumu, yeni cami inşası ve cami onarımları gibi hususlardaki sıkıntılar durumun öyle olmadığını göstermektedir. Çeşitli nedenlerle yıkılan ya da zarar gören camiler için yapılan yardım talepleri Evkaf tarafından gerektiği şekilde karşılanmamıştır. Din görevlilerinin içinde buldukları zor durum ve camilerin bakımsızlığı sürekli gündeme getirilmiş ve evkafın yeniden düzenlenmesi Müslüman ada halkı tarafından istenmiştir.⁶²⁹ İngiliz idaresi döneminde camiler müftülüğün ilgası sonucu denetimsizlik sebebiyle kapanmış ya da imamsız kalmıştır.⁶³⁰ 1954 yılında adada Türklerin yaşadığı 268 köyden sadece 125 tanesinde din görevlisinin bulunması durumun vahametini göstermesi bakımından yeterlidir.⁶³¹

⁶²⁸ Stavros Panteli, *A New History of Cyprus: From the Earliest Times to the Present Day* (London: East-West Publications, 1984), 171; akt. An, *Dinsel Toplumdan Ulusal Topluma Geçiş Süreci ve Kıbrıs Türk Liderliğinin Oluşması*, 215.

⁶²⁹ Ahmet An, *Kıbrıs Türk Toplumunun Geri Kalmışlığı (1892-1962)* (Kıbrıs: Şadi Kültür ve Sanat Yayınları, 2006), 210.

⁶³⁰ *Türk İşleri Komisyonunun Ara Raporu*, 26.

⁶³¹ Nurçin, *Kıbrıs'ta Din Eğitiminin Dönüşümü*, 35.

Taleplere cevap veremeyen Evkaf, 1956 yılında Türklerin idaresine bırakılmış ve 28 Ekim 1956 tarihinde Evkaf Yasası çıkarılmıştır. Bu yasanın 99. maddesine göre adadaki camilerin durumunu düzeltmek ve din görevlisi temin etmek amacıyla din vergisi uygulaması başlatılmıştır. Uzun yıllardan beri Evkaf mallarının İngilizler tarafından idare edilmesi ve Kıbrıs halkına göre “zengin” olan bir kurumun bu zamana kadar görevlerini yerine getirmemesi sebebiyle Kıbrıs Türk halkı din vergisine sıcak bakmamıştır. Din vergisi 1 Ocak 1957 tarihinden itibaren toplanmaya başlanmıştır. Müftü Dâna Efendi de bu vergiye halkı teşvik için çeşitli mülakatlar yapıp gazetelerde yayınlamıştır.⁶³² Halkın bu konudaki tepkisi nedeniyle Din vergisi bir süre sonra kaldırılmıştır. Bu gibi uygulamalar ve kurumların ilgisizliği zamanla ada Müslümanlarının dinden soğumasına yol açmıştır.

Bu dönemde Evkaf idaresinden yeterli desteği göremeyen Kıbrıs Türk halkı kendi kurumsallaşma sürecini de başlatmıştır.⁶³³ Bunlardan biri de 1943 yılında kurulan Kıbrıs Adası Türk Azınlığı Kurumudur. KATAK Kıbrıs Türkleri tarafından kurulan siyasi bir örgütlenmedir. Siyasi faaliyetlerinin yanı sıra KATAK, Türk toplumunun ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınması için de çalışmalar yapmıştır.⁶³⁴ Nitekim KATAK gayesini “Kıbrıs Türk azınlığının haklarını aramak, korumak ve Kıbrıs Türklerinin ilmî, içtimaî, iktisadî, sınaî seviyelerini yükseltmek ve umumiyetle Kıbrıs Türklerinin menfaatlerini temine çalışmak” olarak belirlemiştir.⁶³⁵ Bu kurumun adında azınlık kelimesinin geçmesi ileriki yıllarda ada ileri gelenleri arasında tartışma konusu olacaktır. Dr. Fazıl Küçük henüz isim koyulduğunda Osmanlı bakiyesi olan Kıbrıs Türkleri için azınlık kelimesini uygun görmemiş ancak ayrılık çıkmaması için ilk etapta itirazında ısrar etmemiştir. KATAK tüm ada sathındaki örgütlenme çalışmalarını da bir yıl içinde tamamlamış ve iki yüz şubeye ulaşmıştır.⁶³⁶ KATAK için bu dönemde halktan bağış olarak da

⁶³² Altan, *Belgelerle Kıbrıs Türk Vakıflar Tarihi, 2/1071-1117*; Atalay, *Geçmişten Günümüze Kıbrıs İdari Yapılanma ve Din Eğitimi*, 99-101.

⁶³³ Emrah Balıkcıoğlu, “KKTC Millî Arşiv Belgeleri Işığında Kıbrıs Adası Türk Azınlığı Kurumunun (KATAK) Kıbrıs Türk Toplumuna Yararına Yürüttüğü Faaliyetler (1943-1946)”, *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 4/1 (23 Mart 2019), 27.

⁶³⁴ İsmail, *150 Soruda Kıbrıs Sorunu*, 32.

⁶³⁵ An, *Dinsel Toplumdan Ulusal Topluma Geçiş Süreci ve Kıbrıs Türk Liderliğinin Oluşması*, 278.

⁶³⁶ Haşmet Muzaffer Gürkan, *Bir Zamanlar Kıbrıs'ta* (Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları, 1996), 150.

ciddi paralar toplanmıştır. Bu paraların akıbeti ile ilgili de kuşkular bulunmaktadır.⁶³⁷ Büyük heveslerle 18 Nisan 1943 tarihinde kurulmuş olan KATAK günün şartları ve toplumsal deneyim ve birikim hesaplanmadan kendisinden çok şey beklendiğinden iyi şeyler yapmış olmasına rağmen istenen seviyeye ulaşamamıştır.⁶³⁸ KATAK da adadaki diğer örgütlenmeler gibi evveleminde Rumların Enosis propagandalarına bir tepki olarak kurulmuştur. Ancak Kıbrıs Türk toplumu içinde genel bir kabul görmesine rağmen bu örgütlenmeye karşı çıkanlar da olmuştur. Dr. Küçük Halkın Sesi Gazetesi'nde yazmış olduğu konu ile ilgili makalesinde “*Bunları susturmak, cemaati ve vatanını seven her Türk'ün üzerine düşen milli borçlardan biridir. Diyeceğiz ki KATAK yaşayacak ve ona dokunmak isteyen her el kırılacaktır*”⁶³⁹ diyerek hem Rumları hem de KATAK'a karşı çıkanları bir KATAK kurucu üyesi olarak⁶⁴⁰ eleştirmiştir.⁶⁴¹ KATAK kurulduktan dokuz ay sonra Dr. Fazıl Küçük 12 Ocak 1944 tarihinde kurumdan istifa ederek 23 Nisan 1944 tarihinde Kıbrıs Millî Türk Halk Partisi'ni kurmuştur.⁶⁴² KATAK'tan ayrılma nedenleri arasında KATAK'ın, İngilizlerin güçlü millet olması sebebiyle siyasete karışmak istememesi ve Türk Azınlık Kurumu isimlendirmesini kabul etmemesi olarak beyan etmiştir.

Dr. Fazıl Küçük, 1945 yılında Türk kurumlarının bir araya gelmesiyle oluşan Kıbrıs Türk Kurumları Birliği'ne kendi partisinin temsilcisi olarak katılmıştır. 1949 yılında KATAK ve Kıbrıs Millî Türk Halk Partisi birleşerek Kıbrıs Millî Türk Birliği adını almış ve genel sekreterliğine Dr. Küçük getirilmiştir. Kıbrıs Türk Kurumları Birliği'nden sonra, çok daha geniş bir yelpazede 8 Eylül 1949 yılında Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu kurulmuş ve adadaki tüm Türk organizasyonlarını bünyesinde toplamıştır. Bu kurumun başkanlığını 1949-1957 yılları arasında Faiz Kaymak yapmış, 27 Ekim 1957 tarihinde ise görevini Rauf Raif Denктаş'a

⁶³⁷ Gürkan, *Bir Zamanlar Kıbrıs'ta*, 152; An, *Dinsel Toplumdan Ulusal Topluma Geçiş Süreci ve Kıbrıs Türk Liderliğinin Oluşması*, 279.

⁶³⁸ An, *Dinsel Toplumdan Ulusal Topluma Geçiş Süreci ve Kıbrıs Türk Liderliğinin Oluşması*, 279.

⁶³⁹ Dr. Fazıl Küçük, “KATAK Açılırken”, *Halkın Sesi* (07 Mayıs 1943), 1.

⁶⁴⁰ Elif Asude Tunca, “Halkın Sesi Gazetesi Örneğinde Kimlik ve Ulusal Kimlik Oluşumunda Basının Rolü”, *Folklor/Edebiyat* 25/100 (22 Kasım 2019), 1064.

⁶⁴¹ An, *Dinsel Toplumdan Ulusal Topluma Geçiş Süreci ve Kıbrıs Türk Liderliğinin Oluşması*, 280.

⁶⁴² Kemal Tekakpınar - Demiray Doğasal, *Dr. Fazıl Küçük (1906-1984)* (Lefkoşa: Dilhan Ofset, 1991), 37.

bırakmıştır.⁶⁴³ Dr. Küçük'ün 1944 yılında KATAK'tan ayrılmasından 1949 yılında kurumların birleşmesine kadar geçen sürede de İngiliz yanlıları ve karşıtları arasında kavga ve sürtüşme eksik olmamıştır.⁶⁴⁴ Dr. Fazıl Küçük, ileriki yıllarda adadaki Türklerin iktisadî kalkınmasında önemli bir rol oynayacak olan Evkaf İdaresi'nin kendilerine devredilmesi için İngiliz sömürge yöneticileri üzerinde baskı oluşturmaya çalışmıştır. Bu mücadelelerin bir sonucu olarak İngiliz sömürge hükûmeti Türk okullarını ve Evkaf İdaresi'ni Türk toplumuna devretmeye başlamıştır. Bu arada Şer'îye mahkemeleri kaldırılarak yerine Türk aile mahkemeleri kurulmuş ve Müftülük makamı yeniden ihdas edilmiştir.⁶⁴⁵ Dr. Küçük'ün siyasi yaklaşımları Kıbrıs Türk liderliğinin kendi adı etrafında pekiştiği 1940'lı yılların sonu ile 1950'li yıllarda Kıbrıs Türk toplumunun bu dönemde geçirmiş olduğu değişimin görülmesi açısından da önem arz etmektedir.

Adadaki Müslüman Türkler, İngiliz idaresi döneminde milliyetleri ve dinleri arasında çelişkiye itilmiş ve kasıtlı İngiliz uygulamaları ile dinlerinden uzaklaştırılmıştır. Kıbrıslı Müslüman Türkler, İngilizler tarafından Osmanlı idaresi döneminde kişi ve toplumların din farkı ön plana çıkarılarak Müslim – gayrimüslim şeklinde sınıflandırılması, milliyetin ırk tanımlaması ile ifade edilmemesi ve Lozan Antlaşmasında Türkiye Cumhuriyeti'nin Kıbrıs Türkleri için Türk tanımlaması talebi olmaması gibi sebeplerle Kıbrıs İslam Cemaati olarak kabul edilmişlerdir.⁶⁴⁶ İngiliz idaresi adadaki Türklere, dönemin ayrılıkçı akımı olarak imparatorluğa zarar verme ihtimaline karşı sadece Müslüman unsur olarak bakmış, bu şekilde ırk temeline dayanan çıkışları engellemek istemiştir. Örneğin İngiliz idaresi döneminde Müslüman öğrencilerin Cuma namazına gitmeleri zorunlu tutulmuştur. Görünüşte gayet medeni ve eşitlikçi bir uygulama gibi görünen bu uygulama ada Türkleri tarafından kendilerine milliyetlerini unutturmak için İngiliz idaresi tarafından İslam'ın kullanıldığı şeklinde algılanmıştır. Bu algı ada Türklerinin bir kısmı tarafından *İngiliz istediğini yapmamak için Cumaya gitmemek* şeklinde karşı tepki

⁶⁴³ Yiğit Yüksel, “Kıbrıs'ta Yaşananlar ve Türk Mukavemet Teşkilatı”, 315.

⁶⁴⁴ An, *Dinsel Toplumdan Ulusal Topluma Geçiş Süreci ve Kıbrıs Türk Liderliğinin Oluşması*, 285-286.

⁶⁴⁵ Soyalp Tamçelik, “Mustafa Fazıl KÜÇÜK”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/519-520.

⁶⁴⁶ Atalay, *Geçmişten Günümüze Kıbrıs İdari Yapılanma ve Din Eğitimi*, 143.

görmüştür. Rauf Denktaş o günlerle ilgili “Cuma günleri camiye götürülürdük. Fakat camiye zorla götürüldüğümüz için buna karşı bir reaksiyon vardı içimizde. Büyüklerimiz ise İngilizler bize milliyetçiliğimizi unutturmak için dini bir araç olarak kullanıyor derlerdi” diyerek ada Türklerinin nasıl milliyet – din ikilemine itildiğini göstermiştir.⁶⁴⁷

Kıbrıs'ta Müslüman Türk varlığının korunması amacıyla mücadele etmiş olan⁶⁴⁸ Müftü Ziyai Efendi'nin ve İngiliz İdaresi'ne yakın duran Evkaf Müdürlerinin dinsel toplum liderliğinden başlayıp, elli yıla yakın bir süre içerisinde ulusal toplum liderliğine geçişte Dr. Fazıl Küçük ile devam eden süreç bundan sonra Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasında millî argümanlarla devam edecektir.⁶⁴⁹

⁶⁴⁷ *Zaman Gazetesi* (18 Aralık 1993).

⁶⁴⁸ Müftü Ziyai Efendi'nin mücadelesi için bk. İsmail - Birinci, *Kıbrıs Türkünün Varoluş Savaşımında İki Ulusal Kongre*.

⁶⁴⁹ An, *Dinsel Toplumdan Ulusal Topluma Geçiş Süreci ve Kıbrıs Türk Liderliğinin Oluşması*, 286.

4. BÖLÜM

Kıbrıs'ta Bugün Dini Durum

1. İngiliz Sömürgesinden 1960 Kıbrıs Cumhuriyetine Geçiş

İngiltere'nin sömürgelerinden çekilme kararı alması ve Kıbrıslı Rumların Enosis ısrarı neticesinde olayların çıkmaza girmesiyle İngiltere, Kıbrıs'ı bir antlaşma çerçevesinde adada yaşayan halklara bırakmaya karar vermiştir.

Bu çerçevede dönemin İngiltere Başbakanı Maurice Harold Macmillan (10 Şubat 1894-29 Aralık 1986) uzun zamandır üzerinde çalıştığı çözüm planını 19 Haziran 1958 tarihinde Avam Kamarası'nda açıklamıştır. Tarihte Macmillan Planı olarak anılacak olan bu planın ana hedefleri; tüm ada halkının çıkarlarına hizmet etmek, hem adadaki iki toplumun hem de Türk ve Yunan Hükûmetlerinin kabul edeceği kalıcı bir çözüm gerçekleştirmek, ulusların yükümlülüklerini yerine getirmesinde Birleşik Krallık için gerekli olan adadaki İngiliz üsleri ve tesislerini muhafaza etmek, bölgede barışı, güvenliği ve Birleşik Krallık ile işbirliğini güçlendirmek olarak özetlenebilir.

1 Ekim 1958 tarihinde Macmillan planına göre Türkiye'nin temsilcisi Büyükelçi Burhan Işın Kıbrıs'ta fiilen ve resmen göreve başladı. Rumlar da adanın taksim edilmesi tehlikesiyle karşı karşıya geldiği korkusu ile cumhuriyet kurulması yolundaki anlaşmaya razı oldular. 11 Şubat 1959 tarihinde Zürih'te Türkiye, Yunanistan ve İngiltere Dışişleri bakanları toplantısında cumhuriyetin kurulması kabul edildi. 19 Şubat 1959 tarihinde Londra'da yapılan toplantıya Rumları temsilen Makarios, Türkleri temsilen de Türk toplumu lideri Fazıl Küçük katıldı ve Londra ile Zürih antlaşmaları imzalandı. Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nde Türk ve Rum tarafları eşit statüye sahip kılındı. Böylece fiili İngiliz idaresi sona ermiş oldu.⁶⁵⁰

Ana hatlarıyla Macmillan Planı şu şekilde gerçekleşecektir:

⁶⁵⁰ Alasya, "Kıbrıs - İngiliz İşgali ve İdaresi", 25/380.

- Kıbrıs Adası, sadece Birleşik Krallık ve İngiliz Milletler Topluluğu ile değil, Türkiye ve Yunanistan ile de yapılacak işbirliğinin avantajlarından faydalanacaktır.
- Birleşik Krallık, Yunanistan ve Türkiye'nin Kıbrıs'ta çıkarları olması sebebiyle İngiliz Hükûmeti, Ada'da barış, gelişme ve refahın yaratılmasında diğer iki hükûmetin ortak işbirliğini ve yönetime katılımını memnuniyetle karşılayacaktır.
- Vali ile işbirliği yapmaları için, Türk ve Yunan hükûmetleri birer temsilci atamaya davet edileceklerdir. Adada, her iki toplumun, kendi iç işlerinde otonomiye sahip olacakları şekilde, temsili bir hükûmet kurulacaktır.
- Kıbrıslı Rum ve Kıbrıslı Türklerin, Rum ve Türk olarak tanınmalarını istemelerini tatmin için, Majeste Kraliçe Hükûmeti, kendilerine, İngiliz vatandaşlığını da koruyarak Türk ve Yunan vatandaşı olma olanağı yaratacak bir düzenlemeyi memnuniyetle karşılayacaktır.
- Bu yeni ortaklık ilkesinin tam olarak işlenmesine ve bu plana uygun şekilde gerekli istikrar atmosferinin yaratılmasına zaman tanımak için, adanın uluslararası statüsü, yedi yıl süreyle değişmeyecektir.
- Temsili hükûmet ve toplumsal özerklik sistemi, iki toplumun, Yunanistan ve Türkiye hükûmetlerinin temsilcileri arasında görüş alışverişi ile sağlanacaktır.⁶⁵¹

Macmillan Planına göre Kıbrıs Anayasası'nın başlıca maddeleri de şu şekilde olacaktır:

- Topluma ait işlerin yürütülmesinde tam ve nihai yasama yetkisine sahip birer toplum meclisi oluşturulacak.

⁶⁵¹ Ahmet Avcı, *1950-1960 Arası Türk-İngiliz İlişkileri Işığında Kıbrıs Meselesi* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 71.

- Topluma ait işler ve iç güvenlik dışında kalan diğer konuları kapsayan iç yönetim, valinin başkanlığında Yunanistan ve Türkiye Hükûmetlerinin birer temsilcisi ile dördü Kıbrıslı Rum, ikisi Kıbrıslı Türk olmak üzere, toplum meclislerince belirlenecek altı bakandan oluşacak bir konseyin yetki ve sorumluluğu altında kalacak.
- Valinin, Yunan ve Türk hükûmetlerinin atayacağı temsilcilerle görüş alış verişinde bulunarak kullanılmak üzere her iki toplumun çıkarlarının korunmasını sağlamak amacıyla kendine özel yetkileri bulunacak.
- Yunan ve Türk Hükûmet temsilcileri, ayrımcı niteliğe sahip olduklarına inandıkları yasaların, tarafsız bir mahkeme tarafından incelenmesini isteme hakkına sahip olacaklar.⁶⁵²

Macmillan yedi yıllık bir sürece yaydığı planını görüşmek ve taraflara kabul ettirmek için Atina ve Ankara'da yetkililer ile görüşmüştür. Yunanistan, planın cemaatler ayrılığına dayanması ilkesinin çıkarılmasını istemiştir. Aynı zamanda planın taksim düşüncesine zemin hazırlayacağı kanaati yanında Türkiye'nin taraf olma statüsünü kazanmasını reddetmiştir. Yunanistan Macmillan Planı'nı reddetmiştir. Türkiye ise planın ancak taksime götüren geçici bir antlaşma statüsünde olursa kabul edilebileceğini belirtmiştir.⁶⁵³

Yukarıda zikredilen antlaşmalardaki esaslara göre Kıbrıs Cumhuriyeti anayasası, garanti ve ittifak antlaşmaları hazırlanmış ve Kıbrıs Cumhuriyeti 15-16 Ağustos 1960 tarihinde gece yarısı resmen ilân edilmiştir. Böylece Kıbrıs'ta egemenlik Kıbrıs Türk ve Rum halkına devredilmiştir. Başpiskopos Makarios daha sonra, 1959 Zürih ve Londra antlaşmalarını baskı altında zorla imzaladığını beyan etmiştir.

⁶⁵² Gazioğlu, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs III 1951-1959*, 400-401; Avcı, *Türk-İngiliz İlişkileri Işığında Kıbrıs Meselesi*, 72.

⁶⁵³ Avcı, *Türk-İngiliz İlişkileri Işığında Kıbrıs Meselesi*, 73.

1.1. Siyasi Durum

İkinci Londra Konferansı sonrasında Londra Antlaşması imzalanmıştır. Londra Antlaşmasını, Rum toplumunu temsilen Makarios, Türk toplumunu temsilen Dr. Küçük imzalamıştır. Londra antlaşması yirmi yedi maddeden oluşmaktadır. Antlaşmanın önemli maddeleri şu şekildedir:

- Adada bir Cumhuriyet kurulacaktır. Cumhurbaşkanı Rum, Cumhurbaşkanı Yardımcısı ise Türk olacaktır. Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı kendi toplumları tarafından genel seçim usulüyle belirlenecektir.
- Cumhuriyetin resmi dili Türkçe ve Rumca olacaktır.
- Cumhuriyetin, Cumhurbaşkanı ve yardımcısı tarafından birlikte kararlaştırılacak olan tarafsız desen ve renkte kendine mahsus bir bayrağı olacaktır.
- Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı beş yıllık bir süre için seçilecektir.
- İcra yetkisi, Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı makamlarından toplanacaktır. Bunun içinde yedi Rum ve üç Türk'ten oluşan bir Bakanlar Konseyi bulunacaktır.
- Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı, kendi toplumlarına mensup bakanları tayin edeceklerdir. Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı, Temsilciler Meclisi'nin kanun ve kararlarına karşı olarak tespit edilen aynı şartlar tahtında nihai veto hakkı ile Bakanlar Konseyi'nin kararlarını iade etmek hakkına sahip olacaklardır.
- Kanun yapma yetkisi %30 Türk ve %70 Rum oranına göre, Türk ve Rum toplumları tarafından beş yıl için seçilecek olan Temsilciler Meclisine verilecektir.

- Kıbrıs Cumhuriyeti, Türkiye, Yunanistan ve İngiltere arasında, yeni devletin bağımsızlığını ve ülke bütünlüğünü teminat altına alacak bir garanti antlaşması imzalanacaktır. Ayrıca, Kıbrıs Cumhuriyeti, Türkiye ve Yunanistan arasında askeri ittifak antlaşması da imzalanacaktır.
- Her iki toplumda birer Cemaat Meclisi bulunacaktır. Cemaat Meclislerinin temsilcileri, kendi toplumları tarafından seçilecektir. Cemaat Meclisleri, her türlü dini, eğitim, kültür ve öğretim konularında yetkili olacaklardır.
- Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkanı Yardımcısının bazı durumlar hariç, dışişleri, savunma ve emniyet meselelerinde veto hakları bulunacaktır.
- İdarede %70 oranında Rum, %30 oranında Türk bulunacaktır.
- Cumhuriyetin %40'ı Türk ve %60'ı Rum olmak üzere 2000 kişilik bir ordusu bulunacaktır.
- Bir Türk, iki Rum ve bir de tarafsız hâkimden oluşan bir Yüksek Mahkeme kurulacaktır.
- Silahlı kuvvetlerin, jandarma ve polis kuvvetlerinin komutan ve komutan yardımcılarını Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı tarafından birlikte atanacaktır. Komutanların biri Türk olacaktır.
- Mecburi askerlik hizmeti, ancak Cumhurbaşkanı ile Cumhurbaşkanı Yardımcısının birlikte alacağı kararlarla konulabilecektir.
- Kıbrıs'ın en büyük beş şehrinde Türkler ayrı belediyeler kuracaktır.⁶⁵⁴

9 Şubat 1959 tarihinde imzalanan Londra Antlaşması ile birlikte Kıbrıs Cumhuriyeti'nin korunması ve varlığını devam ettirmesini sağlayacak olan Garanti Antlaşması da Türkiye, Yunanistan ve İngiltere arasında imzalanmıştır. Türkiye ve diğer iki ülke bu antlaşma ile Garantör Devlet sıfatını almıştır. Zürih ve Londra

⁶⁵⁴ Avcı, *Türk-İngiliz İlişkileri Işığında Kıbrıs Meselesi*, 78-79.

Antlaşmalarının sonucunda Anayasa Komisyonu oluşturulmuştur. Bu komisyon 16 Nisan 1960 tarihinde yürürlüğe giren Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası'nı hazırlamıştır. 199 madde ve eklerinden oluşan bu anayasanın konumuzla ilgili ana maddeleri şunlardır:

- *Kıbrıs Devleti, bu Anayasa gereğince, Cumhurbaşkanı Elen Cemaati tarafından seçilen bir Elen ve Cumhurbaşkan Muavini Kıbrıs Türk Cemaati tarafından seçilen bir Türk olan, başkanlık rejimine sahip bağımsız ve egemen bir Cumhuriyettir.*⁶⁵⁵
- *Elen Cemaati, Elen aslından ve ana dili Elence olan veya Yunan kültür ananelerini paylaşan veya Elen-Ortodoks Kilisesine mensup bulunan bütün Cumhuriyet vatandaşlarını içine alır.*⁶⁵⁶
- *Türk Cemaati, Türk aslından ve ana dili Türkçe olan veya Türk kültür ananelerini paylaşan veya Müslüman olan bütün Cumhuriyet vatandaşlarını içine alır.*⁶⁵⁷
- *“Dini Grup”, aynı dine inanan ve aynı mezhebe mensup veya bu dinin yetkisine tabi olan Kıbrıs'ta mutader mukim şahıslardan, sayısı bu Anayasa yürürlüğe girdiği tarihte en az beş yüzü Cumhuriyet vatandaşı olan bir grubu ifade eder.*⁶⁵⁸
- *Her şahıs, düşünme, vicdan ve din hürriyetine sahiptir.*
- *Akide veya ayinleri gizli olmayan bütün dinler serbesttir.*
- *Bütün dinler kanun önünde eşittir.*
- *Her şahıs, ibadet, öğretim, tatbik veya riayet şeklinde, tek başına veya toplu olarak, alenen veya hususi surette, itikadını ikrar ve din veya*

⁶⁵⁵ *Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası* (Lefkoşa: Kıbrıs Hükümet Matbaası, 1960), böl. 1 Madde 1.

⁶⁵⁶ *Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası*, böl. 1 Madde 2/1.

⁶⁵⁷ *Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası*, böl. 1 Madde 2/2.

⁶⁵⁸ *Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası*, böl. 1 Madde 2/3.

*inancını açıklamak ve din veya inancını değiştirmek hürriyet ve hakkına sahiptir.*⁶⁵⁹

- *Cumhuriyetin yüzde altmış Elen yüzde kırkı Türk olan iki bin kişilik bir ordusu olur. Mecburi askerlik hizmeti Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkan Muavininin müşterek mutabakatı olmadan konamaz.*⁶⁶⁰
- *Amme hizmeti, yüzde yetmiş Elenlerden ve yüzde otuzu Türklerden müteşekkildir.*⁶⁶¹ *Emniyet kuvvetleri yüzde yetmiş Elenlerden ve yüzde otuzu Türklerden teşekkül eder ancak başlangıç devresinde yardımcı polis kuvvetleri hariç Şubat 1959 tarihinde poliste hizmet görmekte olan Türklerin işine son vermemek için, Türklerin yüzde nispeti azamî yüzde kırka kadar muhafaza edilebilir ve binnetice Elenlerin yüzde nispeti yüzde altmışa kadar indirilebilir.*⁶⁶²
- *Elen ve Türk Cemaatlerinin her biri, kendi üyeleri arasından, bu Anayasa hükümleri gereğince açıkça kendisine ayrılmış bulunan yetkilere sahip olacak bir Cemaat Meclisi seçer.*⁶⁶³
- *İki Elen hâkimden, bir Türk hâkimden ve bir tarafsız hâkimden mürekkep bir Yüksek Adalet Mahkemesi kurulmuştur.*⁶⁶⁴
- *Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkan Muavini, Temsilciler Meclisinin bazı özel konular ile ilgili herhangi bir kanun veya kararına veya onun herhangi bir kısmına karşı kesin veto* hakkına, ayrı ayrı veya müştereken sahiptirler.*⁶⁶⁵

⁶⁵⁹ Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası, böl. 18.

⁶⁶⁰ Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası, böl. 8 Madde 129.

⁶⁶¹ Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası, böl. 7 Madde 123.

⁶⁶² Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası, böl. 7 Madde 130.

⁶⁶³ Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası, böl. 5 Madde 86.

⁶⁶⁴ Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası, böl. 10 Madde 152.

* Daha sonra Cumhurbaşkanı Yardımcısının sahip olduğu bu veto hakkının iptali için Makarios yasa önerisi verecek ve böylece taksime giden olaylar başlamış olacaktır.

⁶⁶⁵ Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası, böl. 3 Madde 50.

- *Cumhuriyetin ülkesi bir bütün olup parçalanamaz. Kıbrıs'ın tamamen veya kısmen herhangi diğer bir devletle birleşmesi veya ayrılığı güden bir bağımsızlık konu haricidir.*⁶⁶⁶

Bu çerçevede Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası oluşturulduktan sonra 3 Aralık 1959 tarihinde Dr. Fazıl Küçük Cumhurbaşkanlığı Yardımcılığı'na seçilmiştir. 13 Aralık 1959 tarihinde yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimini ise Makarios 216.254 oydan 144.501'ini alarak kazanmıştır.⁶⁶⁷

Yapılan seçimler sonucunda 15 Türk 35 Rum seçilen Temsilciler Meclisi'nin başkanlığına Glafkos Klerides, başkan yardımcılığına ise Dr. Orhan Müderrisoğlu getirilmiştir. Ada sakinlerinin dışından olmasına karar verilen Yüksek Mahkeme Başkanlığına ise Batı Almanyalı Prof. Ernest Forsthoff tayin edilmiştir.⁶⁶⁸

Temsilciler Meclisinden ayrı olarak adada her iki toplumun bütün dinî, eğitim-öğretim, kültür ve ahvali şahsiye konuları başta olmak üzere cemaatlere ait konuların idare edilmesi için Cemaat Meclisleri kurulmuştur. Bu dönemde Türk Cemaat Meclisi Başkanı Rauf Denктаş, Rum Cemaat Meclisi Başkanı ise Dr. C. Spyridakis olmuştur.

Kıbrıs Cumhuriyeti kurulduktan yaklaşık üç yıl sonra Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı Başpiskopos Makarios Anayasa'da ve siyasi kurumlarda Türklerin aleyhine reformlar yapmak istemiş ve bunun bir sonucu olarak iki toplum arasında ayrışmalar başlamıştır.⁶⁶⁹ 21 Aralık 1963 tarihinde Akritas Planı çerçevesinde *Kanlı Noel* olarak tarihe geçen Rum katliamları başlamıştır. Bu katliamların arkasında da yine Rumların hiçbir zaman vazgeçemediği Enosis düşüncesi vardır. 1 Ocak 1964 tarihinde Makarios 1960 antlaşmalarını tek tarafı olarak feshettiğini açıkladı. Kıbrıs Cumhuriyeti bu durumda fiilen son bulmuştu.⁶⁷⁰ Katliamlar durmayınca Türkiye'nin girişimleri ile Yunanistan ve İngiltere de yapılan antlaşmalar gereği duruma müdahil

⁶⁶⁶ *Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası*, böl. 13 Madde 185.

⁶⁶⁷ Turgut Tülümen, *Hayat Boyu Kıbrıs* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1998), 19.

⁶⁶⁸ Sabahattin İsmail, *Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Doğuşu - Çöküşü ve Unutulan Yıllar (1964-1974)* (Lefkoşa: K.K.T.C. Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı, 1992), 23; Avcı, *Türk-İngiliz İlişkileri Işığında Kıbrıs Meselesi*, 82.

⁶⁶⁹ Mehmet Hasgüler, *Kıbrıs'ta Enosis ve Taksim Politikalarının Sonu* (İstanbul: İletişim, 2000), 225.

⁶⁷⁰ Erol Manisalı, *Dünden Bugüne Kıbrıs* (Ankara: Gündoğan Yayınları, 2002, 202.191 02.50), 45.

olmuştur. Yapılan görüşmelerden bir sonuç alınamaması neticesinde 15 Kasım 1967 tarihinde Kıbrıs Geçici Türk Yönetimi ilan edilmiştir. Kıbrıs Geçici Türk Yönetimi ilan edilinceye kadar Kıbrıs Türkleri idari işlerini, Genel Komite adı verilen yüksek kurul aracılığıyla yürütmüştür.⁶⁷¹ Kıbrıs Geçici Türk Yönetimi ismi 21 Nisan 1971 tarihinde Kıbrıs Türk Yönetimi olarak değiştirilmiştir.⁶⁷²

Yunanistan'da 1967 yılında askerî darbe yoluyla yönetime geçen ordu 1974 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Makarios'a askerî darbe yapmıştır. EOKA'cı Nikos Sampson, Atina'daki Albaylar Cuntasının da desteğini alarak Makarios'un "sabırlı ve dengeli bir biçimde yürüttüğü, adayı helenleştirme politikasını" bozarak kısa yoldan adayı ele geçirmeyi hedeflemiştir. Yunan cuntasına göre Makarios Enosis hedefini ılımlı hareketleri ile yavaşlatmaktaydı.⁶⁷³ Adadaki mevcut hükûmeti deviren bu girişimin ardından Kıbrıs Elen Cumhuriyeti ilan edilmiş, Türkiye Cumhuriyeti Yunanistan'ın tek tarafı olarak gerçekleştirmiş olduğu bu askerî müdahaleyi anayasal düzenin yıkılması, meşru olmayan bir idarenin kurulması ve antlaşmaların ihlali olarak değerlendirmiş ve yeni idareyi tanımadığını bildirmiştir. Türkiye garantör ülke vasfı ile Kıbrıs'taki bu duruma İngiltere ile beraber müdahale etmek istemişse de talebi İngiltere tarafından hep olumsuz karşılanmıştır. Çünkü bu dönemde Birleşmiş Milletler tarihi bir hata yaparak adadaki tek meşru hükûmet olarak Rumları tanımış ve Türkleri hiçe saymıştır.⁶⁷⁴

Türkiye, 20 Temmuz 1974 ve 14 Ağustos 1974 tarihinde Kıbrıs'a garantörlük hakkını kullanarak askerî harekât düzenlemiş ve adanın kuzeyinde tüm ada yüzölçümünün %36,5'ini kontrolü altına almıştır. Bu de-facto sistemin ardından 13 Şubat 1975 tarihinde Kıbrıs Türk Federe Devleti kurulmuştur.⁶⁷⁵

Uzun yıllar yapılan barış görüşmelerinin sonuçsuz kalması neticesinde Kıbrıs Türk Federe Devleti self determinasyon (kendi geleceğini tayin etme) hakkını

⁶⁷¹ Turgay Bülent Göktürk, *1974 Öncesi Türkiye'nin Kıbrıs Politikası, Vizyonu ve Uygulamaları* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003), 297.

⁶⁷² Ertuğrul Önalp, *Geçmişten Günümüze Kıbrıs* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2010), 180.

⁶⁷³ Manisalı, *Dünden Bugüne Kıbrıs*, 50.

⁶⁷⁴ Mustafa Bostancı, "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin İlânı ve Buna Yönelik Tepkilerin Türk Kamuoyundaki Yankıları", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 34/57 (2015), 324.

⁶⁷⁵ Detaylı bilgi için bk. Önalp, *Geçmişten Günümüze Kıbrıs*, 184-242.

kullanmış, 15 Kasım 1983 tarihinde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ilan edilmiştir.⁶⁷⁶

Günümüzde yarı başkanlık sistemi ile yönetilen ve çok partili sistemin uygulandığı KKTC’de, Cumhurbaşkanı devletin başkanı, başbakan ise hükûmetin başkanıdır. Yasama yetkisi hükûmet ile birlikte KKTC Cumhuriyet Meclisine, yürütme yetkisi ise hükûmete aittir. KKTC Cumhuriyet Meclisi halk tarafından seçilen 50 milletvekilinden oluşmakta ve seçimler beş yılda bir yapılmaktadır. Cumhurbaşkanı da halkın oylarıyla beş yılda bir seçimle belirlenmektedir.⁶⁷⁷

1.2. Sosyal Durum

Kıbrıs Cumhuriyeti kurulduktan sonra, Kıbrıs Adası’nın tüm adada gerçekleştirilen son sayımı olma özelliği taşıyan 1960 sayımı 11 Aralık 1960 tarihinde yapılmıştır. Bu sayımda ada nüfusu 573.566 olarak tespit edilmiştir.⁶⁷⁸

Bu toplam sayı içerisinde Kıbrıslı Rumlar 441.568 olarak tespit edilmiştir. Kıbrıslı Rumlardan sonra ise en kalabalık etnik grup olan Kıbrıslı Türkler 103.822 kişi olarak tespit edilmiştir. 3.627 Ermeni, 2706 Marunî sayılmış olup bu iki grup daha sonra 1960 Kıbrıs Anayasası’na göre Kıbrıs Rum toplumunun bir parçası sayılmıştır. Adada yaşayan yabancı nüfus ise 24.408 (17.513 İngiliz, 475 Roman, 2796 diğer) olarak tespit edilmiştir.⁶⁷⁹ Bu sonuçlara göre ada nüfusunun %81,14’ü Rum, %18,86’sı ise Türktür.

Dini inançlarına göre ise 441.656 Rum Ortodoks, 104.942 Müslüman, 3378 Ermeni, 2752 Marunî, 4505 Katolik, 16.333 ise diğerleri şeklinde sayılmıştır.

Kıbrıslı Türkler’in bu sayımlarda oldukça düşük çıkmalarının en önemli sebebi 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti’ne kadar olan süreçte ada dışına ciddi bir göç vermiş olmasıdır.⁶⁸⁰ Özellikle şiddet olaylarının arttığı 1955-1959 döneminde Kıbrıs’tan

⁶⁷⁶ Bostancı, “Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin İlanı”, 338.

⁶⁷⁷ Nurçin, *Kıbrıs’ta Din Eğitiminin Dönüşümü*, 112.

⁶⁷⁸ Bu dönemde adanın demografik yapısı ile ilgili olarak bk. Eric Solsten (ed.), *Cyprus: A Country Study* (Washington, D.C: Federal Research Division, Library of Congress), 58.

⁶⁷⁹ Eric Solsten (ed.), *Cyprus*, 58.

⁶⁸⁰ Eric Solsten (ed.), *Cyprus*, 59.

İngiltere ve Türkiye'ye Türk göçü olmuştur. 1955-1959 tarihleri arasındaki göç sayısı 29.000 olarak tahmin edilmektedir. 1970 yılına gelindiğinde ise bu sayı 1963 ve sonrası şiddet olayları sebebiyle 50.000 dolaylarına çıkmıştır. 1974-1979 tarihleri arasında adadan 51.500 kişi daha ayrılmıştır. Bu sayının %35'i Avustralya'ya gitmiştir.⁶⁸¹ Geri kalanı ise Kuzey Amerika, İngiltere ve Türkiye'ye dağılmıştır. 1980 yılına gelindiğinde artık 300.000 Kıbrıslı Rum ve Türk yani Kıbrıs Cumhuriyeti kurulduğunda yapılan sayımın yaklaşık %60'ı ada dışında yedi ülkede ikamet etmekteydi.

1974 yılında Kıbrıs Barış Harekâtı yapıldıktan sonra yapılan antlaşmalar çerçevesinde nüfus mübadelesi gerçekleştirilmiştir. Ateşkes Antlaşması sonucunda bugün de geçerli olan sınırlar çizilmiş ve güneydeki yaklaşık 65.000 Türk nüfus kuzeye göç etmiştir. Kuzeydeki 142.000 Rum nüfus ise güneye göç etmiştir.⁶⁸²

Göçten sonra Türklerin Kuzey Kıbrıs'taki nüfusu 126.949 olmuştur. Savaşın önce 234.000 civarında olan adanın kuzeyindeki nüfusun yarı yarıya düşmesi sebebiyle Türkiye Cumhuriyeti ile Tarımsal İşgücü Protokolü yapılmış ve 1975-1979 tarihleri arasında Türkiye'den yaklaşık 82.500 kişi adanın kuzeyine yerleştirilmiştir. Bu sayının yaklaşık 20 bini adada istedikleri gibi bir ortam bulamadıklarından geri dönmüştür.⁶⁸³

16 Ağustos 1960 tarihinde yürürlüğe giren Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası ile Kıbrıs Adası resmi olarak İngiliz sömürgesi olmaktan çıkmıştır. Bu tarihten bir ay sonra Kıbrıs Cumhuriyeti Birleşmiş Milletlere (BM) üye olmuştur. 1961 yılının baharında ise İngiliz Milletler Topluluğu'na (Commonwealth of Nations) üye olmuştur. 1961 yılının Aralık ayında ise IMF ve Dünya Bankası'na üye olmuştur.⁶⁸⁴

Cumhurbaşkanı Makarios ile Cumhurbaşkanı Yardımcısı Küçük arasındaki teknik ayrılıklar 1961 yılından itibaren zaten amacından hiç vazgeçmemiş olan

⁶⁸¹ Orhan Turan, *1878'den Günümüze Kıbrıs'tan Türk Göçleri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 261.

⁶⁸² Hatice Kurtuluş - Semra Purkıs, *Kuzey Kıbrıs'ta Türkiyeli Göçmenler* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), 4.

⁶⁸³ Kurtuluş - Purkıs, *Kuzey Kıbrıs'ta Türkiyeli Göçmenler*, 59-60.

⁶⁸⁴ Eric Solsten (ed.), *Cyprus*, 34.

EOKA'nın ve EOKA'ya bir karşı duruş refleksi olarak ortaya çıkmış olan TMT'nin yeniden canlanmasına yol açmıştır. EOKA, Yunanistan'dan adaya silah ve mühimmat taşımış, bunu öğrenen TMT ise Türkiye'den destek istemiştir. Türkiye, Kıbrıs Adası'ndaki haklarından vazgeçmemekte kararlı olması sebebiyle TMT'nin gizli silah sevkiyatı taleplerine olumlu destek vermiştir.

Hem Cumhurbaşkanı hem de Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi'nin Başpiskoposu olan Makarios 1963 yılında Akritas Planı'nı uygulamaya koymuştur. Akritas Planı adadaki Türkleri yok etmeyi hedeflemekle birlikte Garanti ve İttifak Antlaşmalarını da iptal etmeyi hedeflemekteydi. Makarios'a göre Enosis'in gerçekleşmesi tüm bu antlaşmaların iptal edilmesine veya yok sayılmasına bağlıydı. Makarios'a göre Dünya kamuoyunun olaylara sessiz kalması ve Türklerin bir-iki gün içinde yok edilip anayasa değişikliğinin onaylanması için bu antlaşmaların iptal edilmesi çok önemliydi. 30 Kasım 1963 tarihinde Makarios 13 maddelik anayasa değişikliği teklifi yaptı. Cumhurbaşkanı Yardımcısı'nın veto hakkını iptal eden yasa tasarısı Türkler tarafından reddedilmiştir. Çünkü veto hakkı Türklerin adada barış ve huzur içinde yaşamaları için bir hayat sigortası özelliği taşımaktaydı.⁶⁸⁵

Bu girişiminden de sonuç alamayan Makarios Akritas Planı çerçevesinde Kanlı Noel olaylarının başlatıcısı olmuştur. Cumhurbaşkanı kimliği bir tarafa bir din adamı olarak, bir kara parçasının tüm Hıristiyanlarının ve bir kilisenin başpiskoposu olarak böyle bir girişimde bulunmuş olması utanç vericidir. Bir din adamı olarak Makarios'un bu hareketi, öncesi ve sonrasıyla tarihe kara leke olarak geçmiştir. Her fırsatta Osmanlı'nın kendilerini sürgün ve idam ettiğini ve özgürce dinlerini yaşayamadıklarını dile getirmekten geri kalmayan Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi Başpiskopos ve Piskoposlarının ellerine fırsat geçtiğinde neler yapabilecekleri de feraset sahibi her göz tarafından görülmüştür.

21 Aralık 1963 tarihinde Lefkoşa'da Rum Polis devriyesi bir Türk ailenin kimlik kontrolünü yapma bahanesi ile durdurarak öldürdü. Toplumlararası çatışmanın fitili bu olay ile yeniden yakılmış oldu. Tarihe Kanlı Noel olarak geçen olaylar dizisi de bu tarihlerde yaşandı. 1964 yılı Ocak ayında Londra'da İngiltere,

⁶⁸⁵ Eric Solsten (ed.), *Cyprus*, 34-35.

Yunanistan, Türkiye ve Kıbrıs Adası Türk ve Rum temsilcilerinin katıldığı bir konferans yapıldı ancak sonuç alınamadı. BM Güvenlik Konseyi aldığı bir kararla olayların büyümemesi için Kıbrıs'a 6500 Barış Gücü (UNFICYP) askeri sevk etti. Bugün BM Barış Gücü askeri hala Kıbrıs'ta görev yapmaktadır.⁶⁸⁶

2. 1963-1974 Arası Süreç

1964 yılı baharında iki toplum arasında çatışmaların başlamasından sonra adada Türk ve Rum bölgeleri oluştu. Rum ve Türkler arasında Barış Gücü tampon bölge oluşturdu. Yasama organlarında ise Kıbrıs Cumhuriyeti yasalarına göre Türklere ayrılmış olan koltuklar boş kaldı. Bu dönemde Türkler meclisteki oturumlara katılmadıkları için alınan kararların geçersiz ve anayasaya aykırı olduğunu iddia etmiştir. Rumlar ise kurumların anayasaya uygun olarak Türklerin yokluğuna rağmen işlemeye devam ettiğini iddia etmiştir.

1964 yılında Rumlar tarafından idare edilen Temsilciler Meclisi, polis değişiklik yasası, Ulusal Muhafızlar ordusu yasası, belediyeler kanunu ve gelir vergisi uygulamalarının güncellenmesi gibi birçok yasayı anayasaya aykırı olarak onaylamıştır.⁶⁸⁷ Bununla birlikte Kıbrıs Cumhuriyeti yasalarında bulunan iki toplumlu düzenlemeleri de kendi lehlerine olacak şekilde revize etmiştir.⁶⁸⁸

Bu gelişmelerle birlikte Kıbrıslı Türk Yüksek Mahkeme Başkanı seçilmiştir. Yüksek Mahkeme Başkanı'nın seçilmesi ile diğer Türk hâkimler de göreve dönmüştür. İki yıl boyunca Kıbrıslı Türk hâkimler hem Rum hem de Türk davalarına bakmıştır. 1966 yılının Haziran ayında Kıbrıslı Türk hâkimler yargıya müdahale edilmesini gerekçe göstererek görevlerinden istifa etmişlerdir. Rumlar ise Türklerin Cumhuriyet Mahkemelerini kullanmamaları için liderlerinin baskı yaptığını iddia etmiştir.

Toplumlararası şiddet devam ederken kendilerine Kıbrıs Cumhuriyeti çatısı altında yer bulamayacağını anlayan Türkler 1967 yılı sonlarında kendi idarelerini

⁶⁸⁶ Eric Solsten (ed.), *Cyprus*, 35-36.

⁶⁸⁷ Murat Metin Hakkı, *Kıbrıs Çıkmazı* (İstanbul: Emre Yayınları, 2006), 49.

⁶⁸⁸ Eric Solsten (ed.), *Cyprus*, 170.

kurmuştur. Türkler, 29 Aralık 1967 tarihinde, 1960 Anayasasının hükümleri tam olarak uygulanıncaya kadar bir “geçici yönetim” kurduklarını duyurdular. Kıbrıs Türk Genel Komitesi’nin yerine kurulan Kıbrıs Geçici Türk Yönetimi’nin Başkanı Dr. Fazıl Küçük, Başkan Yardımcısı ise Rauf Denktaş olmuştur. Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Makarios, Kıbrıs Türk Geçici Yönetimi’ni yasadışı ilan ederek eylemlerinin herhangi bir yasal karşılığı olmadığını bildirmiştir.

25 Şubat 1968 tarihinde, Kıbrıs Cumhuriyeti kurulduktan sonra yapılan ilk seçimlerde Cumhurbaşkanı Başpiskopos Makarios çok büyük bir oy oranı ile yeniden Cumhurbaşkanı seçildi. Enosis’i gerçekleştirmek için hayatını ortaya koyacağına söz veren Makarios oyların %96’sını aldı.⁶⁸⁹

Bu süreçte Kıbrıs Türkleri Türkiye Cumhuriyeti’nin desteğiyle kendi sistemlerini kurma çabası sergilerken Kıbrıs Cumhuriyeti’ni kendi tekellerine alan Rumlar ise Türklerin dışında olduğu kendi sistemlerini kurmuşlardır. Göstermelik olarak da Türklere ayrılan Cumhurbaşkanlığı Yardımcılığı, Temsilciler Meclisi Üyeliği gibi kadroları boş bırakmışlardır.

24 Haziran 1968 tarihinde Anayasa ve diğer konulardaki anlaşmazlıklarla ilgili toplumlararası görüşmeler başlamış, 20 Eylül 1971 tarihinde ise çıkmaza girmiştir.⁶⁹⁰ İlerleyen süreçte zaman zaman toplumlararası görüşmeler BM gözetiminde veya organizatörlüğünde bazen ara verilerek bazen düzenli olarak adada bir çözüm bulunması amacıyla devam edilerek süregelmiştir.

Toplum liderlerinin çözüm için bir araya gelmeye devam ettiği 1963-1974 arası süreçte EOKA-B gibi saplantılı Enosisçiler ile onlara karşı doğal bir tepki olarak doğmuş olan TMT’nin radikalleri de boş durmamış, her iki taraf da kendilerine göre haklı oldukları milli davaları için çalışmaya, çatışmaya ve öldürmeye devam etmiştir.

1974 yılında Makarios Yunan Cuntasının emrinde bulunan adadaki 650 Yunan Subayının adadan çekilmesini talep eden bir mektup yazdı ve bu mektubu medya önünde okudu. Bu mektuba cevap olarak Yunan Cuntası Makarios’a bir darbe

⁶⁸⁹ Eric Solsten (ed.), *Cyprus*, 171.

⁶⁹⁰ Hakkı, *Kıbrıs Çıkmazı*, 45-55.

gerçekleştirdi ve Makarios İngiltere'ye kaçtı. Amaç yine adayı Yunanistan'a bağlamaktı. Birkaç gün sonra Makarios BM Güvenlik Konseyi'nin bir toplantısına Kıbrıs Cumhuriyeti'nin yasal Cumhurbaşkanı olarak katıldı. Adada ise EOKA lideri terörist Nikos Sampson darbenin Cumhurbaşkanı ilan edildi.

Bu süreçte ada Türklerinin hayatlarının tehlikede olduğu gerekçesi ile Bülent Ecevit İngiltere'ye giderek garantörlük haklarını kullanarak İngiltere ile birlikte Kıbrıs'a müdahale etmeyi teklif etti. İngiltere'den olumsuz cevap alınması neticesinde artık başka çıkar yolu kalmayan Türkiye garantörlük haklarını kullanarak adaya barış götürmek amacıyla müdahale etti. Bu tarihe kadar yapılan görüşmelerde Türk tarafının ortak talebi adanın %37'sini Türk kontrolü altına almaktı ve öyle de oldu.

20 Temmuz 1974 tarihinde Yunan cuntasının taviz vermemesi, Sampson'un geri adım atmaması ve şiddet ve saldırıyı durdurmaması sebebiyle Türkiye Cumhuriyeti Kıbrıs çıkarmasını yaptı. Bu tarihten 3 gün sonra Yunan Cumtası Atina'da yıkıldı. Sampson da Yunan Cumtası yıkıldığı ve Türkiye adaya asker çıkardığı için kaçtı. İki NATO üyesi ülke olan Türkiye ve Yunanistan arasındaki savaş tehdidi de böylece sona ermiş oldu. Türkiye bu tarihten sonra soydaşlarını korumak için artık Kıbrıs'taydı.⁶⁹¹

1963'ten beri Fransa'da sürgünde olan Konstantinos Karamanlis, Yunan hükûmetine bir kez daha başkanlık etmek üzere geri çağrıldı. Klerides Kıbrıs Cumhuriyeti'nin başkan vekili olarak yemin etti ve garantör ülkelerin dışişleri bakanları adadaki askeri durumu görüşmek üzere 25 Temmuz'da Cenevre'de bir araya geldiler. Başbakan Ecevit, Yunanistan'daki hükûmet değişimini kamuoyunda memnuniyetle karşıladı.

Cenevre'de 10 Ağustos'ta ikinci bir konferans başladı ve bu toplantıya Kıbrıs toplumlarını temsilen Klerides ve Denктаş katıldı. Bu toplantıda Denктаş, Kıbrıslı Türklerin adanın %34'ünü kontrol ettiği iki bölgeyi bir federasyon önerdi. Bu öneri kabul edilmeyince Türkiye Dışişleri Bakanı adanın kuzey kesiminde bir Kıbrıs Türk

⁶⁹¹ Eric Solsten (ed.), *Cyprus*, 42-43.

bölgesi ve güneyde beş Kıbrıs Rum bölgesi önerdi. Klerides, Lefkoşa hükûmetine ve bu sırada Londra'da bulunan Makarios'a danışmak için iki gün süre istedi. Klerides'in bu talebi reddedildi ve kaybedecek zamanı olmayan Türkiye adada olayların durulmaması sebebiyle 14 Ağustos'ta ikinci Barış Harekâtı'nı yaparak zaten 1963 yılından beri BM gözetiminde ayrılmış olan bugünkü "Atilla Hattı" adlı toprak sınırlarını çizdi.⁶⁹²

3. Müslümanlar

Kıbrıs'ta, İngilizlerin idaresi bittiğinde, Müslüman olduğunun bilincinde ancak dini bilgi ve kültürden mahrum bir cemaat vardı. Türkiye'deki 1950 sonrası Demokrat Parti dönemindeki dine karşı yumuşama Kıbrıs'ta görülmemiştir. Kıbrıs'ta Evkafçı diye tabir edilen muhafazakâr kesim dahi çocuklarına dini eğitim aldırılmamıştır.⁶⁹³ Talim ve Terbiye Kurulu 07.10.1967 tarihli genelgesinde din eğitimi için üç senelik bir deneme süreci öngörmüş, din eğitiminin orta dereceli okullarda okutulması konusunda acele edilmemesi ve Türkiye Maarifi'nin koyduğu üç yıllık deneme süresinin sona ermesini beklemenin daha uygun olacağını bildirmiştir.⁶⁹⁴

1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan sonra nüfus mübadelesi ile güneyden gelen Türkler, Rumların boşalttıkları evlere yerleştiler. Savaşa katılan gazilerle birlikte 1975 yılından itibaren Türkiye'nin çeşitli bölgelerinden de Kıbrıs'a Müslüman göçü olmuştur. 1974 yılına kadar Kıbrıslı Türkler tarafından ciddi bir din hizmeti ve eğitimi talebi varken bu talep ve ihtiyaç Türkiye'den Müslüman göçü gelmesi ile daha da artmıştır. Bu dönemde artan dini ihtiyaçları karşılamak amacıyla Rumların boşalttıkları bölgelere yerleşen Türkler, bölgede cami yoksa kiliseyi camiye dönüştürmüştür. Yeni camilerin açılması adada zaten var olan din görevlisi ihtiyacını daha da arttırmıştır. Türkiye'den gelenlerin yerleştiği köylerde bu sorun namaz kıldırabilecek kişilerin bu görevi gönüllü olarak ücretsiz veya çok düşük bir ücretle

⁶⁹² Eric Solsten (ed.), *Cyprus*, 43.

⁶⁹³ Ateşin, *Kıbrıs'ta İslâmî Kimlik Dâvâsı*, 367.

⁶⁹⁴ Ateşin, *Kıbrıs'ta İslâmî Kimlik Dâvâsı*, 372.

yürütmesi ile aşılmaya çalışılmıştır. Kıbrıslı Türklerin yerleştikleri bölgelerde ise uzun yıllar din hizmeti verilememiş, ezan okunamamıştır.⁶⁹⁵

Kıbrıslı Türkler Anadolu ile soy olarak olduğu gibi kültür olarak da birbirine sıkı bağlarla bağlıdır. Kıbrıs Türklerinin örf ve adetlerinde dinin etkisi aşikârdır. Bunun bir sebebi de Kıbrıs'ın İngiliz idaresine geçtiği dönemde dahi şer'i hukuk geçerliliğini devam ettirmiştir. Ancak bu bağlılığa rağmen İngiliz idaresi döneminden itibaren adada dine karşı bir ilgisizlik ve yozlaşma başlamıştır. İngiliz idaresinin adanın yönetimini tamamen eline geçirdiği 1923 yılından itibaren yapmış olduğu uygulamalarla Müslümanların durumu kötüye gitmiştir. Dinî kurumların kendi aralarındaki çekişmelerine ilave olarak Türkiye'de de siyasetin dine karşı olumlu yaklaşmaması sebebiyle Kıbrıs Türkleri dinden uzaklaşmıştır. Tüm bu olumsuzluklara rağmen Kıbrıs Türkleri geleneksel olarak aktarılan dini inançlarını korumuşlardır. Başka inançlarla ve farklı unsurlarla iç içe yaşamının doğal bir sonucu olarak inanç noktasında kaymalara sebep olmuştur.⁶⁹⁶

Rumlarla birlikte yaşamış olmanın verdiği kültürel zenginlikle birlikte dini yaşantıda bir takım bozulmalar olmuş,⁶⁹⁷ buna ilaveten 1974 yılından sonra adaya Türkiye'den göç gelmesi de demografik yapıyı etkilemiştir. Rumlardan ayrılan, Türkiye'den gelen nüfusla beraber yaşamaya başlayan Kıbrıs Türk toplumunun bu açıdan durumu sosyolojik olarak incelenmeyi beklemektedir.

Gerek inanç konusunda doğru bilgilendirilmemeleri, gerekse farklı inanç grupları ile bir arada yaşamaları sebebiyle Kıbrıs Türkleri İslam Dininin onaylamadığı bazı inançlara farkında olmadan sahip olmuşlardır.

Kıbrıs Türklerinin yaşantılarında dini motifleri görmek mümkündür. Bir çocuk dünyaya geldiğinde dua edilip hayırlı olsun ziyaretinde bulunulur. “Allah hayırlı talih versin”, “Allah analı babalı büyütsün”, “Allah bağışlasın”, “Allah yetiştirsin”, “Allah

⁶⁹⁵ Talip Atalay, *Kuzey Kıbrıs'ta Yaygın Din Eğitimi ve Cami Hizmetleri -Kurumsal Yapılanma ve Din Görevlilerinin Rolü-* (İstanbul: Seçil Ofset, 2007), 125.

⁶⁹⁶ Atalay, *Geçmişten Günümüze Kıbrıs İdari Yapılanma ve Din Eğitimi*, 127.

⁶⁹⁷ Mehmet Öztürk, *1878'den Günümüze Kıbrıs Türk Toplumunun Dini Hayatı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996), 126.

dört gözden ayırmasın” gibi dualar edilir.⁶⁹⁸ İsim koyulacağı zaman aynı Anadolu’daki gibi kulağına ezan okunarak üç kere ismi söylenir. Dini bir gelenek olan bu uygulama hala yaşatılmaktadır. Şimdilerde yapılmamakla birlikte okula başlayacak çocuklar için tören yapılır, ilk gün güzelce giydirilerek eş-dost davet edilir, Kur’an-ı Kerim ve Mevlit okutularak Hz. Muhammed’e bağışlanırdı. Ardından *Âmin Alayı* adı verilen bir grupta tekbir ve salavatlarla okula kadar götürülürdü. Çocuk okulda kibleye doğru koyulmuş bir rahleye oturur, öğretmeni tarafından harfler bir defa okutulurdu. Daha sonra hep birlikte dua edilerek çocuğun ailesi tarafından ikram edilen lokum yenirdi.⁶⁹⁹ Sünnet merasimi ise Cuma günü başlar, çocuk halkla birlikte camiye ve okula götürülür, oradan da ilahiler eşliğinde arkadaşlarıyla beraber eve gelirdi. Bugün bu adet kalmamış, davullu zurnalı törene dönüşmüştür.

Kız isteme ve evlilik merasimleri de İslam dini gelenekleri çerçevesinde gerçekleşirdi. Dünürçülüğe Cuma günü gidilirdi.⁷⁰⁰ Sözden sonra büyüklerin elleri öpülür ve hayır duaları alınırdı.⁷⁰¹ Evlilik merasimi de İslam dininin öngördüğü şekilde, dini ve milli gelenekler çerçevesinde gerçekleştirilirdi. Hoca tarafından nikâh kıyılır, hep birlikte yatsı namazına camiye gidilirdi. Namazdan sonra meşaleler yakılır, ilahiler okunarak eve gelinirdi. Nikâh duası yapıldıktan sonra damat yumruklarla gerdeğe sokulurdu. Damat iki rekât namaz kılıp dua eder ve geline *yüz görümlüğü* verip yüzünü açardı. Kız isteme geleneği az da olsa devam etse de diğer gelenekler kaybolmuştur.

Kıbrıs’ta bugün en yaygın dini gelenekler arasında mevlit yer almaktadır. Cenazenin dini kurallara uygun şekilde kefenlenip gömülmesi, cenaze namazının kılınması, ölünün terekesinin dağıtılması, 7. ve 40. günlerinde mevlit okutulması çok yaygındır. Ölünün yakınları cenaze namazı kılmasa da camiye gelmektedir. Mevlit

⁶⁹⁸ Hüray Mear, *Kıbrıs Türk Toplumunda Doğum, Evlenme ve Ölüm İle İlgili Âdet ve İnanışlar* (Lefkoşa: K.K.T.C. Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992), 34.

⁶⁹⁹ Mear, *Kıbrıs Türk Toplumunda Doğum, Evlenme ve Ölüm İle İlgili Âdet ve İnanışlar*, 39.

⁷⁰⁰ Erdoğan Saraçoğlu, *Kıbrıs Türk Edebiyatı ve Folklorü -Bildiriler-* (Lefkoşa: KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989), 27; Atalay, *Geçmişten Günümüze Kıbrıs İdari Yapılanma ve Din Eğitimi*, 130.

⁷⁰¹ Mear, *Kıbrıs Türk Toplumunda Doğum, Evlenme ve Ölüm İle İlgili Âdet ve İnanışlar*, 65.

bugün Kıbrıs'ta dinin en önemli unsurlarından sayılmakta ve büyük önem arz etmektedir.⁷⁰²

Regaip Kandili İngiliz idaresi döneminde tatil olarak kabul edilmesi sebebiyle Kıbrıs Müslümanları tarafından kutlana gelmiştir. Din hayatın her alanında etkisini gösterirken zamanla çeşitli sebeplerle etkisini yitirmiştir. Son yıllarda yeniden bir bilinçlenme göze çarpmaktadır.

Kıbrıs'ta Türk köylerinin hemen hemen hepsinde cami bulunmaktadır. Türk İşleri Komisyonunun Ara Raporu'nda 1949 yılında adada 300 cami olduğu yazmaktadır.⁷⁰³ Bu camilerin bir kısmı bakımsızlıktan bir kısmı görevlisi olmadığından bir kısmı ise savaşın bir sonucu olarak yıkılmış olduğundan bugün bile adada bu kadar cami yoktur.

T.C. Din Görevlileri eski yöneticisi olarak Kıbrıs'ta görev yapmış olan Kemal Erdil, yapmış olduğu araştırmada birçok insanın gusül abdesti almayı bilmediğini tespit ettiğini ifade etmektedir. Yine 1979 yılında Ramazan ayında 120 haneli bir köyde 4 kadın 2 erkeğin dışında oruç tutan olmadığını da notlarına eklemiştir. Fala rağbetin çok olduğunu, türbe ve mezarlara mum yakma âdeti olduğunu ifade etmiştir. Kandil gecelerde camiye çok cemaat geldiğini, kadir gecesinde cumadan daha kalabalık olduğunu belirtmiştir.⁷⁰⁴

Bugün de fal bakma, mum yakma, cumartesi günleri mezar ziyareti, zeytin yaprağı yakıp dumanı ile nazardan korunma, adak, uğur gibi inanışlar devam etmektedir.⁷⁰⁵

1571 yılından itibaren Kıbrıs'a Anadolu'dan getirilen Türklerin tamamı Müslümandı. Adada Müslüman nüfusun arttırılması amacıyla diğer fethedilen yerlerde olduğu gibi Kıbrıs'a da göç gerçekleşmiştir.⁷⁰⁶ Venedik zulmü sebebiyle boşalan köylere ve dağlık bölgelere yerleşen Türkler 1975 yılına kadar 400 yıl

⁷⁰² Atalay, *Geçmişten Günümüze Kıbrıs İdari Yapılanma ve Din Eğitimi*, 130.

⁷⁰³ *Türk İşleri Komisyonunun Ara Raporu*, 31.

⁷⁰⁴ "1990 Yılı TC Din Görevlileri Yöneticiliği Yıllık Raporu"; Akt. Atalay, *Geçmişten Günümüze Kıbrıs İdari Yapılanma ve Din Eğitimi*, 132.

⁷⁰⁵ Detaylı bilgi için bk. Töre, *Kıbrıs Türk Alt-Kültüründe İnanç Kurumu*.

⁷⁰⁶ Orhonlu, "Osmanlı Türklerinin Kıbrıs Adasına Yerleşmesi", 93.

boyunca Rumlarla iç içe yaşamıştır. Daha önce de bahsettiğimiz gibi Rumlar Ortodoks Kilisesi'nin özgürlüğe kavuşacağına inandıkları ve Türklere güvendikleri için fetih sırasında Osmanlı ordusuna yardım da etmişlerdir.⁷⁰⁷ Böylece Rumlarla Türklerin etkileşimi başlamış ancak kayda değer bir İslamlaşma olmamıştır. İslam Hukukuna göre din değiştirmenin yasak olduğu ile ilgili şeyhülislam tarafından verilen fetva da bu doğal sonucu doğurmuştur.⁷⁰⁸ Şer'îye sicil kayıtlarına göre Kıbrıs'ta sonradan Müslüman olanların sayısı yüzlü rakamları geçmemektedir.⁷⁰⁹

19. yüzyıla kadar Müslümanların lehine olan toplum dengesi, 19. yüzyıldan itibaren Rumların lehine değişmiştir. İngiliz idaresi sonrası Türklerin elinde olan nüfus, ekonomi, siyasi üstünlük Rumların eline geçmiştir.⁷¹⁰ Rum nüfusun üstünlüğü sebebiyle zamanla Türkler Türkçe yerine Rumca konuşmaya başlamış, dolayısıyla Helen kültüründen de etkilenerek Rum kültürünü benimseyen Türkler olmuştur. 1921 yılında yapılan nüfus sayımında sadece Rumca konuşan 1475 Türk, 1931 nüfus sayımında ise 1631 Türk tespit edilmiştir. Bazı bölgelerde ise hem Türkçe hem Rumca bilmesine rağmen Türkler kendi aralarında dahi Rumca konuşmayı tercih etmişlerdir.⁷¹¹

Dil çerçevesinde gelişen bu durum zamanla din alanında da etkisini göstermiştir. Dini bilgisi zayıf olan bazı Türkler Rumların kutsallarına da kutsiyet atfetmişler, onların mabetlerine adak adama, mum yakma gibi İslami olmayan davranışlar sergilemişlerdir. Sıtma, baş ağrısı gibi hastalıklar için papaz tarafından okunmuş sirke ve yağ kullanıp nazara karşı papazlar tarafından okunmuş zeytin yaprağı ile tütsülenmektedirler. Bu süreçte Rumlarla iç içe yaşayan bazı köyler yukarıda sayılan sebeplerle tamamen Rumlaşmıştır.⁷¹² Yukarıda sayılan durumlara ilaveten müftülüğün ilga edilmesi ile camilerin görevsiz ve bakımsız kalması ile Evkafın dini hizmetlere ilgisiz kalması da dağ köylerinin Hıristiyanlaşmasında etkili

⁷⁰⁷ Taçgey Debeş, *Kıbrıs Valisi Sir Ronald Storrs'un Anıları, 1926-1932* (Lefkoşa: Dörtrenk Matbaacılık Ltd., 1993), 130.

⁷⁰⁸ Bedevi, "Kıbrıs Şer'i Mahkeme Sicilleri", 142.

⁷⁰⁹ Bedevi, "Kıbrıs Şer'i Mahkeme Sicilleri", 141.

⁷¹⁰ Kaymak, *Kıbrıs Türkleri Bu Duruma Nasıl Düştü?*, 76.

⁷¹¹ Konur, *Kıbrıs Türkleri 1938*, 30.

⁷¹² Konur, *Kıbrıs Türkleri 1938*, 31.

olmuştur.⁷¹³ Bahsedilen bu Hıristiyanlaşma çoğunlukla İngiliz idaresi döneminde ve aynı bölgedeki merkeze uzak köylerde (Dillirga Bölgesi – Trodos Dağları ile Güzelyurt) gerçekleşmiştir. Ancak Kıbrıs'ta kaç kişinin sonradan Hıristiyan olduğu tespit edilebilmiş değildir.⁷¹⁴ Bölgedeki yoğun Ortodoks Rum tesiri ile Evkafın ilgisizliği bu durumun başlıca sebeplerindendir. Ancak Osmanlı döneminde de çok az da olsa tanassur vakalarının olduğu göz ardı edilmemelidir.⁷¹⁵

Din görevlilerinin bilgi donanımlarının yeterli olmaması sebebiyle Kıbrıs'ta İslam dini müesseseleri güçlü kilise teşkilatı karşısında zayıf kalmıştır. 1932 yılında kurulan İslam İlahiyat Okulu, öğrenci bulunmadığından kapandığı 1948 yılına kadar ancak 8 öğrenci mezun etmiştir.⁷¹⁶ 1969 yılında yayınlanan Din Görevlileri Reorganizasyon Raporu'nda din görevlilerinin maddi durumları, nitelikleri ve sayıları ile ilgili vahim bilgiler verilmektedir.⁷¹⁷ Bu dönemin gazeteleri de sık sık camilerin acınacak halinden ve imamların yetersizliğinden bahsetmektedir. Bu durum 1930'lu yıllarda gazetelerde, 1949 ve 1969 yıllarında resmi raporlarda yer almış, 1990'lı yıllara kadar varlığını sürdürmüş, din görevlileri ve camilerin durumunda bir iyileşme olmamıştır.⁷¹⁸ İslâmı anlatacak kişilerin olmadığı bir ortamda dinen bir zayıflama ve dinden uzaklaşma olması da gayet doğaldır.

Resmi kurumlar bağlamında Kıbrıs'taki Müslümanların durumu Müftülük, Din Hizmetleri Müşavirliği ve Evkaf çerçevesinde ayrıca incelenecektir.

3.1. Din Hizmetleri Müşavirliği

Diyanet İşleri Başkanlığı, daha önce herhangi bir çatı altında olmayan yurtdışı teşkilatı ile ilgili çalışmalarını 1978 yılından itibaren Din Hizmetleri Müşavirliği kadrosu ile yapmıştır. Müşavirlik kadrosunun ihdas edilmesi ile Türkiye dışında

⁷¹³ Necati Özkan, *İstiklâl Gazetesi* (13 Kasım 1949).

⁷¹⁴ İsmail Şahin, *Kıbrıs'ın Sosyal Tarihi (Tarihi Arka Planı ve 1945-1974 Arası Olayları)* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 172.

⁷¹⁵ Celâl Erdönmez, “Şer’iyye Sicillerine Göre Tanzimat Dönemi’nde Kıbrıs’ta Bir İrtidâd ve Tanassur Vakası”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10/1 (2008), 111.

⁷¹⁶ Detaylı bilgi için bk. Volkan Nurçin, “İngiliz İdaresi’nde Kıbrıs’ta Din Görevlisi Yetiştiren Bir Kurum: İslam İlahiyat Okulu”, *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/2 (2019), 203-238; *Türk İşleri Komisyonunun Ara Raporu*, 31; Gazioğlu, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs II, 1878-1952*, 396.

⁷¹⁷ Reorganizasyon Komitesi, *Kıbrıs Din Görevlileri Reorganizasyon Raporu 1969* (Lefkoşa, 1969).

⁷¹⁸ Atalay, *Geçmişten Günümüze Kıbrıs İdari Yapılanma ve Din Eğitimi*, 149.

yaşayan Türkiye uyruklulara verilen din hizmetlerinin yürütülmesi amaçlanmış ve Diyanet İşleri Başkanlığı ilk olarak 1978 yılında 10 kişilik Din Hizmetleri Müşavirliği kadrosu ile yurtdışı teşkilatlanmasını kurmuştur. 09.10.1984 gün ve 8610 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile Din Hizmetleri Müşaviri sayısı 14'e çıkarılmış, 15 Başkonsolosluk bölgesinde de ilk defa Din Hizmetleri Ataşeliği kurulmuştur.⁷¹⁹

Diyanet İşleri Başkanlığı, yurtdışı teşkilatlanmasını kurduğu 1978 yılından çok önceleri Kıbrıs'a dini alanda destek vermeye başlamıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 1961 yılından itibaren her yıl Ramazan ayında Kıbrıs'a din görevlisi gönderilmiştir. Türkiye'den her fırsatta gerek yazı ile gerek heyet göndererek din hizmetleri konusunda yardım istenmiş, 1973 yılında Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından dört din görevlisi gönderilmiştir. 1974 Barış Harekâtına da Diyanet Gazetesi basın yoluyla destek vermiştir.⁷²⁰ Savaş sonrası ise yapılan bir protokol çerçevesinde 19 Temmuz 1975 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı 15 görevli Kıbrıs'ta göreve başlamıştır.⁷²¹ Bu tarihlerde Kıbrıs'ta Müşavirlik bulunmadığından gönderilen din görevlilerinin koordinasyonu için ilk etapta kendi aralarından bir görevli yönetici olarak görevlendirilmiştir. Yurtdışı teşkilâtı kurulduktan sonra ise 24.06.1978 tarihinde KKTC Din Görevlileri Yöneticiliği kurulmuş, 14.12.1998 tarihinden itibaren de T.C. Lefkoşa Din Hizmetleri Müşavirliği olarak hizmetlerine devam etmektedir.⁷²² Din Görevlileri Yöneticiliği T.C. Lefkoşa Büyükelçiliğine karşı sorumlu olarak hizmet vermiş ve her yıl yapmış olduğu dini hizmetlerle ilgili Büyükelçiliğe rapor sunmuştur.⁷²³

KKTC Din Hizmetleri Müşavirliği faaliyetlerini 2016 yılına kadar T.C. Lefkoşa Büyükelçiliği Yardım Heyeti binasında küçük bir odada yürütmüştür. 2016 yılında Din Hizmetleri Müşavirliğine has bir bina kiralanmıştır. Bu binada Din

⁷¹⁹ Rıdvan Çakır, "Yurtdışı Din Hizmetleri Müşavirliği ve Ataşeliği", *III. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri (20-24 Eylül 2004)*, ed. Mehmet Bulut (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005), 3/272.

⁷²⁰ Diyanet Gazetesi'nin vermiş olduğu destek ile ilgili olarak bk. Sibel Akgün vd., "Harekât ve Neşriyat: Diyanet Gazetesi'nde 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı Söylemi", *Bilimname* 2020/41 (2020), 515-549.

⁷²¹ Atalay, *Geçmişten Günümüze Kıbrıs İdari Yapılanma ve Din Eğitimi*, 176-177.

⁷²² Din Hizmetleri Müşavirliği KKTC DHM, "Tarihçe", <http://www.kktcdinhizmetleri.com/tr/musavirlik/tarihcesi> (Erişim 09 Temmuz 2020).

⁷²³ Atalay, *Geçmişten Günümüze Kıbrıs İdari Yapılanma ve Din Eğitimi*, 170.

Hizmetleri Müşaviri ile birlikte din görevlileri koordinatörü, hac ve umre sorumlusu ve sekreter görev yapmaktadır. Din Hizmetleri Müşavirliğinin kurulduğu 1998 yılından itibaren sırasıyla Çetin Karaman, Fahrettin Âşık, İbrahim Duman, Ahmet Durmuş, Selami Açan görev yapmış, şu anda ise Erdoğan Eken görevine devam etmektedir.

Bugün adada yetersiz kalan din görevlisi ihtiyacı Türkiye Cumhuriyeti Lefkoşa Büyükelçiliği Din Hizmetleri Müşavirliği aracılığı ile sağlanmakta olup yıllık yüze yakın din görevlisi KKTC’de görev yapmaktadır.⁷²⁴ KKTC Din İşleri Başkanlığı personeline ilaveten T.C. tarafından gönderilen din görevlileri 1975 yılından beri cami ve cami dışı hizmetleri yerine getirmektedir. Ayrıca KKTC vatandaşı olup Türkiye’de ilahiyat fakültesi okuyan kadın görevliler Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yurtdışı sözleşmeli din görevlisi olarak sınav ve mülakat yöntemi ile göreve alınmaktadır. Bu şekilde KKTC’de görev yapan 30 civarında kadın görevli bulunmaktadır.

1975 yılından itibaren düzenli olarak Kıbrıs’a gönderilen din görevlileri adada ciddi bir ihtiyacı karşılamıştır. Kıbrıs’ta görev yapan görevlilerin yetersizliği sebebiyle Türkiye’den gönderilen din görevlileri önemli görevler yapmıştır. Giden görevlilerin yerine yenilerinin gelmediği dönemlerde Cuma namazı kılınamaması, görevli bulunamaması, cenaze hizmetlerinin yürütülememesi gibi cami hizmetlerinde aksamalara yol açmıştır. Günümüzde de KKTC Din İşleri Başkanlığı personelinin sayısı itibariyle yetersiz olması sebebiyle buna benzer sorunlar yaşanabilmektedir. 2017 yılında Din İşleri Başkanlığı Yasası yenilenmesine ve yeni kadrolar ihdas edilmiş olmasına rağmen 2019 yılına kadar bu kadrolar için münhale çıkılmaması nedeniyle hizmetlerde aksamalar olmuştur.

3.2. Müftülük Makamı – Kıbrıs Müftülüğü / Din İşleri Başkanlığı

30 Aralık 1953 tarihinde seçimle görev başına gelen son Müftü Dâna Efendi, 1 Temmuz 1971 tarihinde yaş haddinden emekliye ayrılmıştır. Müftü Dâna Efendi’den sonra Kıbrıs Müftüsü olarak atanan Rifat Yücelten 1980 yılında görevinden istifa

⁷²⁴ KKTC DHM, “Tarihçe”.

etmiştir. Rıfat Yücelten' in yerine Din İşleri Dairesi'nde Kıdemli Öğütmen* olarak görev yapan Ahmet Cemal İlkaç vekâleten atandı. Bu dönemde Kıbrıs'ta iktidardaki hükûmet Türkiye'den Müftü getirilmesi taraftarı idi. Bu düşünce ile eski CHP milletvekili ve Diyanet İşleri Başkanlığı da yapmış olan Lütfi Doğan'a Kıbrıs Müftülüğü teklifi götürüldü. Lütfi Doğan bu teklifi adadaki Din İşleri Dairesi'nin Türkiye'deki Diyanet İşleri Başkanlığı tarzında yeniden yapılandırılması ve kendisine de başkan unvanı verilmesi şartı ile kabul etti.

Mevcut hükûmet Lütfi Doğan'ın gelmesi için gerekenleri yapmak amacıyla bir çalışma grubu kurdu ve bir yıl süren çalışmalar sonunda bir taslak hazırlandı. Bu taslağa göre Kuzey Kıbrıs'ta bir Din İşleri Başkanı ve üç kazada birer müftü kadrosu ile 330 tane de imam kadrosu öngörüldü. Bu taslak önce Vakıflar Örgütü ve Din İşleri Yönetim Kurulu'na oradan da Meclise sevk edildi. Taslak alt komisyondan geçmesine rağmen Mali İşler Komisyonu bu yasanın çok ciddi mali külfet getireceği gerekçesi ile reddetti. Sonuç olarak kaza müftülükleri iptal edildi, kıdemli öğütmen kadrosu bire düşürüldü, kadrolu imam sayısı kırk beş olarak sınırlandırıldı. Taslak son halini aldıktan sonra Lütfi Doğan Kıbrıs'a gelmiş ancak 65 yaşını doldurmuş olduğu ve ada halkından olmadığı için ataması yapılamamıştır. Başka biri de Din İşleri Başkanı olarak atanmamıştır.⁷²⁵ Bu dönemde yapılmış olan yasada Din İşleri Başkanı'nın 65 yaşını doldurmamış olması ile birlikte ada halkından olması gerektiği de yazmaktadır.

KKTC Cumhuriyet Meclisi'nde, 1993 yılında 2017 yılına kadar yürürlükte kalan *Din İşleri Dairesi (Kuruluş, Görev ve Çalışma Esasları) Yasası* kabul edilmiştir.⁷²⁶

Ahmet Cemal İlkaç emekli olduğu 2005 yılına kadar 25 yıl Kıbrıs Müftülüğü/Din İşleri Başkanlığı görevini vekâleten sürdürmüştür. Bu süreçte Ahmet Cemal

* Türkiye'de Uzman Vaiz-Baş Vaiz karşılığı olan kadro.

⁷²⁵ Atalay, *Kuzey Kıbrıs'ta Yaygın Din Eğitimi ve Cami Hizmetleri*, 126.

⁷²⁶ *KKTC Resmi Gazete* (16 Haziran 1993), 59.

İlkaç'ın asaleti tasdiklenmediği gibi yerine bir başkası müftü olarak da atanmamıştır.⁷²⁷

Ahmet Cemal İlkaç'ın emekliliğinin ardından Ahmet Yönlüer 6 Ağustos 2005 tarihinde Din İşleri Dairesi Başkanı olarak atanmıştır. 14 Ağustos 2007 tarihinde ise bu görevinden istifa etmiştir.

2009 yılında asaleten Din İşleri Başkanı olarak atanan Yusuf Suiçmez, 2010 Eylül'de ikili kararname ile görevden alınmış, 2010 yılı Aralık ayında ise Talip Atalay Din İşleri Başkanı olarak atanmıştır. Talip Atalay bugün hâlâ Din İşleri Başkanı olarak görev yapmaktadır.

Kıbrıslı araştırmacı yazar Ahmet An müftülük makamı ile ilgili şöyle söylüyor:

“Kendi müftüsünü seçme hakkını İngiliz sömürge yönetiminden almış olan Kıbrıslı Türklerin, 1980'den beri bir Müftüsü yoktur. 1977'den beri ülkemizde faaliyet gösteren ve daha çok Türkiye'den adımıza getirilen nüfusun çocuklarına hitap eden kuran kurslarının sayısının bu yıl 50'ye ulaştığı ve buralarda 1413 çocuğa dinsel eğitim verildiği açıklanmıştır. Yasakçı laik anlayış, bu kuruluşların kapatılmasını talep ederken, inanç özgürlüğünü savunanlar ise arka çıkmaktadır. Bu alanda da yavru, Ana'ya benzetildiği için, ne kadar övünülse yeridir!”

Osmanlı Dönemi ve özellikle İngiliz idaresi döneminde dini bir lider olmanın yanında toplum lideri vasfı da olan Müftülük makamı İngiliz idaresi döneminden itibaren gerek iç çekişmeler, gerek İngiliz idaresinin bilinçli uygulamaları ile etkinliğini yitirmiştir. Etkinliği olmayan bir makam olan Müftülük daha sonra Fetva Eminliği adı ile Evkafa bağlanmış, uzun yıllar süren mücadeleler sonunda yeniden ihdas edilmiştir. Daha önce seçim usulü ile yapılan Müftülük ataması daha sonraki yıllarda Başbakanın önerisi ve Cumhurbaşkanı'nın onayına bağlanmıştır. (İkili kararname). En son yapılan yasada yine Evkafa bağlı bir daire vasfında olan müftülük makamı bugünün şartlarında yasalar çerçevesinde verebileceği en iyi hizmeti vermeye çalışmaktadır.

⁷²⁷ Atalay, *Kuzey Kıbrıs'ta Yaygın Din Eğitimi ve Cami Hizmetleri*, 126.

Bugün ada genelinde toplam 242 Din İşleri Başkanlığı personeli vardır. Bunlardan 153'ü kadrolu, 88'i geçici olarak görev yapmaktadır. Ada genelinde toplam 211 cami vardır. Bu camilerden 196 tanesi aktif, 15'i ise pasiftir. İllere göre dağılımı şu şekildedir: Lefkoşa 47, Gazimağusa 57, İskele 44, Girne 37, Güzelyurt 15, Lefke 11. 2020 yılı içinde Din İşleri Başkanlığı ilk defa bayan görevli alımı da yapmıştır.

3.3. Evkaf

İngiliz Sömürge idaresinin 1956 yılında yapılan bir düzenleme ile Evkafın idaresini Türklere devrettiğinden bahsedilmişti. Evkaf, bu tarihten sonra bir *Yüksek Meclis* tarafından idare edilmeye başlanmış, 1960 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması ile de statüsü değiştirilmiştir. Evkaf Yüksek Meclisi'ne ait yetkiler 12/6 Sayılı ve 21 Nisan 1961 tarihli Türk Cemaat Meclisi, Vakıflar ve Din İşleri Teşkilat Kanunu ile Türk Cemaat Meclisi'ne devredildi.⁷²⁸ Evkafın idaresi bu kanunla Türk Cemaat Meclisi'ne geçti. Vakıflar ve Din İşleri Dairesi Teşkilat Kanunu bu tarihten 1970 yılında hazırlanan başka bir yasaya kadar da Vakıfların idaresinde geçerli kanun sayıldı.⁷²⁹

Yaklaşık üç yıllık bir çalışmanın ardından 13 Ekim 1970 tarihinde Resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren *1970 Vakıflar ve Din İşleri Dairesi Teşkilat Kuralı* ile evkaf idaresinde ciddi değişiklikler yapılmıştır. Evkaf bu yasa ile ekonomik işletmecilik yönünden ticari bir kurum haline getirilmiş, Din İşleri ile Ekonomik İşler ve Emlak İdaresi iki ayrı daire haline getirilmiştir.⁷³⁰ Bu kanuna göre müftülük personelinin ve din görevlilerinin maaş, ücret ve tahsisatları dâhil müftülüğün bütçesi evkaf bütçesine koyulacak bir tahsisatla, camilerin bütçe açıkları ise daire bütçesinden karşılanacaktır. Bu kanuna ek olarak çıkarılan *1971 Din İşleri Dairesi Kuralı* ile müftü, Yürütme Kurulu Başkan Yardımcısının teklifi ile Yürütme Kurulu Başkanı tarafından tayin edilen bir amme görevlisi olarak tanımlanmıştır.

⁷²⁸ M. Kemal Dizdar, "Kıbrıs Evkafı", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (MBKTK)* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 14-19 Nisan 1969), 199; Atalay, *Geçmişten Günümüze Kıbrıs İdari Yapılanma ve Din Eğitimi*, 109.

⁷²⁹ Atalay, *Geçmişten Günümüze Kıbrıs İdari Yapılanma ve Din Eğitimi*, 109.

⁷³⁰ Altan, *Belgelerle Kıbrıs Türk Vakıflar Tarihi*, 1178.

Başkan görevlerinin ifasında İdare Heyeti'ne karşı sorumludur. İngiliz idaresi döneminde uzun yıllar seçimle göreve gelmesi için mücadele edilen müftülük makamı, yetkileri daraltılmış bir alt kurum olarak hem bütçe hem de görevlendirilme şekli bakımından tamamen Evkaf İdare Heyeti'ne bağlanmıştır. Böylece müftülük makamı tamamen evkaf idaresine bağımlı hale getirilmiştir.⁷³¹ Zaten bir ticarethane mantığı ile çalışan Evkaf, 1971 yasası ile dini hizmetler noktasında iyice zayıflamıştır. Bu tarihte çıkarılan yasada din görevlisi sayısı “on” olarak belirtilmiştir. Asıl görevi dini hizmetlerin yürütülmesi olan vakıfların bu durumu günümüze kadar devam etmiştir. Vakıflar ile ilgili bu kanun 1991 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Din İşleri Dairesi de 1971 yılında yürürlüğe giren bu kanun uyarınca 20 Mayıs 1993 tarihine kadar idare edilmiştir.

1974 Barış Harekâtından sonra vakıf mallarının %37'si Rum tarafında kalmıştır. 1974 Barış Harekâtından sonra Evkaf faaliyetlerini daha çok iktisadi yatırımlar yönünde yapmıştır. Din hizmetlerine evkafın verdiği destek, bütçesinin %11'ine tekabül etmektedir. 1983 yılında KKTC'nin kurulmasından sonra da Evkafın faaliyetlerinde ve dini hizmetlere katkısında bir değişiklik olmamıştır. 1 Temmuz 1991 tarihinde yürürlüğe giren ve 2019 yılına kadar yürürlükte kalan *Vakıflar Örgütü ve Din İşleri Dairesi Yasası* Vakıflar Örgütü ile Din İşleri Dairesi'ni aynı çatı altında toplamaktadır. Bu yasaya göre Din İşleri Dairesi'nin kendi gelir kaynağı olmadığından giderlerini Vakıflar Örgütü tarafından ayrılan yıllık tahsisat ve devlet yardımı ile karşılaması gerekmektedir. Vakıflar Örgütü Din İşleri Dairesinin giderlerinin kendisinden ayrılan bir tahsisatla değil direk devlet kurumları nasıl ödeniyorsa o şekilde ödenmesini istemektedir. 1991 yılından itibaren günümüze kadar din görevlilerinin ve memurların maaşlarının ödenmesi, giderlerin karşılanması, Din İşleri Dairesi'nin bina ihtiyacı gibi konular Vakıflar Örgütü ve Din İşleri Dairesi arasında sorunlara neden olmuştur.⁷³²

⁷³¹ Atalay, *Geçmişten Günümüze Kıbrıs İdari Yapılanma ve Din Eğitimi*, 110.

⁷³² Mustafa Şengil, “KKTC’de Din Eğitimi (Tarihi ve Bugünü)”, *İslam Dünyasında Din Eğitimi ve Öğretimi* (Türkiye Diyanet Vakfı I. Uluslararası Öğrenci Sempozyumu, 293-307: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014), 293-307.

4. Hıristiyanlar

4.1. Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi

1960 yılında kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı aynı zamanda Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu olan 3. Makarios' tu. 1977 yılında ölünceye kadar bu iki görevi beraber yürütmüş olan Makarios, din adamlığı kimliği ile devlet başkanlığı kimliğini beraber taşıdığı için eleştirilmiştir.⁷³³

Kıbrıs'ta 46 yılında Barnaba ile ortaya çıkan Hıristiyanlık ile ilgili olarak 325 yılında yapılan İznik Konsili' ne Baf Piskoposunun katılmasına kadar geçen süreci öğrenebileceğimiz bir kaynak yoktur. Ancak Apostolik Kıbrıs Kilisesi'nin temellerinin bu dönemde atıldığı, Kıbrıs'ta Hıristiyanlığın bireysellikten kurumsallığa geçiş sürecinin başlayıp, klasik ruhban sınıfının bu dönemde oluştuğu bilinmektedir.⁷³⁴

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı ve Başpiskopos Makarios 1977 yılında ölünce yerine 1. Hrisostomos geçmiştir. 1. Hrisostomos'un 2006 yılında hastalanması üzerine de bugün adada başpiskoposluk görevine devam eden 2. Hrisostomos geçmiştir. Kıbrıs Kilisesi'nin Başpiskoposluk merkezi Lefkoşa'da bulunmaktadır. Kıbrıs Başpiskoposluğu'na bağlı Kıbrıs Adası'nda dokuz Metropolitlik vardır.

Kıbrıs Kilisesi yedi sakramenti kabul eder.⁷³⁵ 1974 yılından sonra tahrip olmasına rağmen manastırlara büyük önem verilmiştir. Keşişlerin sayısı azalmasına rağmen on adet aktif manastır çalışmaya devam etmektedir.

Kıbrıs'ta Ortodoks Kilisesi Hıristiyanların millileşmesinde aktif rol oynamıştır. Bu yüzden kendini aklamaya çalışsa da⁷³⁶ Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi Kıbrıs'ta Kıbrıs sorununun odak noktasında yer almaktadır. Osmanlı İdaresi altında özellikle 1856 yılından sonra her türlü özgürlüğü kazanmış olan Kıbrıs Kilisesi, İngiliz idaresi

⁷³³ Yıldırım, *Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi*, 87.

⁷³⁴ Spyridakis, *A Brief History of Cyprus*, 32; Şahin, *Kıbrıs'ın Sosyal Tarihi*, 13.

⁷³⁵ Yıldırım, *Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi*, 115.

⁷³⁶ Ahmet Tolgay, "Ortodoks Kilisesi'nin Aklanabilecek Durumu Yoktur", *Kıbrıs Gazetesi* (13 Aralık 2018).

döneminde bu imkânlardan mahrum olmuştur. Örneğin daha önce belirtildiği gibi Kilisenin vergileri toplarken kendilerine devlet tarafından sağlanan destek İngiliz idaresi döneminde durdurulmuştur.

Kıbrıs Kilisesi'nin herhangi bir devlet müdahalesi olmadan başpiskoposunu seçme ve işlerini kendi yönetmesi hakkı devlet tarafından Kıbrıs Cumhuriyeti mahkemeleri ile kendisine verilmiştir. Bu özelliği ile Kıbrıs Kilisesi diğer bağımsız Ortodoks Kiliselerinden ayrılmaktadır.⁷³⁷

Adanın 1974 yılında ayrılmasından sonra yaklaşık 520 Kilise Kuzey kesiminde kalmıştır. Bu sayının içinde manastır ve şapel de bulunmaktadır. Türklerin yerleştiği Rum bölgelerinde bu kiliseler asılları korunarak camii olarak kullanılmaktadır. Güney kesiminde olmasına rağmen kapanan ya da müzeye çevrilen manastırlar da vardır. Kikko Manastırı bunlardan biridir. Bu azalmaya rağmen Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi önemini korumaya devam etmiştir. Bunun sebebi Kilisenin ekonomik olarak güçlü olması, çeşitli dini kurumların, mülklerin, otellerin, işletmelerin hatta bankaların sahibi olmasıdır. Kilise kurumları tam özgürlüğe sahip olduğundan devlet denetimine tabi değildir. Örneğin Kikko Manastırı Piskoposu Nikiforos Phileleftheros Gazetesine verdiği röportajda 1983 yılında 450,000 Kıbrıs Lirası olan yıllık gelirlerinin 2003 yılında on kat artarak 4,500,000 Kıbrıs Lirası olduğunu ifade etmiştir.⁷³⁸

Kıbrıs'ta bugün yaklaşık 700 Papaz görev yapmakta, Kuzey kesimindeki pasif Kiliseler hariç olmak üzere 500'den fazla Kilise bulunmaktadır. Aynı zamanda yeni Kiliseler de inşa edilmeye devam etmektedir.⁷³⁹

Bugün daha önce de söylediğimiz gibi Kıbrıs Kilisesi'nin onaylamadığı bir siyasi yaklaşım ya da barış Kıbrıs'ta söz konusu değildir. Kıbrıs Rum halkının %70'i dini liderlerin devletin karar alma mekanizmalarını etkilediğini düşünmektedir. %82'si ise Kilisenin siyasete karışmaması gerektiğini düşünmektedir. Buna rağmen

⁷³⁷ Vasilios N. Makrides, "The Church of Cyprus' Transition into the 21st Century", *Orthodox Christianity in 21st Century Greece: The Role of Religion in Culture, Ethnicity and Politics*, ed. Victor Roudometof (London: Routledge, 2010), 3.

⁷³⁸ Makrides, "The Church of Cyprus' Transition into the 21st Century", 4.

⁷³⁹ Makrides, "The Church of Cyprus' Transition into the 21st Century", 5.

Kilise, amacının siyaset olmadığını, Kiliseyi korumak ve eski haklarına yeniden kavuşmak istediğini, Kuzey kesiminde kalan Kiliselerini aktif hale getirmek istediğini beyan ederek, siyasetçileri sert bir dille eleştirmektedir. Kıbrıs halkı Kilisenin siyaset üzerinde etkisinin günden güne daha da arttığını düşünmektedir.⁷⁴⁰

Kutsal Sinod'un dağılımı ve dengesi ile ilgili de Kıbrıs Kilisesi'ne eleştiriler gelmektedir. 2006 yılında başpiskoposluk seçimi yapılmış ve Baf Metropoliti 2. Hrisostomos Kıbrıs Başpiskoposu olmuştur. Bu süreçte Girne, Morphou (Omorfo-Güzelyurt), Baf, Limasol, Kitium (Larnaka), Kikko metropolitleri de seçilmiştir. Bu metropolitliklerin zenginlikleri, koltuk dağılımları ve kaynakları oldukça dengesizdir. Örneğin, Lefkoşa Başpiskoposluk bölgesi adanın Rum nüfusunun %25'ine karşılık gelen 200.000 kişiyi kapsayan geniş bir bölgeden sorumlu iken Girne ve Morphou Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti topraklarında kaldığı için etkisiz durumdadır. Daha önce İngiliz idaresinde yaşanan başpiskoposluk sorunu benzer şekilde ama daha kısa süre ile 2006 yılındaki başpiskoposluk seçimlerinde de yaşanmıştır. 1. Hrisostomos için Alzheimer Hastası olması sebebiyle sağlık raporu istenmiş, 2002 yılından itibaren yerine 2. Hrisostomos vekâlet etmiştir. 2003 yılından itibaren de Kutsal Sinod' da uzun tartışmalar olmuş, idari çatışmalar yaşanmıştır. Bu süreçte Ekümenik Patrik Bartholomeos'tan arabuluculuk yapması istenmiş ve onun müdahalesi ile seçimler gerçekleşmiştir. Bu yüzden 2. Hrisostomos göreve geldikten sonra 1914 yılında çıkarılan, 1970 ve 1980 yıllarında revize edilmesine rağmen problem olmaya devam eden başpiskoposluk seçim yasasını düzenlemiştir. Seçimle birlikte Kilise ile ilgili hukuki ve ekonomik konularda da yeni düzenlemeler yapılmıştır. Yeni metropolit bölgeleri oluşturmakla birlikte bu yeni yasa ile Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi Kutsal Sinod'a tam yetki vererek otosefal hüviyetini yeniden kazanmaya çalışmıştır.⁷⁴¹ Çünkü hem İngiliz idaresi döneminde hem de bu dönemde dışarıdan müdahale olmadan başpiskoposluk seçimi mümkün olmamıştır.

Rumların İngiliz idaresi döneminde tam olarak ortaya çıkan milliyetçilik söylemleri ile 1974 yılına kadar etnik temizlik, etnik çekişme ve askeri darbeler ile geçmiştir. 1974 yılından sonra adanın iki etnik grup arasında bölünmesi ile istikrar

⁷⁴⁰ Makrides, "The Church of Cyprus' Transition into the 21st Century", 5.

⁷⁴¹ Makrides, "The Church of Cyprus' Transition into the 21st Century", 7.

sağlanabilmiştir. Kilisenin yükselen Rum milliyetçiliği ile ilişkisi bu ve önceki bölümlerde net olarak ortaya koyulmuştur. Kıbrıs'ı Yunanistan'a ilhak etme çabaları çok büyük oranda Kilise çalışmaları etrafında gelişmiştir.

Bugün de aynı şekilde Kilise propagandası devam etmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin yasal garantörlük hakkına binaen yapmış olduğu Barış Harekâtı, Kilise tarafından hem okullarda hem de kiliselerde "işgal" olarak anlatılmakta, dünya kamuoyuna da bu şekilde lanse edilmektedir. Adanın kuzeyinde kalan Kilise ve Manastırlara papazlar atanmakta, bölge piskoposları tayin edilmektedir. Bu durum da adada barış isteyen her iki toplumun önüne siyasi engeller çıkarmaktadır. Çünkü Kilise, Kıbrıs'ın tamamını almadan akan kanın durmasının mümkün olmayacağını her fırsatta dile getirmektedir.

Kıbrıs Cumhuriyeti kurulduktan yalnızca üç yıl sonra Türklere soykırım uygulayarak adayı Yunanistan'a bağlama yönünde çaba sarfeden Rum tarafının bu fikrinin arkasında kilise vardır. Bir kilise başpiskoposunun, iki toplumdaki oluşmuş bağımsız bir devletin en üst noktasına getirilmesi, Cumhurbaşkanı olması siyasi olarak kilisenin adadaki etkisini göstermesi bakımından yeterlidir.⁷⁴²

Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu ve Cumhurbaşkanı Makarios, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilanını Enosis'e giden yolda bir atlama taşı olarak gördüğünü açıkça ifade etmiştir. Başpiskopos Makarios Cumhuriyetin ilanından itibaren "Akritas Planı" denilen planı hazırlamış ve 21 Aralık 1963 tarihinden itibaren yürürlüğe koyarak Türklere karşı silahlı saldırıya başlamıştır. Kendinden sonra gelecek olan Rum liderlere bıraktığı vasiyetinde ise Enosis davasından asla vazgeçmemeleri gerektiğini söylemiştir.⁷⁴³ 2004 yılında gündeme gelen Annan Planı referandumunda tüm kamuoyu yoklamalarında Rumların bu plana evet demesi beklenirken, kilisenin halka hayır oyu kullanması yönünde çağrı yapması üzerine %76 oranında hayır oyu kullanılmıştır. Kilisenin Rum halkı üzerindeki etkisini göstermesi bakımından bu örnek oldukça çarpıcıdır.

⁷⁴² Turgay Bülent Göktürk, "Rum Ortodoks Kilisesi'nin Kıbrıs'ta Karar Alma Sürecine Etkisi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 15/30 (01 Haziran 2015), 338.

⁷⁴³ İrfan Kaya Ülger - Ertan Efeğil (ed.), *Avrupa Birliği Kışkırtıcılığında Kıbrıs Meselesi: Bugünü ve Yarını* (Ankara: Yeni Zamanlar, 2002), X-XI.

Kilisenin siyaset üzerindeki bu baskısı bu günlere kadar devam etmiştir. 12 Kasım 2006 tarihinde Başpiskopos Hrisostomos taç giyme töreninde yapmış olduğu konuşmada “*Dini törenlerimizi işgal altındaki Kuzey topraklarında yapıncaya ve Yunan bayrağını Beşparmak Dağları ve Girne kalesinde dalgalandırana kadar kutsal savaşımızı devam ettireceğiz. Sınırlarımız, Girne kıyılarındadır*”⁷⁴⁴ diyerek Enosis düşüncelerinde hiçbir değişiklik olmadığını ortaya koymuştur.⁷⁴⁵

Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi 1974 yılında kurulan Ortadoğu Kiliseleri Meclisi (Middle East Council of Churches- MECC) üyesidir.⁷⁴⁶

4.2. Ermeni Kilisesi

16 Ağustos 1960 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti kurulduktan sonra Maruniler, Latinler (Fransızlar ve Venedikliler) ve Ermeniler dini gruplar olarak kabul edilmiş ve Türk veya Rum tarafından birini tercih etmeleri konusunda referandum yapılmıştır. Bu referandumda 1077 Ermeni Rum tarafını, 5 Ermeni de Türk tarafını tercih etmiştir. Bu sonuca göre Ermeniler, Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası'nın 2. Maddesinin 3. Bendine göre kendilerine verilen hakkı kullanarak Rum cemaatine ilhak edilmişlerdir.⁷⁴⁷ Ermenilerin Kıbrıs Cumhuriyeti Temsilciler Meclisi'nde seçilmiş bir temsilcileri vardır. 2006 yılından beri Vartkes Mahdessian Temsilciler Meclisi Ermeni toplumu temsilcisidir.⁷⁴⁸

Bugün Lefkoşa'nın kuzey kesiminde yaşayan Ermeniler vardır. Bunlar, Türk Cemaat Meclisi İlaş ve Malzeme Dairesi'nin yardımlarıyla yaşayan 60 yaşlarındaki Bayan Viktorya Kamuyan, 70 yaşlarındaki Annik Sahinyan, 65 yaşlarındaki Bay Arşak Nalbantyan, 60 yaşlarındaki Bayan Arşak Nalbantyan, 60 yaşlarındaki Bay Artin Kirkor ve Bayan Artin Kirkor, emekli devlet memuru Bay Nişan Nişanyan, Bay Lüskan Kabriel, Bay Artin İdoyan ve Bayan Artin İdoyan'dır. Göçmen Bürosu

⁷⁴⁴ *Kıbrıs Gazetesi* (13 Kasım 2006).

⁷⁴⁵ Göktürk, “Rum Ortodoks Kilisesi'nin Kıbrıs'ta Karar Alma Sürecine Etkisi”, 339.

⁷⁴⁶ Ramazan Adıbelli, “Doğu Hıristiyanlarının Bugünkü Durumuna Genel Bir Bakış”, *Milel ve Nihal* 10/2 (2014), 155.

⁷⁴⁷ Keser, *Kıbrıs'ta Ermeniler*, 141.

⁷⁴⁸ Parliament.cy TEMSİLCİLER MECLİSİ, “Vartkes Mahdessian”, <http://www.parliament.cy/en/representatives-of-the-religious-groups/mahdessian-vartkes-1> (09 Ağustos 2020).

kayıtlarına göre 1960-1963 yılları arasındaki olaylarda yaklaşık 1000 Ermeni Kıbrıs'tan göç etmiştir. Bu da Kıbrıs'taki Ermeni nüfusunun yaklaşık %27'sine tekabül etmektedir.⁷⁴⁹

Rumlar 1960 ve sonrası gelişen olaylarda sadece Türkleri hedef almakla kalmamış aynı zamanda Ermenilere karşı da sistematik boykot uygulamışlardır. Çoğunluğu ticaretle uğraşan Ermenilerin gelirleri azalmış, çaresiz göç etmek zorunda kalmışlardır. Kıbrıs Ermeni Kilisesi bu dönemde Kıbrıs'ın kuzeyinden göç eden ailelerin sayısını 300 olarak belirtmektedir.⁷⁵⁰ Ayrıca kilise görevlileri, din adamları, okul ve kulüplerin yöneticileri de bu dönemde göç etmiştir.⁷⁵¹

Kıbrıs Ermeni Kilisesi göç eden Ermenilerin taşınmaz mal varlığını 1964 yılı itibarıyla 1.5 milyon sterlin olarak vermektedir. Ermenilerin kuzeyde kalan taşınmazları ise bugün dahi güvendedir.⁷⁵² 1974 sonrası adanın resmen ikiye bölünmesinden sonra hem KKTC makamları hem de Türkiye Ermenilere karşı iyi niyetli tutumunu Osmanlı'da olduğu gibi⁷⁵³ devam ettirmiştir. Bunun en somut örneği ise Lefkoşa'nın Türk kesiminde kalan eski Ermeni taşınmazları ile Melikyan – Ouzounian İlkokulu ile Surp Asdvadzadzin Kilisesi'nin restorasyonlarının yapılarak⁷⁵⁴ Ermenilerin kullanımına açılmasıdır.⁷⁵⁵ Ermenilerin Asdvadzadzin adı ile güneyde de kiliseleri vardır. Yine kuzeyde bulunan Notre Dame Kilisesi'nin restorasyonu ise devam etmektedir. 2007 yılından beri her yıl Mayıs ayının ilk Pazar günü Surp Magar Manastırı'nda KKTC'nin izni ile Ermeniler, Aziz olarak kabul ettikleri Makarios'un (306 – 395) isim günü anısına bir ayin yapmaktadırlar.⁷⁵⁶

Yıllara göre Ermenilerin ada içindeki nüfusu şu şekildedir:

⁷⁴⁹ Keser, *Kıbrıs'ta Ermeniler*, 142.

⁷⁵⁰ Cyprusarmenians ARMENIANS, "CyprusArmenians", <http://www.cypusarmenians.com/en/introduction> (15 Ekim 2019).

⁷⁵¹ Keser, *Kıbrıs'ta Ermeniler*, 143.

⁷⁵² Ulvi Keser, "2013 Kuzey Kıbrıs Geleceğin Planlanması", *Ermeni Doğu Lejyonu'ndan Kanlı Noel Sürecine Kıbrıs'ta Ermeni Toplumuna Kesitsel Bir Bakış (1915-1963)*, ed. Soyalp Tamçelik, EkoAvrasya Yayın No: 2014/1 (Ankara: EkoAvrasya Yayınları, 2014), 191.

⁷⁵³ Mehmet Akif Erdoğan, "Kıbrıs Ermenileri Üzerine Notlar (1580 - 1640)", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 17/1 (2002), 10.

⁷⁵⁴ *Ermenihaber*, "Kıbrıs'ta Ermeni kilisesi restore edildi" (21 Mart 2014).

⁷⁵⁵ Keser, "Ermeni Doğu Lejyonu'ndan Kanlı Noel Sürecine Kıbrıs'ta Ermeni Toplumunu", 208.

⁷⁵⁶ *Star Kıbrıs*, "Ermeniler 33 Yıl Sonra Sourp Magar Manastırı'nda" (08 Mayıs 2007); *BRTK*, "Ermeniler ayin yapacak" (17 Mayıs 2014).

1881 – 201

1891 – 291

1901 – 553

1911 – 611

1921 – 1573

1931 – 3617

1946 – 3962

1956 – 4549

1960 – 3628⁷⁵⁷

1994 – 3378⁷⁵⁸

Bugün ise Kıbrıs'ta Ermenilerin kendi ifadelerine göre 3000-3500 Ermeni çoğunlukla Lefkoşa, Larnaka ve Limasol'da yaşamaktadır.⁷⁵⁹ 1974 Barış Harekâtı'ndan sonra Ermenilerin en önemli manastırlarından biri olan Sourp Magar Manastırı ile Kantsvor Manastırı ile bir ilkokulları ve kiliseleri Kıbrıs'ın kuzeyinde kalmıştır. Bugün Kıbrıs'ta Ermenilere ait üç Ermeni Kilisesi ve ilköğretim okulu bulunmaktadır. Ermenilerin adadaki önemli eğitim kurumlarından biri olan ortaöğretim düzeyindeki Melkonian Eğitim Enstitüsü tepkilere ve tartışmalara rağmen maddi imkânsızlık nedeniyle 2005 yılında kapanmıştır. Bu okul aynı zamanda diğer ülkelerden de öğrenci kabul etmiş, yatılı yetimhane özelliğinde çalışmıştır. Şu anda Kıbrıs'taki tek Ermeni ortaöğretim kurumu Lefkoşa'daki Nareg okuludur. Bu okul tüm dünyada geçerliliği olan "Gymnasium" unvanına sahiptir.

Kıbrıs'taki Ermeni Kiliseleri Kilikya Ermeni Katolikosluğu'na bağlıdır. Kilisenin başında Katolikos Vekili Başpiskopos Khoren Doghramajian bulunmaktadır. Lefkoşa'da Kıbrıs Ermeni Piskoposluğu ve Surp Asdvadzadzin Ermeni Apostolik Katedrali, Surp Amenaprgiç Şapeli, Surp Boğos Şapeli (pasif) ve Surp Harutyun Şapeli (pasif) bulunmaktadır. Surp Asdvadzadzin Ermeni Apostolik

⁷⁵⁷ Hadjilyra, *The Armenians of Cyprus*, 16.

⁷⁵⁸ Keser, *Kıbrıs'ta Ermeniler*, 186.

⁷⁵⁹ ARMENIANS, "CyprusArmenians" (15 Ekim 2019).

Katedrali'nin görevlisi Papaz Momik Habeshian'dır. Larnaka'da ise Surp Stephanos Ermeni Apostolik Kilisesi bulunmaktadır. Görevlisi Pastör Mashdots Ashkarian'dır. Limasol'da Surp Kevork Ermeni Kilisesi vardır. Bu kilisenin görevlisi de Mashdots Ashkarian'dır.

Kıbrıs'taki Ermenilerin büyük çoğunluğu Ortodoks olmakla birlikte yaklaşık 40-50'si Evanjelist, 30-40 civarı Baptist, 20-30 kişi Yahova Şahidi, 10-20 kişi Katolik ve 5-10 kişi ise Anglikan'dır.⁷⁶⁰

Kıbrıs Ermeni Kilisesi 1759-1775, 1800-1821, 1861-1864, 1908-1926 yılları arasında İstanbul Patrikliğine, 1775-1800, 1821-1837, 1888-1908 yılları arasında Kudüs Patrikliğine, 1864-1888 yılları arasında ise Eçmiyazin'e bağlı kalmıştır.

Kıbrıs'ta Ermeniler adanın kültürel zenginliğine katkı sağlamaktadır. Kıbrıslı Ermeniler 1960 ve sonrası olaylara karışmamış, ne Rumlardan ne de Türklerden taraf olmuşlardır. Dolayısıyla Kıbrıs Ermenilerinin her iki idare ile de bir problem yoktur. AB üyesi olan Kıbrıs Cumhuriyeti'nden kilise ve okulları için ciddi maddi destek almaktadırlar. Ancak buna rağmen eleştirel yazılar da yazılmaktadır. Olga Demetriou tarafından yazılan makaleden alıntılanmış olduğumuz paragraf bu duruma örnek olarak gösterilebilir:

“1960 sonrası resmi olarak Kıbrıs Rum topluluğunun üyeleri olarak sayılan diğer azınlık grupları ve daha yakın zamanda büyüyen bir göçmen nüfusu adada belirli bir dışlama yaşıyor. Bu tür göçmen gruplar arasında 1975-1990 yılları arasında Lübnan iç savaşından kaçan Ermeniler ve 1989'dan sonra Ermenistan'dan göç eden Ermeniler de vardır. Bu grupların yaşadığı dışlanma kalıpları, Kıbrıslı Rumlar arasındaki ikili ilişki olarak çatışmanın görüntüsünden gelişmiştir. Ve Kıbrıslı Türkler, yine de bu deneyimlere gösterilen dikkatin sorgulandığı “Kıbrıslı Rum-Kıbrıs” ve “Kıbrıslı Türk” anlayışları tam olarak budur.”⁷⁶¹

⁷⁶⁰ Hadjilyra, *The Armenians of Cyprus*, 27.

⁷⁶¹ Olga Demetriou, “‘Struck by the Turks’: Reflections on Armenian Refugeehood in Cyprus”, *Patterns of Prejudice* 48/2 (2014), 167-181.

Ermenilerin Kıbrıs Ermenileri hakkında bilgi veren, dernek ve vakıf faaliyetleri, futbol takımları, partileri ile topluluk haberlerini ve toplantıları bildiren, kilise ve eğitim kurumları hakkında bilgiler barındıran bir internet siteleri vardır.⁷⁶² Bu internet sitesi Türkiye’de 1915-1923 yılları arasında yaşanan olayları soykırım ve katliam olarak vermektedir.

4.3. Latin Katolik Kilisesi

Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası’na göre Kıbrıs Ermenileri, Marunîleri ve Latinleri dini grup olarak tanınmıştır. Kıbrıs Rum veya Türk toplumuna ait olmaları konusunda serbest bırakılan bu üç dini grup din birliği nedeniyle Rumları seçmiştir. Her üç grubun da parlamentoda oy hakkı olmayan birer temsilcisi vardır. 1991 yılından beri Latin Dini Grup Temsilciliğini Benito Antonio Mantovani yapmaktadır.⁷⁶³

Latinler kendilerini “*Avrupa kökenli Kıbrıslı Roma Katolikleri*” şeklinde tanımlamaktadır.⁷⁶⁴ Ada Osmanlı tarafından fethedilinceye kadar Latinler adada soylular sınıfı ve yönetici olarak müreffeh bir hayat sürüp ada halkını sömürmüştür. Osmanlı’nın adayı fethinden sonra Latin soylular savaşta öldürülmüş veya sürgüne gönderilmiştir. Lefkoşa ve Mağusa’da fetih sembolü olarak Ayasofya Katedrali ile Aziz Nikolas Katedrali Camiye çevrildi. Adada kalan Katolikler ise Ortodoks veya Müslüman oldular.* İngiliz idaresi döneminde de tekrar Katolikliğe döndüler.

Kıbrıs’taki Latin Katolik halk 1963 yılından itibaren gelişen toplumlararası çatışmalardan etkilenmemiştir. 1974 Barış Harekâtından sonra ise Lefkoşa, Gazimağusa ve Girne’den yaklaşık 30 aile göç etmiştir. Bellapais Manastırı, Gazümağusa Terra Santa Okulu ve Rahibe Manastırları, Girne’deki St. Elizabeth Kilisesi, St. Antony’s Şapeli ve St. Barnabas Şapeli adanın Türklerin elinde bulunan Kuzey kesiminde kalmıştır. Latin Mezarlığı ise Rum ve Türkleri ayıran Birleşmiş

⁷⁶² Cyprus Armenians HAYEM, “Cyprus Armenians - Gibrahayer”, <http://hayem.org/en> (15 Ekim 2019).

⁷⁶³ Parliament.cy TEMSİLCİLER MECLİSİ, “Mantovani Benito Antonio”, <http://www.parliament.cy/tr/representatives-of-the-religious-groups/mantovani-benito-antonio> (09 Ağustos 2020).

⁷⁶⁴ Hadjilyra, *The Latins of Cyprus*, 8.

* Latinlere göre Linobambakiliğin çıkış noktası burasıdır.

Milletler Barış Gücü'nün kontrolündeki ara bölgede kalmıştır. Son yıllarda adadaki Katolik nüfusta Avrupa, Güneydoğu Asya ve Latin Amerika'dan kalıcı göçler sebebiyle bir artış sözkonusudur.⁷⁶⁵ 19. yüzyılın ortalarında Kıbrıs'ta yaklaşık 500 Avrupalı Katolik yaşıyorken 1881-1946 yılları arasında 800-1200 arasında Latin Katolik yaşamıştır.⁷⁶⁶ 1960 yılında yapılan sayımda ise 1709 İngiliz, 2796 Akdeniz kökenli olmak üzere toplam 4505 Roma Katoligi sayılmıştır. 2011 yılında yapılan resmi nüfus sayımına göre adadaki Latin Katolik nüfus 800 kişidir. Bu nüfusun %50'si Lefkoşa'da, %35'i Limasol'da, %10'u Larnaka'da ve %5'i Baf'ta yaşamaktadır. Maruniler Katolik olmalarına rağmen Latin Katolik grubundan sayılmamış ayrı olarak incelenmiştir. Ayrıca adada eğitim, iş ve turistik amaçlarla geçici olarak 15000 Roman Katolik bulunmaktadır.⁷⁶⁷

Kıbrıs Latin Katolik Kilisesi Kudüs Latin Patrikliği'ne bağlı bir Başpiskoposluk ve üç Piskoposluk bölgesinden oluşmaktadır. Lefkoşa'da Kutsal Haç Katolik Kilisesi, Limasol'da St. Catherine Katolik Kilisesi, Larnaka'da Meryem Ana Katolik Kilisesi (Our Lady of Graces) ve Baf'ta Aziz Paul Katolik Cemaati bulunmaktadır.⁷⁶⁸ Bugün adada 11 Latin Rahip hizmet etmektedir. Bunların üçü Limasol'da, üçü Larnaka'da, üçü Lefkoşa'da ve ikisi Baf'tadır. Adanın kuzeyinde ise Girne'de St. Elizabeth Macar Kilisesi, diğer adıyla Terra Santa Katolik Kilisesi'nde Pazar günleri Lefkoşa'dan gelen Rahipler ayin düzenlemektedir. Yaklaşık 30 kişi bu ayinlere katılmaktadır.⁷⁶⁹

4-6 Haziran 2010 tarihlerinde Papa 16. Benedikt bir Kıbrıs ziyareti gerçekleştirmiş, Lefkoşa'da Vatikan Apostolik Papalık Elçiliği'nde (Nunciature) kalmıştır. Kıbrıs Latin Katolik Kilisesi Kıbrıs Cumhuriyeti'nden düzenli hibe almaktadır.

Kıbrıs'ta bugün iki Latin Okulu hizmet vermeye devam etmektedir. Bunlar Lefkoşa'daki Terra Santa Koleji ve Limasoldaki Saint Mary's Okulu'dur. Terra

⁷⁶⁵ Hadjilyra, *The Latins of Cyprus*, 15.

⁷⁶⁶ Hadjilyra, *The Latins of Cyprus*, 16.

⁷⁶⁷ Hadjilyra, *The Latins of Cyprus*, 16.

⁷⁶⁸ LatinCatholic CHURCH, "The Latin Catholic Church of Cyprus", <http://www.cypuscatholicchurch.org/> (24 Ağustos 2020).

⁷⁶⁹ Tuncer Bağışkan, "Girne İçindeki Tarih (2)", *Yenidüzen Gazetesi* (02 Mayıs 2015).

Santa Koleji 1646 yılında Fransızken Rahipler tarafından kurulmuştur. Katoliklerin en eski eğitim kurumu Terra Santa Koleji'dir. 1955 yılına kadar Kutsal Haç Kilisesi'nin yanında hizmet vermiş, 1955'ten sonra bugünkü binasına taşınmıştır. Bugün yaklaşık 400 öğrencisi vardır. Saint Mary's ise 1923 yılında bir kız okulu olarak Fransızken Rahibeler tarafından Limasol'da kurulmuştur. Bugün yaklaşık 950 öğrencisi vardır.⁷⁷⁰

Latin Katoliklerin Kıbrıs'ta birçok dernek ve vakıfları bulunmaktadır. Ayrıca kendilerine ait internet siteleri⁷⁷¹ ve sosyal medya hesapları da bulunmaktadır. Ayin saatleri, toplantılar ve özel günleri bu yollarla mensuplarına bildirmektedirler.

Mağusa'daki Otello Kalesi, Girne'deki Bellapais Manastırı, Bufavento Kalesi, Kantara Kalesi, St. Hilarion Kalesi, Lefkoşa Surları, Ayasofya Camii, Venedik Sarayı, Lala Mustafa Paşa Camii ve daha birçok tarihi eser bizlere Latin Katoliklerden miras kalmıştır. Mezarlıkları Marunîlerin de Katolik olması sebebiyle ortak kullanmaktadırlar.

4.4. Marunî Kilisesi

Daha önce tarihsel gelişiminden bahsettiğimiz Marunîlerin bu bölümde günümüzdeki durumları incelenecektir. 1960 Kıbrıs Anayasası Marunîleri dini bir grup olarak tanımış ve Temsilciler Meclisi'nde cemaatin seçtiği bir temsilci ile söz hakkı kazanmıştır. 2016 yılından beri Marunî cemaatinin temsilcisi Moussas Yiannakis'tir.⁷⁷²

Marunîler adada Ortodoks Rum ve Müslüman Türkler'den sonra en kalabalık etnik ve dini grup olarak bilinmektedir. Adadaki nüfusları güney ve kuzeyde toplam 5000 civarındadır. 1974'te adanın ikiye ayrılmasından sonra Katolik olmalarına

⁷⁷⁰ Hadjilyra, *The Latins of Cyprus*, 22.

⁷⁷¹ LatinCatholic LATINCATHOLICS, "The Latin Catholics of Cyprus", http://www.laticatholicsofcyprus.com/cgibin/hweb?V=index&_FSECTION=9000&_FLANGUAGE=en&-dindex.html&_VSECTION=0000&_VLANGUAGE=en (24 Ağustos 2020); CHURCH, "The Latin Catholic Church of Cyprus" (24 Ağustos 2020).

⁷⁷² Parliament.cy TEMSİLCİLER MECLİSİ, "Moussas Yiannakis", <http://www.parliament.cy/en/representatives-of-the-religious-groups/moussas-yiannakis> (09 Ağustos 2020).

rağmen Marunîler din birliği olması sebebiyle güneyde yaşamayı tercih etmişlerdir. Ancak 120 kadar⁷⁷³ Marunî kuzeydeki köylerini terketmemiş, hala kuzeyde yaşamlarını sürdürmektedir. Bu rakam 1975 yılında 979 iken eğitim ve iş imkânı gibi sebeplerle gençlerin güneye göç etmesi ile 1985 yılında 332, 1995 yılında ise 234'e düşmüştür. Bu 120 kişinin 15'i Karpaşa'da, 1'i Özhan'da geri kalanı Koruçam'da yaşamaktadır. Bu neslin çocukları ise Rum tarafında hayatlarına devam etmektedir. Ancak güneyde yaşayan Marunîlerin dış evlenmeler sebebiyle nesilleri yok olmak üzeredir.⁷⁷⁴ Güneyde ise dağınık şekilde yaşamaktadırlar. Kuzeyde yaşayan Marunîlerin vatandaşlık hakları olmasına rağmen seçme ve seçilme hakları yoktur. Daha önceleri köylerine muhtar dahi seçemezken son yıllarda bu sorun aşılmıştır.

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşu sürecinde kendilerinden iki toplumdaki birini tercih etmeleri istenen Marunîlerden 1380 kişi oy kullanmıştır. Bu sayının içinden 1151 Marunî Rum toplumunun üyesi olmak yönünde oy kullanmışlardır.⁷⁷⁵

Arapça-Rumca arası Kıbrıs'ta yaşayan Marunîlere has "Marunî Arapçası" ya da "Aramice" diye tabir edilen dilleri UNESCO tarafından koruma altına alınmıştır. Bir önceki Marunî Temsilcisi Antonis Haji Roussos bu dilin kaybolmaması için birçok proje yapmış, Marunîlerin Kıbrıs'ta kaybolup gitmemeleri için bunun gerekli olduğunu her fırsatta dile getirmiştir.

Kıbrıs Marunî Kilisesi Lübnan Marunî Kutsal Sinod'u tarafından seçilen ve papalık tarafından onaylanan Kıbrıs Marunî Başpiskoposu tarafından yönetilmektedir.⁷⁷⁶ Kıbrıs Marunî Kilisesi, Lübnan Marunî Patrikliği'ne tabi olması sebebiyle Katolik Kilisesi'nin hiyerarşisine bağlıdır.⁷⁷⁷ Dolayısı ile Marunî Kilisesi ve hiyerarşisi Roma Kilisesi'ne mutlak itaat etmek durumundadır. Marunî Patrikleri

⁷⁷³ Marianna Frangeskou - Alexander-Michael Hadjilyra, *The Maronites of Cyprus* (Nicosia: Press and Information Office, 2012), 14.

⁷⁷⁴ Hourani, *An Abridgment of the History of Cypriot Maronite Community*, 20.

⁷⁷⁵ Işıl Altun - Ulvi Keser, "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Unutulan Barış Elçileri; Marunîler, Yapılanlar ve Yapılmayanlar Üzerine Kesitsel Bir Bakış", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 6/11 (01 Aralık 2013), 56.

⁷⁷⁶ Yıldırım, "Kıbrıs Maruni Topluluğu", 12.

⁷⁷⁷ Ramazan Işık, *Marunî Kilisesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003), 116-117.

günümüzde “Antakya ve Bütün Doğu’nun Marunî Patriği” unvanını taşımaktadır.⁷⁷⁸ Marunî Patrikliği Papalık makamında bulunan kardinalliğe denk bir rütbedir. Kıbrıs Marunî Kilisesi de Lübnan Patrikliği’nin altında, başpiskoposluk seviyesindedir.

Latin litürjisini ibadetlerinde uygulayan Kıbrıs Marunîleri ayinlerinde Süryanice ile kendilerine has Marunî Arapçasını kullanmaktadır. Temelde Marunî ayini, Antakya Patrikliğinin Süryani grubuna dâhil olan Antakya litürjisidir. Günümüzde ise Kıbrıs Marunîleri Arapça ve coğrafi şartlar sebebiyle Grekçe kullanmaktadır.⁷⁷⁹

Marunîler, 1881 yılında adada yapılan ilk nüfus sayımında 830 kişi olarak sayılmıştır. 1891 yılında 1131, 1901 yılında 1130, 1911 yılında 1073, 1921 yılında 1350, 1931 yılında 1704, 1946 yılında 2083, 1956 yılında 2445 ve 1960 yılında 2752 Marunî resmi nüfus sayımında kayda geçmiştir.⁷⁸⁰

Kıbrıs Marunî Başpiskoposluğu, 1673 yılında Lübnan’a taşınmış, 1768 yılından itibaren adada Marunî Başpiskoposa, Papaz yardımcısı vekâlet etmiştir. 1988 yılında ise başpiskoposluk makamı tekrar Lefkoşa’ya taşınmıştır. 2008 yılından beri Kıbrıs Marunî Başpiskoposluğu makamında Youssef Soueif bulunmaktadır. Korepiskopos Monsenyör John Orfanou ise 1989 yılından beri Kıbrıs Marunî Başpiskoposuna yardımcı olarak görev yapmaktadır. Kıbrıs Marunî Başpiskoposluğu, Kıbrıs Rum Ortodoks Başpiskoposluğundan ve Kıbrıs Cumhuriyeti’nden yıllık hibe almaktadır.

Marunîlerin Kuzey Kıbrıs topraklarında kalan birçok kiliseleri vardır. Koruçam’da köy meydanında bulunan St. George Katedrali (1933), Fransizken⁷⁸¹ Rahibelerin manastırının yanında eski St. George Kilisesi (1534), Kornoslu St. George Kilisesi, (1852) ve Meryem Ana Şapeli vardır.

⁷⁷⁸ Işık, *Marunî Kilisesi*, 250.

⁷⁷⁹ Yıldırım, “Kıbrıs Maruni Topluluğu”, 13.

⁷⁸⁰ Frangeskou - Hadjilyra, *The Maronites of Cyprus*, 16.

⁷⁸¹ Fransisken rahibelerin Marunîler üzerindeki misyonerlik faaliyetleri için bk. Ramazan Işık, “Marunîleri Memlûkler Döneminde Fransisken Misyoner Rahiplerin Katolikleştirme Faaliyetleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2005), 203-218.

Karpaşa'da ise 15. yüzyılda yapılan ve 1924 yılında tamamen yenilenen Kutsal Haç Kilisesi vardır. Kilisenin içinde bulunan ahşap haçın 15. yüzyıla ait olduğu iddia edilmektedir.⁷⁸² Adadaki Bizans Haçı 17. yüzyıla aittir.

Sadece bir Marunînin yaşadığı ve askeri bölge içinde bulunan Özhan'da (Asomatos) ise Başmelek Mikail Kilisesi (1774) bulunmaktadır. Pazar günleri ve özel günlerde kilisede ibadet edilmesine izin verilmektedir. Genelde adanın güneyinden köyün eski sahipleri ve onların çocukları ziyaret amacıyla gelmektedir.

Gürpınar (Ayia Marina) köyü tamamen askeri bölge içinde olup bu köyde yaşayan yoktur. 1974 öncesi Türklerle Marunîlerin beraber yaşadığı köylerden biridir. Köyde eski St. Marina Kilisesi (1650) ve yeni kilise (1972) bulunmaktadır. 2010 yılından beri yılda bir kez köyde ayin yapılmaktadır. 2012 yılında Lübnan Marunî Patriği Bechara Butros el-Rahi ada Marunîlerini ziyaret etmiş, bu köyde onuruna ayin düzenlenmiştir. Ayrıca Peygamber İlyas Manastırı (1735), 1974 yılında büyük hasar görmüş buna rağmen 2006 yılından beri İlyas Peygamberin anısına köyde ayin yapmak isteyen Marunîlere izin verilmektedir.

Hisarköy (Kambili) köyü 1974 öncesi Türklerle Marunîlerin beraber yaşadıkları köylerdendir. Burada da 2008-2009 yılları arasında restore edilen Meryem Ana Şapeli bulunmaktadır. Haftalık ibadet serbest olarak yapılmaktadır.

Kıbrıs'ın güneyinde ise Lefkoşa'da bulunan Meryem Ana Katedrali (17. yüzyıl), Kochatis'teki St. Marina Kilisesi (1975), Anthoupolis'te bulunan St. Maron Kilisesi (1986), Lefkoşadaki Başpiskoposluk'ta bulunan Aziz Maron Şapeli (2001), Kochatis'teki Peygamber İlyas Şapeli (2006) ile Akropolis'teki St. Rebecca Şapeli (2007) düzenli olarak ibadete açıktır.⁷⁸³ Son iki şapelin yanında manastır da bulunmaktadır.

Limasol'da ayin St. Marina Kilisesi (1974) ile Aziz Sharbel (2003) Kilisesi'nde düzenlenmektedir. Diğer bölgelerde ise Marunî Kilisesi yoktur. Larnaka'da Marunîler, St. Joseph Latin Rahibe Manastırı'nda ayine katılmaktadır.

⁷⁸² Frangeskou - Hadjilyra, *The Maronites of Cyprus*, 20.

⁷⁸³ Frangeskou - Hadjilyra, *The Maronites of Cyprus*, 22.

Baf'ta Rum Başpiskoposu Hrisostomos'un izni ile Panayia Ortodoks Kilisesi'ni ve St. Demetrius Kilisesi'ni kullanmaktadırlar.⁷⁸⁴

Marunîler Kıbrıs'ta birçok klüp ve vakıfla varlıklarını korumaya çalışmaktadır. Ayrıca kendilerine ait bir bankaları bulunmaktadır. Kıbrıs Katolik Marunî Gençliği, Karpaşa Gençlik Klübü, Kıbrıs Marunî Üniversite Mezunları Derneği, Kıbrıs Marunîleri Müzik Grubu bunlardan bazılarıdır.

Marunîlerin kendileri ait mezarlıkları ve eğitim kurumları bulunmaktadır. Ayrıca kendilerine ait kitle iletişim araçları, gazete ve internet siteleri vardır. Marunî Arapçasının kaybolmaması ve dış evlilikler sebebiyle nesillerinin yok olmaması için çalışmalar yapılmaktadır.⁷⁸⁵

Marunîler Osmanlı Dönemi'nden itibaren İngiliz idaresine kadar geçen süreçte adada kayda geçen hiçbir adli vakaya karışmamışlardır.⁷⁸⁶ Bugün de Marunîler ile ilgili olarak ne KKTC topraklarında ne de Kıbrıs Cumhuriyeti topraklarında halk ile ilgili bir problem yoktur.⁷⁸⁷

4.5. Anglikan Kilisesi

Bilindiği gibi Anglikan Kilisesi tabiri İngiliz Kilisesi ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Anglikan Kilisesi yapmış olduğu misyonerlik faaliyetleri ile milli bir kilise iken misyonerlik faaliyetleri ile 160'dan fazla ülkede 80 milyonu aşkın üyeye ulaşarak kendisini evrensel bir kilise olarak tanımlamaya başlamıştır.⁷⁸⁸ Yapılanma bakımından Anglikan Kilisesi Protestanlıkla Roma Katolisizmi arasında yer almaktadır.⁷⁸⁹ 1841 yılında Kudüs Episkopal Kilisesi kurulmuş, 1957 yılında piskoposluk bölgesi haline getirilmiştir. Kıbrıs; İsrail, İran, Irak, Suriye, Mısır, Filistin, Ürdün, Lübnan, Libya, Cezayir ve Tunus ile beraber bu kilisenin yetki alanı

⁷⁸⁴ Frangeskou - Hadjilyra, *The Maronites of Cyprus*, 22.

⁷⁸⁵ Teo Kermeliotis, "Cypriot Maronites: Ancient Community Facing Extinction", *Aljazeera* (13 Şubat 2018).

⁷⁸⁶ Çevikel, *Kıbrıs Eyâleti*, 213; Altun - Keser, "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Unutulan Barış Elçileri", 55.

⁷⁸⁷ Geniş bilgi için ayrıca bk. Şengil, *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ndeki Marunîler*.

⁷⁸⁸ Resul Çatalbaş, "Anglikan (İngiliz) Kilisesi Misyonerliği ve Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Etkileri", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25/25 (2011), 168.

⁷⁸⁹ Şinasi Gündüz, *Hristiyanlık* (İstanbul: İsam Yayınları, 2006), 124.

içerisine dâhil edilmiştir.⁷⁹⁰ 1976 yılında ise Kudüs dört piskoposluk bölgesinden biri haline gelmiştir. Bu dört bölge Kudüs, Kıbrıs ve Körfez, Mısır ve İran'dır. Bu dört bölge de Kudüs ve Ortadoğu Piskoposluk Eyaletine bağlanmıştır. Böylece Kıbrıs, Kudüs Piskoposluk bölgesinin yetki alanından çıkarak Kıbrıs ve Körfez Piskoposluğu yetki alanı içinde kalmıştır. Bugün Kıbrıs Anglikan Kilisesi hiyerarşik olarak Kıbrıs ve Körfez Piskoposluğu yetki alanı içinde çalışmalarına devam etmektedir.⁷⁹¹

Kıbrıs Anglikan Kilisesi'nin merkezi Lefkoşa'da St. Paul Katedrali kabul edilmektedir ve kilisenin başında başpiskopos olarak Michael Augustine Owen Lewis bulunmaktadır.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti topraklarında iki adet Anglikan Kilisesi bulunmaktadır. Baldöken mezarlığı ile Girne Kalesi arasında yer alan St. Andrew Anglikan Kilisesi Kıbrıs'ın kuzeyinde yaşayan Anglikan İngiliz ve İngiliz olmayan öğrencilere dini hizmet vermektedir. Kiliseye giriş odasındaki duvara çakılı madeni levhalardan birinde *"Bu bina Bay ve Bayan Ernest Mc. Donald tarafından yapıldı ve arazisi Bay George (Ludovic) Houston tarafından bağışlandı. 1913"* kaydı bulunmaktadır. Ancak zamanla ihtiyaca cevap vermediğinden 1949 yılında Bay ve Bayan B.C. Petrides tarafından genişletilerek kapasitesi artırılmıştır.⁷⁹² St. Andrew Kilisesi 2013 yılında 100.000 Sterlinlik bir bütçe ile genişletilerek yenilenmiştir.⁷⁹³

Diğer Anglikan Kilisesi ise genellikle Kıbrıs'a üniversite öğrencisi olarak gelen Afrika kökenli Anglikan Kilisesi mensuplarına hizmet vermektedir. Gazi Mağusa'da Doğu Akdeniz Üniversitesi ve yurtlara yakın bir konumda yer almaktadır. 2006 yılında Doğu Akdeniz Üniversitesi'nin kilise için yer konusunda

⁷⁹⁰ Stephen Neill, *A History of Christian Missions* (England: Penguin Books, 1990), 257-258; Çatalbaş, "Anglikan (İngiliz) Kilisesi Misyonerliği", 170.

⁷⁹¹ The Diocese of Cyprus and The Gulf CYPGULF, "The Episocopal Church in Jerusalem and the Middle East", <https://cypgulf.org/> (27 Ağustos 2020).

⁷⁹² Tuncer Bağışkan, "Girne İçindeki Tarih", *Yenidüzen Gazetesi* (27 Nisan 2015).

⁷⁹³ Standrewskyrenia STANDREWS, "Churchstandrews", <https://www.standrewskyrenia.org/about-us/about-our-church/> (24 Ağustos 2020).

yardımcı olması sonucunda açılmıştır.⁷⁹⁴ Kendilerini Evanjelist olarak tanımlamaktadırlar.⁷⁹⁵

Lefkoşa'da bulunan Aziz Nikolas Kilisesi Surlarıçi bölgesinde Selimiye (Ayasofya) Camii'nin hemen yanında bulunmaktadır. İlk başta kilise olarak 13. yüzyılda İngiliz Katolik Kilisesi adıyla Canterbury Başpiskoposu St. Thomas Becket'in kurduğu tarikata bağlı keşişler tarafından inşa edilmiş, Osmanlı döneminde bedestene dönüştürülmüştür. İngiliz idaresi döneminde İngilizler bu binayı satın alarak tekrar Aziz Nikolas Kilisesi adıyla açmak istediler. Ancak Selimiye Camii'ne çok yakın olması ve vakıf malı olarak kayıtlı olması sebebiyle bu isteklerini gerçekleştiremediler. Kilise 2004-2009 yılları arasında restore edilmiş, bugün sosyal etkinliklerde kullanılmaktadır.⁷⁹⁶

Kuzeydeki bu iki kilise dışında güneyde birçok Anglikan Kilisesi bulunmaktadır. Lefkoşa'da St. Paul Anglikan Katedrali kilisenin merkezi durumundadır. 1893 yılında inşa edilmiştir.

Ayia Kyriaki Anglikan Kilisesi Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi'nin izni ile Anglikan ve Katolıklere hizmet etmektedir.⁷⁹⁷ St. Luke Kilisesi 2006 yılında bir mobilya mağazasının kiliseye bağışlanması ile Baf'a bağlı Poli şehrinde kurulmuştur. Görevlisi Rahip Andrew Burt'tur.⁷⁹⁸ Ayia Napa'da bulunan Mesih Kilisesi Evanjelist gelenekte bir kilisedir.⁷⁹⁹ St. Stephen Kilisesi Baf'ta bulunmaktadır. Cemaat sayısı 40 ila 70 arasında değişmektedir. 2001 yılında hizmete açılmıştır.⁸⁰⁰ St. Helena Kilisesi Larnaka'da bulunmaktadır. 1907 yılından beri hizmet vermektedir. Pazar ayinlerinin yanı sıra Mukaddes kitap tetkikleri, düğün ve cenaze

⁷⁹⁴ St Marks Famagusta STMARKS, "Church St Marks Famagusta", <https://www.stmarksfamagusta.org/about-us> (24 Ağustos 2020).

⁷⁹⁵ STMARKS, "Church St Marks Famagusta" (24 Ağustos 2020).

⁷⁹⁶ Mehmet Ali Hacışevki, *Bedesten*, ed. N. Nazif Bozatlı (Lefkoşa: Kıbrıs Vakıflar İdaresi, 2013), 2-3.

⁷⁹⁷ AyiaKrinki PAPHOSCHURCH, "Churchpaphosanglican", <https://paphosanglicanchurch.org/our-churches/ayia-kyriaki/> (24 Ağustos 2020).

⁷⁹⁸ St.Luke PAPHOSCHURCH, "ChurchStLuke", <https://paphosanglicanchurch.org/our-churches/st-lukes/> (24 Ağustos 2020).

⁷⁹⁹ Churchayianapa CHURCH, "Churchayianapa", <http://christchurchayianapa.org/our-church/> (24 Ağustos 2020).

⁸⁰⁰ St.Stephen PAPHOSCHURCH, "Churchststephen", <https://paphosanglicanchurch.org/our-churches/st-stephens/> (24 Ağustos 2020).

hizmeti sağlamaktadır. 50-60 kişilik cemaati vardır. Rahibi Christoper Futcher'dir. Eşi Anne Futcher ise aynı kilisede Rahip Yardımcısı olarak görev yapmaktadır. Ayrıca Kıbrıs Anglikan Kilisesi Sosyal İşler sorumlusudur.⁸⁰¹ St. Barnabas Anglikan Kilisesi ise Limasol'da bulunmaktadır. Andrew Mayes kilise rahibi olarak görev yapmaktayken rahatsızlanarak emekliye ayrıldığından şu anda kilise görevlisi yoktur.⁸⁰² Limasol'daki St. Lazarus Kilisesi 2013 yılında şimdiki Anglikan Kilisesi Başpiskoposu Piskopos Michael tarafından açılmış, nispeten yeni bir kilisedir. Kendilerini St. Barnabas Kilisesi'nin kızı kilisesi olarak tanımlamaktadır. Şu anda kilise görevlisi yoktur.⁸⁰³

Adada yaklaşık yüz yıllık bir geçmişi olan İngilizler, genellikle emekli olduktan sonra Kıbrıs'tan emlak alıp yerleşmektedirler. Hem kuzeyde hem de güneyde dinlerini yaşama noktasında bir sorunları yoktur.

4.6. Yahova Şahitleri

Yahova Şahitleri Kıbrıs'ta yaklaşık 2500-3000 kişi arasındadır. Kuzeyde ise yaklaşık 40-50 kişi civarındadır. Lefkoşa'da Bozova Sokak 14 numarada bir ibadet salonları vardır. Bu ibadet salonu KKTC makamları tarafından 2003 yılında kendilerine tahsis edilmiş, açılışına Türkiye Yahova Şahitleri Cemaati Temsilcisi Mete Süer de katılmıştır.⁸⁰⁴ Haklarında bilgi sahibi olamadığımız Yahova Şahitleri hakkında bir gazete özetle şu bilgileri vermektedir: *“Yahova Şahitleri Kıbrıs'ta 1930 yılından beri vardır. Kıbrıs'taki ilk Yahova Şahidi Baflı bir Türktür. Sonradan İngiltere'ye göç etmiştir. Bir aile de Lapta'da yaşamaktadır. Bugün Lefkoşa'da kullandıkları bina savaştan önce Rum Yahova Şahitleri tarafından kullanılmaktaydı. Yahova Şahitleri'nin milliyet kavramı olmadığından Türk ve Rum Yahova Şahitleri arasında bir problem bulunmamaktadır. Savaştan önce de sonra da hem kuzeyde hem güneyde varlıklarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Şu anda kullandıkları bina Türkiye Yahova Şahitleri'nin başvurusu ile eski KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş*

⁸⁰¹ Sthelenachurch HELENACHURCH, “SaintHelenaChurch”, <https://sainthelenaschurch.com/about/> (24 Ağustos 2020).

⁸⁰² StBarnabas CHURCH, “ChurchstBarnabas”, <https://stbarnabas-cyprus.com/about-us/welcome/> (24 Ağustos 2020).

⁸⁰³ Churestlazarus CHURCH, “Stlazarus”, <https://stlazaruspissouri.org/> (24 Ağustos 2020).

⁸⁰⁴ *Kıbrıs Postası*, “Yehova Şahitleri'ne İbadet Salonu” (27 Ekim 2003).

tarafından kendilerine tahsis edilmiştir. Ayrıca Mağusa’da da bir salonları ve küçük bir cemaatleri vardır. İbadetleri beş bölümden oluşur ve haftada iki kere toplanırlar. Bu toplantılar Pazar günleri 10:30 ile Perşembe günleri 19:00’da yapılmaktadır ve herkese açıktır. Gözcü Kulesi adlı dergiden bir konu işleyerek soru-cevap yapmak da ibadetin bir parçasıdır. Tevrat, Zebur ve İncil’i kutsal kitap saymaktadırlar.”⁸⁰⁵

4.7. Kıbrıs Protestan Kilisesi

Kıbrıs’ta az da olsa Protestan bulunmaktadır. Lefkoşa Protestan Kilisesi ve Girne Lütuf Kilisesi adı ile iki kiliseleri bulunmaktadır. Girne Lütuf Kilisesi Pastörü Kemal Başaran’dır. Kemal Başaran Kıbrıs’ta 300 kişinin Hıristiyanlığı seçtiğini iddia etmektedir.⁸⁰⁶ Lefkoşa Protestan Kilisesi, Şehit Özel Ali Sokakta bulunmaktadır. Lefkoşa Protestan Kilisesi’nde her Pazar saat 10:00’da İngilizce, 12:30’da ise Türkçe toplantı yapılmaktadır. İngilizce toplantıya genellikle Afrika kökenli öğrencilerle turistler katılmaktadır. Türkçe toplantıya ise Kıbrıs’tan katılanların yanısıra Türkiye ve Orta Asya’dan gelenler katılmaktadır.⁸⁰⁷ Küçük bir topluluk olmaları sebebiyle Kıbrıs Protestan Kilisesi ile ilgili detaylı bilgiye ulaşılamamıştır.

5. Yahudiler

Tarihi sürecinden ve İsrail Devleti’nin ilan edilmesi sürecinde İngiliz idaresinde bulunan Kıbrıs üzerinden diasporadan İsrail’e taşınmasından bahsettiğimiz Yahudiler, 2000’li yıllardan itibaren yeniden Kıbrıs’ta yaşamaya ve Kıbrıs’a ilgi duymaya başlamıştır. Hiç şüphesiz bu ilginin sebebi Kıbrıs’ın arz-ı mev’ûd toprakları içerisinde kabul edilmesidir.

Kıbrıs son yıllarda birçok İsraili için bir turizm, eğlence ve iş alanı olmuştur. Yahudilerin adaya ilgi duymaya başlamasından sonra 2003 yılında ilk olarak Haham

⁸⁰⁵ Haber Kıbrıs, “Kuzey Kıbrıs’ın İnanç Dünyasına Renk Katan Yehova Şahitleri” (24 Ocak 2011).

⁸⁰⁶ Dünya Bülteni DB, “Kıbrıs’ta 300 Aile Hıristiyan Oldu”, <https://www.dunyabulteni.net/kibris/kibrista-300-aile-hristiyan-oldu-h121371.html> (28 Ağustos 2019).

⁸⁰⁷ Lefkoşa Protestan Kilisesi LPC, “Lefkoşa Protestan Kilisesi”, <http://www.lpc-nc.org/> (28 Ağustos 2019).

Arie Zeev Raskin eşi Shaindel Raskin ve dört çocuğu ile birlikte bir Sinagog açmak ve Yahudilerin dini ihtiyaçlarını karşılamak üzere Kıbrıs'a yerleşmiştir.⁸⁰⁸

Haham Arie Zeev, Şabat evi kurmak amacıyla çalışmalara başlamış ve 2005 yılında içerisinde Sinagog, anaokulu, mikve, koşer sertifika ajansı, mezarlık hizmeti bulunan Kıbrıs Şabat Evi'ni (Chabad of Cyprus) Larnaka'da açmıştır.⁸⁰⁹ 12 Eylül 2005 yılında Raskin resmen Kıbrıs Yahudileri Hahambaşısı olmuştur.

Kıbrıs'ta bugün üçü güneyde biri kuzeyde olmak üzere dört tane Şabat Evi bulunmaktadır. Kuzeyde Girne ilçesinin Karaoğlanoğlu mevkiinde 2008 yılının Mart ayında Haham Chaim ve eşi Devora Azimov tarafından açılmıştır.* Bu Şabat Evi son yıllarda bölgeye taşınan 100'den fazla Yahudiye hizmet vermektedir. Villa şeklinde olan şabat evinde ibadet ve toplantı odalarının yanı sıra Azimovun ailesi de oturmaktadır. Chaim Azimov Kuzey Kıbrıs'a geldiğinden beri hiçbir zaman dini ayrımcılığa maruz kalmadığını belirtmektedir.⁸¹⁰ Kuzey Kıbrıs'ta daha önceleri Osmanlı iskân politikası ve İngiliz idaresi döneminde İsrail'e göç gibi sebeplerle Yahudi varlığı olmasına rağmen bugün yerli Yahudi yoktur. Tamamı sonradan gelen Yahudilerden oluşmaktadır. Bugün Girne'deki bu şabat evi sonradan adanın kuzeyine yerleşen Yahudilere haftalık şabat ayini yapmakta ve koşer yiyecek sağlamaktadır.

Güney Kıbrıs'ta ise Limasol, Lefkoşa ve Baf'ta Şabat Evi bulunmaktadır. Kıbrıs'ın ilk ve tek Sinagog'u ile Yahudi Toplum Merkezi de (Cyprus Jewish Community Center - CJCC) Larnaka'da bulunmaktadır. CJCC, bir Sinagog, Yahudi kütüphanesi, mikve, Kıbrıs Uluslararası Yahudi Okulu barındırmaktadır. Bu

⁸⁰⁸ Chief Rabbinate of Cyprus CROC, "Rabbinate of Cyprus", <http://www.rabbinatecyprus.org/About/Judaica.aspx> (28 Ağustos 2019).

⁸⁰⁹ Chabad Cyprus CHABAD, "Chabad Cyprus", https://www.chabadcyprus.com/templates/articlecco_cdo/aid/99716/jewish/About-Us.htm (28 Ağustos 2020).

* Haham Chaim Azimov Şabad-Lubaviç (Chabad Lubavitch) Hareketi'ne mensuptur.

⁸¹⁰ CHABAD, "Chabad Cyprus" (28 Ağustos 2020).

komplekste ayrıca koşer yiyecekleri de satılmaktadır. Hem Cuma günü gece hem de Şabat günü haftalık şabat ayinleri yapılmaktadır.⁸¹¹

Limasol Şabat Evi, Limasol’da Yahudi nüfusunun artması, İsrail ve dünyanın diğer yerlerinden iş adamlarının Limasol’a gelmesi sebebiyle dini ihtiyaçları karşılamak amacıyla kurulmuştur. İçerisinde koşer yemekleri, küçük bir sinagog, Tevrat dersleri yapılan derslik bulunmaktadır. Lefkoşa Şabat Evi de Limasol gibi koşer yemekleri, bir sinagog, Tevrat dersleri kütüphanesini içinde barındırmaktadır. Aynı özelliklerde bir Şabat Evi de Baf’ta bulunmaktadır. Ayrıca Kıbrıs Yahudi Toplumu her yıl Ayia Napa’da Yahudi gençlere yaz kampı düzenlemektedir.⁸¹² Yahudilerin ayrıca “*King David Private School*” adında Yahudi mirası ve geleneklerine göre öğrenci yetiştirdikleri bir özel okulları vardır.

Kıbrıs Hahambaşılığı bünyesinde Koşer Dairesi, Mezar İşleri Bölümü, Sünnet Departmanı (Bar Mitzva-Bat Mitzva), Evlilik Departmanı, Mikve Departmanı ile tefilin ve mezuzaların incelendiği Dini Yayınlar Departmanı’nı barındırmaktadır.⁸¹³

Yahudilerin bugün Kıbrıs’ta inşaat halinde olan Sinagog ve Yahudi Müzesi projeleri ile birlikte yine aynı amaçlar için KKTC ve Kıbrıs Cumhuriyeti hükümetlerinden talepleri doğrultusunda yaptırmış oldukları arazi tahsisleri vardır.⁸¹⁴ Adanın arz-ı mev’ûd topraklarına dâhil oması sebebiyle gün be gün sayıları artmaktadır.

World Jewish Population 2020 Mayıs verilerine göre Kıbrıs’ta 100 ila 300 arasında Yahudi yaşamaktadır. Bu nüfusun büyük çoğunluğu Lefkoşa’da ikamet etmektedir. Bu Yahudiler İsrail, Rusya ve İngiltere’den adaya yerleşmektedir.⁸¹⁵ Kıbrıs Yahudi Toplumu, Dünya Yahudi Kongresi (World Jewish Congress)

⁸¹¹ Kıbrıs Yahudi Topluluğu JCC, “Jewish Community Cyprus”, <http://www.jcc.org.cy/about-us.html> (28 Ağustos 2019).

⁸¹² CHABAD, “Chabad Cyprus” (28 Ağustos 2020).

⁸¹³ CROC, “Rabbinat of Cyprus” (28 Ağustos 2019).

⁸¹⁴ Münir Yıldırım, “Dünü ve Bugünüyle Kıbrıs Yahudileri”, *Dinler Tarihi Araştırmaları-8* (Bütün Yönleriyle Yahudilik, Ankara, 2012), 3/317.

⁸¹⁵ Jewish Population of the World JVL, “Jewish Virtual Library”, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/jewish-population-of-the-world> (28 Ağustos 2019).

üyesidir.⁸¹⁶ Kongrenin Kıbrıs Başkanı ise Ami Yeshurun'dur. Kıbrıs'ın Güney kesiminde, Lefkoşa'da İsrail Büyükelçiliği bulunmaktadır.

6. Bahâîlik Ezelîlik

Kıbrıs Bahâî Topluluğu Kıbrıs'ta 1950 yılında kurulmuştur. Bahâîler kent merkezlerinde ve köylerde, ev ve okullarda, her sınıftan ve yaştan vatandaşa ruhani, sosyal ve eğitici faaliyetlerde bulduklarını belirtmektedirler.⁸¹⁷ Kıbrıs Bahaileri Milli Ruhani Meclisi (The National Spiritual Assembly of the Bahais of Cyprus) Lefkoşa'da bulunmaktadır. Kıbrıs'ta sayıları her geçen gün artmaktadır.

Bahâîler Kıbrıs'a ilk olarak Bahauallah Mirza Hüseyin Ali'nin kardeşi Suphi Ezel Mirza Yahya'nın ve ona uyan az sayıdaki Bâbî'nin 1868 yılında Sultan Abdülaziz tarafından sürgün edilmesi ile gelmiştir. Mirza Yahya Kıbrıs'ın Mağusa şehrinde ikamete mebur edilmiş ve 1912 yılında ölmüştür.⁸¹⁸ Kıbrıslı ilk Bahâî ise Mağusa'da Naim Efendi ismindeki kadıdır. Kıbrıs Bahâî Merkezi 1989 yılında kurulmuştur.

Kuzeyde ise Bahâîlerin sorumlusu Mulla Mustafa Salman'dır. Mulla Mustafa Salman Kuzey Kıbrıs'ta 200'den fazla Bahâî olduğunu iddia etmektedir.⁸¹⁹ Suphi Ezel Mirza Yahya'nın Mağusa'da kaldığı ev İran'dan gelen Bahâîler tarafından ziyaret edilmektedir. Ayrıca Mağusa surlarının bir kilometre kadar dışında olan mezarı da ziyaret edilmektedir. 29 Nisan 1912 tarihinde ölen Suphi Ezel'in cenazesini Müslüman din görevlileri kaldırmıştır. Ailesi tarafından her yıl ölüm yıldönümünde mevlit okutulmaktadır. Suphi Ezel'in torunu İsmet Ezel Kıbrıs'ta gazetecilik yapmaktadır. Kuzey Kıbrıs'ta Bahâîler Suphi Ezel Mirza Yahya'nın ismine ithafen *Ezeliler* olarak da bilinmektedir.⁸²⁰

⁸¹⁶ World Jewish Congress WJC, "World Jewish Congress", <https://www.worldjewishcongress.org> (Erişim 15 Ekim 2019).

⁸¹⁷ The Bahai Community of Cyprus BCC, "Cyprus Bahais", <https://cyprusbahais.com/about/> (28 Ağustos 2019).

⁸¹⁸ Ethem Ruhi Fıçlalı, "Bahâîlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/466.

⁸¹⁹ Bahais of North Cyprus BNC, "Bahais of North Cyprus", <http://www.cypnet.co.uk/ncyprus/people/cybahais/salman.html> (28 Ağustos 2019).

⁸²⁰ *Havadis Kıbrıs*, "Kıbrıs'ın Yaşayan Son Ezelileri" (26 Haziran 2016).

Bahailer ile ilgili bilgi veren Yusuf Suiçmez makalesinde şöyle demektedir:

“Dini bilgilerden yoksun kalmış Müslüman Kıbrıs halkı içerisinde Bahâîlik inancı kendisine mümbit bir zemin bulmuştur. Bahauallah’ın şeriatının bütün şeriatları nesh ettiğini savunan Bahailer, evrensel motifler kullanarak, İslam Dininin geçerliliği konusunda insanların kafalarında şüpheler oluşturmaktadırlar. Lefkoşa’da oldukça büyük ve modern bir merkezleri mevcuttur. Bahailiğin öncülerinden Mustafa Salman Beyin, bana naklettiğine göre Cumhurbaşkanımız Sayın R. R. Denktaş, Prof. Dr. Ruhi Fığlalı’ya “bunlar hakkında bir kitap yazın, bunlar yakında adayı ele geçirecekler” demiştir. Bu nakil, Bahailiğin Kıbrıs’taki düzeyini belirtir. Ciddi bir dini eğitim düzeyine ulaşılmadığı müddetçe, Bahailiğin veya başka inanç akımlarının, Kıbrıs’taki inanç boşluğunu kullanıp yükselecekleri gözle görülen bir gerçektir. Bahailiğin adada bir güç potansiyeli haline gelmesi durumunda, kültürel bir çatışmaya sebebiyet vermesi de kaçınılmazdır. Bu olumsuz ihtimallerin yaşanmaması için bilimsel bir araştırmanın yapılması ve bu doğrultuda Bahailiğe karşı insan hak ve hürriyetlerini ihlal etmeyecek bir siyasetin belirlenmesi zorunludur.”⁸²¹

⁸²¹ Yusuf Suiçmez, “Kıbrıs’ta Din”, *Kutlu Doğum Haftası 1997*, ed. Ömer Turan (Türk Dünyasının Dinî Meseleleri, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 252.

SONUÇ

Osmanlı döneminden başlayarak Kıbrıs Adası'nın dini tarihinin serüvenini anlatmaya çalıştığımız bu çalışmada, ada tarihini ve bugününü etkileyen tarihi olayların dine etkisi ve dinin tarihe ve bugüne etkisi incelenmiştir.

Osmanlı Devleti'nin adayı fethettiği 1571 yılına kadar yaklaşık dörtyüz yıl boyunca adada Katolik Hıristiyanlar hâkim olmuş, ada halkı açısından zor ve meşakkatli bir süreç yaşanmıştır. Osmanlı Devleti'nin adayı fethi ile birlikte bir refah ortamı oluşmuş ve sosyal ve dini özgürlükler her alanda kendini göstermiştir. Müsamaha ve adalet adanın her yerine hâkim olmuştur. Osmanlı Devleti adada yaşanan Ortodoks halka tüm kilise ve manastırlarını iade etmiş, 1660 yılında Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu ve üç temsilcisine “Reaya Vekilleri” unvanı vermiştir. Dolayısıyla Osmanlı, adada yaşayan Ortodoksları imtiyazlı hale getirmiştir. Amacı Kıbrıs Rum toplumunu devlete bağlılığını artırmak olsa da ilerleyen zamanda bu ayrıcalıklar adada Ortodoks Rumların milliyetçi ayaklanmalarına ve bugüne kadar gelen sorunların oluşmasına ve Türk düşmanlığına sebep olmuştur.

İngiliz idaresi döneminde İngilizler her ne kadar tüm dinlere ve ırklara eşit mesafede durmaya çalışmışsa da bunu başaramamıştır. Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecine girmiş olması, Anadolu topraklarında yeni bir devletin kurulmuş olması ve dini kurumlar noktasında Kıbrıslı Müslümanların Osmanlı'da olduğu gibi merkez yönetimden din görevlisi ve yönetici istemesi gibi durumlar oluşmadığından dini anlamda Müslümanlar açısından bir gerileme yaşanmıştır. Ayrıca bugüne kadar yapılan tüm çalışmalarda vurgulanan İngilizlerin adada İslam Dini'ni sistematik bir şekilde yok etmeye çalıştığı gerçeği doğru olmakla birlikte Türk idarecilerin de bu provokasyona zaman zaman alet olduğu tespit edilmiştir. Çünkü adada Müslümanlar arasında çıkan iktidar kavgaları ile kurumlararası sürtüşmeler, Müslümanların gerilemesine, idarecisiz kalmasına ve sonuç olarak dini anlamda gerilemeye yol açmıştır. Örneğin bu süreçte Müslüman kurumları tarafından gereksiz olduğu

gerekçesiyle müftülük makamının lağvedilmesi için defaatle İngiliz idaresine müracaatta bulunulmuştur. Sonuç olarak müftülük makamının lağvedilmesi konusunda suçlu olarak İngiliz idaresi ortaya atılmıştır. İngilizler de bunu fırsat olarak kullanmış, Müslümanların dini kurumlarındaki atamalara, maaşlara ve görevden almalara müdahale etmiştir. Yine aynı dönem Kıbrıs Türk toplumunun dini kimlikten ayrılarak ulusal kimliğe geçiş sürecine denk düşmektedir. Türkiye'deki gelişmelere paralel olarak bu dönemden itibaren Kıbrıs İslam toplumu Kıbrıs Türkleri olarak anılmaya başlamıştır. KKTC'nin ilk Cumhurbaşkanı Rauf Raif Denktaş'ın sırf İngilizler Cuma günü camiye gidilmesini istediği için dönemin gençlerinin idareye bir tepki olarak Cuma namazına gitmemesi, dinsel toplumdan ulusal topluma geçişte İngiliz idaresinin etkisini göstermektedir. Kıbrıs Türkleri bu dönemde KATAK gibi teşkilatlanmalar da kurmuş ancak bu tür çalışmalarda da iç çekişmeler eksik olmamıştır. Kıbrıs Türkleri bu dönemde dinleri ile milliyetleri arasında çelişkiye itilmiştir.

Kıbrıs Rumları ise İngilizlerin idareyi teslim aldığı günden itibaren adayı Yunanistan'a bağlamak için yönetime baskı yapmış, kilise ve ibadeti bir propaganda aracı olarak kullanmıştır. İngilizlerin ada yönetimini ada halkına bıraktığı 1960 yılında yeni kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti devletinin ilk Cumhurbaşkanı'nın Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu olması tesadüf değildir. Adanın bir Helen adası yapılması fikri ve ideali kilise tarafından halka dayatılmıştır. Adada İngiliz idaresi döneminde yaşanan Kilise Krizi ve idare ile ilgili tüm problemler Rumların Enosis isteklerinden kaynaklanmıştır. Din adamlarının Yunanistan'da yetişmiş olması ve Rum çocuklarını yetiştiren öğretmenlerin Yunanistan'dan gelmesi Enosis idealinin adada yerleşmesi için yeterli olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin yıkıldığı tarihe kadar Anadolu'dan adaya dini anlamda yeterli destek gelmemesi birçok köyün imamsız ve camisiz, Müslümanların ise lidersiz kalmasına sebep olmuştur. 1923-1950 Cumhuriyet Dönemi'nde dönemin ideolojik yönelimi gereği Türkiye'nin Kıbrıs politikasına bakıldığında dinin ötelendiği ve dini anlamda hiçbir katkının sağlanmadığı görülmektedir. 1950'den itibaren ise Türkiye Kıbrıs'taki gelişmelerle yeniden ilgilenmeye başlamış, siyaseten

olduğu gibi dini konularda da destek vermiştir. Ezanın aslına uygun olarak Arapça okunmaya başlaması, müftü gönderilmesi, Türkiye’de okutulmak üzere İmam-Hatip liselerine ve ilahiyat fakültelerine öğrenci kabulü gibi olumlu gelişmeler bu döneme denk gelmektedir. Uzun yıllar dini bir eğitimden ve hizmetten mahrum kalan Kıbrıs Türkleri, dini anlamda zihinsel dönüşüm geçirmiş olduğundan bu olumlu gelişmeler etkili olmamıştır.

Bu olumsuz gelişmelerle birlikte Kıbrıs Türkleri’nin tarihi açısından önemli bir yeri olan Müftü Ziyai Efendi ve O’nun kurmuş olduğu cemiyetten bahsetmek gerekir. Müftü Ziyai Efendi’nin Kıbrıs Mücadele Tarihi’ne yapmış olduğu en önemli katkılardan biri, 1925 yılında kurulmasına öncülük etmiş olduğu, Kıbrıs Türk Cemiyet-i İslâmiye Teşkilatı olmuştur. Bu teşkilatın amacı *Kıbrıs Adası’ndaki Türk İslam Cemiyeti’nin mevcudiyet ve bekasını inkişaf ve terakkisini tekâmül ve tealisini temine çalışmaktır*. Yani Kıbrıslı Türklerin tehlikede olan varlığını ve geleceği ile toplumsal çıkarlarını korumaktır. Teşkilat bunun için yegâne araç olarak, eğitimi görmüştür. Bu teşkilatın bir diğer önemli tarafı da Kıbrıs’ta resmi olarak Türk ismini ilk defa kullanmış olmasıdır. Böylece Kıbrıslı Türkler, Türkiye’de izlenen politikaları ne kadar yakından takip ettiklerini göstermişlerdir. Bugün Kuzey Kıbrıs’taki en büyük bankalardan biri olan Türk Bankası da Müftü Ziyai Efendi tarafından İslam İddihar Bankası adı ile 1901 yılında kurulmuştur.

Azınlık halklar bir tarafa bırakıldığı zaman Kıbrıs’ta iki toplumdaki bahsetmek mümkündür. Bu iki toplum arasında 1974 yılından beri bir ateşkes vardır. Her ne kadar dünya kamuoyunda Türkiye’nin 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı bir işgal olarak kabul ettirilmeye çalışılsa da Türkiye 1974 yılında antlaşmaların kendine verdiği meşru haklarını kullanmış ve Kıbrıs Adası’nda soydaşlarına yapılan soykırımı durdurmuştur. 1974 yılından itibaren bugüne kadar devam eden ateşkesin bitmesi, toplumlarası uzlaşının sağlanması ve iki toplumlu federal bir devlet veya başka bir çözüm yolu ile adanın yeniden barışa kavuşması bizim kanaatimize göre kilisenin barış için adım atmasına bağlıdır. Çünkü Kıbrıs’ta Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi’nin onaylamadığı bir antlaşmanın imzalanması mümkün değildir. Bugün adada düzenli olarak dini liderler arası görüşmeler yapılmakta, KKTC Cumhurbaşkanı, Kıbrıs

Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı ve her iki tarafın hükümetleri bu görüşmeleri desteklemektedir. Çünkü her iki taraf da yukarıda bahsettiğimiz durumun geçerli olduğunun farkındadır. Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi Osmanlı Devleti'nin kendisine verdiği siyasi etkinliğin gücü ile politize olmuş, aynı ayrıcalığı İngiliz idaresinden de beklemiştir. Beklediğini alamayınca da hırçınlaşmış ve önce İngilizlere sonra Türklere saldırmıştır. 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin henüz kuruluş konuşmasında Makarios, Cumhuriyetin kurulmasını Enosis'e giden yolda bir aşama olarak gördüğünü açıkça beyan etmiştir. Esasında Kıbrıs Rum halkı Yunan asıllı olmayıp, Yunancayı dil olarak konuşmaları sebebiyle zamanla kendini Helen sayan melez bir halktır.

Kıbrıs Adası bugün 850.000 Güney ve 300.000 Kuzey olmak üzere toplam yaklaşık olarak 1.200.000 nüfusa sahip bir adadır. Kuzey kesimi %98 Sünni Müslüman, 10-12.000 civarında Alevi vardır. Ayrıca yaklaşık olarak 330 Rum Ortodoks Kilisesi mensubu, 300 Türk Protestan, 200 Rus Ortodoks Kilisesi mensubu, 180 Anglikan, 150 Bahâî, 150 Yahudi, 120 Marunî ve 40 Yahova Şahidi vardır. Güneyde ise %89 Ortodoks Rum, %2 Müslüman, geri kalanı ise Roma Katolikleri, Protestanlar, Marunîler, Ermeniler, Yahudiler, Yahova Şahitleri, Bahaîler'den oluşmaktadır. Her iki tarafın idaresi de diğer dinlere saygılı davranmakta, müsamaha göstermektedir. Güneyde yaşayan Kıbrıs Rum halkının Kuzeydeki kiliseleri, Kuzeyde yaşayan Kıbrıslı Türklerin de Güneydeki camileri ziyaret edebilmeleri ve ibadetlerini özgürce yerine getirebilmeleri için son yıllarda ciddi çalışmalar yapılmaktadır. Kıbrıs Başpiskoposu, Kıbrıs Müftüsü, Marunî Başpiskoposu, Ermeni Başpiskoposu ve Kıbrıs Katolik Kilisesi Piskopos Vekili yuvarlak masa toplantıları yaparak karşılıklı olarak ibadet yerlerinin restorasyonu, ibadete açılması ve uygun şartların oluşturulması için çalışmalar yapmaktadır. Kıbrıs'ta hem Evkaf hem de Kilise vergiden muaftır. Aynı zamanda devlet bünyesinde yapılacak olan düzenlemeler Kilise ve Evkaf hukukuna aykırı olamaz. Bu her iki taraf için de ayrıcalıklı bir özelliktir. Evkafın Türk tarafındaki camilerde salahiyet yetkisi vardır ancak güney kesimindeki camilerde bir etki veya katkısı yoktur. Bu camileri Kıbrıs Rum yönetimi yasal olarak korumak mecburiyetindedir.

Karşılıklı iyi ilişkileri devam ettirmek gayesiyle özel günlerde KKTC topraklarında bulunan kiliselerde ibadet izni verildiği gibi güneyde kalan Hala Sultan Tekkesi de önceden izin alınması koşuluyla özel günlerde ziyaret edilebilmektedir. Bu iyi ilişkiler kapsamında 51 yıldır ziyaret edilmeyen Güney Lefkoşa'daki Tahtakale Camisi Müftü Talip Atalay tarafından ziyaret edilmiş, Büyük Baf Camisi 40 yıl sonra ibadete açılmıştır. KKTC'de bulunan kiliselerde 40 yıldan sonra ayin yapılmasına izin verilmiştir. Ayrıca Kıbrıs'ta güney ve kuzeyde korumaya alınması, restore edilmesi veya önlem alınması gereken cami ve kiliseler, Kültürel Miras Teknik Komitesi tarafından tespit edilmekte ve ödeme çıkarılarak gereken neyse yapılmaktadır.

Adada Osmanlı Devleti'nin fethi ile ortaya çıkan Müslüman-Hıristiyan mezhebi Linobambakiler, kendilerine yapılan herhangi bir dini baskı veya ölüm korkusu ile değil, zimmi tebaanın daha fazla vergi ödemesi sebebiyle ortaya çıkmıştır. İngiliz idaresi sonrası ise iki ada halkı arasında kaybolup gitmiştir. Bazı Kıbrıslı Türkler kendilerinin kökeninin Linobambaki olduğunu iddia etmektedir. Bunu iddia ederken Osmanlı Devleti adayı fethettiği zaman Hıristiyan olan Kıbrıslılardan Osmanlıları sevip, onlara fetihle yardım edip daha sonra Müslümanlarla sosyal ilişkilerinde İslam'a ısınarak Müslüman olduklarını, dini kimliğin ulusal kimliğe dönüşümü sırasında da Müslüman olmaları sebebiyle kendilerini Türk kabul ettiklerini iddia etmektedirler. Dolayısıyla Linobambakilerin Kripto Müslüman şeklinde tanımlanmasına karşı çıkmaktadırlar.

KAYNAKÇA

- Adeney, Walter Frederic. *The Greek and Eastern Churches*. Edinburg: C. Scribner's Sons, 1908.
- Adıbelli, Ramazan. "Doğu Hıristiyanlarının Bugünkü Durumuna Genel Bir Bakış". *Milel ve Nihal* 10/2 (2014), 133-172.
- Akgün, Sibel vd. "Harekât ve Neşriyat: Diyanet Gazetesi'nde 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı Söylemi". *Bilimname* 2020/41 (2020), 515-549. <https://doi.org/10.28949/bilimname.677844>
- Akgün, Sibel. "Kıbrıslı Müslüman Türklerin Siyasi ve Toplumsal Gruplaşma Örneği Olarak "Kadıcılar- Müftücüler / Müftücüler- Evkafçılar (1878- 1914)". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/2 (25 Nisan 2017), 1150-1171. <https://doi.org/10.15869/itobiad.302052>
- Akşin, Sina. *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. Remzi Kitabevi, 1987.
- Alasya, Halil Fikret vd. "İngiliz İdaresinde Tatbik Edilen Politika". *Kıbrıs ve Türkler*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1964.
- Alasya, Halil Fikret. "Kıbrıs - İngiliz İşgali ve İdaresi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/380-383. Ankara: TDV Yayınları, 2002. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kibris#4-ingiliz-ısgali-ve-ıdaresi>
- Alasya, Halil Fikret. *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs' ta Türk Eserleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 2. Baskı., 1977.
- Alasya, Halil Fikret. *Kıbrıs ve Rum-Yunan Emelleri*. Lefkoşa: KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı, 1992.
- Alasya, Halil Fikret. *Tarihte Kıbrıs*. Lefkoşa: Kıbrıs Türk Kültür Derneği Genel Merkezi, 1988.
- Alasya, Halil Fikret. *The Privileges Granted to the Orthodox Archbishopric of Cyprus by the Ottoman Empire: Training Affairs in Cyprus*. Ankara, 1969.
- Algül Hüseyin. "Osmanlılar Devrinde Kıbrıs Seferinin Mânevî Cephesi ve Ebussuud Efendi'nin Seferle İlgili Fetvası". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (1987), 37-42.
- Altan, Mustafa Haşim. *Belgelerle Kıbrıs Türk Vakıflar Tarihi: (1571-1974)*. Lefkoşa: Kıbrıs Vakıflar İdaresi, 1986.
- Altun, Işıl - Keser, Ulvi. "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Unutulan Barış Elçileri; Maruniler, Yapılanlar ve Yapılamayanlar Üzerine Kesitsel Bir Bakış". *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 6/11 (01 Aralık 2013), 52-75.

- An, Ahmet. *Dinsel Toplumdan Ulusal Topluma Geçiş Süreci ve Kıbrıs Türk Liderliğinin Oluşması: 1900-1942*. Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları, 1997.
- An, Ahmet. *Kıbrıs Türk Kültürü Üzerine Yazılar*. Lefkoşa: Kıvılcım Yayınları, 1999.
- An, Ahmet. “Kıbrıs Türk Toplumunda Dinin Yeri”. *Kıbrıslı Türkün Sesi Dergisi* 14 (27 Eylül 1996).
- An, Ahmet. *Kıbrıs Türk Toplumunun Geri Kalmışlığı (1892-1962)*. Kıbrıs: Şadi Kültür ve Sanat Yayınları, 2006.
- An, Ahmet. *Kıbrıs'ın Yetiştirdiği Değerler (1782-1899)*. Ankara: Akçağ.
- Aras, Ahmet. “Geçmişten Günümüze Kıbrıs İnanç Coğrafyası”. *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 12 (2011), 165-176.
- ARMENIANS, Cyprusarmenians. “CyprusArmenians”. <http://www.cyprusarmenians.com/en/introduction>. 15 Ekim 2019. Erişim 08 Ağustos 2020. <http://www.cyprusarmenians.com/en/introduction>
- Atalay, Talip. *Geçmişten Günümüze Kıbrıs İdari Yapılanma ve Din Eğitimi*. Konya: Mehir Vakfı Yayınları, 2003.
- Atalay, Talip. *Kuzey Kıbrıs'ta Yaygın Din Eğitimi ve Cami Hizmetleri -Kurumsal Yapılanma ve Din Görevlilerinin Rolü-*. İstanbul: Seçil Ofset, 2007.
- Ateşin, Hüseyin Mehmet. *Kıbrıs'ta İslâmî Kimlik Dâvâsı*. İstanbul: Marifet Yayınları.
- Avcı, Ahmet. *1950-1960 Arası Türk-İngiliz İlişkileri Işığında Kıbrıs Meselesi*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Ayan, Necmettin. *Haçlı Seferleri'nde Kıbrıs'ın Rolü (1191-1310)*. Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Ayaz, Fatih Yahya. *Memlük-Kıbrıs İlişkileri: Kıbrıs'ta İlk Türk Hakimiyeti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2016.
- Aydın, Mehmet. *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*. Konya: Nüve Kültür Merkezi.
- Bağışkan, Tuncer. “Girne İçindeki Tarih”. *Yenidüzen Gazetesi* (27 Nisan 2015). <http://www.yeniduzen.com/girne-icindeki-tarih-i-82347h.htm>
- Bağışkan, Tuncer. “Girne İçindeki Tarih (2)”. *Yenidüzen Gazetesi* (02 Mayıs 2015). <http://www.yeniduzen.com/girne-icindeki-tarih-2-82355h.htm>
- Baker, Samuel White. *Cyprus as I Saw It in 1879*. London: Macmillan, 1879. <http://archive.org/details/cyprusasisawitin00bakeuoft>

- Balıkçioğlu, Emrah. “KKTC Millî Arşiv Belgeleri Işığında Kıbrıs Adası Türk Azınlığı Kurumunun (KATAK) Kıbrıs Türk Toplumuna Yararına Yürüttüğü Faaliyetler (1943-1946)”. *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 4/1 (23 Mart 2019), 26-50. <https://doi.org/10.24186/vakanuvis.513895>
- Balyemez, Mehmet. *İngiliz Yönetimi Döneminde Kıbrıs Türklerinin Siyasal Örgütlenmeleri (1923-1960)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Balyemez, Mehmet - İnce, Fuat. “Mondros’tan Lozan’a Kadar Olan Dönemde Kıbrıs ve Kıbrıs Türkleri - Cyprus and the Turkish Cypriots from Armistice of Mudros to Lausanne Peace Treaty”. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 10/26 (30 Aralık 2018), 855-870. <https://doi.org/10.20875/makusobed.467555>
- Barkan, Ömer Lütfi. “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 15/1-4 (1949), 544-564.
- BCA, Cumhuriyet Arşivi. *Başbakanlık, Kararlar Daire Başkanlığı [30-18-1-2]*. No. 124, Gömlek. 86, Sıra. 1.
- BCA, Cumhuriyet Arşivi. *Başbakanlık, Muamelat Genel Müdürlüğü [30-10-0-0]*. No. 124, Gömlek. 886, Sıra. 19.
- BCA, Cumhuriyet Arşivi. *Başbakanlık, Muamelat Genel Müdürlüğü [30-10-0-0]*. No. 124, Gömlek. 886, Sıra. 14.
- BCA, Cumhuriyet Arşivi. *Başbakanlık, Muamelat Genel Müdürlüğü [30-10-0-0]*. No. 124, Gömlek. 886, Sıra. 18.
- BCC, The Bahai Community of Cyprus. “Cyprus Bahais”. <https://cyprusbahais.com/about/>. 28 Ağustos 2019. Erişim 15 Ekim 2019. <https://cyprusbahais.com/about/>
- Bedevi, Vergi. “Kıbrıs Şer’i Mahkeme Sicilleri Üzerine Araştırmalar”. *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (MBKTK)*. 139-156. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1969.
- Bedevi, Vergi H. *Kıbrıs Tarihi: Başlangıcından Zamanımıza Kadar*. Lefkoşa: Halkın Sesi Matbaası, 1966.
- Belazüri, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Cabir. *Fütuhu'l-Büldan (Ülkelerin Fetihleri)*. çev. Mustafa Fayda. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987.
- Ben-Artzi, Yossi. “Jewish Rural Settlement in Cyprus 1882–1935: A ‘Springboard’ or a Destiny?” *Jewish History* 21/3-4 (2007), 361-383.

- Beratlı, Nazım. “Kıbrıs’ta Müslüman Evkafı’nın Sömürge Dönemindeki Yönetimi”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/56 (25 Nisan 2018), 125-137. <https://doi.org/10.17719/jisr.20185638984>
- Bertrand, Gilles. “Cypriots in Britain: Diaspora(s) Committed to Peace?” *Turkish Studies* 5/2 (2004), 93-110. <https://doi.org/10.1080/1468384042000228620>
- Bezer, Gülay Öğün. “Kıbrıs’ta İslam Hâkimiyeti ve Selçuklular Zamanında Kıbrıs ile Ticari İlişkiler”. *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*. İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı, 2001.
- BNC, Bahais of North Cyprus. “Bahais of North Cyprus”. <http://www.cypnet.co.uk/ncyprus/people/cybahais/salman.html>. 28 Ağustos 2019. Erişim 15 Ekim 2019. <http://www.cypnet.co.uk/ncyprus/people/cybahais/salman.html>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi [DH.MKT]*. No. 1255, Gömlek No. 21.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Hariciye Nezâreti Hariciye Tercüme Odası [HR.TO]*. No. 530, Gömlek No. 10.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Hariciye Nezâreti Siyasi Kalemi [HR.SYS]*. No. 897, Gömlek No. 13.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Hariciye Nezâreti Siyasi Kalemi [HR.SYS]*. No. 892, Gömlek No. 1.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Hariciye Nezâreti Siyasi Kalemi [HR.SYS]*. No. 900, Gömlek No. 82.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Hariciye Nezâreti Siyasi Kalemi [HR.SYS]*. No. 900, Gömlek No. 45.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Sadâret Eyâlât-ı Mümtâze Kalemi Belgeleri [A.}MTZ.KB]*. No. 1, Gömlek No. 1.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Sadâret Mektubî Mühimme Kalemi [A.}MKT.MHM]*. No. 537, Gömlek No. 14.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Yıldız Esas Evrakı [Y.EE]*. No. 41, Gömlek No. 149.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Yıldız Esas Sadrazam Kâmil Paşa Evrakı [Y.EE.KP]*. No. 1, Gömlek No. 86.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Yıldız Mütenevvi Maruzât Evrakı [Y.MTV]*. No. 143, Gömlek No. 18.

- Bostancı, Mustafa. “Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin İlânı ve Buna Yönelik Tepkilerin Türk Kamuoyundaki Yankıları”. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 34/57 (2015), 317-356.
- Bozkurt, Bekir. *İngiltere’nin Kıbrıs Adasını İlhak Süreci*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Braudel, Fernand. *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası I-II*. çev. Mehmet Ali Kılıçbay. İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 1990.
- Byford-Jones, Wilfred. *Grivas and the Story of EOKA*. London: R. Hale Ltd., 1959.
- Cavendish, Anne (ed.). *Cyprus 1878: The Journal of Sir Garnet Wolseley*. Nicosia: Cultural Centre of the Cyprus Popular Bank, 1991.
- CHABAD, Chabad Cyprus. “Chabad Cyprus”. https://www.chabadcyprus.com/templates/articlecco_cdo/aid/99716/jewish/About-Us.htm. 28 Ağustos 2020. Erişim 24 Ağustos 2020. https://www.chabadcyprus.com/templates/articlecco_cdo/aid/99716/jewish/About-Us.htm
- CHURCH, Churchayianapa. “Churchayianapa”. <http://christchurchayianapa.org/our-church/>. 24 Ağustos 2020. Erişim 15 Ekim 2019
- CHURCH, CHURCHOF CYPRUS. “Churchofcyprus”. <https://archive.churchofcyprus.org.cy/article.php?articleID=96>, ts. Erişim 15 Ekim 2019
- CHURCH, Churcstlazarus. “Stlazarus”. <https://stlazaruspissouri.org/>. 24 Ağustos 2020. Erişim 15 Ekim 2019
- CHURCH, LatinCatholic. “The Latin Catholic Church of Cyprus”. <http://www.cypruscatholicchurch.org/>. 24 Ağustos 2020. Erişim 24 Ağustos 2020
- CHURCH, StBarnabas. “ChurchstBarnabas”. <https://stbarnabas-cyprus.com/about-us/welcome/>. 24 Ağustos 2020. Erişim 24 Ağustos 2020
- Cobham, Claude Delaval. *Excerpta Cypria: Materials for a History of Cyprus; Tr. and Transcribed, with an Appendix on the Bibliography of Cyprus*. Cambridge: Cambridge : University Press, 1908.
- Coureas, Nicholas. *The Latin Church in Cyprus, 1195-1312*. Ashgate, 1997.
- CROC, Chief Rabbinate of Cyprus. “Rabbinate of Cyprus”. <http://www.rabbinatecyprus.org/About/Judaica.aspx>. 28 Ağustos 2019. Erişim 15 Ekim 2019. <http://www.rabbinatecyprus.org/About/Judaica.aspx>

- CYPGULF, The Diocese of Cyprus and The Gulf. "The Episocopal Church in Jerusalem and the Middle East". <https://cypgulf.org/>. 27 Ağustos 2020. Erişim 27 Ağustos 2020
- Çakır, Rıdvan. "Yurtdışı Din Hizmetleri Müşavirliği ve Ataşeliği". *III. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri (20-24 Eylül 2004)*. ed. Mehmet Bulut. 3/272-277. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005.
- Çatalbaş, Resul. "Anglikan (İngiliz) Kilisesi Misyonerliği ve Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Etkileri". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25/25 (2011), 167-180.
- Çelik, Cemil. *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs'ın İdari ve Sosyal Durumu (1878-1914)*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Çelik, Mehmet. *Fener Patrikhanesinin Ökümeniklik İddiasının Tarihî Seyri, 325-1453*. İzmir: Akademi Kitabevi, 2000.
- Çevikel, Nuri. *Kıbrıs: Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası, 1570-1878*. İstanbul: 47 Numara Yayıncılık, 2006.
- Çevikel, Nuri. *Kıbrıs Eyâleti: Yönetim, Kilise, Ayân ve Halk, 1750-1800: Bir Değişim Döneminin Anatomisi*. Gazimağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi Basımevi, 2000.
- Çevikel, Nuri. *Kıbrıs'ta Osmanlı Mirası 1570-1960*. İstanbul: 47 Numara Yayıncılık, 2006.
- Çiçek, Kemal. "Kıbrıs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/374-380. Ankara: TDV Yayınları, 2002. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kibris#3-osmanli-donemi>
- Çiçek, Kemal. *Zimmis (Non-Muslims) of Cyprus in the Sharia Court: 1110/39 A.H.* University of Birmingham, 1992.
- Çoruh, Haydar. "1833 Kıbrıs İsyanı, İsyanda Yabancı Konsolosların Rolü ve Adada Tanzimat'ın Uygulanması". *Üçüncü Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi*. 1/295-306. Gazimağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi Basımevi, 2000.
- DB, Dünya Bülteni. "Kıbrıs'ta 300 Aile Hıristiyan Oldu". <https://www.dunyabulteni.net/kibris/kibrista-300-aile-hristiyan-oldu-h121371.html>. 28 Ağustos 2019. Erişim 15 Ekim 2019. <https://www.dunyabulteni.net/kibris/kibrista-300-aile-hristiyan-oldu-h121371.html>
- Debeş, Taçgey. *Kıbrıs Valisi Sir Ronald Storrs'un Anıları, 1926-1932*. Lefkoşa: Dörtrenk Matbaacılık Ltd., 1993.

- Demetriou, Olga. “‘Struck by the Turks’: Reflections on Armenian Refugeehood in Cyprus”. *Patterns of Prejudice* 48/2 (2014), 167-181. <https://doi.org/10.1080/0031322X.2014.905369>
- Demirci, Kürşat. “Ortodoksluk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/374-380. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Denktaş, Rauf R. *Koloni İdaresinde Kıbrıs Türkleri*. İstanbul: Akdeniz Haber Ajansı, 1997.
- DİA. “Kocabaşı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 09 Aralık 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kocabasi>
- Dinç, Güven. “Kıbrıs’ta İhtidâ Hareketleri (1800-1878)”. *Bilig* 84 (2018), 243-271.
- Dinç, Güven. *Osmanlı Yönetiminde Kıbrıs (1800-1839)*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- Dizdar, M. Kemal. “Kıbrıs Evkafı”. *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (MBKTK)*. 190-208. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 14-19 Nisan 1969.
- Druşotis, Makarios. *Karanlık Yön EOKA*. çev. Öztürk Yıldırımboğa. Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları, 2005.
- Duckworth, Henry Thomas Forbes. *The Church of Cyprus*. London: Society for Promoting Christian Knowledge, 1900.
- Dündar, Recep. *Kıbrıs Beylerbeyliği, 1570-1670*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998.
- Dündar, Recep. “Kıbrıs’ın Fethi”. *Türkler* 9 (2002), 1219-1243.
- Dvornik, Francis - O.P, Soeur Jean Marie. *Konsiller Tarihi İznik’ ten II. Vatikan’ a*. çev. Mehmet Aydın. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019.
- Edbury, Peter W. *Kingdoms of the Crusaders: From Jerusalem to Cyprus*. Sydney: Ashgate.
- Efthimiou, Miltiades Basil. *Greeks and Latins on Thirteenth-Century Cyprus: A Study of Churchmen and Crusaders*. Michigan: University Microfilms, 1974.
- Englezakis, Benedict. *Studies on the History of the Church of Cyprus, 4th-20th Centuries*. Great Britain: Variorum, 1995.
- Erdoğan, M. Akif. “Kıbrıs Adası’nın 1831 Tarihli Bir Osmanlı Nüfus Sayımı”. *Tarih İncelemeleri Dergisi* 12/1 (Haziran 1997), 81-93.
- Erdoğan, M. Akif. *Kıbrıs’ta Osmanlılar*. Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları, 2008.

- Erdođru, M. Akif. "Unpublished Ottoman Documents on the History of Cyprus from the Evkaf Archives in Nicosia City, February 1606 - March 1609". *Epetirida* 25 (1999), 13-165.
- Erdođru, Mehmet Akif. "Kıbrıs Ermenileri Üzerine Notlar (1580 - 1640)". *Tarih İncelemeleri Dergisi* 17/1 (2002), 1-12.
- Erdođru, Mehmet Akif. "Kıbrıs' ın Türkler Tarafından Fethi ve İlk İskân Teşebbüsü, 1570-1571". *Kıbrıs' ın Dünü-Bugünü Uluslararası Sempozyumu*, (Gazi Mağusa, 28 Ekim-2 Kasım 1991), 45-56.
- Erdönmez, Celâl. *Şer'iyye Sicillerine Göre Kıbrıs'ta Toplum Yapısı (1839-1856)*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004.
- Erdönmez, Celâl. "Şer'iyye Sicillerine Göre Tanzimat Dönemi'nde Kıbrıs'ta Bir İrtidâd ve Tanassur Vakası". *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10/1 (2008), 99-123.
- Erteğün, Necati Münir. *IN Search of a Negotiated Cyprus Settlement*. Lefkoşa: Ulus Matbaacılık, 1981.
- Faroqhi, Suraiya. *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler: Kent Mekânında Ticaret Zanaat Ve Gıda Üretimi, 1550 - 1650*. çev. Neyyir Kalaycıoğlu. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Basım, 1994.
- Fedai, Harid. *Kıbrıs Sanayi Mektebi*. Lefkoşa: KKTC Milli Eğitim, Kültür, Gençlik ve Spor Bakanlığı, 1997.
- Fedai, Harid. *Kıbrıs'ta Masum Millet Olayı*. İstanbul: K.K.T.C. Turizm ve Kültür Bakanlığı Yayınları, 1986.
- Fellahoğlu, Esat. *Baf'ta Direniş*. Lefkoşa, 1995.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Bahâilik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/464-468. İstanbul: TDV Yayınları, 1991. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bahailik>
- Fortescue, Adrian. *The Orthodox Eastern Church*. London: Catholic Truth Society, 1908.
- Frangeskou, Marianna - Hadjilyra, Alexander-Michael. *The Maronites of Cyprus*. Nicosia: Press and Information Office, 2012.
- Fraze, Charles A. *The Orthodox Church and Independent Greece 1821-1852*. Cambridge: Cambridge University Press, 1969.
- Gazioğlu, Ahmet C. *İngiliz İdaresinde Kıbrıs: Statü ve Anayasa Meseleleri*. İstanbul: Ekin Basımevi, 1960.

- Gazioğlu, Ahmet C. *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs II, 1878-1952: Enosis Çemberinde Türkler*. İstanbul: Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi (CYREP), 1996.
- Gazioğlu, Ahmet C. *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs III, 1951-1959: Enosise Karşı Taksim ve Eşit Egemenlik*. Lefkoşa: Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi (CYREP), 1998.
- Gazioğlu, Ahmet C. *Kıbrıs'ta Türkler, 1570-1878: 308 Yıllık Türk Dönemine Yeni Bir Bakış*. Lefkoşa: Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi (CYREP), 1994.
- Georgallides, G. S. *A Political and Administrative History of Cyprus, 1918-1926*. Nicosia: Cyprus Research Centre, 1979.
- Goodrich, Charles Augustus. *A History of the Church: From the Birth of Christ to the Present Time*. New York: Brattleboro Typographic Company, 1839.
- Goold Adams, Sir Hamilton. *Kıbrıs'ın El Kitabı*. çev. Ali Çakıroğlu. Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları, 2007.
- Göktürk, Turgay Bülent. *1974 Öncesi Türkiye'nin Kıbrıs Politikası, Vizyonu ve Uygulamaları*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003.
- Göktürk, Turgay Bülent. "Rum Ortodoks Kilisesi'nin Kıbrıs'ta Karar Alma Sürecine Etkisi". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 15/30 (01 Haziran 2015), 295-345.
- Göktürk, Turgay Bülent. "Rumlar'ın Kıbrıs'taki Enosis İsteklerinin Şiddete Dönüşmesi: 1931 İsyanı". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 7/16-17 (2008), 335-363.
- Göregen, Mustafa. "Bir Arada Yaşama Tecrübesi Bakımından Osmanlı Dönemi Kıbrıs". *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 2/1 (30 Mayıs 2016), 19-30.
- Graziani, Antonio Maria. *Kıbrıs Savaşı 1570-1571*. çev. Ali Çakıroğlu. Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları.
- Güler, Ümit. *17. ve 18. Yüzyıl Kıbrıs Şer'iyye Sicillerine Göre Müslüman-Zimmî İlişkileri ve İslâm Hukuku Açısından Tahlili*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Gündüz, Şinasi. *Hıristiyanlık*. İstanbul: İsam Yayınları, 2006.
- Gürel, Şükrü S. *Kıbrıs Tarihi (1878-1960): Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika*. Ankara: Kaynak Yayınları, 1984.
- Gürel, Şükrü S. "Zionist Plans and Cyprus 1896-1948". *The Turkish Yearbook of International Relations* 19 (01 Mayıs 1979), 83-95.

- Gürkan, Haşmet Muzaffer. *Bir Zamanlar Kıbrıs'ta*. Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları, 2. Basım, 1996.
- Gürkan, Haşmet Muzaffer. *Kıbrıs Tarihinden Sayfalar*. Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları, 2. Basım, 2006.
- Hacışevki, Mehmet Ali. *Bedesten*. ed. N. Nazif Bozatlı. Lefkoşa: Kıbrıs Vakıflar İdaresi, 2013.
- Hackett, John. *A History of the Orthodox Church of Cyprus: From the Coming of the Apostles Paul and Barnabas to the Commencement of the British Occupation (a.d. 45-A.d. 1878): Together with Some Account of the Latin and Other Churches Existing in the Island*. London: Methuen, 1901.
- Hadjilyra, Alexander - Michael. *The Armenians of Cyprus*. Nicosia: Press and Information Office, 2012.
- Hadjilyra, Alexander-Michael. *The Latins of Cyprus*. ed. Miltos Miltiadou. Nicosia: Press and Information Office, 2012.
- Hakeri, Bener Hakkı. *Başlangıcından 1878'e dek Kıbrıs Tarihi*. Lefkoşa: KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Hakkı, Murat Metin. *Kıbrıs Çıkmazı*. İstanbul: Emre Yayınları, 2006.
- Halaçoğlu, Yusuf. "Osmanlı Döneminde Kıbrıs'ta İskân Siyaseti". *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*. ed. Ali Ahmetbeyoğlu - Erhan Afyoncu. İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı, 2001.
- Hasgüler, Mehmet. *Kıbrıs'ta Enosis ve Taksim Politikalarının Sonu*. İstanbul: İletişim, 2000.
- HAYEM, Cyprus Armenians. "Cyprus Armenians - Gibrahayer". <http://hayem.org/en>. 15 Ekim 2019. Erişim 08 Ağustos 2020. <http://hayem.org/en>
- HELENACHURCH, Sthelenachurch. "SaintHelenaChurch". <https://sainthelenachurch.com/about/>. 24 Ağustos 2020. Erişim 24 Ağustos 2020
- Hilhorst, Antonius. *The Apostolic Age in Patristic Thought*. Leiden: Brill, 2004.
- Hill, George. *Kıbrıs Tarihi, Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi (1571-1948)*. çev. Nazım Can Serbest. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- Hill, Sir George Francis. *A History of Cyprus*. 4 Cilt. Cambridge: Cambridge University Press, 1952.

- Holland, Robert F. - Markides, Diana Weston. *Britain and the Hellenes: Struggles for Mastery in the Eastern Mediterranean 1850-1960*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- Hourani, Guita G. *A Reading in the History of Maronites of Cyprus from the Eighth Century to the Beginning of British Rule*. Lebanon, 2005.
- Hourani, Guita G. *An Abridgment of the History of Cypriot Maronite Community*. Lebanon, 2007. <https://www.yumpu.com/en/document/read/17557467/an-abridgment-of-the-history-of-the-cypriot-maronite-community>
- İşık, Ramazan. *Marunî Kilisesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003.
- İşık, Ramazan. "Marunîleri Memlûkler Döneminde Fransisken Misyoner Rahiplerin Katolikleştirme Faaliyetleri". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2005), 203-218.
- İnalçık, Halil vd. "Kıbrıs Fethinin Tarihi Manası". *Kıbrıs ve Türkler*. 21-26. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1964.
- İnalçık, Halil vd. "Kıbrıs'ta Türk İdaresi Altında Nüfus". *Kıbrıs ve Türkler*. 27-58. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1964.
- İnalçık, Halil. *The Ottoman Policy and Administration in Cyprus After the Conquest*. Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1969. <http://kutuphane.ttk.gov.tr/details?id=550487&materialType=KT&query=T%C3%BCrkler%2C+K%C4%B1br%C4%B1s>.
- İsmail, Sabahattin. *150 Soruda Kıbrıs Sorunu*. İstanbul: Kastaş Yayınevi, 1998.
- İsmail, Sabahattin. *Kıbrıs Barış Harekâtının Nedenleri-Gelişimi-Sonuçları*. Lefkoşa: Akdeniz Haber Ajansı Yayınları, 1988.
- İsmail, Sabahattin. *Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Doğuşu - Çöküşü ve Unutulan Yıllar (1964-1974)*. Lefkoşa: K.K.T.C. Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı, 1992.
- İsmail, Sabahattin. *Kıbrıs Sorununun Kökleri: İngiliz Yönetiminde Türk-Rum İlişkileri ve İlk Türk-Rum Kavgaları*. İstanbul: Akdeniz Haber Ajansı, 2000.
- İsmail, Sabahattin - Birinci, Ergin. *Kıbrıs Türkünün Varoluş Savaşımında İki Ulusal Kongre: Meclis-i Milli (1918), Milli Kongre (1931)*. Lefkoşa: Gelişim Ofset, 1987.
- JCC, Kıbrıs Yahudi Topluluğu. "Jewish Community Cyprus". <http://www.jcc.org.cy/about-us.html>. 28 Ağustos 2019. Erişim 15 Ekim 2019. <http://www.jcc.org.cy/about-us.html>

- Jennings, Ronald C. *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640*. New York: New York University Press, 1993.
- Jennings, Ronald C. "The Population, Taxation, and Wealth in the Cities and Villages of Cyprus, According to the Detailed Population Survey (Defter-i Mufassal) of 1572". *Journal of Turkish Studies* 10 (ts.), 175-189.
- JTA, Jewish Telegraphic Agency. "Behind the Headlines the Role of Cyprus in Jewish History". www.jta.org. 25 Temmuz 1974. Erişim 31 Mart 2020. <https://www.jta.org/1974/07/25/archive/behind-the-headlines-the-role-of-cyprus-in-jewish-history>
- JVL, Jewish Population of the World. "Jewish Virtual Library". <https://www.jewishvirtuallibrary.org/jewish-population-of-the-world>. 28 Ağustos 2019. Erişim 15 Ekim 2019. <https://www.jewishvirtuallibrary.org/jewish-population-of-the-world>
- Kabasakal, Hüseyin. *Kıbrıs'ın Fethi (1570-1571)*. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 1986.
- Kara, Adem. "Şer'iyye Sicillerine Göre Kıbrıs'ta Ermeniler". *The Journal of Academic Social Science Studies* 2/6 (2013), 651-668. https://doi.org/10.9761/jasss_563
- Karakartal, Oğuz. "Dr. Hâfız Cemal (Lokman Hekim)' den Bir Teşhis ve Reçete: 'Kıbrıs Osmanlılarına Mahsûs Parlak İstikbâl Programı' (1909)". *Kıbrıs Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi* 1/1 (30 Mayıs 2017), 39-52.
- Kateklas, M. Ch. *Hasan Bulliler'in Suç Faaliyetleri*. çev. Mehmet Demiryürek. Lefkoşa: Işık Kitabevi, 2001.
- Kaymak, Faiz. *Kıbrıs Türkleri Bu Duruma Nasıl Düştü?* İstanbul: Alpay Basımevi, 1968.
- Kermeliotis, Teo. "Cypriot Maronites: Ancient Community Facing Extinction". *Aljazeera* (13 Şubat 2018). <https://www.aljazeera.com/news/2018/02/cypriot-maronites-ancient-community-facing-extinction-180212173312467.html>
- Keser, Ulvi. *1945-1948 Kıbrıs'ta Yahudiler: İsrail Devleti Nasıl Kuruldu*. ed. Zeki Akçam. İstanbul: Hiper Yayın, 2019.
- Keser, Ulvi. "2013 Kuzey Kıbrıs Geleceğin Planlanması". *Ermeni Doğu Lejyonu'ndan Kanlı Noel Sürecine Kıbrıs'ta Ermeni Toplumuna Kesitsel Bir Bakış (1915-1963)*. ed. Soyalp Tamçelik. 175-212. EkoAvrasya Yayın No: 2014/1. Ankara: EkoAvrasya Yayınları, 2014.
- Keser, Ulvi. "Kıbrıs'ta Ermeni Toplumuna Kesitsel Bir Bakış: 1915–1963". *TESAM Akademi Dergisi* 2/1 (18 Şubat 2015), 51-88.

- Keser, Ulvi. *Kıbrıs'ta Ermeniler (1914-1964)*. Ankara: Tulpars Yayınları, 2016.
- Keser, Ulvi. *Kıbrıs'ta Yeraltı Faaliyetleri ve Türk Mukavemet Teşkilâtı: 1950-1963*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Kırlı Ntokme, Outkou. "Ulus Devlet Oluşturmada Yunanistan Örneği: Büyük ölkü-Megali İdea". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 46 (2010), 401-424.
- Kızılyürek, Niyazi. *Milliyetçilik Kıskaçında Kıbrıs*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- KKTC DHM, Din Hizmetleri Müşavirliği. "Tarihçe". <http://www.kktcdinhizmetleri.com/tr/musavirlik/tarihcesi>. Erişim 09 Temmuz 2020. <http://www.kktcdinhizmetleri.com/tr/musavirlik/tarihcesi>
- Kocabaş, Süleyman. *Hindistan Yolu ve Petrol Uğruna Yapılanlar Türkiye ve İngiltere*. İstanbul: Vatan Yayınları, 1985.
- Konur, İsmet. *Kıbrıs Türkleri 1938*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1938.
- Korkut, Fadıl Niyazi. *Hatıralar*. Mağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi, 2000.
- Koumoulides, John T. A. *Cyprus and the War of Greek Independence 1821-1829*. London: Zeno, 1974.
- Kuran, Ercümen vd. "Kıbrıs İdaresinin İngiltere'ye Terki". *Kıbrıs ve Türkler*. 60-80. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1964.
- Kurat, Yuluğ Tekin. *Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği: 1877-1880*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, 1968.
- Kurtuluş, Hatice - Purkıs, Semra. *Kuzey Kıbrıs'ta Türkiyeli Göçmenler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- Küçük, Dr. Fazıl. *Evkaf'ın Kayıtsız Şartsız Topluma Devir-Teslimi 56 Yıl Süren Kavga*. ed. Altay Sayıl. Lefkoşa: KKTC Vakıflar İdaresi Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1999.
- Küçük, Dr. Fazıl. "KATAK Açılırken". *Halkın Sesi* (07 Mayıs 1943), 1.
- Kürşad, Fikret vd. *Belgelerle Kıbrıs'ta Yunan Emperyalizmi: Megali İdea-Filika Eteria-Kilise*. İstanbul: Kutsun Yayınevi, 1978.
- KVİA, Kıbrıs Vakıflar İdaresi Arşivi. *Atık Emirname Kaydı*. Sayfa. 222, Hüküm. 345.
- KVİA, Kıbrıs Vakıflar İdaresi Arşivi. *Kıbrıs Şer'îye Sicilleri [KŞS]*. No. 54, Sayfa. 51, Hüküm. 99.

- KVİA, Kıbrıs Vakıflar İdaresi Arşivi. *Kıbrıs Şer'îye Sicilleri [KŞS]*. No. 54, Sayfa. 65, Hüküm. 136.
- KVİA, Kıbrıs Vakıflar İdaresi Arşivi. *Kıbrıs Şer'îye Sicilleri [KŞS]*. No. 54, Sayfa. 152, Hüküm. 249.
- KVİA, Kıbrıs Vakıflar İdaresi Arşivi. *Kıbrıs Şer'îye Sicilleri [KŞS]*. No. 21, Sayfa. 128, Hüküm. 5.
- KVİA, Kıbrıs Vakıflar İdaresi Arşivi. *Kıbrıs Şer'îye Sicilleri [KŞS]*. No. 21, Sayfa. 128, Hüküm. 6.
- KVİA, Kıbrıs Vakıflar İdaresi Arşivi. *Kıbrıs Şer'îye Sicilleri [KŞS]*. No. 3, Sayfa. 121.
- LATINCATHOLICS, LatinCatholic. "The Latin Catholics of Cyprus". http://www.latincatholicsofcyprus.com/cgi-bin/hweb?V=index&_FSECTION=9000&_FLANGUAGE=en&_dindex.html&_VSECTION=0000&_VLANGUAGE=en. 24 Ağustos 2020. Erişim 24 Ağustos 2020
- Lee, Michael - Lee, Hanka. *Cyprus*. Melbourne: Wren, 1973.
- LPC, Lefkoşa Protestan Kilisesi. "Lefkoşa Protestan Kilisesi". <http://www.lpc-nc.org/>. 28 Ağustos 2019. Erişim 15 Ekim 2019. <http://www.lpc-nc.org/>
- Luke, Sir Harry. *Cyprus Under the Turks 1571-1878*. London: C. Hurst, 1969.
- MAA, KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi. *Fetva Eminliği Belgeleri [FE]*. Kutu. 4, Dosya. 26, Gömlek. 28, Belge. 1.
- MAA, KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi. *Fetva Eminliği Belgeleri [FE]*. Kutu. 7, Dosya. 54, Gömlek. 1, Belge. 1.
- MAA, KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi. *Fetva Eminliği Belgeleri [FE]*. Kutu. 5, Dosya. 35, Gömlek. 5, Belge. 1-2.
- MAA, KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi. *Fetva Eminliği Belgeleri [FE]*. Kutu. 6, Dosya. 46, Gömlek. 42, Belge. 1.
- MAA, KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi. *Fetva Eminliği Belgeleri [FE]*. Kutu. 6, Dosya. 46, Gömlek. 9, Belge. 1.
- MAA, KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi. *Fetva Eminliği Belgeleri [FE]*. Kutu. 3, Dosya. 21, Gömlek. 65, Belge. 1,3.
- MAA, KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi. *Fetva Eminliği Belgeleri [FE]*. Kutu. 4, Dosya. 26, Gömlek. 37, Belge. 1.

- MAA, KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi. *Fetva Eminliği Belgeleri [FE]*. Kutu. 3, Dosya. 19, Gömlek. 59, Belge. 1.
- MAA, KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi. *Fetva Eminliği Belgeleri [FE]*. Kutu. 3, Dosya. 21, Gömlek. 19, Belge. 1.
- Mahmud Celâleddin Paşa. *Mirat-ı Hakikât*. 3 Cilt. İstanbul: Berekât Yayınevi, 1983.
<http://archive.org/details/Mirat-iHakikat>
- Maier, Franz Georg. *Cyprus: From the Earliest Time to the Present Day*. London: Elek Books, 1968.
- Makrides, Vasilios N. “The Church of Cyprus’ Transition into the 21st Century”. *Orthodox Christianity in 21st Century Greece: The Role of Religion in Culture, Ethnicity and Politics*. ed. Victor Roudometof. London: Routledge, 2010. <https://doi.org/10.4324/9781315599137>
- Mallock, W. H. (William Hurrell). *In an Enchanted Island or A Winter’s Retreat in Cyprus*. London: R. Bentley & Son, Third Edition., 1892.
<http://archive.org/details/inenchantedisla00mall>
- Manisalı, Erol. *Dünden Bugüne Kıbrıs*. Ankara: Gündoğan Yayınları, 2002, 202.191-202.50.
- MARONITES, Maronites of Cyprus. Erişim 03 Şubat 2010.
www.maronitesofcyprus.com
- Mavratsas, Kaysar V. *Elen Milliyetçiliğinin Kıbrıs’taki Yönleri / İdeolojik Çatışmalar ve 1974-1996 Kıbrıs Elen Kimliğinin Toplumsal İnşası*. çev. Öztürk Yıldırımboza. Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları, 2000.
- Mavrogordato, Alexander Stephen. *Cyprus: Report and General Abstracts of the Census of 1901, Taken on the 1st April, 1901*. Nicosia: U.S. Government Printing Office, 1901.
- Mavrogordato, Alexander Stephen. *Cyprus: Report and General Abstracts of the Census of 1911*. London: Waterlow & sons, limited, 1912.
- Mear, Hürey. *Kıbrıs Türk Toplumunda Doğum, Evlenme ve Ölüm İle İlgili Âdet ve İnanışlar*. Lefkoşa: K.K.T.C. Millî Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.
- Metin, Hüseyin. *Kıbrıs Tarihine Toplu Bir Bakış*. Lefkoşa: Halkın Sesi Basımevi, 1959.
- Mitsides, Andreas. “The Church of Cyprus: A Historical Retrospective”. *Cyprus: The Holy Island*. Nicosia: y.y., 2000.
- NA, National Archive. *Colonial Office [CO]*. 883/4/5.

- NA, National Archive. *Colonial Office [CO]*. 883/7/10.
- NA, National Archive. *Colonial Office [CO]*. 883/3.
- NA, National Archive. *Colonial Office [CO]*. 69/12.
- NA, National Archive. *Colonial Office [CO]*. 69/2.
- NA, National Archive. *Colonial Office [CO]*. 69/7.
- NA, National Archive. *Colonial Office [CO]*. 69/17.
- NA, National Archive. *Colonial Office [CO]*. 69/14.
- NA, National Archive. *Colonial Office [CO]*. 67/125.
- NA, National Archive. *Colonial Office [CO]*. 69/22.
- NA, National Archive. *Colonial Office [CO]*. 69/4, 451.
- NA, National Archive. *Colonial Office [CO]*. 883/2/4.
- NA, National Archive. *Colonial Office [CO]*. 883/4/22.
- NA, National Archive. *Colonial Office [CO]*. 67/101.
- NA, National Archive. *Foreign and Commonwealth Office [FCO]*. 141/2428.
- NA, National Archive. *Foreign Office [FO]*. 78/5116.
- Neill, Stephen. *A History of Christian Missions*. England: Penguin Books, 1990.
- Newman, Philip. *A Short History of Cyprus; with Special Reference to Those Events in the History of the Surrounding Civilizations Which Have Left Their Mark Upon the Island*. London: Longmans, Green, 1953.
- Nurçin, Volkan. “İngiliz İdaresi’nde Kıbrıs’ta Din Görevlisi Yetiştiren Bir Kurum: İslam İlahiyat Okulu”. *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/2 (2019), 203-238. <https://doi.org/10.32955/neu.ilaf.2019.5.2.02>
- Nurçin, Volkan. *Kıbrıs’ta Din Eğitiminin Dönüşümü ve Türkiye’nin Etkileri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Oberling, Pierre. *Bellapais’e Giden Yol: Kıbrıs Türklerinin Kuzey Kıbrıs’a Göçü*. çev. Mehmet Erdoğan. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 1988.
- Orhonlu, Cengiz. “Osmanlı Türklerinin Kıbrıs Adasına Yerleşmesi (1570-1580)”. *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (MBKTK)*. 91-97. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1969.

- Ostrogorsky, Georg. *Bizans Devleti Tarihi*. çev. Fikret Işıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 8. Basım, 2015.
- Önalp, Ertuğrul. *Geçmişten Günümüze Kıbrıs*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2. Baskı., 2010.
- Özel, Sebahattin. “Birinci Dünya ve Milli Kurtuluş Savaşları İle Sonrasında Kıbrıs Türklerinin Genel Durumu”. *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*. ed. Ali Ahmetbeyoğlu - Erhan Afyoncu. 160-180. İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı, 2001.
- Özkan, Necati. *İstiklâl Gazetesi* (13 Kasım 1949).
- Özkul, Ali Efdal. *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi: 1726-1750*. Ankara: Dipnot Yayınları, 2010.
- Öztürk, Mehmet. *1878'den Günümüze Kıbrıs Türk Toplumunun Dini Hayatı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996.
- Panteli, Stavros. *A New History of Cyprus: From the Earliest Times to the Present Day*. London: East-West Publications, 1984.
- Papadopoulos, Theodoros. *Social and Historical Data on Population (1570-1881)*. Lefkoşa: Cyprus Research Centre, 1965.
- PAPHOSCHURCH, AyiaKrinki. “Churchpaphosanglican”. <https://paphosanglicanchurch.org/our-churches/ayia-kyriaki/>. 24 Ağustos 2020. Erişim 24 Ağustos 2020
- PAPHOSCHURCH, St.Luke. “ChurchStLuke”. <https://paphosanglicanchurch.org/our-churches/st-lukes/>. 24 Ağustos 2020. Erişim 24 Ağustos 2020
- PAPHOSCHURCH, St.Stephen. “Churchststephen”. <https://paphosanglicanchurch.org/our-churches/st-stephens/>. 24 Ağustos 2020. Erişim 24 Ağustos 2020
- Purcell, Hugh Dominic. *Cyprus*. New York: Praeger, 1969.
- Reorganizasyon Komitesi. *Kıbrıs Din Görevlileri Reorganizasyon Raporu 1969*. Lefkoşa, 1969.
- Ross, Ludwig. *A Journey to Cyprus (February and March 1845)*. çev. Claude Delaval Cobham. Nicosia, 1910.
- Sadrazam, Halil. *Kıbrıs Türkünün Özgürlük Mücadelesi Lideri Dr. Fazıl Küçük: (Ada'da Türk Milli Birliğine Kendini Adayan Liderin Belgesel Öyküsü)*. İstanbul: Kastaş Yayınları, 1996.

- Samani, Hasan. *Tanzimat Devrinde Kıbrıs (1839-1878)*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2006.
- Samani, Hasan vd. *The Ottoman Period in Cyprus: Learning to Explore Change, Continuity and Diversity*. ed. Christine Counsell. Lefkoşa: KAILAS Printers & Lithographers Ltd., 2011.
- Samani, Meltem Onurkan. *Kıbrıs' ta Bir Sömürge Kurumu: Kavanin Meclisi (1882-1931)*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2007.
- Samani, Meltem Onurkan. *Kıbrıs Türk Milliyetçiliği*. İstanbul: Bayrak Matbaacılık, 1999.
- Saraçoğlu, Erdoğan. *Kıbrıs Türk Edebiyatı ve Folklorü -Bildiriler-*. Lefkoşa: KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Sarıçam, İbrahim - Erşahin, Seyfettin. *İslam Medeniyeti Tarihi*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 3. Basım, 2013.
- Sarınay, Yusuf (ed.). *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs: Nüfusu-Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları*. Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.
- Savrun, Ergenekon. "1571 Türk Yönetiminden, 1878-1925 İngiliz Taç Kolonisi' ne; Kıbrıs Üzerinde Enosis Faaliyetleri ve İngiliz Stratejisi". *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi* 3/1 (01 Nisan 2017), 1-20.
- Scott-Stevenson, Esmé. *Our Home in Cyprus*. Chapman and Hall, 1880.
- Serter, Vehbi Zeki. "Osmanlılar Döneminde Kıbrıs'ta Türk Adaleti (1571-1878)". *XIII. Türk Tarih Kongresi* 3/1 (04 Ekim 1999), 217-246.
- Smith, Michael Llewellyn. *Yunan Düşü*. çev. Halim İnal. Ankara: Ayraç Yayınevi, 2002.
- Solsten, Eric (ed.). *Cyprus: A Country Study*. Washington, D.C: Federal Research Division, Library of Congress, 4. Baskı.
- Sonyel, Salahi Ramadan. "İngiliz Yönetiminde Kıbrıs Türklerinin Varlık Savaşımı (1878-1960)". *Bellekten* 59/224 (1995), 134-187.
- Sonyel, Salahi Ramadan. *Settlers and Refugees in Cyprus*. London: Cyprus Turkish Association, 1991.
- Spuler, Bertold. *Muslim and Orthodox in the Near East with Special Reference to Cyprus*. Lefkoşa: Athens, 1973.

- Spyridakis, C. *A Brief History of Cyprus*. Nicosia: Publications Department, Greek Communal Chamber, 1964.
- STANDREWS, Standrewskyrenia. “Churchstandrews”.
<https://www.standrewskyrenia.org/about-us/about-our-church/>. 24 Ağustos 2020. Erişim 24 Ağustos 2020
- STMARKS, St Marks Famagusta. “Church St Marks Famagusta”.
<https://www.stmarksfamagusta.org/about-us>. 24 Ağustos 2020. Erişim 24 Ağustos 2020
- Storrs, Sir Ronald - O'Brien, Bryan Justin. *The Handbook of Cyprus*. London: Christophers, 1930.
- Suiçmez, Yusuf. “Kıbrıs'ta Din”. *Kutlu Doğum Haftası 1997*. ed. Ömer Turan. 243-254. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Şahin, İsmail. “Geçmişten Günümüze Kıbrıslı Rumlar: Dil, Din ve Kimlikleri”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/39 (30 Ağustos 2015), 340-353.
<https://doi.org/10.17719/jisr.20153913755>
- Şahin, İsmail. *Kıbrıs Başpiskoposluğu; 1571-1821*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Şahin, İsmail. *Kıbrıs'ın Sosyal Tarihi (Tarihi Arka Planı ve 1945-1974 Arası Olayları)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Şengil, Mustafa. *Dinler Tarihi Açısından Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ndeki Maruniler*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Şengil, Mustafa. “KKTC’de Din Eğitimi (Tarihi ve Bugünü)”. *İslam Dünyasında Din Eğitimi ve Öğretimi*. 293-307. 293-307: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014.
- Şeşen, Ramazan. *Salâhaddîn Eyyûbî ve Devlet*. İstanbul: Çağ, 1987.
- Tamçelik, Soyalp. “Kıbrıs Rum Komünist Partisi'nin (AKEL) 3-6 Mart 1966 Tarihli Enosis Kararı ve SSCB'nin Kıbrıs Politikası”. 1/9-56. Mağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları, 2000.
- Tamçelik, Soyalp. “Mustafa Fazıl KÜÇÜK”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/519-520. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/kucuk-mustafa-fazil>
- Tekakpınar, Kemal - Doğasal, Demiray. *Dr. Fazıl Küçük (1906-1984)*. 2 Cilt. Lefkoşa: Dilhan Ofset, 1991.

- TEMSİLCİLER MECLİSİ, Parliament.cy. “Mantovani Benito Antonio”. <http://www.parliament.cy/tr/representatives-of-the-religious-groups/mantovani-benito-antonio>. 09 Ağustos 2020. Erişim 23 Ağustos 2020. <http://www.parliament.cy/tr/representatives-of-the-religious-groups/mantovani-benito-antonio>
- TEMSİLCİLER MECLİSİ, Parliament.cy. “Moussas Yiannakis”. <http://www.parliament.cy/en/representatives-of-the-religious-groups/moussas-yiannakis>. 09 Ağustos 2020. Erişim 10 Ağustos 2020. <http://www.parliament.cy/en/representatives-of-the-religious-groups/moussas-yiannakis>
- TEMSİLCİLER MECLİSİ, Parliament.cy. “Vartkes Mahdessian”. <http://www.parliament.cy/en/representatives-of-the-religious-groups/mahdessian-vartkes-1>. 09 Ağustos 2020. Erişim 15 Ekim 2019. <http://www.parliament.cy/en/representatives-of-the-religious-groups/mahdessian-vartkes-1>
- Tolgay, Ahmet. “Ortodoks Kilisesi’nin Aklanabilecek Durumu Yoktur”. *Kıbrıs Gazetesi* (13 Aralık 2018). <https://www.kibrisgazetesi.com/ortodoks-kilisesinin-aklanabilecek-durumu-yoktur-makale,6935.html>
- Töre, Elmaziye. *Kıbrıs Türk Alt-Kültüründe İnanç Kurumu*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1989.
- Tunca, Elif Asude. “Halkın Sesi Gazetesi Örneğinde Kimlik ve Ulusal Kimlik Oluşumunda Basının Rolü”. *Folklor/Edebiyat* 25/100 (22 Kasım 2019), 1057-1069. <https://doi.org/10.22559/folklor.1017>
- Turan, Orhan. *1878’den Günümüze Kıbrıs’tan Türk Göçleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Turan, Osman. “Ortaçağlarda Türkiye-Kıbrıs Münasebetleri”. *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (MBKTK)*. 209-229. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 14-19 Nisan 1969.
- Tülümen, Turgut. *Hayat Boyu Kıbrıs*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1998.
- Türk, İbrahim. “İngiliz İdaresi Kıbrıs’ında Bir Osmanlı Âlimi: Hürremzâde Mehmet Hakkı Efendi ve Eserleri”. *Kisbu İlahiyat Dergisi* 3 (15 Haziran 2020), 79-94.
- Türkan, Ahmet. *Osmanlı’da Kripto Hristiyanlar*. İstanbul: Kitabevi, 2012.
- Türkgeldi, Ali Fuat. *Mesâil-i Mühimme-i Siyâsiyye*. 7 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1957.
- Uçarol, Rifat. *1878 Cyprus Dispute and Ottoman - English Agreement: (handover of the Island to the British)*. Lefkoşa: Rüstem Kitabevi, 2000. <http://ktp2.isam.org.tr/detayzt.php?navdil=tr&idno=578&tarama=1878>

- Uçarol, Rifat. *1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı-İngiliz Anlaşması: Ada'nın İngiltere'ye Devri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1978.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Büyük Osmanlı Tarihi*. 4 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1964.
- Ülger, İrfan Kaya - Ertan Efeğil (ed.). *Avrupa Birliği Kısacasında Kıbrıs Meselesi: Bugünü ve Yarını*. Ankara: Yeni Zamanlar, 2. Baskı., 2002.
- Ünlü, Cemaletdin. *Kıbrıs'ta Basın Olayı (1878-1981)*. Ankara: Basım Yayın Genel Müdürlüğü, 1981.
- Vizetelly, Edward. *From Cyprus to Zanzibar, by the Egyptian Delta*. London: C. Arthur Pearson Limited, 1901.
<http://archive.org/details/fromcyprustozanz00vizerich>
- WJC, World Jewish Congress. "World Jewish Congress".
<https://www.worldjewishcongress.org>. Erişim 15 Ekim 2019.
<https://www.worldjewishcongress.org/en/about/communities/CY>
- Yellice, Gürhan. "1878'den 1931'e Kıbrıs'ta Enosis Talepleri ve İngiltere'nin Yaklaşımı". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 12/24 (01 Haziran 2012), 13-26.
- Yıldırım, Münir. "Dünü ve Bugünüyle Kıbrıs Yahudileri". *Dinler Tarihi Araştırmaları*-8. 3/307-317. Ankara, 2012.
- Yıldırım, Münir. "Kıbrıs Maruni Topluluğu". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (01 Mart 2013), 1-21.
- Yıldırım, Münir. *Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi: İlk Dönem Bir Hristiyan Kilisesi Olarak*. Ankara: Aziz Andaç, 2008.
- Yıldırım, Münir. *Yunanistan ve Ortodoks Kilisesi*. İstanbul: Aziz Andaç, 2005.
- Yıldız, Netice. "Başlangıcından 1878'e dek Kıbrıs Tarihi- Bener Hakkı Hakeri". *EMU Journal of Cypriot Studies* 2/2 (1996), 177-182.
- Yiğit Yüksel, Dilek. "Kıbrıs'ta Yaşananlar ve Türk Mukavemet Teşkilatı (1957-1964)". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 34/98 (27 Kasım 2018), 311-376.
- Zervakis, Peter. "Historische Grundlagen". *Südosteuropa-Handbuch* 8 (1998), 39-90.
- Zia, Nesim. *Kıbrıs'ın İngiltere'ye Geçışı ve Adada Kurulan İngiliz İdaresi*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1975.
<https://www.nadirkitap.com/kibris-in-ingiltere-ye-gecisi-ve-adada-kurulan-ingiliz-idaresi-nasim-zia-kitap7498066.html>

Hakikat. “1 Mayıs Tarihinde Lefkoşa’da Milli Kongre Namıyla Akdedilen Bir İctimain Tahlili” (09 Mayıs 1931).

“1990 Yılı TC Din Görevlileri Yöneticiliği Yıllık Raporu”, 1990.

Halkın Sesi. “Cemaatımız En Büyük İmtihanını Parlak Bir Muvaffakiyetle Bitirdi” (31 Aralık 1953), 1.

“Cezâir-i Bahr-i Sefîd Vilayeti Salnamesi 1287”, 1287.

Cyprus Blue Book 1910-1911. Nicosia: Government Printing Office, 1911.

Cyprus Blue Book 1904-1905. Nicosia: Government Printing Office, 1905.

Cyprus Blue Book 1927. Nicosia: Government Printing Office, 1928.

Cyprus Blue Book For The Year 1893-1894, 1894.

Cyprus Blue Book For The Year 1900-1901, 1901.

The Cyprus Gazette. “Cyprus Evcaf – Mohammedan Religious Property Administration – Order in Council” (14 Aralık 1928), 867-869.

Star Kıbrıs. “Ermeniler 33 Yıl Sonra Sourp Magar Manastırı’nda” (08 Mayıs 2007).
<http://www.starkibris.net/index.asp?haberID=828>

BRTK. “Ermeniler ayin yapacak” (17 Mayıs 2014). <https://www.brtk.net/ermeniler-ayin-yapacak/>

The Cyprus Gazette. “Extraordinary” (30 Aralık 1915), 9207.

The Cyprus Gazette. “Extraordinary” (25 Mayıs 1908), 6511.

The Cyprus Gazette. “His Excellency The Officer Administering the Government Has Been Pleased To Appoint Mehmed Vedjih Effendi To Be Cadi Of Cyprus, To Have; Jurisdiction İn The Town Of Nicosia No:4187” (18 Mart 1898), 3580.

Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası. Lefkoşa: Kıbrıs Hükümet Matbaası, 1960.

Kıbrıs Seferi (1570-1571): Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi 3. Kısım Eki. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1971.

Havadis Kıbrıs. “Kıbrıs’ın Yaşayan Son Ezelileri” (26 Haziran 2016).
<https://www.havadiskibris.com/kibrisin-yasayan-son-ezelileri/>

Ermenihaber. “Kıbrıs’ta Ermeni kilisesi restore edildi” (21 Mart 2014).
<https://www.ermenihaber.am/tr/news/2014/03/21/K%C4%B1br%C4%B1s%E2%80%99ta-Ermeni-kilisesi-restore-edildi/43682>

Haber Kıbrıs. “Kuzey Kıbrıs’ın İnanç Dünyasına Renk Katan Yehova Şahitleri” (24 Ocak 2011). https://haberkibris.com/2c6d5521-2011_01_24.html

The Cyprus Gazette. “Supplement” (05 Haziran 1883), 312.

The Cyprus Law Reports: Cases Determined by the Supreme Court of Cyprus on Appeal from the Daavi Courts and District Courts. Nicosia, Cyprus: Published by the authority of the judges of the Supreme Court, 1894. <http://archive.org/details/cypruslawreport00courgoog>

Türk İşleri Komisyonunun Ara Raporu 1949. Lefkoşa: Hükûmet Basımevi, 1950.

Kıbrıs Postası. “Yehova Şahitleri’ne İbadet Salonu” (27 Ekim 2003). https://www.kibrispostasi.com/c35-KIBRIS_HABERLERI/n1713-Yehova-sahitlerine-ibadet-salonu

Milliyet. “Yeni Kıbrıs Müftüsü” (03 Şubat 1951). <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1951/02/03>

The Times (17 Ocak 1879), 5.

The Cyprus Gazette (03 Mart 1882), 151.

The Cyprus Gazette (20 Temmuz 1894), 2521.

Kıbrıs Gazetesi (14 Mart 1898).

The Cyprus Gazette (22 Şubat 1907), 6103-6106.

The Cyprus Gazette (20 Mart 1908), 6405-6407.

The Cyprus Gazette (25 Nisan 1913), 8128.

The Cyprus Gazette (02 Ekim 1925), 453.

The Cyprus Gazette (07 Ekim 1927), 664.

The Cyprus Gazette (04 Kasım 1948), 484.

The Cyprus Gazette (17 Eylül 1952), 345-358.

The Cyprus Gazette (14 Mayıs 1953), 217-218.

KKTC Resmi Gazete (16 Haziran 1993), 59.

Zaman Gazetesi (18 Aralık 1993).

Kıbrıs Gazetesi (13 Kasım 2006).

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öz Geçmiş

1985 yılında Girne/KKTC'de doğdu. 2004 yılında Bozyazı Anadolu İmam-Hatip Lisesi'nden, 2008 yılında Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 2010 yılında *Dinler Tarihi Açısından Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ndeki Marunîler* adlı çalışma ile yüksek lisansını tamamladı. 2014 yılına kadar KKTC Din İşleri Başkanlığı bünyesinde görev yaptı. 2017 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı Selçuk Dini Yüksek İhtisas Merkezi'ndeki 3 yıllık eğitimi tamamlayarak mezun oldu. *Osmanlı'dan Günümüze Kıbrıs İnanç Tarihi* adlı doktora çalışmasını 2020 yılında tamamlamıştır. Evli ve bir çocuk babasıdır.